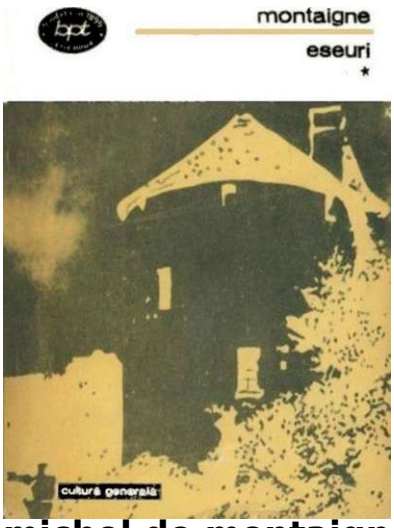

michel de montaigne

eseuri

*

TRADUCERE DE MARIELLA SEULESCU. PREFAŢA, TABEL CRONOLOGIC ŞI NOTE DE LUDWIG GRONBERG

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1984 EDITURA MINERVA • BUCUREŞT

IESEURILE LUI MONTAIGNE ŞI CONDIŢIA UMANĂ

În anul 1571, la vîrsta de 38 de ani, „ostenit de servitutea funcţiilor publice", Montaigne demisionează din postul de consilier în parlamentul de la Bordeaux şi se retrage în castelul său, situat undeva între Libourne şi Pirigueux, pentru a-şi consacra restul vieţii „libertăţii, liniştii şi răgazurilor". Timpurile nu sînt prielnice calmului pe care-l caută : Franţa este tulburată de războaiele religioase între catolici şi protestanţi, iar valul de fanatism generează victime omeneşti chiar la hotarele domeniului său. Retragerea în ambianţa de studiu a bibliotecii, în tovărăşia autorilor antici, nu-l poate scoate total din angrenajul social, ci este contrapunctată cu încercări de reconciliere între beligeranţi (1574), cu o călătorie în Italia (1580—1581), cu rolul de intermediar pe cîre-l joacă în conflictul dintre mareşalul de Matignon şi Henri de Navarre (1584), cu tentative de a influenţa opţiunile politice ale celui *ce* va deveni în curînd Henri al IV-lea (1587). Şi totuşi,

existenţa lui Michel de Montaigne se desfăşoară lin, sustrasă furtunilor vremii, dedicată aproape în întregime lecturilor, meditaţiei asupra puterilor şi deşertăciunilor omeneşti, asupra atitudinii înţelepte în faţa vieţii şi a morţii. Pentru a urca pe trepte meii înalte de înţelepciune, Montaigne coboară spre adevărurile elementare privind raţiunea scurtei vieţi pământeşti şi îşi cultivă — redactind *Eseurile* — disponibilităţile unei personalităţi armonioase, aptă să se realizeze pe sine dincolo de orice piedici şi primejdii. Scrisul devine, pentru Michel de Montaigne, calea prin carc se autoclarifică şi se automodelează, dobîndind conştiinţa că omul poate alcătui, în pofida slăbiciunilor şi contradicţiilor lui, un bloc moral rezistent, centrat pe firești însuşiri naturale utilizate cu simţ al măsurii, pentru a scăpa de iluzii fals consolante sau de orgolii vane şi a îndrepta către vicisitudinile timpurilor o figură liniştită şi demnă. Opera pe care o creează este, astfel, pentru Montaigne, rivalul şi replica dată realităţii din perspectiva unei anumite înţelegeri a condiţiei umane. Aşa au apărut, după îndelungi meditaţii, primele două volume ale *Eseurilor,* în 1580, la rare s-a adăugat ulterior (în 1588) un al treilea volum. Aşa şi-a făcut intrarea în circuitul culturii o capodoperă incon- fundabilă, concepută cu intenţia de a-şi pune propria-i pecete asupra modelării vieţii autorului ei, dar ajungînd să ofere repere şi puncte de sprijin tuturor căutărilor de înţelepciune. „Scriu cartea mea pentru puţini oameni şi puţini ani"declara, cu neprefăcută

modestie.-Montaigne. Ne-a lăsat însă, prin *Eseurile* sale, o carte pentru toţi oamenii şi toate timpurile.

O carte cu adevărat mare, spunea André Gide, nu face alt-ceva decît să dea consistenţă, varietate şi adîncime unui singur gind obsedant. Ea îşi are un punct arhimedic în jurul căruia se desfăşoară toate întrebările, căutările, proiectele. Această carte nu facv excepţie. Dincolo de lipsa oricărui plan, de fluxul şi refluxul imprevizibil al asocierii şi disocierii ideilor, de virtuţile stilistice şi plasticitatea tălmăcirii moderne a înţelepciunii stoice sau epicureice, de candoarea confesiunilor şi gravitatea meditaţiilor asupra imposibilităţii trăirii dezmărginite, ea rămîne cartea de căpătii a unui om al Renaşterii care-şi propune să se scruteze şi să se înfăţişeze pe sine. „Sînt eu însumi aluatul cărţii îiiele", mărturiseşte Montaigne în introducere. Ideea revine, stăruitor : „Eu cercetez cum e sinea mea mai mult decît orice altă supunere ; este metafizicii şi fizica mea" -. Dacă lucrurile s-ar opri aici, cu

[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 9 (în vol. al II-lea, Editura ştiinţifică. Bucureşti, 1971, p. 550).

- Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. al II-lea, ed. cit., p. 639).

greu am putea înţelege de ce Brunetiere a văzut Sn *Eseuri* „cartea franceză cea mai de seamă a secolului al XVI-lea" iar Brunsch- vicg „cea mai originală carte din lume". Dar Montaigne nu se opreşte aici. El încearcă să regăsească, prin propria-i experienţă de viaţă, ca un „joc secund", un drum posibil spre înţelepciune care va interesa şi pe alţii, convins că, zugrăvindu-se pe sine cu sinceritate, fără a-şi disimula slăbiciunile şi contradicţiile, mirările

şi dezmirările, înfăţişează însăşi natura omenească. „întreaga povaţă a filosofiei — după Montaigne— priveşte tot atît o viaţă de rînd a insului cît şi o viaţă cu mai bogată ţesătură", deoarece „fiecare om duce în sine tipefrul întregii *condiţii umane"*

Poate că niciodată interogările cu privire la condiţia umană nu au preocupat atît de mult ca în epoca noastră. Nu trebuie însă să uităm că primul care a pus în termeni moderni această problematică este Michel de Montaigne. Timp îndelungat, antichitatea nu-i conferea nici un sens deoarece reflecţiile filosofice asupra modului de a fi specific uman aveau un caracter restrictiv : pe de-o parte, sclavii nu erau subsumaţi categoriei „umanului" (fiind trataţi ca „unelte vorbitoare"), pe de altă parte, fiecare colectivitate structurală se pretindea singura aptă să realizeze „veritabila umanitate", considerînd celelalte popoare inferioare şi rali- ficîndule drept „barbare". Creştinismul, deşi s-a ridicat la ideea că există o unitate a genului uman, reducea „natura umană" la citeva însuşiri constante generate printr-un act de creaţie divină şi purtînd stigmatul păcatului originar. De-abia mişcarea umanistă a Renaşterii a laicizat şi a istoricizat înţelegerea unităţii genului uman, introducînd în circuitul culturii ideea omului ca făuritor al propriului destin. Iar Montaigne este cel ce a pus piatra de hotar procesului complex de investigare modernă a condiţiei umane, în prelungirea căruia se situează şi căutările noastre de azi. De aceea, Erich Auerbach apare îndreptăţit să intituleze capitolul din *Mimesis* dedicat lui Montaigne chiar prin inspirata sintagmă

construită de autorul *Eseurilor: „L'humainc condition"* După cum, este încărcat cu ample semnificaţii faptul că o antologie de texte filosofice, reunite în 1965 de Ch. Brunold şi J. Jacob, poartă denumirea generică *De la Montaigne la Louis de Broglie,*[1] sugerînd că toate drumurile umanismului modern şi contemporan, chiar atunci cînd se desfăşoară sub incidenţa manifestă a valorilor ştiinţei, continuă — în alte registre problematice şi cu noi accente — mesajul transmis de o carte a condiţiei umane scrisă, în secolul al XVI-lea, de Montaigne.

Eseurile depăşesc sensul strict filologic al umanismului — îndreptat spre trecut — printr-un umanism *pedagogic,* ancorat în prezent şi, îndeosebi, prin conturarea unui umanism *filosofic* modern, deschis spre viitor. Nu trebuie să ne înşele abundenţa textelor prin care Montaigne invocă, mereu, în sprijinul meditaţiilor sale asupra condiţiei umane, comori de înţelepciune din antichitatea greco-latină. Pentru Lorenzo della Valle, Lefebvre d'fitalpes sau Guillaume Bude, care cultivau umanismul în sens preponderent filologic, esenţialul îl constituia, într-adevăr, traducerea, publicarea şi interpretarea textelor din antichitate, ignorate sau alterate de scolastica medievală. Pentru Montaigne, important este, însă, ca — trecindu-le prin filtrul experienţei personale — să

---

1 Cf. *De Montaigne à Louis de Broglie, textes philosophiques réunis par* Ch. Brunold et J. Jacob, *Librairie Classique Eugène Belin,* Paris. 1965.

degaje din textele antice inspiraţia lor morală eliberatoare. Procedînd în acest mod, autorul *Eseurilor* se situează şi dincolo de sensul eminamente pedagogic pe care-l dobîndeşte umanismul pentru contemporanii săi, admiratori ai modelului de personalitate umană armonioasă pe care-l degajă înţelepciunea antică, încrezători în faptul că sterilelor studii scolastice li se pot opiine *studia humaniora,* spre a fi deşteptate — graţie contactului cu marile opere ale antichităţii greco-latine — calităţi intelectuale şi morale subsumate de scriitorii epocii ciceroniene termenului generic de *humanitas.* În cele din urmă. Montaigne re-semnifică mesajul de înţelepciune al antichităţii, îl re-trăieşte şi îl îmbogăţeşte prin propria experienţă — înscrisă în orizontul cultural al epocii Renaşterii — astfel încît devine promotorul unui cuprinzător *umanism filosofic de factură modernă,* caracterizat prin viziune antropocentrică, prin conştiinţă critică a posibilităţilor şi limitelor cunoaşterii, prin încrederea în perfectibilitatea şi în capacitatea omului de a se bizui pe propriile-i puteri spre a-şi structura valoric o viaţă demnă, fără iluzii deşarte sau orgolii vane. Augus- tin Renaudet era, de aceea, întru totul îndreptăţit să-l considere pe Montaigne drept cel mai complet dintre umaniştii timpului său. Şi cel mai consecvent, aş adăuga. Pentru că *Eseurile* lui Montaigne marchează clar şi sugestiv momentul eliberării totale a umanismului renascentist de constrîngerile „principiului de autoritate".

Pină la Montaigne, umanismul începea, aproape fără excepţie, cu detronarea unei autorităţi pentru a sfîrşi prin instalarea alteia. *Eseurile* aduc o schimbare radicală de perspectivă. Ele nu mai substituie zeilor cereşti zeii păminteşti şi nici „autorităţii" textelor biblice sau scolasticii tomiste „autoritatea" lui Platón (invocată de Ficino), a lui Aristotel (la care recursese Pompo- nazzi) sau a lui Cicero. Ele consideră că toate operele omeneşti sînt supuse erorilor, la fel de omeneşti şi, ca atare, citatelor din autorii antici li se refuză rolul unor instanţe supreme de legitimitate, situate deasupra adevărurilor la care putem accede prin propria experienţă şi propriile raţionamente. Adresîndu-se contemporanilor săi (dar, oare, numai lor ?), Montaigne zdruncină chiar temeliile modului de argumentare scolastic : „Noi ştim spune: Cicero zice aşa, iată părerea lui Platon, sînt chiar vorbele lui Aristotcl. Dar noi înşine ce spunem ? Care-i judecata noastră ? Ce facem noi ? ' [1] Este, în aceste rînduri, un nou mod de a pune problemele, prin care argumentul „de autoritate" cedează loc atitudinii iconoclaste, discernămîntului critic al omului modern, încrezător în capacitatea de a-şi exercita puterile intelectuale spre a valida (sau invalida) vechile adevăruri şi a descoperi adevăruri noi. Este, aci, un îndemn către descătuşarea gîndirii creatoare şi a spiritului critic, în afara căruia umanismul filosofic modern ar fi de neconcepuţ. Prin acest îndemn, solitarul

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 9 (i<n vol. II. ed. cit., p. 530).

înţelept care s-a retras departe de tumultul epocii pentru a medita asupra condiţiei umane, devine mai cutezant decît orice alt cărturar al Renaşterii. El îşi asumă, deliberat, ,.pîngăritoarea îndrăzneală de a socoti înseşi dialogurile lui Platon tărăgănate, înăbuşitoare din prea mult belşug" şi declară că nici „acele rînduieli ale logicii aristoteliceşti nu sînt binevenite" pentru cine doreşte să ajungă „mai înţelept, iar »u mai învăţat" [1]. Cunoscător şi iubitor al autorilor din antichitatea greco-latină, Montaigne se îndreaptă spre textele lor cu respect pentru diversitatea punctelor de vedere, interesat îndeosebi de sugestiile filosofice prin care adevărurile ■— dar şi erorile — din trecut pot indica drumuri sau capcane în vederea exercitării creatoare a propriei gîndiri şi înţelegerii condiţiei umane. De aceea, cînd îl citează pe Aristotel el nu devine un epigon al metafizicii sale, cînd se sprijină pe îndoiala sceptică a lui Pyrrhon nu pledează necondiţionat pentru scepticism, cînd „se înscrie în prelungirea ideilor lui Seneca sau Lucreţiu nu este un sistematizator al stoicismului sau un simplu continuator al epicureismului antic. Montaigne rămîne, întotdeauna, el însuşi. Şi *Eseurile* sale aduc — de la un capăt la altul — un timbru original. Acest timbru original -este, dealtfel, consonant cu profesiunea sa de credinţă, conform căreia căutătorul de înţelepciune trebuie „să fie deprins a trece prin sită toa'e clte sînt şi să nu-şi vîre nimica în cap numai pe cuvînt şi de

1 Montaigne, *Eseuri,* II, 10 (în vol. I. ed. cit., pp. 399-400;.

împrumut; principiile lui Aristotel să nu fie principii mai mult decît cele ale stoicilor şi epicureicilor. Să i se învedereze felurimea acelor judecăţi. El va alege, de poate, de nu, va rămîne cu îndoiala pe seama sa... Albinele culeg din floare în floare şi pe urmă fac mierea, care este din al lor. Tot astfel, părţile însuşite de la altul el le va preschimba, îmbina, topi, ca să fie o înfăptuire cu totul a lui, dospită de el, adică a sa judecată" Aşa a înţeles Montaigne creativitatea. Aşa a procedat scriind *Eseurile*.

Ceea ce te uimeşte de-a dreptul atunci cînd îl citeşti pe acest „părinte şi maestru al spiritelor critice" (cum obişnuia să-l numească Thibaudet) este independenţa de gindire, modul cum — asemenea albinei la care se referea metaforic în pasajul înainte amintit — preschimbă orice idee preluată, ajungînd la o înfăptuire ce poartă pecetea stilistică inconfundabilă a creaţiei sale. Toate încercările exegeţilor de a încadra rigid concepţia despre lume a lui Montaigne în prelungirea unuia sau altuia din curentele filosofice ale antichităţii tîrzil întimpină, de aceea, dificultăţi insurmontabile. Mai nuanţat, P. P. Negulescu susţine că, deşi „scepticismul e produsul de căpetenie al cugetării sale filosofice..., înainte însă de a ajunge la scepticism, a trecut printr-o perioadă de stoicism ale cărei urme adinei se văd pretutindeni în operele sale"'-. După Gustave Lanson, viziunea filosofică a lui Montaigne parcurge chiar şi o a treia etapă plecînd de la stoicismul sesizabil în prima parte a *Eseurilor,* trecînd prin scepticismul ce transpare din celebra

Apologie a lui Raimond Sebond şi ajungînd la epicureismul definitoriu pentru ultimele sale scrieri.

Dar, la o analiză atentă a textelor constatăm că Montaigne era îndreptăţit să spună : „cartea mea este una totdeauna" Deşi primul volum al *Eseurilor* îl îndreaptă mai mult — prin problematica lui — spre concepţia stoică a înfrînării sufleteşti în faţa primejdiilor şi ispitelor, îşi trădează dascălii antici. Cînd spune că „oamenii se frămîntă de părerile ce-şi fac despre lucruri, nu de lucrurile înseşi", Montaigne îi rămîne fidel lui Seneca ; cînd susţine însă că „pare să fie în puterea noastră să le înlăturăm sau' să le întoarcem spre bine" el comite o infidelitate faţă de stoicism, convertind o filosofie a resemnării într-o filosofie senină şi luminoasă a încrederii în posibilitatea de a conferi un sens vieţii.

Dacă trecem dincolo de precauţiile şi disimulările prin care el este nevoit (pentru a înşela vigilenţa inchiziţiei) să mimeze apărarea *Teologiei naturale* a lui R. Sebond — deşi îi probează tocmai inconsistenţa şi incoerenţa — în capitolul al Xll-lea din cartea a Il-a a *Eseurilor* se spulberă imaginea unui Montaigne care ar adera — într-o anumită etapă a evoluţiei sale intelectuale — la scepticismul lui Pyrrhon. Cugetătorul francez nu recomandă filosofului să abandoneze, din principiu, căutarea soluţiei la problemele ce-l frămîntă. îndoiala, care era pentru Pyrrhon o concluzie („nu ştiu"), devine pentru Montaigne o întrebare preliminară („ce ştiu eu ?"), exprimînd respingerea oricărui dogmatism — teologic sau filosofic — neîncrederea faţă de opinia ce invocă principiul

autorităţii pentru a se prezenta drept certitudine, alergia faţă de fanatism şi de intoleranţă malignă. De la deprecierea pyrrhoniană a raţiunii se ajunge la glorificarea capacităţii raţiunii de a nu se lăsa sedusă de vanitate, de a-şi scruta critic propriile-i limite şi a nu-şi depăşi prerogativele. În măsura în care am accepta totuşi să vorbim despre un anume scepticism al lui Montaigne, acesta nu mai are nimic cu starea de acata- lepsie a pyrrhonismului din antichitate şi este — cum remarca Alice Voinescu — un scepticism de factură *modernă,* sensibil la pluralismul şi metamorfozarea ierarhizării valorilor culturii[1]. Cu alte cuvinte, el e sceptic, ca orice intelectual modern autentic, în sensul cel mai moderat şi cel mai discret al cuvîijtului. Irîdoiala sa generează spiritul critic lucid şi nu disperarea. El nu crede în nimic definitiv tocmai pentru că el crede în tot. Dar, dincolo de acel „que *sais-je ?"* care pare a anunţa şi pregăti îndoiala metodică a lui Descartes, ultimul cuvlnt al *Eseurilor* sale nu este abdicarea raţiunii în faţa diversităţii deconcertante a fenomenelor, deoarece în spatele acestei diversităţi se profilează, în întreaga ei maiestate, „maica noastră natura" *(nostre mère nature),* care se ramifică în orice fiinţă umană într-un mod original, pu- tîndu-ne ghida în depăşirea îndoielii şi dobîndirea înţelepciunii.

Cit priveşte epicureismul lui Montaigne, pe de-o parte, el nu este doar un atribut al ultimelor eseuri, ci constituie — mai ales

1 cf. Alice Voinescu, *Montaigne,* Bucureşti, 1936, p. 57.

prin versiunea lui Lucreţiu — sursa principală a meditaţiilor sale asupra vieţii şi morţii, pe de altă parte el este privit cu acelaşi discernămint critic ca şi stoicismul atunci cînd se erijează drept dogmă. Montaigne consideră că „dacă ce spun epicureicii este adevărat, că nu avem ştiinţă, deoarece părerile simţurilor sînt greşite, şi dacă, de asemenea, adevărat este ceea ce spun stoicii, că părerea simţurilor pînă într-atîta greşeşte încît nu ne poate mijloci nici o ştiinţă, vom ajunge a socoti pe seama acestor două tagme dogmatice că- nu poate fi ştiinţă aevea" Mai mult decît atît. În ultimele sale scrieri, deşi este de acord cu Epicur rind afirmă că înţelepciunea nu - se dobîndeşte prin ascetism religios şi sacrificarea dorinţelor, fără ca bucuria să coboare în adîncul inimii noastre şi să ne învioreze cu sentimente plăcute, Montaigne deplasează accentul spre ideea că, într-un secol în care virtutea a devenit o retorică fără acoperire în fapte şi un *jargon de collège",* plăcerile corpului şi spiritului nu se opun consecvenţei judecăţii morale, ci apar ca un corolar al datoriei de a ne desăvîrşi şi „a ne îmbunătăţi ca fiinţe umane". Pentru autorul *Eseurilor* plăcerile sînt momentane şi tranziente, mereu de reînnoit, astfel încît căutătorii de plăceri sînt împinşi «¡pro o trăire ancorată mereu în prezentul clipei care trece, lip- mt;i de dimensiunea amintirilor trecutului şi a proiectelor pentru viitor, pierzînd prin satisfacţii parţiale generatoare de noi şi noi frustrări bucuria fiinţei totale implicată într-o viaţă cumpătată, trăită în orizontul valorilor culturii

spirituale, călăuzită de o lucidă reflecţie asupra calităţii morale a scopurilor asumate. Ceea ce reţine Montaigne din epicureism este în primul rînd „ascultarea" propriei experienţe *(escontonsy!),* ideea că toate ..căutările şi vederile filosofice nu slujesc decît să nutrească iscodirea noastră" Dar Montaigne este, chiar în acelaşi eseu, mai aproape de Socrate („cunoaşte-te pe tine însuţi") şi de Protagoras (deşi ii reproşează că, făcînd din om „măsura tuturor lucrurilor" nu a ştiut care ar fi a sa proprie), atunci cînd declară : „între părerile filosofiei eu mai bucuros îmbrăţuş pe cele care sînt mai trainice, adică *mai omeneşti* şi *ale noastre"* [1]. Sau cînd consideră că „de plins sînt oamenii care vor avea de trăit şi ascultat un om care întrece şi nu se mulţumeşte cu măsura unui om" ^

Dar, prin aceste formulări, în opera lui Montaigne îşi dau întîlnire toate filoanele de înţelepciune din antichitate (chiar cele care se situau *illo tempore* în raporturi de adversitate) cu sentimentul modern al valorii experienţei personale. Dealtfel, Montaigne apare — şi pe alte planuri — un *om al intilnirilor.* El este şi prins în angrenajul 'epocii (îndeplinind chiar funcţii oficiale : magistrat, primar) şi situat, printr-o deliberată detaşare, deasupra ei. Destinul îl aşază la răspîntii de drumuri : între tendinţele autarhice feudale şi încercările de întărire a centralismului monarhic, intre

---

1 Montaigne, *Op. cît.,* **p.** 683.

interesele provinciei şi cele ale curţii, între catolicismul oficial şi influenţii vecini protestanţi, între înflorirea umanismului literar-artistic şi începuturile ştiinţei moderne, între tumultul războaielor religioase şi liniştea patriarhală din biblioteca în care s-a retras pentru a medita asupra condiţiei umane şi a scrie *Eseurile.* Nu este nimic surprinzător să constaţi că şi cartea sa este o *carte a întilnirilor.* Ea nu absolutizează nici un drum al cunoaşterii, nici o direcţie a căutării de înţelepciune, nici o modalitate spirituală de raportare la lume. Ea refuză reţe-
Lele şi soluţiile prefabricate, obliglnd cuvintele să surprindă nuanţele infinitezimale ale condiţiei umane şi să ne transmită mesajul unei viziuni filosofice.

- Spiritul său tolerant şi neexclusivist nu neagă decît intoleranţa şi exclusivismul dogmatismului. Variaţiile de tonalitate şi accent ale *Eseurilor* — compuse de-a lungul multor ani, cu fireasca inflexiune la obiectul meditaţiei şi la dispoziţiile sufle- loşti ale autorului lor — exprimă evoluţia lină şi aprofundarea unei viziuni filosofice în care putem surprinde, ca notă dominantă, *umanismul antropoccntric.* Omul — pare a spune Montaigne, dind glas titanismului Renaşterii — îşi este propriul plăsmuitor şi sculptor. „Desigur — continuă, cu acută luciditate, cugetătorul francez — omul este o înfiripare uimitor de vană, felurită şi unduitoare'' '. Dar raţiunea fiecărui om — cu toate limitele ei — constituie unica măsură a binelui şi a răului, singura călăuză a cunoaşterii adevărate şi a făptuirii drepte.

Eaciclopediştii secolului al XVIII-lea au sesizat că o asemenea viziune filosofică *antropocentrică* înseamnă şi respingerea *Leocentrismului,* care reprezintă „ax"-ul tuturor religiilor. Holbach se referă explicit , la autorul *Eseurilor,* amintind că „omul, cum spune Montaigne, nu poate să fie decît ceea ce este, nici să-şi imagineze lucrurile altfel decît după posibilităţile sale". Dintr-o asemenea perspectivă, „însuşirile pe care oamenii le numesc la ei *perfecţiuni* au fost modele în mic ale perfecţiunii divine. Astfel, cu toate eforturile lor, teologii au fost şi vor fi întotdeauna *antropomorfişti;* ei nu vor putea să nu facă din om unicul model il divinităţii lor" [1]. În pofida ambiguităţilor sau precauţiilor subtile — impuse de vremuri neprielnice ideilor tranşante şi de propria securitate — *Apologia lui Raimond Sebond* ironizează şi descalifică --pretenţia teologilor de a vorbi despre Dumnezeu, ar- ituinentînd că toate ideile omului — inclusiv aceea de „Dumnezeu"

- sînt *umane,* prea umane pentru a legitima asemenea orgolii deşarte. „Dumnezeu este îmbrăcat în haină de om"[2], scrie, în plină epocă de fanatism religios, Montaigne.

Ar fi, desigur, o exagerare să dăm o semnificaţie ateistă acestei formulări ; ea nu afirmă că omul l-a creat pe Dumnezeu.

---

1 Holbach, *Sistemul naturii,* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. :U4.

2 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 103).

Montaigne nu spune (aşa cum o va face, două secole mai tîrziu, Holbach) că Dumnezeu nu există, dar el spune (şi aceasta este foarte mult pentru epoca sa) că nu poate fi imaginat sau conceput decît după o măsură *umană,* variabilă în funcţie de tradiţii şi obiceiuri culturale. De aceea, „minunile sînt — după Montaigne — pe măsura neştiinţei în care noi stăm faţă de fire", iar pretenţia de a vorbi în numele unei fiinţe supra-umane constituie o „grosolană măsluire a religiilor, care au îmbătat atîtea mari naţii şi atiţi oameni cu greutate"[1]. Utilizlnd un limbaj metaforic, Montaigne scrie că, tot aşa cum „a face minerul mai mare decît prinsoarea mîinii, răzbaterea peste întinsul braţului şi a spera că poţi păşi mai mult decît ţi-e pasul, cu neputinţă şi nefiresc este", trebuie acceptat că „nici omul nu s-ar putea ridica mai presus de ins şi de omenire, căci nu poate vedea decît cu ochii lui şi prinde cu ale sale prinsori" [2]. Şi chiar dacă, în continuarea aceluiaşi pasaj, el acceptă credinţa naivă şi cucernică într-o putere divină incomprehensibilă, rămîne consecvent în contestarea îndreptăţirii teologilor de a-şi revendica o presupusă cunoaştere a lui Dumnezeu şi de a se încrede atît de mult în părerile lor (umane, deci îndoielnice !) pentru ca să promoveze fanatismul religios şi, chiar, *sk* ardă oameni.

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 23 (în vol. I, ed. cit., p. 103).

2 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 179).

Este extrem de semnificativ faptul că. în plină perioadă de fanatism exacerbat şi de singeroase războaie între partizanii unor credinţe religioase diferite, Montaigne pledează, cu înţelepciune pacifistă, pentru toleranţă. El cutează să afirme că religiile sînt invenţii ale oamenilor, tributare opiniilor lor fragile şi tendinţelor antropomorfizante. Variabile în funcţie de trecutul unui popor, de obiceiurile unei colectivităţi şi de conformaţia unei civilizaţii, ele nu sînt unele mai adevărate decît altele. De aceea, supunînd examenului critic pretenţiile iluzorii şi orgolioase ale oamenilor de a cunoaşte intenţiile şi a acţiona în numele exigenţelor unei fiinţe supra-natural,e, Montaigne contrapune dogmatismului teologic „măsura umană" inerentă îndoielii cutezante. Nu este însă vorba despre îndoiala filosofilor pyrrhonici : „Cînd ei spun «mă îndoiesc» îi prinzi numaidecît de grumaz şi-i aduci a mărturisi că ştiu cel puţin atîta :, că se îndoiesc... Această născocire — după Montaigne — mai întemeiat este încăputâ cu întrebarea «ce ştiu eu ?»" [1]. Iar scepticismul aparent în respingerea oricărei instanţe absolute, supranaturale de certitudine, este depăşit în momentul cînd îndoiala îl situează pe om în starea de spirit propice pentru a substitui himerelor sale — care îl înspăimîntă şi dezorientează — încrederea în „maica noastră natura", care îl poate proteja şi orienta.

---

1 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 98).

Montaigne exprimă, fără echivoc, o idee fundamentală a umanismului Renaşterii, evocînd, în locul Dumnezeului medieval omnipotent, *natura,* a cărei imagine poate fi cercetată citind în ea ca într-o carte. Dacă o avem mereu drept călăuză, „maica noastră natura" *(notre mere nature)* în întreaga ei maiestate ne ajută „să descoperim că noi nu sîntem decît un punct imperceptibil în marea natură", „să preţuim lucrurile după justa lor valoare" [1] şi, astfel să înţelegem cum se cuvine locul pe care-l ocupă omul în ansamblul universului. Lui Montaigne îi revine meritul de a fi eliberat gîndirea umană de concepţia asupra ierarhizării sacrosancte a universului, conform căreia omul ar fi situat undeva, la mijloc, între animalele „de jos" şi îngerii „de sus", pe o imaginară scară care ar urca de la natura neînsufleţită spre Dumnezeu. Preluată — din sistemul aristotelic — de creştinism şi neoplatonism, susţinută de scolastica tomistă şi de *Teologia naturală* a lui Sebond, această concepţie a rămas, de-a lungul secolelor, expresia sintetică a conştiinţei de sine religioase şi era principalul obstacol spiritual în calea emancipării ştiinţelor moderne. Este drept că Nicolas Cusanus sau Pico de la Mirandola zdruncinaseră rigiditatea „ordinei" stabilite de

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 150), Harold Hoffding consideră, îndreptăţit, că Montaigne „respinge în mod absolut scepticismul său ajungînd la ideea de natură" *(Histoire* de la *philosophie moderne,* Libr. Félix Alean, Paris, 1934, vol. I, P. 34).

teologi, argumentind că omul are o situaţie aparte, distingindu-se prin posibilitatea de a se schimba, puţind parcurge o-întreagă gamă de la înjosirea animalică la atingerea angelicului, dar concepţia de ansamblu a universului ierarhizat nu era pusă sub semn de întrebare. Montaigne „scrie prima carte a conştiinţei de sine laice" în oare contestă chiar principiul de bază al unei asemenea concepţii. El respinge net părerile „prea peste înalt" şi moravurile subpămjntaşti". El nu acceptă că omul ar fi situat mai presus de natură şi mai prejos de alte întrupări imaginare. „Nu sintem nici peste, nici mai prejos de toate cîte sînt ; tot ce este sub bolta cerească — spune autorul *Eseurilor* — urmează o aceeaşi soartă şi lege. Se află unele deosebiri între împărţiri şi trepte, dar toate stau sub desfăşurarea aceleiaşi naturi. Trebuie îngrădit omul şi aşezat între hotarele acestei întocmiri" [1]. Astfel, ni se oferă un prim breviar al umanismului modern, care ia ca punct de plecare nu principii speculative prestabilite dogmatic, ci omul concret, în dublul său raport cu „maica sa natura" şi cu propria experienţă de viaţă.

Principala piedică pentru ca omul să-şi dobîndească o lucidă conştiinţă de sine este, după Montaigne, orgoliul său nemăsurat

---

1 -' Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 28-29). La această primă redactare, în 1588 mai este inserată o referire la versurile lui Lucreţiu : „Fiecare lucru îşi are alcătuirea proprie şi toate îşi păstrează deosebirile pe care natura le-a pus în ele".

care-l face să nu-şi scruteze lucid limitele „măsurii" lui umane şi să r.e considere, cu înfumurare, autoştiutor. „Prăpădul omului este părerea că ştie"[1]. Iar „înfumurarea este boala noastră firească şi din născare. Cea mai plăpîndă şi năpăstuită din toate făpturile — omul — este, cu toate acestea, cea mai trufaşă"[2]. Rostul filosofici este de a-l tămădui pe om de această boală. De a-l obişnui ca în loc să se creadă autoştiutor, să-şi pună, mai curînd, înţeleapta întrebare : *que sais-je ?* De a-i ridiculiza orgoliul atunci cînd se crede în posesia unui himeric har dumnezeiesc şi a-i aminti mereu via învăţătură a lui Democrit şi Epicur : „sufletul se naşte una cu trupul în care sălăşuieşte, se vede sporindu-i-se puterile deodată cu cele trupeşti şi se năruie în moarte odată cu ele". Filosofia trebuie să renunţe la iluziile fals consolante. La amăgiri. Or — scrie Montaigne — „cine va privi omul fără să se amăgească nu va vedea nici o însuşire care să nu aibă alt iz decît al morţii şi «1 pămintului" Rostul filosofării este de a nutri iscodirea noastră către acest adevăr primordial, de a instaura o inconfortabilă — dar, cu atît mai necesară — terapeutică împotriva iluziilor care ne-ar împiedica „să ne conformăm naturii". Rostul filosofării este de a ne ajuta să *înţelegem* că omul este o fiinţă cu atît mai slabă şi

---

1 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 57).

2[1] Montaigne, Op. *cît.,* p. 21.

neputincioasă cu cît desconsideră natura şi devine mai puternică cînd ia cunoştinţă lucid de propria-i natură, asumîndu-şi-o cu înţelepciune. întors la orin- duirile firii, omul nu-şi va mai face iluzii cu privire la nemurirea sufletului, nici nu va mai refuza ascetic plăcerile naturale, ci va spune, precum liber-cugetătorul francez: „eu primesc cu inimă bună şi mulţumitor ceea ce firea făcut-a pentru mine" [2]. Şi, din faptul că o pală de vînt vrăjmaşă, croncănitul unui stol de corbi, călcătura greşită a unui cal, un vis, un glas, un senin, nişte neguri ale dimineţii „sînt de-ajuns pentru a-l dobori şi a-l băga în pămînt" va extrage înţeleapta concluzie : o viaţă care nu poate fi trăită *oricît,* nu trebuie trăită *oricum.*

„Cu mare dreptate — spune Montaigne, în prelungirea unor filoane din gîndirea epicureică — filosofii se întorc la orindui- iile firii... A se deda firii cît mai de-a dreptul înseamnă a se deda cu mai multă înţelepciune" şi a înţelege că „nu-i nimic mai frumos şi pe lege decît a făuri bine omul şi cum se cuvine, ...iar Între bolile noastre cea mai sălbatică este să dispreţuieşti fiinţa noastră"Consecvent acestui *distinguo* programatic, Montaigne nu dispreţuieşte fiinţa noastră atjinci, cînd Îi înfăţişează slăbiciunile şi limitele. Dimpotrivă. Intenţia sa constantă este de a înlătura prejudecăţile şi orgoliile, acceptarea unei presupuse „ştiinţe" gata făcute, datorată locului privilegiat pe care i-l conferă omului ierarhia universului stabilită dogmatic de scolastica teologală. Privit în perspectiva istorică a implicaţiilor sale, tocmai un ase-

menea demers a reabilitat rolul experienţei în cunoaştere şi a dinamitat obstacolele spirituale care „blocau" emanciparea modernă a ştiinţelor. Montaigne contestă doar ceea ce noi numim astăzi „mitul raţionalităţii integrale". El se străduie să reducă ordinea raţională „la proporţiile ei adevărate", la „măsura ei umană", dar elogiază gîndirea omului atunci cînd o erijează la rangul de instanţă de legitimitate „conformă cu natura-' şi o pune să-şi scruteze critic limitele. De aceea, a supune îndoielii valoarea propriilor instrumente de cunoaştere, „ba chiar a mărturisi neştiinţa — cum o face frecvent autorul *Eseurilor* — este una din cele mai frumoase şi temeinice dovezi de judecată" [1].

în acest context problematic interpretată, pledoaria lui Montaigne pentru o înţelegere lucidă a slăbiciunii şi limitelor condiţiei umane îţi dobîndeşte adevărata ei semnificaţie demitizantă şi iconoclestă. Dacă noi cunoaştem, valorizăm şi acţionăm numai în raport cu propria măşură *umană,* atunci — spune Montaigne — trăim în orizontul relativităţii şi incertitudinii. Vrem să cuprindem absolutul, definitivul, statornicul, dar constatăm că, „la urmii urmei, nu este nici o statornicie a trăirii, nici în fiinţa noastră, nici în a lucrurilor. Şi noi, şi judecata noastră, şi toate treburile muritoare merg curgind şi rostogolindu-se mereu, în aşa fel, încît nu se poate întemeia nimic de la unele la altele, şi judecătorul şi

1 Montaigne, *Eseuri,* II, 10 (în val. I, ed. cit., p. 395).

judecatul fiind în neîncetată strămutare şi mişcare" [1]. Astfel, raţiunea are pretenţia vană de a căuta un adevăr statornic, cînd lucrurile toate sînt supuse a trece perpetuu dintr-o schimbare în alta şi cînd omul însuşi le dă semnificaţii care poartă pecetea firii sale schimbătoare şi contradictorii. Cum pot fi eu, ca om, garant al adevărului, se întreabă Montaigne, dacă în mine se află toate potrivniciile, într-un fel sau altul: sînt sfios şi încumetat, iscoditor şi hedonist, vorbăreţ şi tăcut, sîrguitor şi lăsă- tor, dibaci şi nepriceput, arţăgos şi blajin, mincinos şi de bună- credinţă, învăţat şi neştiutor. Pentru a evita contradicţiile ce se proiectează asupra fiecăreia din opiniile profesate, în virtutea fap- tuhii că „sîntem dubli în noi înşine", s-ar părea că simţurile ne pot veni în ajutor. Dar, continuă Montaigne — parcă anticipînd straniul personaj al lui J. L. Borges, din *Ruinurile circulare* — dacă ne-am adresa lor „n-avem cum să ştim că starea noastră de veghe nu e o stare de vis" [2]. Pentru a acorda încredere simţurilor ne-ar trebui un instrument de control, care — la rîndul lui — ar solicita un altul, într-un proces ce ar tinde spre infinit. Raţiunea noastră, clădită pe iluziile simţurilor, nu are valoare mai mare decît ele şi nu conduce la rezultate certe. Mai mult decît atît. Inconvenientul raţiunii este de

1 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 176-177).

2 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit. p. 171).

a căuta legi generale, în timp ce bogăţia şi diversitatea lumii nu perlmit nici unei legi să epuizeze varietatea cazurilor. Implicîndu-se dincolo de fireştile-i prerogative, în loc de a se conforma naturii, ea riscă să denatureze chipul lucrurilor „după vanitatea şi inconsistenţa sa". Ea pretinde că ar ajunge în posesia unui adevăr unic, atunci cînd emite păreri ce „din îndătinare se nasc, fiecare purtind în sine cinstirea părerilor şi obiceiurilor încuviinţate în jurul său" [1]. Or, „ce adevăr poate fi acela care dincolo de aceşti munţi este minciună ?"se întreabă Montaigne, prefigurînd celebra butadă pascaliană : „adevăr dincoace de Pirinei, eroare dincolo"[1].

Şi totuşi, între Montaigne şi Pascal rămîn deosebiri esenţiale. Punîndu-şi întrebarea *„ce ştiu eu ?"* şi spunind că *distinguo* este cheia de boltă a logicii sale, Montaigne ajunge a se îndoi de îndoiala însăşi şi a propovădui o serenitate înţeleaptă, pe cînd scepticismul lui Pascal acceptă cel puţin o' certitudine (îndoiala !), din care vor rezulta şi altele. Montaigne insistă asupra slăbiciunilor omeneşti cu o viză polemică, îndreptată împotriva prostiei orgolioase („nu cred că e în noi atîta răutate cită prostie") şi exagerîndu-le deliberat („pentru a îndrepta un lemn îndoit, îl îndoi de-a-ndoaselea"scrie el), pe cînd Pascal întrevede în iiceste slăbiciuni o crudă realitate, generatoare de durere şi caritate. „Montaigne îl găseşte pe om mic ; Pascal îl găseşte pe om mic şi

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 23 (în vol. I, ed. cit., p. 107). [a] Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit. p. 154).
[1] Pascal, *Scrieri alese,* Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967. p. 33.

jalnic" [1]. De aceea, dacă pentru Pascal scepticismul va fi asumat, pînă la capăt, cu accente dramatice şi va fi depăşit doar prin credinţă, pentru Montaigne scepticismul este minat chiar în momentul formulării sale, prin încrederea — pe cît de naivă, pe atît de semnificativă — în capacitatea omului de a-şi contracara micimea şi slăbiciunea atunci cînd nu pierde legăturile cu natura şi poate înţelege „în sine-le lucrurilor".

Dar, să-l ascultăm pe Montaigne şi vom constata că filipica lui nu a fost la adresa neputinţei raţiunii, ci a trufiei ei ; nu a vizat ştiinţa ca ansamblu de cunoştinţe socialmente verificabile şi cumulabile, ci doar în sensul de „doxa", de „părere" impusă şi transmisă prin obiceiuri şi tradiţii. Dacă ezită între viziunea ptolomeică şi cea copernicană este doar pentru că nu are încă — la nivelul cunoştinţelor sale — temeiuri convingătoare să decidă „care dintre aceste două *păreri* este cea mai bună", şi nu este sigur nici dacă o a treia părere, peste o mie de ani, nu le va răsturna pe amîndouă [2]. Dar pentru Montaigne, restabilirea „punţilor" originare cu natura ne-ar permite să depăşim unilateralitatea

---

1 £mile Faguet, *Studii literare,* Editura Univers, Bucureşti, 1975, p. 87.

2 Merită reţinut 'faptul că în *Apologia lui Raimond Sebond* <11, 12), Montaigne se referă explicit (în anul 1580) la teoria heliocentrică a lui Copernic.

viziunilor personale şi să dobîndim o stare de spirit graţie căreia tilcul lucrurilor „ar avea căderea să răzbească în noi". .Atunci, deşi „felurimea părerilor căpătate despre acele lucruri arată limpede că ele nu pătrund în noi decît prin îngăduirea fie- < ăruia", înţelegerea faptelor şi evenimentelor „una şi aceeaşi ar fi la toţi, căci oamenii de un soi sînt toţi, şi, cu multul sau puţinul, siut înzestraţi cu aceleaşi scule şi unelte de pricepere şi judecată" [1]. I'entru a ajunge într-o asemenea situaţie ni se sugerează să luăm > ;i măsură *umană* nu „himerele" noastre, construcţiile artificiale variabile — după indivizi, conjuncturi, stări sufleteşti, obiceiuri, civilizaţii — ci acele disponibilităţi prin care fiecare individ se poate raporta la natură, care „este — în viziunea cugetătorului francez — oglinda unde trebuie să privim ca să ne vedem cum so cuvine" [2]. Chiar dacă ea nu ne va prilejui întotdeauna descoperirea adevărului, ne va ajuta să ne cunoaştem mai bine pe noi înşine. îndemnul de „a citi în cartea naturii" capătă, astfel, un timbru aparte, trimiţîndu-ne din nou la socraticul „cunoaşte-te pe tine însuţi", în care autorul *Eseurilor* întrevede punctul de plecare al moralei şi temelia oricărei înţelepciuni.

Prin *reflecţiile* sale *asupra moralei* Montaigne pare a fi deschis o pagină nouă în filosofia modernă. El porneşte de la

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 150).

2 Montaigne, Eseuri, I, 50 (în vol. I, ed. cit., p. 296).

constatarea, pe cît de simplă pe atît de profundă, că nu există o morală absolută. Valorile morale nu pot fi plasate nici în natura neînsufleţită, *dincoace* de om, nici într-o misterioasă lume supra-naturală a unor „esenţe" ideale, *dincolo* de om. „Binele şi răul nostru nu atîrnă decît de noi"[3], scrie Montaigne, anticipînd cu trei secole, printr-o intuiţie genială, ideea care va fi argumentată riguros odată cu constituirea axiologiei ca domeniu relativ autonom al reflexivităţii filosofice : *omul este o fiinţă valorizatoare.* În funcţie de obiceiurile încuviinţate în mediul său cultural, de datinile şi legile caracteristice vremii şi colectivităţii din care face parte, fiecare om atribuie lucrurilor, evenimentelor sau comportamentelor însuşirea de a fi bune sau rele. De aici decurge, concomitent, precaritatea şi consistenţa moralei. *Precaritate,* deoarece datinile şi legile morale au doar fragilul suport uman, dăinuind în virtutea încrederii ce li se acordă („este chezăşia nespusă a întemeierii lor ; nu au alta") şi fiind inapte să întrunească sufragiul unanim („nu-i treabă în care lumea să se osebească mai mult decît în datini şi legi")*Consistentă,* deoarece oricît de unduitoare, contradictorie şi diversă ar fi, firea omului ne dezvăluie originara înrădăcinare *naturală* a condiţiei umane, astfel, încît — acolo unde obiceiurile despart — natura uneşte şi oferă criterii pentru a aprecia moral favorabil tot ce este în conformitate cu ea.

Montaigne — moralistul poate fi înţeles doar dacă se iau în consideraţie ambele aspecte înainte menţionate, aşa cum apar implicate şi corelate în contextul nuanţatelor analize ale unor situaţii concrete. El nu are pretenţii doctrinare. Nu se consideră un judecător infailibil şi nu vrea să substituie vechilor dogme morale — teologice sau metafizice — altele noi. Nu este „relativist al moralei" (aşa cum îl tratează Starcke) pentru că întrevede în natură o posibilă fundare a *consistenţei* criteriilor de apreciere morală şi nici un „naturalist al moralei" (aşa cum îl consideră Nietzsche) deoarece acceptă *precaritatea* principiilor şi normelor etice, care nu au decît fragilul, incertul temei uman, variabil după datini şi obiceiuri. Montaigne pare a se situa, undeva, înainte de constituirea acelor doctrine rivale care vor popula filo- sofia, angajînd conştiinţa modernă fie spre „calea fără acces" a reducerii glasului culturii la mutismul naturii, fie spre oarba desfăşurare a relativului, într-o „călătorie fără cale". El se situează, în acelaşi timp, acolo unde conştiinţa filosofică modernă mai păstrează contactul cu viziunea cugetătorilor din antichitate, pentru care „nu există mişcare fără direcţie şi nu poate exista dialectică fără *orientare",* considerînd că natura este în orientare spre bine (adică : spre împlinire întru fiinţă). „Tocmai fiindcă, sfii şea prin a fi o dialectică a binelui şi răului, cea antică îşi trăda de la început orientarea ; căci binele şi răul sînt semne, orientări, iar conştiinţa greacă voia astfel să arate că totul este în orientare"

sau, altfel spus, că „lumea atîrnă mai mult de partea binelui, ea nu poate fi iremediabil rea"Citindu-l pe Mon- Uiigne şi decodificînd mesajul eticii sale cu sprijinul'percutantei remarci a lui Constantin Noica, vom putea — cred — surprinde re anume îl determină pe autorul *Eseurilor* să considere că în opţiunile morale natura este „o dulce călăuză..., veghetoare şi dreaptă". Montaigne încearcă să dea variabilelor şi îndoielnicelor distincţii omeneşti între bine şi rău sau între virtute şi viciu o *hilemeiere*. Deşi asemenea distincţii poartă pecetea limitelor condiţiei umane, ele pot fi efectuate — dacă prin raţiune izbuteşti „să te dedai firii" ? — sub semnul „maicii noastre natura", care ne veghează pentru a nu ne rătăci şi ne învăluie pentru a ne orienta.

Cînd Montaigne, citindu-l pe Cicero *(„omnia quae secundum aiuram sunt, aestimatione digna sunt"),* susţine că tot ce e conform naturii este demn de a fi preţuit şi că — deci — raţiunea poate orienta moralitatea „oricărui om nedenaturat", el apelează la un mod de problematizare caracteristic antichităţii greco-romane Npre a dezbate o problematică modernă şi a pleda pentru valorile umanismului renascentist. Dacă virtuţile morale exprimă „conformităţi" iar viciile „diformităţi" ale raportului ,,om-natură", iitunci — va spune Montaigne — este raţional ca virtutea să nu fie dobîndită prin ascetism şi autoflagelare, prin abandonarea bucuriilor elementare ale vieţii. De aceea, deşi urmează pînă la un punct exigenţa stoică de a face abstracţie de ceea ce nu depinde

de noi şi de a ne dobîndi libertatea spirituală detaşîndu-ne de dorinţe ce depăşesc puterile noastre limitate şi ne îndreaptă spre bunuri înşelătoare, autorul *Eseurilor* se delimitează de cei i o contrapuneau virtutea morală iubirii de plăceri şi bunuri naturale. Dacă virtutea presupune ca trupul să nu umble după poftele lui în dauna trebuinţelor spirituale, de ce n-am presupune că rste „conform naturii" şi ca sufletul să nu desconsidere plăcerile trupului ? „Ei — scrie Montaigne, referindu-se la adepţii stoicismului — nu-mi vor scoate din cap că nu este o foarte bună căsătorie plăcerea cu trebuinţa"

Invocindu-i pe Socrate (pentru care „cumpătarea este un îndreptar, dar nu se împotriveşte desfătării") şi pe Epicur (pentru care virtutea nu poate fi „conformă naturii" dacă nu e „plăcută, surîzătoare"), Montaigne îşi scrutează propria experienţă (atent la modul cum „durerea şi desfătarea se cumpănesc pe tăişul minţii), polemizează cu scolastica medievală şi contrapune preceptului *„memento mori'* renascentistul *„memento letari".* „Aşadar — ni se confesează cu o cuceritoare sinceritate cugetătorul francez — eu iubesc viaţa... Nu apuc a cîrti despre nevoia să mănînc şi să beau şi mi-ar părea că greşesc... într-un fel de neiertat să doresc a o avea încă pe atît de mult".[1] O filosofie care ar apela la scheme speculative şi i-ar îndemna pe oameni să dezavueze plăcerile

---

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 682).

corpului în numele unor dogme — teologice sau metafizice — este considerată de Montaigne la fel de dăunătoare ca şi aceea care ar propovădui un hedonism inapt să înţeleagă că tendinţa naturală cea mai caracteristică pentru condiţia umană îşi găseşte expresia în satisfacţiile spirituale generate de virtute, de viaţa trăită în orizontul valorilor. Ceea ce sugerează departe-văzătorul Montaigne este echilibrul, stăpî- nirea pornirilor ne-fireşti sau de-naturate, ordonarea şi ierarhizarea cu „simţ al măsurii" a valorilor, care pot da un sens efemerei vieţi omeneşti. Dintr-o asemenea perspectivă privită, „filosofía nu stă împotriva desfătărilor fireşti, numai cu măsură împreunate... ; stăruinţa sa împotrivă este faţă de cele nefireşti şi corcite ; ea spune că poftele trupeşti nu au a fi mărite de ale minţii şi ne dă de ştire cu iscusinţă" [1].

De aceea, *Eseurile* pledează pentru modelarea condiţiei umane sub semnul triadei „adevăr — bine — frumos." Pentru farmecul orelor de lectură, al solilocviului şi dialogului. Pentru o viaţă trăită cu ferestrele larg deschise spre lume, dar aptă să scruteze şi să fructifice disponibilităţile fiecărui om de a fi mai bun, de- i şi călăuzi cu neîmpătimită înţelepciune urcuşul fără zăbavă ..l itre o stare fericită care este pe potriva făptuirii noastre"[2]. Pentru înalta preţuire a prieteniei (în memorabilele pagini dedicate lui

---

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 5 (în vol. II, ed. cit., p. 459).

2 Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 13).

Kuenne de la Boétie) şi a dragostei (numită „sete a îmbucurării de fiinţa dorită"). Pentru lărgirea evantaiului experienţelor per-
■unale graţie călătoriei (considerată „o îndeletnicire priicioasă",
■ I manifestare a „libertăţii individului" şi o şcoală aptă ,.să dea • hip vieţii", înfăţişîndu-i diversitatea obiceiurilor şi valorilor spre ...i o face să guste neîncetata felurime a chipurilor firii noastre" l'entru o viaţă în care căutătorul de înţelepciune se străduieşte ,,să se bucure în mod loial de felul său de a fi" *(ă jouir loyale- numi de son être),* urmlnd parcă îndemnul lui Terenţiu, astfel î ii fît nimic din ceea ce este omenesc nu-i e străin.

Dar, oare, tot ce înfăptuiesc sau doresc să înfăptuiască oamenii poate dobindi atributul adevărat al omenescului ? Tot ce există În universul polimorf al. manifestărilor umane este vrednic de cinste şi trebuie să fie ? Sau, altfel spus — în termeni pe care Montaigne ii consideră sinonimi — totul este „moral", „raţional" şi „conform naturii" ? Nu. Răspunsul lui Montaigne — care refuză *ranoane,* dar propune *criterii* morale — este calm, senin, străbătut
■ Ic o înţeleaptă Înţelegere a diversităţii manifestărilor umane, a melanjului cu fine gradaţii oferit de „spectacolul" binelui şi răului, de posibilele erori şi ispite, dar categoric negativ. Cititorii vor avea surpriza să întîlnească, în *Eseuri,* un Montaigne care <ontrapunctează pledoaria sa pentru toleranţă cu o atitudine intolerantă faţă de două ipostaze ale fanatismului.-În primul rînd, ei îşi îndreaptă filipica împotriva patimilor oarbe ale fanatismului religios, pe care le consideră generatoare de vicii(deoarece,

punîndu-le sub obroc, „le hrăneşte şi le aţîţă"), de violenţă şi de fantasme, profund imorale. „Aevea — scrie Montaigne — văd ci ne închinăm bucuros mimai la icoanele care măgulesc patimile noastre. Nu s& află duşmănie mai desăvîrşită decît cea creştinească. Uimitor se arată zorul nostru cînd sprijină pornirea noastră către ură, cruzime..." Comparîndu-i pe canibali cu acei compatrioţi ai săi care s-au lăsat antrenaţi — cu ură şi cruzime — în războaiele religioase, Montaigne ridică glasul, spunînd : „bine judecăm greşelile lor în vreme ce sintem atît de orbi faţă de ale noastre... ; mă gindesc că e mai multă barbarie să măninci un om viu decît să-l măninci mort" [1]. El este (împreună cu Clement Marot) printre puţinii cărturari ai secolului care denunţă imoralitatea torturii, a proceselor intentate „delictului de gîndire", a „vînătorii de vrăjitoare, a războaielor fratricide purtate" în numele Domnului". Acelaşi glas care reproşează fanatismului religios faptul că îl prinde pe om într-un vînt al patimilor, făcîndu-l să piardă încrederea în raţiune şi contactul cu natura datorită himericei aspiraţii spre o morală supra-umană, se ridică însă — la fel de vehement — şi împotriva fanatismului politic, care-l coboară spre tot atît de amăgitoare patimi ale rangurilor, funcţiilor şi bunurilor exterioare şi efemere, situate la un nivel *infra*-moral. Constatînd, după amare experienţe, că „de obicei, în locurile de frunte stau oameni mai puţin pricepuţi, iar ursita măririlor nu prea incapc cu

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 31 (în vol. I, ed. cit., p. 216).

învrednicirea minţii" [1], Montaigne atrage atenţia asupra riscului moral al unei vieţi deturnate de la rostul firesc înspre agitaţii sterile şi pasiuni factice, fără busolă morală, fără rînduială şi linişte, călăuzirea ei către împlinire omenească. Şi sugerează că — deoarece prin orice fanatism „ieşim din noi pentru că nu ştim cum să ne aflăm în noi"[2] — există o cale la îndemîna oricui doreşte să evite riscurile morale şi să caute înţelepciunea înţe- lepciunilor, exprimată în formula : nu te îndrepta spre fantasme exterioare, ci spre tine însuţi ! „Cel mai scurt drum pentru a căpăta fală — scrie Montaigne — ar fi să facem pentru cuget ceea ce facem pentru fală" [3]. Să lucrăm asupra noastră Inşi,ne pentru a ne debarasa de supunerea servilă faţă de patimi şi prejudecăţi ruinătoare, făurindu-ne armonios rînduiala vieţii, întru propria desăvîrşire şi spre binele semenilor. ,,Să chibzuim mora- s'iirile noastre este treaba noastră", scrie Montaigne, adăugind celebrul aforism : „Măreaţa şi falnica mai presus făurire a noastră este de a trăi cum se cade. Toate celelalte treburi, a domni, ,i agonisi, a clădi sînt cel mult mărunte adaosuri şi căpătuiri" [4].

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 147).

2 Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 686).

3 Montaigne, *Eseuri,* III, 2 (în vol. II, ed. cit., p. 377).

Unii comentatori s-au grăbit să interpreteze textele înainte menţionate ca o presupusă pledoarie pentru o retragere individualistă în dimensiunile vieţii interioare, pentru o apatică nepăKare faţă de problemele şi idealurile colective. Eronată şi nedreaptă interpretare I Montaigne scria că „înţeleptul nu trebuie Nă dea drum patimilor" dacă acestea îl fac „să se abată de la drumul cel drept", dar considera că este îngăduit pasiunilor şi idealurilor" „să-i grăbească sau să-i încetineze umbletul", ferindu-l du „neclintire şi nepăsare". Cînd mărturisea că rîvneşte la „nobila libertate" de a fi citeva ore pe zi „singur şi netrebuincios". Montaigne dorea solitudinea pentru a medita asupra condiţiei umane şi ironiza — poate pentru prima oară în filosofia modernă — ceea ce D. D. Roşea avea să numească mai tîrziu „mitul utilului", adică acea mentalitate utilitaristă ce se va dovedi, cu timpul, ruinătoare pentru cultura spirituală şi progresul uman. „Nu este oare greşală a socoti unele fapte mai puţin vrednice pentru că sînt

netrebuincioase ?"[1], se întreba — încă în secolul «1 XVI-lea — Montaigne. întrebarea sa retorică cuprinde, în fond, o afirmaţie : „să chibzuim asupra moravurilor şi să învăţăm „a trăi cum se cade" este mult mai folositor decît să ne îndreptăm ntenţia spre acumularea de lucruri şi ranguri care satisfac orgolii vane. Cultivarea spiritului şi rînduirea „legii morale din noi" sînt Incomparabil mai' folositoare semenilor şi ar trebui să stîrnească Infinit mai mult dorinţa noastră de cunoaştere decît banalele probleme ale unei existenţe rutiniere, extravertite, lipsite de autenticitate umană. Dar el recomandă o morală a „deschiderii* spre lume şi a *stăpinirii de sine,* în măsură să ofere fiecărui om posibilitatea de a depăşi conflictele interioare şi a-şi structura armonios personalitatea, pentru ca astfel să spună : „mă dau altuia fără

să mă părăsesc pe mine" [1]. Montaigne consideră — şi aici apare, într-adevăr, o limită, istoricește condiționată, a cugetării sale — că relele sociale ar putea fi ameliorate plecînd de la autoperfecționarea morală a individului, dar tot el susţine — şi, prin aceasta,

depășește limitele unui umanism egocentric — că „cine nu trăiește

deloc pentru altul nu trăiește nici pentru sine" [1].

Rămîn, din acest punct de vedere, încărcate cu o profundă semnificație, cuvintele lui Montaigne din finalul *Eseurilor*: „cele mai frumoase vieți, după părerea mea, sînt cele care se pun în

rostul tuturor îndeobşte" [1]. Ele sugerează şi finalitatea programului pedagogic schiţat de Montaigne : a da curs liber integrării omului în natură, deplasînd accentul de la instrucţie spre educaţie, de la transmiterea de *cunoştinţe* spre cultivarea *conştiinţei morale,* în vederea însuşirii unui stil de viaţă apt să fructifice plenar disponibilităţile individuale şi să le pună „în rostul tuturor". S-ar părea că, întrucit omul apare — în viziunea *Eseurilor* — drept o fiinţă cu înrădăcinări şi propensiuni naturale, educaţia n-ar mai fi nici necesară, nici posibilă. Educaţia, însă, este considerată de Montaigne *necesară,* deoarece „obişnuinţa" (sau, cum am spune noi astăzi, „universul valorilor culturii") constituie o „a doua natură", decisivă pentru structurarea conduitei morale, care „se învaţă". După cum, educaţia este şi *posibilă,* întrucit „condiţia umană" se distinge prin perfectibilitate, omul dispunînd de capacitatea de a-şi desăvîrşi propensiunile naturale (fără a le nesocoti sau brutaliza) şi de a învăţa înţelepciunea împlinirii rostului unei vieţi creative, trăită „cum se cuvine", dacă, din propria experienţă şi din cunoaşterea lumii, dobîndeşte „ştiinţa bunătăţii"''.

Ceea ce preconizează Montaigne atunci cînd vorbeşte metaforic de o „ştiinţă a bunătăţii" este o educaţie menită „să hrănească mintea", ,,să orinduiască purtarea şi simţirea insului",

să-l înveţe „să moară bine şi să trăiască bine"[1] Pentru o astfel de educaţie, preponderent morală sau — în orice caz — cu incidenţe asupra i unduitei etice, pledează eseul dedicat „instrucţiei copiilor", atunci i Ind polemizează cu cei care n-au altă ţintă decît să încarce memoria cu învăţătură stearpă, în loc de a se strădui să formeze < umpănita judecată, rodnica imaginaţie creatoare şi — mai presus do toate — virtuţile morale. Pentru o educaţie care să-l ajute pe copil să fructifice atît experienţa indirectă (prin studiu, lectură) cît şi propria experienţă, spre a se făuri bine *ca om* şi a-şi pro- porţiona o viaţă demnă, înţeleaptă, în conformitate cu posibilităţile condiţiei sale *umane.* ,,Nu-i ştiinţă mai anevoioasă

decît a .ști bine și firește trăi această viață"[1]. O asemenea „știință a educației" este, cum se poate lesne constata, incomparabil „mai anevoioasă" în viziunea lui Montaigne decît în aceea care va fi propusă — peste două secole — de J. J. Rousseau. Autorul lui *Emile* îi va trata pe copil ca- atare, conferindu-i valoare autonomă, pe cînd autorul *Eseurilor* îl consideră „un adult potențial", un „om în miniatură", fiind interesat de perspectiva actualizării disponibilităților sale naturale atunci cînd va atinge *„l'âge de raison"*. De aceea, calea de educare sugerată de Montaigne vizează multiple planuri : formarea unui spirit critic lucid (apt sil înfrunte obstacolele în căutarea adevărului), călirea corpului (prin exerciții fizice), cultivarea „cunoașterii de sine" și a „stăpînirii de sine" (pentru ca rațiunea să nu-l depărteze de natură și să-l păzească de erori, prejudecăți și patimi deșarte), stimularea creativității (prin reflecții sustrase „principiului de autoritate" și îndreptate asupra unor cazuri concrete), dobîndirea unul armonios oi hilibru sufletesc (rezistent la furtunile lumii) și a simțului moral (rare să-l facă pe „omul potențial" folositor semenilor fără a înceta să fie de sine stătător). Toate aceste planuri converg spre „meșteșugul care ne face pe noi de noi stătători. Ele toate întrucîtva la aceasta slujesc, precum toate slujesc a pricepe viața" și ne călăuzesc „de-a dreptul să fim oameni" \ Boger Mucchielli mi se pare a fi pe deplin îndreptățit să considere că „este cuprinsă aici

una din cele mai fructuoase consecinţe ale umanismului lui Montaigne"

Mesajul etico-pedagogic al lui Montaigne este vechi — de patru secole — dar nu învechit. Prin el — şi nu numai prin el — Montaigne devine contemporanul nostru, însoţindu-ne în întrebările şi căutările menite să rostuiască viaţa şi să transforme binele într-o „făptuire trăită-şi firească". Poate tocmai pentru că nu dau răspunsuri, ci pun probleme, nu oferă soluţii etice, ci sugerează doar căi fertile pentru căutarea lor, nu întocmesc bilanţuri, ci deschid orizonturi, *Eseurile* şi-au dobîndit o contemporaneitate eternă. Mesajul lor de înţelepciune este concentrat într-o *ars vivendi.*

„Meşteşugul şi arta mea sînt ‚a trăi"[3]. Dacă învăţ, nu caut decît ştiinţa cunoaşterii de mine însumi şi învăţătura să trăiesc şi să mor bine" [4]. Asemenea formulări constituie — în diverse variante — laitmotivul *Eseurilor* lui Montaigne, care înalţă un imn epicureic bucuriilor pămînteşti, subliniind ridicolul dispreţului faţă de viaţă, al depărtării „de rosturile firii". *Eseurile* par a avea structura unei compoziţii muzicale de genul „temă cu variaţi uni". lar tema este condiţia omului de fiinţă ce-şi poate rîndui viaţa întru fericire, avînd înţelepciunea să păstreze — în scurgerea grăbită a timpului — o ţinută curajoasă, senină şi deirmă. Me- ditînd asupra propriei experienţe, Montaigne pledează pentru *o* viaţă sustrasă agitaţiilor sterile şi orgoliilor vane, deschisă spre bucurii elementare şi fundamentale (oferite de contemplare, meditaţie,

făptuire, răgaz, lectură, joc, amintire, speranţă, punţile sufleteşti ce le stabilesc între oameni prietenia şi dragostea, dezlegarea de probleme şi Învingerea de obstacole), pentru a putea fl folositor celorlalţi „fără a te abate o iotă din sinea ta". Raţiunea îi poate feri pe oameni de frămlntări artificiale. Pentru că, „dacă relele pătrund în noi numai prin judecata noastră... pure să fie în puterea noastră să le înlăturăm sau să le întoarcem Npre bine" În această ordine de idei, Montaigne mărturiseşte : „eu am un glosar cu totul al meu anume : trec peste timpul prost t}i neînlesnit ; cînd este bun, nu

vreau să-l trec, II gust, mă ţin de el"[1]. Chiar dacă se îndoieşte că fericirea este un ţel pe care II vom atinge vreodată, el ştie că atîta timp cît îl purtăm în noi, ncest ţel transfinit promite împlinirea unicului *scop* şi unicii *isprave* a vieţii prin însăşi strădania nesfîrşită de a-l atinge. Cînd meditează asupra morţii, Montaigne precizează : „eu cred că moartea este capătul, nu însă *scopul* vieţii ; este isprăvitul, nu totuşi *isprava ei*.....Părerea mea este că traiul fericit, nu cum

spunea Antistene moartea fericită, face fericirea oamenilor"[1].

Reflecţiile lui Montaigne asupra morţii — departe de a fi o pledoarie pentru „a trăi permanent cu privirea fixată asupra ei[u]" — sînt străbătute tocmai de intenţia de a înlătura, prin cumpănită Judecată, un obstacol în calea aspiraţiei firești spre fericire şi — prin modul cum se proiectează în închipuire temerea de extra-mundan — o sursă de înrobire, „tine a învăţat a muri — scrie

Montaigne — s-a dezvăţat a robi" [1]. Dar, tocmai aici apare dificultatea. Cum poate un om „să înveţe a muri" cînd curmarea Iminentă a vieţii, smulgerea din universul unde e integrat şi implicat prin tot ce a făptuit şi ar mai putea sau ar dori să înfăptuiască, reprezintă o renunţare pentru care nici o experienţă nu-l poate pregăti ? „Deprinderea nu ne ajută... Poţi prin obicei şi Iscusenie să te întăreşti împotriva durerilor, a ruşinii, a sărăciei şi a altor întîmplări ; cît despre moarte, n-o putem încerca decît o dată ; toţi sintem ucenici cînd ajungem la ea" Ne poate ajuta însă raţiunea, deturnîndu-ne atenţia spre ceea ce depinde de noi. În loc de a se simţi frustrat de faptul că este o fiinţă muritoare, un căutător de înţelepciune qr trebui să tindă doar a epuiza cîmpul posibilului, spunînd, împreună cu Montaigne : „eu vreau să se făptuiască şi vreau oa îndeplinirile vieţii să fie lungite pe cît se poate, în aşa fel încît moartea să mă găsească sădind verzele mele, fără să-mi pese de ea şi mai puţin să-mi pese de grădina

mea neîncheiată"[1]. Omul înţelept îşi învinge teama de moarte înţelegînd că atîta timp cît el este, moartea nu există şi dînd făptuirilor, actelor creatoare de valori culturale şi modelatoare de noi generaţii, sensul unei victorii a speţei umane asupra timpului. El ştie că, „deoarece viaţa nu este mai bună fiindcă este mai

lungă"[1], *nu durata* dă preţ vieţii, ci *excelenţa* ei. El tinde, fără autoamăgiri fals consolante, să fructifice faptul că, în nemărginirea timpului, i se oferă o singură ocazie de a trăi, dîn- du-şi seama că moartea, punînd limite vieţii, îi conferă formă şi responsabilitate. Prin această *ars vivendi,* aşa cum o preconizează Montaigne,

„învederările filosofiei deprind pe cei care se îndeletnicesc cu ea a

fi senini şi a se bucura, nu a se încrunta şi a se întrista" [1].

Cînd Montaigne se referă la „învederările filosofiei", el n-are în vedere o doctrină metafizică expusă în cadrele rigide ale unui tratat şi nici un sistem de precepte morale „ştiinţific" elaborate. Este vorba despre o filosofie trăită, deschisă spre noi experienţe şi autocorecţii, aptă să ofere repere valorice în multitudinea împrejurărilor şi evenimentelor care jalonează o viaţă de om. O astfel de filosofie transpare din *Eseuri.* Chiar titlul (prin utilizarea pluralului unui substantiv nearticulat) ne sugerează că Montaigne nu aspiră să închege o construcţie teoretică sistemar- tini — şi, cu atît mai puţin, o doctrină definitivă — ci ne comunică simple încercări, căutări, tatonări, experienţe, meditaţii, iflslnd curs liber asocierilor şi disocierilor de idei, inspiraţiei. Fiecare eseu porneşte altfel (cu o anecdotă, o confesiune, o întîm- plnre din viaţa de toate zilele, o maximă antică, etc.) şi înaintează lYuă plan. Microeseuri sînt urmate de eseuri voluminoase, schim- lilnd mereu subiectul sub incidenţa unei spontaneităţi imprevizibile. Şi totuşi, pe măsură ce avansează lectura, putem constata i ii spontaneitatea nu exclude o structurare a cărţii migălos elaborată, iar *dezordinea* aparentă ascunde — cum remarca Michel Hutor "— o *ordine,* o subtilă compoziţie, o unitate internă. Diferitele eseuri îşi trimit reciproc reverberaţiile, comunicînd între ele parcă printr-un curent subteran. Ele păstrează o unitate profundă prin acelaşi mesaj umanist, aceeaşi independenţă de gîn- tlire iconoclastă,

acelaşi ton al conversaţiei purtate cu o sinceritate dezarmantă, aceeaşi mişcare grațioasă a unei înțelepciuni senine care convinge tocmai pentru că posedă timbrul inefabil al autenticităţii nesimulate. Vivacitatea stilului, inventivitatea metaforică, alternarea formulărilor paradoxale cu suspendarea întrebătoare a judecăţii şi a frazelor lungi, sinuoase cu altele scurte, sacadate (asemănătoare celor din textele lui Tacit sau Seneca şi preferate cadenţelor clasice rabelaisiene), dau o savoare aparte- Bcriiturii lui Montaigne, punînd probleme extrem de dificile traducătorilor. Fără desăvîrşita lor formă artistică (pe care Tudor Vianu o echivalează conţinutului ideatic, în ceea ce el are mai original) *Eseurile* lui Montaigne n-ar fi putut exercita şi n-ar continua să exercite o audienţă culturală cu totul ieşită din comun. Pentru că, deşi mesajul acestui breviar al umanismului modern primează, stilul *Eseurilor* oferă un argument decisiv celor care, familiarizaţi cu istoria filosofiei, ştiu că doar operele vali- dabile *şi ca artă* rezistă eroziunii timpului.

Or, capodopera cugetătorului francez a trecut această probă. Mesajul ei a intrat în conştiinţa universală. Chiar dacă — oricît «r părea de bizar — după moartea lui Montaigne (survenită la 13 septembrie 1592), s-a putut constata că el nu a lăsat nici an discipol. „Gîndirea sa era prea personală pentru aşa ceva" remarcă — pe. drept cuvînt — Harold Höffding. Supusă unor sistematizări doctrinare, timbrul ei candid şi jovial inconfundabil se pierde,

mesajul original apare desfigurat iar puterea ei de seducţie intelectuală se năruie. O dovedeşte tentativa lui Pierre Charron de a turna solara înţelepciune a *Eseurilor* în tiparele „îngheţate" ale unui tratat dogmatic *(De la sagesse,* 1600). Acolo unde Montaigne

recomandă „a întocmi vorba în următorul fel : «pare-mi-se»-" [1] Charron pune un «trebuie»-. Acolo unde Montaigne caută şi întreabă, Charron pretinde că găseşte şi dă răspunsuri nete. Rezultatul : afirmaţiile precise ale lui Charron au rămas un eveniment episodic, fără impact cultural, pe cînd mişcarea scrutătoare a gîndirii lui Montaigne a continuat să însufleţească şi să impulsioneze toate căutările de înţelepciune în care s-a angajat conştiinţa filosofică modernă. Mesajul lui Montaigne este preluat şi dus mai departe nu numai de moraliştii francezi ai secolului al XVII-lea (Pascal, La Rochefoucauld, La Bruyère), ci şi de Francis Bacon (care a scris eseuri concepute după modelul montaignean, preluind şi celebra metaforă a „albinei ce prelucrează materialul furnizat de natură spre a obţine ceva nou" pentru a situa creativitatea umană în afara alternativei „empi- rism-speculativism"), după cum el poate fi regăsit, *mutatis mu- tandis,* la Descartes şi Bayle. Cum sublinia Dan Bădărău, „prin indiferentismul religios ce picură şi musteşte în fiecare pagină, în cursul unor meditaţii profane care înaintează parcă la întîmplare... Montaigne ii anunţă pe pamfletarul antireligiös Pierre Bayle, iar prin reţinerea sa faţă de orice judecată pripită, cu atît mai nocivă, cu cît este mai necontrolată şi mai impetuoasă, cu cît este mai puţîn chibzuită, el pregăteşte reţinerea baconiană faţă de «idoli»-

şi dubiul metodic cartesian" [1]. Elie Faure, la rIndul său, a argumentat că influenţa lui Montaigne a trecut dincolo de hotarele filosofiei, fiind evidentă la Cervantes şi — mai cu seamă — la Shakespeare

În cazul lui Shakespeare, influenţa lui Montaigne a fost mult mui pronunţată decît lasă să se întrevadă impresionanta construcţie a dramaturgiei marelui Will. Dealtfel, o semnătură a lui NIiukespeare s-a păstrat pe un exemplar al *Eseurilor,* care constituau lectura sa favorită. Monologul lui Gonzales din *Furtuna* transfigurează pasaje din *Eseuri* (1,30) referitoare la canibali, de unde se pare că Shakespeare s-a inspirat şi în denumirea lui (.'»liban. În *Măsură pentru măsură* sînt filiaţii incontestabile cu reflecţiile asupra experienţei din *Eseuri* (111,13). Relevînd modul cum „critica a stabilit diferite locuri paralele între dramele lui Shakespeare şi .Essais-urile lui Montaigne, recunoscute astfel ca Izvoare ale celei dintîi", Tudor Vianu atrage atenţia asupra scenei din *Hamlet* în care Rosenkranz şi Güldenstern refuză — din prudenţă curteană — să se asocieze remarcii : „Danemarca este o închisoare". Hamlet le răspunde : „Atunci nu este pentru voi : deoarece, în fond, nici un lucru nu este bun sau rău ; gîndirea noastră il face de un fel sau altul. Pentru mine este o închisoare". Comparînd această reflecţie cu un pasaj din *Eseuri* (1,11), unde npare ideea că „ceea ce numim rău sau suferinţă nu este nici rflu, nici suferinţă ; numai reprezentarea noastră le dă această

calitate", Tudor Vianu conchide : „reflecţia lui Hamlet este, deci,

tipic montaigneană" [1].

Pătrunderea *Eseurilor* în circuitul de valori ale culturii universale — începînd cu ediţia franceză din 1595 şi cu traducerile În limbile engleză (Florio, 1613) şi italiană (Ginammi, 1633) — a fost urmată, păgubitor, de reacţii potrivnice lui Montaigne în Kranţa secolului al XVII-lea. Doar vocea singulară a lui La Bru- yere s-a ridicat atunci în apărarea unei opere, criticate de Nicole (în *Logica de la Port Royal),* stigmatizată de Malebranche (în *Despre căutarea adevărului)* şi interzisă de cel ce-şi zicea „regele Soare", rimînd cu Vaticanul (care a trecut *Eseurile* în *Index li- brorum prohibitorum).* în secolul al XVIII-lea această anomalie — compromiţătoare pentru cei care s-au temut de influenţa culturală a unei opere a liberei cugetări ostile tuturor dogmatis- melor — a fost, salutar, depăşită. După ediţia din 1724 a lui Coste (considerată clasică), *Eseurile* aai putut juca rolul unei cărţi de căpătii a fiecărei noi generaţii (fiind retipărite, între 1724 şi 1801, de 13 ori), iar enciclopediştii — şi în primul rînd Diderot — au preluat explicit moştenirea spirituală a umanismului lui Montaigne, devenit — în secolul al XIX-lea — aşa cum îl caracteriza Sainte-Beuve, *„notre ami et voisin ă tous".*

Cunoscute şi apreciate de luminiştii secolului al XIX-lea, *Eseurile* lui Montaigne au fost traduse pentru prima oară în limba română de Mariella Seulescu, apărînd la Editura ştiinţifică, În două volume (1966 şi 1971). Tot Mariellei Seulescu i se datorează o mai veche traducere parţială (a eseului *Apologia lui Raimond* Sebond), efectuată în 1933 (cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la naşterea

lui Montaigne), dar tipărită abia în 1940, la Craiova. Cărturarii noştri au întreţinut interesul pentru mesajul unei „cărţi a condiţiei umane", începind cu studiul publicat de NicoLae Iorga *(Proza franceză a secolului al XVI-lea. Calvin şi Montaigne,* în *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor,* vol. II, epoca modernă, *Studii şi cercetări* IV, Bucureşti 1920, pp. 151-165), trecînd prin articolul lui Tudor Vianu *(Autoritate şi evidenţă,* în *Salonul literar,* anul 1, 1825, nr. 4-5) şi ajungind la monografia scrisă de Alice Voinescu *(Montaigne,* Bucureşti, 1936). în ultimele decenii, exegeze ale operei lui Montaigne (printre care comentariile Elenei Vianu la o culegere de texte ale moraliştilor francezi, în 1966, studiul introductiv al lui Dan Bădărău la prima traducere integrală a *Eseurilor,* în acelaşi an, sau prefaţa semnată de Anca Christodorescu-Fuerea la prima traducere a *Jurnalului de călătorie* al lui Montaigne, În 1980) sînt relevante pentru audienţa culturală tot mai largă de care se bucură scrierile lui Montaigne în ţara noastră. Cum remarca Marin

Bucur — Într-un articol publicat de revista franceză *Europe,* unde demonstrează receptivitatea culturii româneşti pentru valorificarea im'sajului de înţelepciune umanistă al *Eseurilor* — „Montaigne r/l mine aproapele nostru. El este una din minţile rare a căror companie şi ale cărui sfaturi ne dau curajul să ne îndreptăm Npre traversarea Styx-ului, la capătul căreia ne aşteaptă eternitatea" ^ Pentru

că, în fond, acesta este mesajul lui Montaigne : „Insuşiţi-vă curatele poveţe ale filosofiei, învredniciţi-vă să le itlegeţi şi să le folosiţi cum trebuie" [2] pentru a putea înălţa — prin puterea creaţiei — o existenţă fragilă *individuală* la *universalitate,* adică la acea formă de eternitate accesibilă condiţiei umane. Iată un motiv în plus pentru a aprecia că republicarea Integrală a *Eseurilor* lui Montaigne, într-o ediţie de

mare tiraj, În populara colecţie „Biblioteca pentru toţi", constituie un *act major de cultură*

.Cartea pe care veţi începe s-o citiţi acum (sau pe care o veţi reciti)-este prima din frămintata istorie a culturii omeneşti unde cineva a cutezat să facă din spiritul său iscoditor eroul unei upere literar-filosofice. Este o carte de analiză psihologică, medi-Inţle filosofică şi înţelepciune morală care — la tensiunea emo-ţională proprie expresivităţii imaginilor artistice — ne ajută să rAutăm, în coordonatele valorice ale epocii noastre, răspunsul lii eterna problemă a *condiţiei umane.* Ca orice capodoperă, ea lui constituie o povară pentru acţiune, ci o incitaţie pentru reflecţie. Cunoscînd-o, fiecare om îşi va găsi... Montaigne-ul său. IVntru că ea „este — cum spune Jorje Zalamea — o carte care n-a fost încă depăşită în inimile noastre prin roiul ei de călăuză, de prieten, de confident"De aceea, ea se adresează tuturor şi se va citi atîta timp cît problema condiţiei umane rămîne deschisă spre noi căutări şi noi experienţe.

Adică, totdeauna...

MJDWIG GRUNBER

GCITITORULUI

Iată aici o carte a bunei-credinţe, cititorule. Din capul locului îţi dă de ştire că nu mi-am pus în gînd alt să izbutesc, decît la vatra mea şi intru ale mele. Nu am avut cu ea nicicum în vedere slujirea ta sau faima mea. Puterile mele nu-s vrednice de asemenea plănuire. Am menit-o anume uşurării rudelor şi prietenilor mei: ca ei atunci cînd mă vor pierde (ceea ce curînd vor avea a face), să poată iară găsi unele trăsături ale stărilor şi apucăturilor mele şi prin această mijlocire ei să hrănească mai pe de-a-ntregul şi mai vie cunoştinţa ce avut-au despre mine. Dacă ar fi fost să umblu după măgulirea lumii, m-aş fi împodobit mai bine şi m-aş fi înfăţişat în mers mai acătării. Eu vreau să fiu văzut în felul meu, nedres, firesc şi obişnuit, fără silire şi făţuire; căci pe mine mă zugrăvesc. Lipsurile mele se vor citi în ea pe viu şi chipul

---

4[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 678).

1[:] *Ibidem,* p. 684.

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 10 (în vol. II, ed. cit., p. 575).

1 *Ibidem,* p. 574.

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, efi. cît., p. 686). „Orice altă ştiinţă este dăunătoare celui care nu are ştiinţa bunătăţii", scrie Montaigne *(Eseuri,* I, 25, în vol. I, ed. cit., p. 133i.

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 151).

1 Roger Mucchielli, *Histoire de la philosophie et* des *sciences humaines,* 2-e *édition, Bordas,* Paris 1979, p. 68.

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 681).

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 12 şi III, 2 (în vol. II, ed. cit., pp. Iil8 şi 384).

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 20 (în vol. I, ed cît., p. 79).

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 20 (în vol. I, ed. cit., p. 81).

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 9 (în vol. II, ed. cit., p. 538).

meu curat, din făptură, pe cît cuviinţa lumească mi-a îngăduit. Deoarece, dac-aş fi fost printre cele naţii de care se spune că trăiesc încă sub blinda învoire a celor dintîi legi ale firii, te încredinţez că m-aş fi zugrăvit foarte bucuros cu totul şi cu totul gol. Aşadar, cititorule, sînt eu însumi aluatul cărţii mele; nu-i cu cale să-ţi tulburi tihna cu pricină atît de uşuratică şi deşartă. Rămîi întră Domnul.

la Montaigne Zi întîi martie, una mie cinci sute optzec

iCARTEA I

CAPITOLUL I

SE AJUNGE LA UNA ŞI ACEEAŞI ŢINTA PE FELURITE CAI

(a)[1] Cel mai obişnuit fel a muia inimile celor pe oare i-am înfruntat, cînd ei ne-au îngenuncheat şi au răzbunarea în mîna lor, este a ne supune, ca să-i îndemnăm spre milă şi iertare. Totuşi, străşnicia şi statornicia, purtări cu totul dimpotrivă, uneori au slujit aceluiaşi ţel.

Eduard, principe de Walles, cel care a cârmuit timp îndelungat Guiana noastră, bărbat al cărui cin şi noroc arată în multe părţi deosebită mărire, fiind foarte tare înfruntat de limuzini, după ce a cucerit prin luptă oraşul lor, n-a putut fi oprit de vaietele norodului şi ale femeilor şi copiilor care, daţi pradă măcelului, se aruncau la picioarele lui cerînd iertare ; pînă cînd el, călcînd mai departe fără a ţine seama de nimic, dădu de trei gentilomi francezi care, cu o necrezută îndrăzneală, singuri se împotrivéau năpustirii oastei sale biruitoare. Preţuirea şi cinstirea

---

1 Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 153).

1 Montaigne, *Eseuri,* III, 11 (în vol. II, ed. cit., p. 597).

1 Dan Bădărău, *Studiu introductiv,* În Montaigne, *Eseuri,* vol. I, ed. cit., p. XXX-XXXI.

1 11140.

unei atît de însemnate virtuţi abia atunci înmuiară crunta lui mînie şi cu aceşti trei apucă a ierta pe toţi ceilalţi locuitori din oraş.

[1] *Pentru uşurarea lecturii, au fost păstrate indicaţiile literale ale lui Pierre Villey, adoptate şi de ediţia „Pléiade" : pentru textul cuprins respectiv în ediţiile din : 1580 (a), 1588 (b) şi 1595 (c)* (n. t.).

Scanderbeg, principe al Epirului, urmărea pe unul din ostaşii săi ca să-l ucidă. În zadar încercat-a ostaşul să-l înduplece cu tot felul de umiliri şi rugări, pînă ce împins la culme se hotărî să-l aştepte cu spada în mînă. Această hotărîre potoli de îndată îndîrjirea stăpînului său, care, faţă de o atît de vrednică purtare, se îndură a-L cruţa. Pildă ce ar putea fi şi altfel tîlcuită de cei care nu ar fi citit despre uimitoarea putere şi vitejie ale aoeilui principe.

împăratul Conrad al III-lea, după ce a împresurat pe Guelf, duce al Bavariei, oricît de robite şi înjositoare dovezi de supunere i se dăduseră, nu vru să încuviinţeze altă îmblînzire a pedepselor, decît să fie îngăduit doamnelor împresurate împreună cu ducele să iasă, cruţate fiind în cinstea lor, şi să ducă atît cît singure vor putea căra, mergînd pe jos. Ele cu mărinimie prinseră a lua în cîrcă pe daţii lor, pe copiii lor şi pe îns/ulşi ducele. împăratul fu atît de înduioşat văzînd gingaşa lor vitejie, încît lacrimi de bunătate îl podidiră şi-i potoliră acea aspră şi ucigătoare duşmănie faţă de duce, urmînd de atunci a se purta omenos cu el şi cu toţi ai săi.

(b) Şi unul şi altul cu aceste două purtări m-ar birui cu uşurinţă, căci am uimitoare pornire spre milă şi îndurare ; părerea mea însă este că mai firește m-ar fi biruit mila decît preţuirea : cu toate că mila este patimă nevrednică în ochii stoicilor, ei vroiesc să vii în ajutorul celor năpăstuiţi, dar să nu te îndupleci şi să te înduioşezi de soarta lor.

Aceste pilde însă îmi par mai potrivite, deoarece se vede cum acele suflete stăruiesc pe o singură cale, fără şovăire şi clintire, fiind puse la încercare şi stîrnite în amîndouă felurile. Se poate spune că să-ţi frîngi inima de milă este urmarea îngăduinţei, îndurării şi slăbiciunii, la care firile mai plăpînde, ca femeile, copiii şi cei de rînd, se află mai mult supuse ; dar a dispreţui lacrimile şi plîn- setele, a nu da ascultare decît celor cuvenite sfintei icoane a virtuţii, este semnul unui suflet tare şi neînduplecat, care iubeşte şi preamăreşte strășnicia bărbătească şi dîrză. Totuşi, în suflete mai puţin mărinimoase, uimirea şi mi-

nunarea pot stîrni unele îndemnuri asemănătoare : mărturie poporul teban, care a chemat căpeteniile sale spre judecare pentru a fi osîndite la moarte, fiindcă au rămas în slujbă peste timpul legiuit şi sorocit dregătoriei lor ; Pelopida, care, doborît de povara acestor învinuiri, nu folosea drept apărare decît jalbe şi tinguieli, cu greu fu dezvinovăţit de popor, iar Epaminonda care, dimpotrivă, înfăţişă cu măreţie cele ce îndeplinise şi mustră poporul în chip semeţ şi hotărît, acesta nici măcar nu se mai îngriji a număra voturile şi împrăştie adunarea judecătorească, laulde aducînd mândirei vitejii ale acestui bărbat, (c) Dionisie cel Bătrîn, după timp îndelungat şi istovitoare greutăţi, cucerind oraşul Rhegium şi prinzînd acolo pe Phyton, căpetenia, bărbat mărinimos care apărase oraşul cu atîta străşnicie, vru să dea cu acesta o cumplită pildă de răzbunare : mai întîi îi spuse că poruncise în ajun ca fiul său să fie înecat şi pe urmă toate rudele lui, la care Phyton nu răspunse decît că ei astfel au fost fericiţi cu o zi mai devreme decît el ; puse apoi să-l despoaie şi-l dădu pe mîna călăilor, care-l tîrîră prin oraş bătîndu-l ruşinos şi crunt, ba chiar şi împroşcîndu-l cu vorbe mincinoase şi grele. El însă, statornic în tărie, fără să-şi piardă cumpătul, cu faţa neclintită şi cu glas tare aminti vrednica şi cinstita cauză a morţii lui, fiindcă nu a vrut să-şi lase ţara în mîinile unui tiran şi ameninţă pe acesta cu apropiata pedeapsă a zeilor. Dionisie citind în privirile celor din rîndurile oştirii sale că ei, în loc să se înverşuneze la vederea cerbiciei acelui duşman înfrînt faţă de căpetenia care-i dusese la izbîndă, se înmuiau de uimire înaintea unei virtuţi atît de rară, gata fiind să se răzvrătească şi chiar să smulgă pe Phyton din mîinile călăilor, puse capăt chinului şi, pe ascuns, îl trimise să fie înecat în mare.

(a) Desigur, omul este o înfiripare uimitor de vană, felurită şi unduitoare ; anevoie se poate întemeia o judecată statornică şi desăvîrşită în cele ce-l privesc. Iată-l pe Pompei că iertă cu totul oraşul mamertinilor, pe care era întărîtat la culme, cinste arătînd virtuţii şi mărinimiei lui Zénón care luase asupra lui singur greşeala norodului şi nu cerea altă cruţare decît a ispăşi numai el fapta de a-i fi stat împotrivă. Dar gazda lui Sylla în oraşul Peruza, cînd arătă o asemănatoare virtute, nu cîştigă nimic nici pentru el, nici pentru ceilalţi.

(b) De-a dreptul împotriva pildelor mele dintîi, Alexandru, cel mai viteaz între oameni şi cel mai iertător faţă de învinşi, pătrunzînd după necrezute greutăţi în oraşul Gaza şi dînd de Betis, căpetenia oştilor, despre a cărui vrednicie avusese dovezi minunate în timpul împre- surării, singur şi părăsit de ai săi, cu armele frînte, plin de sînge şi răni, încă luptînd în mijlocul unei cete de macedoneni care-l hărţuiau din toate părţile, Alexandru, zic, încrîncenat de o izbîndă atît de scump plătită (căci, între alte neajunsuri, avea şi el două răni proaspete) i-a spus : „nu ai să mori cum ai vrut, Betis ; pregăteşte-te să suferi toate chinurile care se pot închipui faţă de cel învins". Betis nu scoase o vorbă la aceste ameninţări, rămase nu numai cu faţa hotărită, dar dîrză şi mîndră. Atunci faţă de semeaţa şi înverşunata lui tăcere, Alexandru spuse : „Plecat-a el genunchiul, scăpat-a el vreun glas al rugării ? Cu adevărat voi frînge tăcerea ta şi dacă nu am putut smulge un cuvînt, voi smulge vaiete", şi în- torcînd mînia-i în turbare porunci să i se străpungă călcîiele şi să se treacă prin ele o sfoară, ca să fie tîrît de viu, rupt şi sfîrtecat, la spatele unui car. Fi-va oare că vitejia îi era atît de obişnuită, încît, nemirîndu-l, o cinstea mai puţin ? (c) Sau poate că el o socotea numiai şi numai a lui pe acea culme şi nu răbda să o vadă la altul fără a fi împuns de patima pizmuirii sau că pornirea firească a mîniei nu putea suferi nici o împotrivire ? Drept este că la luarea şi prăpădul oraşului Teba de crezut este că dacă ar fi fost s-o înfrîneze, o înfrîna, văzînd cruzimea cu care erau trecuţi prin sabie viteji cu totul pierduţi, căci nu mai aveau nici o apărare obştească şi fost-au omorîţi atunci mai bine de şase mii, din care unul nu fu văzut fugind sau cerînd iertare, dimpotrivă, căutînd acolo unde se aflau, pe uliţe, să înfrunte duşmanii biruitori, silindu-i să le dea prilejul unei morţi vrednice. Nici unul nu fu văzut, oricît de istovit, să nu încerce pînă la cea din urmă suflare să se răzbune, iar cu armele disperării se alinau murind, cu moartea unui duşman. Totuşi, prăpădul virtuţii lor nu găsi îndurare la Alexandru şi nu ajuns-a lungul unei zile ca să potolească răzbunarea. Acest măcel ţinu pînă curse cea de pe urmă picătură de sînge şi nu cruţă pe cei fără arme, bătrîni, femei şi copii, ca să adune treizeci de mii de sclavi.

CAPITOLUL II DESPRE ÎNTRISTARE

(b) Eu sînt dintre cei mai scutiţi de această patimă şi nu-mi place, nici nu o preţuiesc, cu toate că lumea s-a apucat să-i dea anume precădere, ca o cuvenită datorinţă. Cu ea îmbracă înţelepciunea, virtutea, cugetul; slută şi netoată podoabă. Italienii, cu mai mult înţeles, au dat acest nume răutăţii[1], căci totdeauna răufăcătoare însuşire este şi scrîntită şi totdeauna nevrednică şi înjositoare : la stoici nu se încuviinţează acest simţămînt înţelepţilor.

(a) Dar spus este că Psamenit, rege al Eghipetului, învins şi luat de Cambise, rege al perşilor, văzînd pe fata lui captivă în veşmînt de slujitoare, trecînd ca să scoată apă, rămase cu ochii la pămînt, mut şi nemişcat, în vreme ce toţi .prietenii din jurul lui se jeluiau şi se tînguiau ; apoi văzînd pe fiul său purtat la moarte tot neclintit rămase ; cînd zări însă pe unul din slujitorii săi printre cei luaţi în robie, se prinse cu mîinile de cap, arătîjnd multă mîhnire.

Fapt asemănător se petrecu de curînd cu un principe din ai noştri, la Trenta, unde se afla, cînd auzi de moartea fratelui său mai vîrstnic, frate care era sprijinul şi fala întregului său neam, iară curînd după aceea se prăpădi şi cel mai mic, altă speranţă a lui ; suferi amîndouă încercările cu o pilduitoare tărie, dar peste cîteva zile venind a muri unul din oamenii săi, se lăsă doborît de această din urmă întîmplare, în aşa fel încît unii erau îndreptăţiţi a crede, faţă de atîta jale şi mîhnire, că numai această încercare îl atinsese pe viu. Adevărul însă este că fusese peste fire cuprins de întristare şi o cît de slabă adăugire rupse stavila răbdării. Tot astfel s-ar putea judeca şi povestirea noastră din istorie, dacă n-ar fi spus mai departe că Psamenit, întrebat de Cambise „cum se face că nu s-a cutremurat văzînd nenorocirea fiului şi a fiicei sale şi a fost într-atît de zbuciumat de nenorocirea unuia dintre prietenii săi" ; „Este, răspunse el, că numai acest de pe urmă

---

1 Aşa cum reiese din textul lui Plutarh, citat din memorie de către Mentaigne, personajul la care se referă nu este Zenon, ci *Stenon* (sau *Stenius),* după cum — în continuare — este vorba de oraşul *Preneste,* din Latium (şi nu de Peruza, oraş din Etruria).

necaz poate fi dovedit cu lacrimi, dar cele două dintîi întrec cu mult orice putinţă de dovedire".

În legătură cu acestea se nimereşte închipuirea zugravului din vechime care, avînd să înfăţişeze jalea celor de faţă la jertfirea Ifigheniei, după ce zugrăvi pe fiecare în felul lui, tulburat de moartea acestei frumoase şi nevinovate fecioare, cînd fu să arate pe tatăl fetei, ajuna la capătul putinţelor măiestriei lui, îl zugrăvi cu faţa acoperită, ca şi cum nu se poate în nici un fel înfăţişa această stare a mîhnirii. Iată de ce pe cea mamă mult încercată, Niobe, căreia-i pieriseră şapte fii şi curînd după tot atîtea fiice, poeţii o închipuiesc de pe urma cumplitului prăpăd, schimbată în stîncă.

Diriguisse malis [1],

pentru a scoate la iveală acea cruntă, mută şi surdă nă- tîngie, care ne înmărmureşte atunci cînd năpasta întîm- plărilor întrece puterea noastră.

Cu adevărat, apăsarea unui necaz dus la culme împietreşte întreg sufletul şi-l împiedică să se mişte în voie. Ni se şi întîmplă că la glasul aprig al unei veşti rele sîn- tem prinşi încremeniţi şi împietriţi, încît numai dezlănţuirea lacrimilor şi a plînsului pare că ar uşura, ar lumina şi aduce în fire :

Et via vix tandem voci laxata dolore est [2].

În războiul regelui Ferdinand împotriva văduvei lui Ioan al Ungariei, împrejurul Budei, Raisciac, căpitan german, văzînd cum era adus trupul unui călăreţ, pe care toţi îl văzuseră cît de bine se purtase în fierberea luptei şi cu toţii îl plîngeau deopotrivă, îndemnat să afle cine era, după ce i s-au scos armele recunoscu însuşi pe fiul său. Din întreaga mulţime care se jeluia, singur el încremenise fără glas şi fără lacrimi, stînd în picioare, privind ţintă trupul fiului său, pînă ce aprigul potop al întristării îngheţă duhurile vieţii lui şi-l abătu mort ţeapăn, la pămînt.

Chi puo dir com'egli arde, & în picciol fuoco [3],

spun îndrăgostiţii cînd vor să arate o patimă copleşitoare.

---

1 împietrită de durere (Ovidiu, *Metamorfozele,* VI, 304).

2 Şi cu greu, la urmă, prinde a da glas durerii (Vergilia, *Eneida,* XI, 151).

Misero quod omnes Eripit sensus mihi: nam, simul te, Lesbia, adspexi, nihil est super mi

Quod loquar amens : Lingua sed torpet ; tenuis sub artus Flamma dimanat; sonitu suopte Tinniunt aures ; gemina teguntur Lumina nocte [1].

(b) De asemenea, nu în vîlvătaia zbucnirii şi întări tării putem noi da glas tînguielilor şi împătimirilor ; sufletul este atunci dobîndit de apăsarea gîndurilor şi trupul zace sub povara dragostei.

(a)De aici vine uneori neaşteptata sleire a puterilor care cuprinde pe bărbaţii îndrăgostiţi în ceas atît de nepotrivit şi răceala care-i încremeneşte ca urmare a însăşi prea osebitei înflăcărări, în miezul desfătării. Toate patimile care dau pas gustării şi înfruptării nu sînt decît călîi :

Curae leves loquuntur, ingentes stupent[2].

(b) Uimirea faţă de o plăcere neaşteptată de asemenea ne înmărmureşte :

Ut me conspexit venientem, et Tro'ia circum
Arma amens vidit: magnis exterrita monstris,

1 Cit de neputincios sînt ! Toate simţurile mele sînt tulburate de iubire. Văzindu-te, Lesbia, îmi pierd firea, a vorbi e peste puterile mele ; limba mi se încurcă, o arşiţă uşoară îmi pătrunde în vine, mii de zgomote nelămurite imi răsună în urechi, iar peste ochii mei se aşterne vălul nopţii (Catul, *Carmina,* LI, 5).

2 Grijile uşoare vorbesc, patimile mari sînt tăcute (Seneca, *Hippolit,* act. II, se. 3).

Diriguit visu în medio ; calor ossa reliquit;
. Labitur, et longo vix tandem tempore fatur [1].

" (a) Să lăsăm femeia romană, care muri doborîtă de bucurie, văzîndu-şi fiul întors din drumul de la Cannae, pe Sofocle şi pe Dionisie Tiranul, care muriră de mulţumire şi pe Talva care a murit

---

3 Iubeşte puţin cine poate spune cît de mult e mistuit de focul iubirii (*Petrarca,* Sonetul 137).

1 îndată ce mă vede sosind, îndată ce zăreşte din toate părţile armele troiene, pierdută, ca izbită de o viziune înspăimintă- toare, rămîne încremenită ; sîngele-i îngheaţă, cade şi abia mult după aceea poate în fine vorbi (Vergiliu, *Eneida,* III, 306).

în Corsica citind vestea cinstirilor ce-i adusese Senatul roman ; mai aflăm în veacul nostru că papa Leon al X-lea, la vestea luării Milanului, aşteptată arzător de el, fu răpus de bucurie şi căpătă fierbinţelile din care i se trase moartea. Iar pentru a dovedi mai temeinic şubrezenia făptuirii noastre, avem pomenire de la cei vechi, că Diodor Dialecticianul - a murit pe loc fiindcă păţi ruşinea ca, faţă de mulţime, în şcoală să nu fi putut răspunde unei întîmpinări ce i se făcuse.

(b) Nu prea au putere asupră-mi aceste aprige împă- timiri. Firea-mi este greoaie şi se lasă răzbită anevoie, o căptuşesc şi-i îngroş scoarţa cu ajutorul judecăţii, pe zi ce trece.

CAPITOLUL III

SIMŢĂMINTELE NOASTRE SE AVÎNTA DINCOLO DE NO

I(b) Cei care aduc vină omului că zoreşte totdeauna după ceea ce va să vie şi care ne învaţă să ne ţinem de bunul de faţă şi să rămînem la acesta, deoarece nu avem nici o putere peste cele ce vor să fie, ba chiar mai puţin decît peste cele ce au fost, dau la lumină cea mai obişnuită din rătăcirile omeneşti, dacă ei s-ar încumeta a chema rătăcire lucrul către care firea însăşi ne îndrumează, ca să slujim mai departe ţelul ei, (c) întipărindu-ne cu multe altele şi cea înşelătoare închipuire, mai aprinsă în ce făptuim decît în ce ştim. Nu sîntem niciodată într-ale noastre, sîntem totdeauna dincolo. Teama, dorinţa, speranţa ne reped în viitor şi ne răpesc simţămîntul şi privirea uelor ce sînt, ca să trecem în cele ce vor fi, chiar după ce nu vom mai fi. *Calamitosus est animus futuri cmxius*

Aceiastă mare povaţă este adesea kuvederaită dePi&ton : „Făptuieşte-ţi fapta şi te cunoaşte" [1]. Fiecare din aceste cuvinte cuprinde întru totul întreaga datorinţă a noastră, de asemenea una cuprinde pe cealaltă. Cine va avea de făptuit fapta sa ar vedea că mai întîi are a învăţa să cunoască ce este el şi ce ţine de el. Iar cine se cunoaşte nu mai ia drept a sa fapta străină : se iubeşte şi se ia în cătare înainte de orice alt, se leapădă de trebile

---

1[1] Montaigne are în vedere dialogul lui Platon *Timeu.*

peste firea lui şi de gîndurile şi speranţele nefolositoare. *Ut stultitia etsi adepta est quoct concupivit nunquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam unguam sui poeniteţ* [1].

Epicur scuteşte pe înţeleptul din tagma lui să cerceteze şi să aibă grija viitorului

.(b) Din legile privitoare la cei răposaţi, cea care statorniceşte că faptele principilor au a fi luate în cătare, după moartea lor, îmi pare mai întemeiată. Ei sînt însoţitorii, iar nu stăpînii legilor ; ceea ce nu fu dat dreptăţii asupra capului lor, cuminte este să fie dat asupra faimei lor şi a moştenirii urmaşilor ca bunuri, lucru la care ţinem adesea mai mult decît la viaţă. Este o datină care înlesneşte nespus naţiile unde este împuternicită şi de dorit pentru toţi bunii principi, care au a se plînge că amintirea înaintaşilor răi va să fie pomenită tot cît şi a lor. Datorăm supunere şi ascultare tuturor regilor deopotrivă, căci aceasta priveşte dregătoria lor ; dar preţuire şi dragoste noi nu datorăm decît virtuţii lor. Să lăsăm pe seama rînduielilor politicii să sufere cu răbdare, dacă sînt nevrednici, să "cetluiască viţiile lor, să-i ajute pe chezăşia noastră în făptuirile lor, fără însemnătate atîta vreme cît precăderea domniei are nevoie de sprijinul nostru. Dar tîrgul nostru o dată încheiat, nu se cuvine să nu îngăduim dreptăţii şi libertăţii noastre arătarea adevăratelor noastre mustrări şi mai ales, să răpim bunilor cetăţeni fala să fi slujit cu cinste şi credinţă un stăpîn ale cărui lipsuri le erau ftwte bine cunoscute şi să -păgiubitm pe uirimaşi de o pikki- ire atît de folositoare. Iar cei care, din vreun folos al lor anume, cu necredinţă măgulesc amintirea numelui unui principe nevrednic, sînt făţarnici şi pun în cumpăna dreptăţii ceea ce-i priveşte pe ei în dauna dreptăţii obşeşti. Titus Livius adevărat spune că vorbirea oamenilor hrăniţi sub puterea regească este totdeauna plină de

1 Intrucit nebunia, cînd obţine ceea ce cere, nu se arată mulţumită, înţelepciunea se va mulţumi cu cele de faţă şi nu se va scîrbi de sine (Cicero, *Tusculanae disputationes,* V, 18).

nesocotite înfumurări şi deşarte mărturii ; fiecare înalţă fără alegere pe regele său, pînă la culmea măreţiei şi preţuirii domnitoare.

Se poate osîndi trufia celor doi ostaşi, care au răspuns de la obraz lui Nero, unul întrebat de ce-i vrea răul : „Te iubeam cînd erai vrednic de iubire, dar de cînd te-ai fă- oult ucigaşul părinţilor tăi, pînjolijtor, scamator, surugiu, te urăsc precum ţi se cuvine", iar celălalt, întrebat de Nero de ce vrea să-l ucidă : „pentru că nu văd alt leac nesfîrşi- telor tale răutăţi". Dar mărturiile lumii întregi şi ale norodului, date la iveală după moartea acestuia, vor rămîne pe veci împotriva tiranilor şi păcătoaselor lgr purtări, iar ce om cu miîftea sănătoasă îi poate osîndi ?

Nu mă învoiesc că într-un aşezămînt atît de cucernic, cum a fost cel, laicedemonian, să se fi aflat o ceremonie atît de făţarnică la moartea regilor. Toţi federaţii cît şi vecinii şi iloţii, bărbaţi şi femei fără deosebire, îşi crestau fruntea în semn de mîhnire, strigînd şi jelind că acela, oricum ar fi fost, fusese regele cel mai bun ; dînd rangului ce se cuvine vredniciei şi ce se cuvine celei mai de sea- 'mă vrednicii să fie coborît pînă la cea mai joasă treaptă regească.

Aristotel, care zgîndăre toate cele, după cuvîntul lui Solon, că nimeni nu poate fi socotit fericit înainte de moarte, se întreabă dacă însuşi cel care a trăit şi a murit după placul lui poate fi numit fericit cînd numele rămas şi moştenirea lui sînt păcătoase. Atîta timp cît dăm din aripi, ne duce îndemnul pînă unde dorim, dar, ieşiţi din fiinţă, nu avem nici o legătură cu ceea ce este. Mai lesne am spune lui Solon că omul nu-i niciodată fericit, dacă e să fie după ce nu mai este.

Quisquam Vix radicitus e vita se tollit, et jecit : Sed facit esse sui quiddam super inscius ipse... Nec removet satis a projecto corpore sese, et Vindicat[1].

---

1 Arareori se întîmplă să ne dezrădăcinăm şi să smulgem viaţa din noi. În neştiinţa sa de viitor, omul îşi închipuie că o parte din el supravieţuieşte şi nu se poate libera de un trup pieritor (Lucreţiu, *Despre natura lucrurilor* III, 890, 895).

(a) Bertrand du Guesclin a murit la împresurarea castelului din Randon, lîngă Puy d'Auvergne. După moartea lui, cei împresuraţi s-au predat şi au fost siliţi să predea cheile cetăţii pe trupul său neînsufleţit.

Barthélémy d'Alviane, generalul oştii veneţienilor slujind în războiul lor a murit la Bressa, iar trupul urma a fi adus la Veneţia prin ţinutul Veronei, ţară duşmană. Mai toţi din oaste erau de părere să se ceară înv®ire de trecere celor din Verona. Teodor Trivulzio însă se împotrivi, „necuvenindu-se — spuse — ca un om care, cît a trăit, nu s-a temut de duşmani, mort să le dea dovadă de temere". Alese să-l treacă mai departe, croindu-şi drum după soarta luptelor.

(b) Adevărat că, după legile grecilor, la asemenea întîmplare, cel care cerea duşmanului un trup pentru a-l înmormînta pierdea dreptul îzbîndei şi nu mai putea înălţa flamurile biruinţei, iar cel căruia i se ceruse căpăta drept de cîştig. Astfel pierdu Nicias biruinţa sa netăgăduită asupra corintienilor şi, dimpotrivă Agesilau o întări pe a lui, foarte îndoielnică, împotriva beoţienilor.

(a) Aceste purtări ar putea fi privite drept ciudăţenii, dacă nu ar fi fost încuviinţate dintotdeauna ; nu numai că ne îngrijim de noi dincolo de viaţă, dar mai credem adesea că privegherea cerească ne însoţeşte în mermînt pînă şi asupra rămăşiţelor noastre. Despre acestea avem atîtea pilde din vechime, lăsînd de o parte pe ale noastre, încît nu mai e nevoie să le mai depăn. Eduard I, regele Angliei, în lungile războaie dintre el şi Robert, regele Scoţiei, văzînd cît de mult sporeau trebile cînd el era de faţă 1a luptă şi cît fapta lui ajuta biruinţei, se încredinţă de aceasta pînă a cere fiului său, cînd fu să moară, să jure că, mort, îl va fierbe pînă se va desface carnea de pe oase,' carnea o va îngropa şi oasele le va ţine ca să le ia în mijlocul oştirii sale de cîte ori se va isca război cu cei din Scoţia ; ca şi cum ursita legase izbînda de mădularele lui.

Ian Zizca, cel care tulbura ţinutul Boemiei pentru apărarea rătăcirilor lui Wiclef, a cerut să fie jupuit după moartea sa şi din piele să se facă o tobiţă de purtat în luptele cu potrivnicii, socotind că aceasta va ajuta la biruinţă pe mai departe, aşa cum biruise el în fruntea oştirilor. Unii indieni, cînd luptau împotriva

spaniolilor, de asemenea aduceau osemintele vreunei căpetenii, bizuindu- se pe norocul pe care-l avusese aceasta cît trăise. Alte popoare, tot în lumea de acolo, tîrăsc la război trupurile vitejilor morţi în bătălie, întru îmbunarea soartei şi drept îmbărbătare.

(a) Pildele dintîi nu dăruiau mormîntului decît faima căpătată prin fapte împlinite, dar cele din urmă vor încă .să le învie puterea făptuirii. Purtarea căpitanului Bayard este mai doveditoare, cînd, străpuns de împroşcătura şi- neţei, ştiind că este rănit de moarte, răspunse celor care-l sfătuiau să se tragă din vălmăşeală, că nu va începe la sfîrşitul vieţii să arate spatele duşmanului ; şi, după ce a mai luptat cît i-a stat în putere, simţind că lunecă din şa de slăbiciune, porunci slujitorului său să-l culce la rădăcina unui copac, în aşa fel ca să moară cu faţa la duşman, cum şi făcu.

Am încă de adus o altfel de pildă în această privinţă, dar tot atît de izbitoare ca toate dinainte. împăratul Maxi- milian, străbunul regelui Filip care domneşte acum, fusese un principe înzestrat din plin cu mari însuşiri, între altele fiind şi trupeşte nespus de frumos. Una din apucăturile lui era să nu îngăduie nici celui mai de aproape slujitor să-l vadă în odaia lui de înveşmîntare, purtare cu totul neobişnuită lâ principi, care, pentru a grăbi trebile însemnate, folosesc drept tron pînă şi scaunul lor de nevoi ; el se ferea ca o fată mare, se ascundea pentru a lăsa udul şi nu descoperea nici chiar doftorului şi nimănuia părţile ascunse de obicei. Eu, care am gura atît de slobodă, sînt totuşi din fire sfios în aceste. Afară de zorul nevoii sau desfătării, nu dau în văzul nimănui părţile şi faptele care, în datinile noastre, stau să fie puse sub obroc. Mă feresc mai mult decît se cuvine unui bărbat şi mai ales unuia cu îndeletnicirea mea. Dar el merse atît de departe cu eresul, încît a lăsat cuvînt scris anume în diata lui să i se puie izmene ca mort. Mai ar fi fost de adăugat să fie cu ochii legaţi cel care i le va trage.

(c) Porunca lui Cirus către copiii săi, ca nici ei, nici nimeni altul să nu vadă şi să nu se atingă de trupul său, după ce se va fi despărţit de suflet, eu o pun pe seama credinţei sale, căci cronicarul său, cît şi el, printre deosebitele lor însuşiri au dovedit în tot lungul vieţii o mare grijă să se ţie de religia lor.

(b) Nu mi-a plăcut următoarea povestire, spusă mie de un mare principe despre un soţ de arme al meu, bărbat destul de

cunoscut şi în timp de pace şi în timp de război. Cînd fu să moară, foarte bătrîn, chinuit cumplit de durerile pietrei, petrecea cele de urmă ceasuri rînduind cu *zor* măreţia ceremoniei mormîntării sale şi silea pe toţi nobilii care veneau să-l vadă să-i dea cuvîntul că nu vor lipsi la petrecania lui. însuşi pe acel principe, care-l văzuse către sfîrşit, îl rugă să poruncească întregii sale curţi să fie neapărat de faţă, arătîndu-i mai multe pilde şi dovezi că aceste se cuvin unui om de seamă lui ; pare-se că după ce i-a smuls făgăduiala şi a orînduit pe plac desfăşurarea şi mersul petrecaniei, şi-a dat sufletul împăcat. Eu nu ştiu să se fi pomenit o mai zadarnică stăruinţă.

O altă ciudăţenie, cu totul dimpotrivă, despre care nu-mi lipsesc pilde la cei din jurul meu, îmi pare totuşi perechea celei de mai sus şi este a orîndui îngropăciunea cu multă sîrguinţă şi trudă, anume ca să mulţumească o neîntrecută zgîrcenie, pînă a nu cheltui decît cu un singur slujitor şi un felinar. Eu văd că se aduce laudă acestui fel de purtare, tot atît cît şi poruncii date de Marcus Aemi- lius Lepidus, care n-a îngăduit moştenitorilor săi să se facă pe seama lui ceremonii îndătinate. Fi-va cumpătare şi chibzuială să cruţi cheltuiala şi praznicele de a căror folosinţă şi ştiinţă nu vei mai avea simţire ? Iată o schimbare a rînduielilor care puţin costă, (c) Dacă s-ar cere să le orînduiesc, părerea mea ar fi ca şi în orice fapt al vieţii mele, fiecare să le cumpănească după starea avutului său. Cuminte povăţuieşte filosoful Lycopi pe ai săi prieteni, ca trupul să i se aşeze unde ei vor crede mai bine, cît despre mormîntare să nu fie nici acătării, nici a cruţării. Eu aş lăsa mai curînd pe seama obiceiului mersul acestei ceremonii şi, în afară de cele cuvenite bisericii mele, dacă este locul să se îndeplinească, m-aş da bucuros pe seama celor cărora le va fi căzut această grijă mai întîi. *Totus hic locus est contemnendus în nobis, non negligendus în nostris* [1] şi sfînt fost-a spus de un sfînt : *Curatio juneris, conditio sepulturae, pompa exsequiarum, magis sunt vi- vorum solatia, quam subsidia mortuorum*[2]. Socrate răspunse lui Criton, care în ceasul sfîrşitului îl întreba cum vrea să fie

1 Grijă care trebuie dispreţuită pentru sine şi luată în consideraţie pentru ai săi (Cicero, *Tusculanae quaestiones* I, 45).

înmormîntat : „cum vă va fi vrerea, (b) Iar dacă ar fi să stărui din viaţă la aceste, aş găsi mai cu cale să mă iau după cei care vor, încă trăind şi însufleţiţi să se bucure de înfăţişarea şi măreţia mormintului lor şi cărora le place să-şi vadă chipul în marmură. Fericiţi cei care pot mulţumi şi răsplăti simţămintele lor cu ceea ce nu vor mai simţi şi care trăiesc din moartea lor.

(a) Cît pe-aci să capăt o ură neîmpăcată împotriva oricărei stăpîniri a poporului, cu toate că-mi pare cea mai firească şi pe cumpăna judecăţii, amintindu-mi de neomenoasa nedreptate a poporului atenian, care a osîndit la moarte pe vitejii săi căpitani, fără amînare şi fără a îngădui măcar să le asculte apărările, cînd ei tocmai atunci cîştigaseră împotriva lacedemonienilor bătălia pe mare, lîngă insulele Arginuse, cea mai dezbătută şi mai aprigă bătălie purtată vreodată de greci pe ape cu puterile lor, pentru că aceştia, după biruinţă, au urmărit, potrivit legii războiului, desfăşurările bătăliei, în loc să se oprească să ridice şi să înmormînteze pe cei morţi. Şi, ce vădeşte mai tare urîtul acestei pedepse este purtarea lui Diomedon, unul din osîndiţi, bărbat însemnat ca virtute, tot atît de mare la oaste ca şi în politică ; acesta, după ce a auzit citirea hotărîrii, a ieşit din rînd ca să vorbească numai atunci avînd prilejul să fie ascultat în linişte şi, în loc să-i folosească spre îndreptarea cauzei sale şi să puie în lumină izbitoarea nedreptate a unei atît de crunte judecăţi, a arătat numai o singură grijă, ca judecătorii săi să fie cruţaţi, rugîndu-se zeilor să întoarcă a bine pentru ei această judecată ; şi, fiindcă părtaşilor săi şi lui nu le-a fost dată putinţa să aducă prinos mulţumirile lor pentru strălucita împlinire a soartei în ceea ce-au făcut, ca- mînia zeilor să nu se întoarcă asupra norodului, au dat de ştire care le erau urările. Şi fără vreun alt cuvînt, fără a pregeta, a păşit semeţ spre locul osîndei. Soarta, cîţiva ani pe urmă, a dat plata cu răsplată, tăind brazda pe acelaşi făgaş, căci Chabrias, căpetenia întregii oştiri de mare a atenienilor, după ce a învins în luptă pe Pollis, amiralul Spartei, la insula Naxos a pierdut rodul biruinţei foarte însemnate pentru trebile Atenei, spre a nu păţi cele povestite. El nu a lăsat pradă apelor cîteva trupuri neînsufleţite ale prietenilor săi, dar a lăsat purtată cu bine de valuri mulţimea de duşmani vii, urmînd a plăti cu toţii acel nesocotit eres.

Quaeris, quo jaceas, post obitum, loco ?

Iar cestălalt ne înfăţişează simţămîntul de adăstare într-un trup fără suflet :

Neque sepulchrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis,
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis

Tot astfel firea ne arată în multe lucruri moarte că mai au legături tainice cu viaţa. Vinul se strică în pivniţe potrivit schimbărilor viţei lui, după anotimpuri. Iar vina- turile îşi schimbă alcătuirea şi gustul la saramură, urmînd legile cărnii vii, zice-se.

CAPITOLUL IV

CUM SUFLETUL DESCARCĂ PATIMILE SALE PE LUCRURI ÎNŞELĂTOARE CÎND CELE ADEVĂRATE ÎI LIPSESC

(a) Unul din gentilomii noştri, suferind cumplit de podagră, răspundea de obicei cu mult haz doftorilor, care stăruiau să se lase de folosirea cărnurilor sărate, că el vrea să ştie de ce să se lege cînd durerea îl împunge şi—3 chinuie, iar dacă ocărăşte şi blestemă ba cîrnaţii, ba limba sau şunca, el se simte cu atît mai uşurat. De bună seamă că braţul ne doare dacă, pornit a lovi, nu nimereşte şi dă în vînt ; de asemenea, pentru a ne bucura de frumuseţea unei privelişti, nu trebuie să fie pierdută şi scăldată în zări nelămurite, ci aţintirea să aibă prindere pe o depărtare potrivită.

(b) Ventus ut amittit vires, nisi robore densae Occurrant silvae,

spatio diffusus inani[1]*;*

(a) aşijderea pare că sufletul zbuciumat şi tulburat rătăceşte în sinea lui, dacă nu i se dă aninare ; trebuie neîncetat să i se puie în vedere o pricină pentru aţintirea şi
izbutirea lui. Plutarh spune despre cei care îndrăgesc maimuţele şi căţeii că dorinţa de iubire care este în noi, lipsită de prinsoare adevărată, îşi făureşte în acest chip o alta amăgitoare şi nesăbuită, mai curînd decît să stăruie în deşert.

(b) Astfel, dobitoacele se năpustesc turbate pe piatra şi fierul care le-au rănit şi se răzbună de durerea ce simt, împlîntîndu-şi crunt colţii în carne :

Pannonis haud aliter post ictum saevior ursa, Cui jaculum parva Lybis amentavit habena, Se rotat în vulnus, telumque irata receptum Impetit, et secum fugientem circuit hastam

(a) Cîte pricini nu scornim noi pentru nenorocirile care ni se întîmplă ? De cîte nu ne agăţăm pe dreptul sau pe nedreptul ca să avem ce apuca ? Nu acele cosiţe bălaie pe care le smulgi, nici albeaţa acestui piept pe care de amar îl loveşti crunt ţi-au răpus cu un nemernic glonţ fratele mult iubit ; înverşunează-te pe altele, (c) Livius, vorbind de oastea romană în Spania, după pierderea celor doi fraţi, mari căpitani, spune : *Fiere omnes repente, et offensare capita* -. Este un obicei îndeobşte, iar filosoful Bion nu oare cu haz spunea de acel rege care din mîh- nire îşi smulgea părul : „gîndeşte că a cheli mîntuie de mîhnire ?" (a) Care din noi nu văzut-a pe unii rupînd şi mestecînd cărţile de joc, pe un altul înghiţind săculeţul cu zaruri ca să se răzbune de pierderea banilor ? Xerxe biciui marea (c) la Helespont, o înfieră şi o batjocori şi (a) trimise răvaş jignitor muntelui Atos, iar Cirus puse la treabă mai multe zile o întreagă oştire, ca să se răzbune pe rîul Gyndes de teama simţită la trecere. Caligula dărîmă o foarte frumoasă casă din pricina desfătării ce maică-sa avusese acolo.

(c) în tinereţea mea se zvonise în popor că un rege vecin primise de-la Dumnezeu o păruială şi jurase să se răzbune. El porunci ca timp de zece ani să nu i se închine şi nici să i se pomenească numele şi pe cît aceasta ar fi stat în puterea lui, să nu se mai creadă în el. Astfel vroia să se arate nu atît prostia, cît

îngîmfarea din fire a acelei naţii de care era vorba. Trufia şi prostia sînt totdeauna păcate gemene, dar asemenea purtări, cu adevărat, mai mult ţin de trufie decît de prostie.

(a)August Cezar apucă să înfrunte pe zeul Neptun, fiindcă fusese prins de furtună pe mare şi, ca să-l pedepsească, puse să i se scoată chipul din rîndul zeilor la serbările în circ. Dar ceea ce i se iartă lui mai puţin decît celorlalţi este faptul că, după ce a pierdut bătălia sub Quintilius Varrus în Germania, de mînie şi disperare se izbea cu capul de pereţi, strigînd : „Varrus, dă-mi înapoi ostaşii mei". Căci întrec orice nebunie, mai ales că se îmbină şi cu pîngărire, cei care iau în nume de rău dumnezeirea şi soarta, parcă ar avea urechile plecate arţagului nostru, (c) Cum fac tracii, care de tună sau fulgeră, se apucă a săgeta cerul ca titanii, ca să vie de hac lui Dumnezeu. (a) Dar spune acel vechi poet din Plutarh : „nu face să ne înciudăm pe trebi. Nu le arde de a noastre nădufuri".

(b) Nu vom avea niciodată cuvînt îndeajuns de batjocoritor pe seama smintelii minţii noastre.

CAPITOLUL V

DACA TREBUIE CĂPETENIA UNEI CETĂŢI ÎMPRESURATE SA IASĂ PENTRU SCHIMBUL VORBELOR DE PACE

(a) Lucius Marcius, legat al romanilor în războiul lor cu Perseu, regele Macedoniei, vrînd să cîştige timpul care-i mai trebuia ca să-şi pregătească oştirea, cu momeli de împăciuire, amăgi pe rege să se învwiiască a înceita lupta cîteva zile ; astfel regele dădu răgaz duşmanului să se întărească, fapt de pe urma căruia i se trase prăbuşirea. Totuşi, bătrînii din Senat, păstrători ai datinelor străbune, vină adus-au acestei purtări, ca fiind împotriva deprinderii înaintaşilor (c) care, spuneau ei, era să lupţi cu vrednicie, nu cu şiretenie, nici cu capcane şi năpustire noaptea, nici prin goană prefăcută şi tăbărîre pe furiş. Ei nu porneau război decît după ce se suna goarna şi adesea după ce înştiinţaseră locul şi ceasul bătăliei. Astfel cugetînd au trimis înapoi la Pirus pe

doftorul său trădător şi faliscilor pe ticălosul lor dascăl. Acestea erau curatele purtări romane, nu ale iscusinţei greceşti şi ale vicleniei punice, pentru care a birui cu tărie este mai puţin lăudat decît prin prefăcătorii. A înşela poate sluji în anume clipă, dar numai acela se socoteşte înfrînt, care ştie că fost-a prin vitejie şi de la oaste la oaste în luptă dreaptă, (a) Se vădeşte din vorbirea acelor oameni fără de prihană că nu învăţaseră încă această frumoasă povaţă ;

dolus, an virtus, quis în hoste

requirat[1]

?(c) Aheenii, spune Polibiu, urau orice cale a înşelăciunii în războaiele lor ; nu socoteau biruinţă decît acolo *unde vitejia duşmană era doborîtă. Eam vir sanctus et sapiens sciet veram*

esse victoriam, quae, salva fide et integra dignitate, parabitur[1]*,*
spunea un altul.

Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat, jors,

în regatul Ternata, printre cele naţii pe care cu atîta grabă le numim barbare, obiceiul lor este de a nu porni război fără a da de veste ; încă mai şi înştiinţează care vor fi mijlocirile, cîţi oameni, ce muniţii, cîte arme de tăbărire şi de apărare. După ce însă au dat la iveală toate acestea, ei sînt îndreptăţiţi să folosească în luptă, fără a se învinui unii pe alţii, tot ceea ce le vine în ajutorul biruinţei.

La vechii florefitiini, gîndul năpaistirii pe neaşteptate era atît de străin, încît cu o lună înainte de a aduna oastea în tabără, ei vesteau cu sunet de clopot, numit *mar- tinella,* care bătea fără încetare.

(a) Noi, mai puţin căutători, spunem cu Lysandros că fala în război este pentru cel care trage şi folosul : acolo unde pielea leului nu ajunge, trebuie înnădit şi cîte un petic din a vulpii. Cele mai obişnuite prilejuri de cuprindere sînt mijlocite în chipul acesta şi nu este clipă, spunem noi, în care căpetenia să aibă mai tare ochiul la pîndă decît cea a tîrguielilor şi a înţelesurilor de împăcare; de aceea toţi care poartă război în vremile noastre se ţin de sfatul că niciodată căpetenia unei cetăţi împresurate nu trebuie să iasă pentru schimbul de vorbe. Pe vremea părinţilor noştri au fost învinuiţi să o fi făcut domniile lor de Montmort şi de l'Assignies la apărarea Moussonu- lui împotriva comitetului de Nassau. Dar astfel socotit, iertat ar fi cel care ar ieşi cu apărare şi întărire ca să rămînă cîştigul de partea lui, cum a făcut comitetele Guy de Randon în oraşul Reggio (dacă e să ne încredem în du Bellay, căci Guicciardini spune că însuşi el fusese), iar cînd domnia sa de l'Escut s-a apropiat pentru schimbul vorbelor, stîrnindu-se răzmeriţa în timpul tocmelii lor, nu numai domnia sa de l'Escut cu oastea lui se găsi cu mult mai slab, că fu ucis Alexandru Trivulzio, dar încă de l'Escut fu nevoit, pe singur cuvîntul comitelui, să se adăpostească în oraş ca să scape de lovituri.

(b) Eumene, zorit de Antigonus care-l împresurase în oraşul Nora şi-i trimisese vorbă să iasă pentru mijlocirile de pace, de mai multe ori stăruind şi spunînd că drept este să vină în întîmpinarea Tui, deoarece stă mai presus şi este mai puternic, răspunse mîndru : „Nu voi socoti vreodată om mai presus de mine, atît timp cît voi avea spada mea în stăpînire", şi nu s-a învoit să se ducă

pînă ce Antigonus nu i-a trimis ca ostatec pe Ptolemeu, nepotul său, aşa cum îi ceruse.

(a)Mai sînt şi care au tras foloase să fi ieşit, bizu- indu-se pe cuvîntul celor ce-i împresuraseră : lucru întîm- plat cu Henric de Vaux, cavaler din Champagne, cînd fusese încercuit de englezi la castelul din Commercy şi Barthelemy de Bonnes, căpetenia oştirii de împresurare pusese să se sape lagune mai peste tot în jurul castelului, nerămînînd decît să aprindă focoasele ca totul să se năruie peste cei împresuraţi ; el vesti pe numitul Henric să iasă pentru o înţelegere în folosul său — acesta ieşi şi, văzînd cu ochii prăpădul ce-l aştepta, rămase nespus de îndatorat duşmanului, căci după ce s-a predat cu oastea, focul a fost pus, iar sitfriţgătoarele de lemn lipsind, castelul s-a prăbuşit din temelii.

(b) Uşor mă las pe buna-credinţă a celuilalt, dar cu greu aş face-o dacă ar fi să se judece că am făcut-o mai curind deznădăjduit şi de neinimoşie, decît bizuit pe dreapta sa bună-credinţă.

CAPITOLUL VI

CEASUL TÎRGUIELILOR DE PACE ESTE PRIMEJDIOS

(a) Cu toate aceste am văzut nu de mult, în vecinătatea mea la Mussidan, că cei care au fost scoşi cu sila de armata noastră, şi cei de partea lor, strigau a trădare, fiindcă pe timpul schimbului de vorbe, cînd nu se ajunsese încă la învoială, au fost luaţi pe neaşteptate şi hăcuiţi în bucăţi ; acest lucru în alt veac ar fi avut întemeiere. Dar, după cum am spus, purtările noastre cu totul depărtate sînt de ale trecutului şi nu trebuie să ne încredem unul altuia pînă cea de pe urmă pecetie a legămîntului nu este pusă şi încă atunci imai este de ajuns a face.

(c) Şubredă socotinţă fost-a totdeauna ca, bizuit pe schimb de vorbe, să laşi în seama unei oştiri biruitoare pa'za sîntr-un oraş care s-a supus de bunăvoie şi să dai drumul înăuntru soldaţilor încă fierbîntaţi. L. Aemilius Regillus, pretor roman, nu izbuti să cucerească oraşul Foceea din cauza apărării nespus de îndîrjite a locuitorilor, făcu pace cu ei ca să fie primiţi drept prieteni ai poporului roman, iar el să intre în oraş ca un confederat, înlăturînd astfel orice bănuială de faptă duşmănoasă. Iar ca să le arate mai multă cinstire, aduse şi oastea cu el. Nu i-a mai fost însă în putere să mai ţie oastea în frîu, oricît de mult s-a străduit, şi a văzut sub

ochii săi o bună parte din oraş răvăşită, căci dreptul lăcomiei şi al răzbunării ostăşeşti încălcase dreptul cinstirii şi împuternicirii sale de a cere supunerea ostăşească.

(a) Cleomene spunea că oricît de mult ai dăuna vrăjmaşului în timp de război, nu priveşte dreptatea şi nu stă supus ei, tot atît faţă de zei cît şi faţă de oameni, iar el, după ce se învoise a înceta lupta cu argienii timp de şapte zile, a tăbărît asupră-le în a treia noapte, pe cînd dormeau, nimicindu-i şi făcînd arătare că nu fusese vorba de noapte ; zeii însă au răzbunat făţărnicia lui.

(c) Pe timpul schimbului de vorbe, care tărăgăna tocmai ca să fie pus oraşul Casilinum la adăpost de orice primejdie, acesta a fost cucerit pe neaşteptate, şi se petrecea totuşi pe vremea celor mai drepţi căpitani şi a celei mai desăvîrşite orînduiri a oştirii romane ; căci nu este spus ca la vremea şi la locul cuvenit să nu fie îngăduit a ne folosi de prostia vrăjmaşilor noştri, cît şi de slăbiciunea lor. Fără îndoială că războiul poartă cu sine multe înţelepte îndreptăţiri în dauna înţelepciunii. Aici dă greş povaţa : *neminem id agere, ut ex alterius proede- tur inscitia*

Dar mă miră că Xenofon o lungeşte atîta şi cu povestirea şi cu mulţimea faptelor faimosului său împărat : el, \în scriitor cu deosebită greutate în asemenea lucruri, fiinid un mare căpitan şi filosof, dintre cei dintîi învăţăcei ai lui Socrate. Şi nu mă împac de loc să le dea pas în aşa măsură la toate şi pretutindeni.

(a) Domnul d'Aubigny, la împresurarea oraşului Capua, dezlănţuise o tragere înverşunată, după care domnia sa Fabrizio Colonna, căpitanul oraşului, purcese la tîrguie- lile de pace stînd pe înălţimea unui bastion, iar oamenii săi, fiind mai puţin veghetori, ai noştri se năpustiră şi făcură prăpăd. Mai aproape de noi, la Yvoy, domnia sa Iulian Romero Jăcu pasul greşit să iasă ca să stea la învoială cu domnia sa conetabilul, iar la întoarcere a găsit cetatea cuprinsă. Dar drept răsplată, în vreme ce marchizul de Pesqueira, care împresura Genova, unde era căpetenie ducele Ottaviano Fregoso sub ocrotirea noastră, şi învoirile de pace între ei ajunseseră atît de departe încît erau socotite aproape încheiate şi pe sfîrşite, spaniolii se strecurară în oraş, cîştigînd din plin biruinţa. Mai apoi, la Ligny-en-Barrois, unde căpetenie era comi- tele de Brienne, cînd Bertheville, locotenentul numitului comite,

ieşi ca să mijlocească pacea, chiar în timpul tocmelilor oraşul fu cucerit.

Fii il vincer sempre mai laudabil cosa, Vincasi o per fortuna, o per

ingegno [1]
spun ei. Dar filosoful Crisip n-ar fi fost de această părere şi eu tot atît de puţin, căci spunea : cei care aleargă la întreceri trebuie să-şi adune toate puterile pentru a se iuţi, dar nu le este îngăduit să atingă pe potrivnic spre a-l opri, nici să-i puie piedică pentru a-l trînti.

(b) Cu mai multă mărinimie spunea acel neasemuit Alexandru către Polypercon, care-l îndemna a lovi pe Darius în

puterea nopţii : „Nu este de mine să-mi însușesc o biruință pe

furiş : *Malo me fortunae poeniteat, quam victoriae pudeat*" [1].

Ataque idem fugientem haud est dignatus Oroden Stemere, nec
jacta caecum dare cuspide vulnus : Obvius adversaque occurrit,

seque viro vir Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis [1]

CAPITOLUL VII

ÎNDEMNUL GÎNDULUI JUDECA FAPTELE NOASTRE

(a) Moartea, zice-se, ne scuteşte de toate îndatoririle noastre ; eu ştiu pe unii care au privit în multe feluri
această zicală. Henric al VII-lea, regele Angliei, căzu la înţelegere cu Don Filip, fiul împăratului Maximilian sau, ca să-l înfăţişez cu mai multă cinste, tatăl împăratului Carol al V-lea, ca Filip să-i predea pe ducele de Suffolk, al Rozei albe duşmanul său, care fugise şi se adăpostise în Ţările de Jos, el făgăduind pe cuvînt că nu se va atinge de viaţa numitului duce ; totuşi, cînd fu să moară, Henric porunci fiului său prin diată ca să-l ucidă de îndată după moartea sa.

Acum în urmă, ducele de Alba, la Bruxelles, ne-a făcut să fim martorii multor fapte uluitoare, în tragedia ce priveşte comiţii de Horne şi d'Aiguemont, petrecută acolo : între altele, numitul comite d'Aiguemont, pe cuvîntul căruia corniţele de Horne venise să se predea ducelui de Alba, ceru cu mare străduinţă să fie ucis cel dinţii, ca să fie dezlegat de cuvîntul ce-l dăduse comitelui de Horne. Socot că moartea dezlegase pe cel dinţii de cuvîntul dat, iar cel de-al doilea îl scutise şi dadă n-ar fi murit. Noi nu ne putem lega peste puterile şi dincolo de starea noastră, deoarece urmările şi îndeplinirea nu mai sînt întru nimic în stăpînirea noastră şi în afară de vrere nimic nu ne stă în putere ; pe aceasta se înte-meiază neapărat şi se statornicesc toate întocmirile da- torinţei omului, Nu încape îndoială, corniţele d'Aiguemont dînd sufletul şi vrerea sa drept plata cuvîntului, dar nemaiavînd puterea îndeplinirii în mînă, ar fi fost totuşi dezlegat de orice îndatorire, chiar dacă ar fi trăit după corniţele de Hqrne. Regele Angliei însă, neţinînclu-.şi făgăduiala din îndemnul gîndului său, nu poate fi iertat a fi amînat îndeplinirea nelegiuirii sale, precum nu a fost nici zidarul lui Herodot, care a păstrat credincios cît a trăit, taina comorilor regelui Eghipetului, stăpînul său dar la moarte a dezvă'luit-o copiilor săi.

(c) În vremea mea mulţi văzut-am care ţineau cu ştiinţă avutul altuia, pregătindu-se a plăti după moarte prin diata lor. Ei nu ajung la nimic : nici amînarea unei trebi atît de grabnice, nici

îndreptarea unei pagube, cînd atît de puţin dau din simţirea şi străduinţa lor. Ei dato- resc cu mult mai mult dintr-al lor. Cu cît plătesc din greu şi anevoie, cu atît ei se mîntuie pe mai bună dreptate şi cu laudă. Pedeapsa cere a fi din greu ispăşită. Dar cei care amînă a da în vileag pînă la moarte ura lor faţă de un aproape, după ce au ascuns-o întreaga lor viaţă, şi mai rău fac. Ei arată a fi puţin grijulii de însăşi cinstirea lor, stîrnind pe cel jignit faţă de amintirea lor. Au mai puţină grijă de cuget, fiindcă nu iau în seamă cele cuvenite morţii, dacă ei nu s-au străduit să îngroape ciuda lor cu ei şi o dau la iveală dincolo de viaţa lor ; judecători nedrepţi, care amînă judecata pe cînd pricina nu mai e de ştire.

Mă voi feri, de-mi va sta în putinţă, ca moartea mea să spună ceea ce nu a fost spus de mine în tilmpul vieţii făţiş.

CAPITOLUL, VIII

DESPRE TRÎNDÂVIE

Precum vedem pămînturi în paragină care, dacă sînt grase şi spornice, nu încetează să dea cu sutele de mii tot soiul de ierburi sălbatice şi nefolositoare şi, da să slujească, le muncim şi le rodim cu anume seminţe trebuincioase şi cum vedem fetmeile că poit singure zămisli grămădiri de carne fără chip, dar pentru fiinţarea bună şi a fire au nevoie de încolţirea unei alte seminţe, aidoma şi faptul minţilor. Dacă nu le deprindem cu anume supunere, ca să le înfrînăm şi să le silim, ele se aruncă fără rînduială pe întinsul nelămurit al închipuirilor.

(b) Sicut aquae tremulum labris ubi lumen ahenis, Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae, Omnia pervoliat

late loca; jamuque sub auras Erigitur, summique ferit

laquearía tecti[i]

(a) Şi nu-i nebunie, nici visare cărora ele să nu dea răsărire în această frămîntare,

Sufletul, care nu are ţel anume, rătăceşte ; căci, după cum se spune, înseamnă a nu fi niciunde, cînd eşti peste tot locul.

(b) Quisquís ubique habitat, Maxime, nusquam habitat

(a) De curînd mă trăsei la mine, hotărît, pe cît îmi va sta cu putinţă, să nu mai caut alt decît a petrece în tihnă şi de o parte, cît îmi va fi dăruit a trăi; mi se părea că nu puteam mulţumi mai mult mintea mea, decît s-o las cu totul în voie să-şi cate de ale sale şi să se stîmpere şi să se aşeze în sinea ei ; ceea ce speram că va putea face mult mai uşor de acum încolo, cînd timpul a dospit-o şi a copt-o. Dar aflu că :

Variam semper dant otia mentem t,

dimpotrivă, ca un cal scăpat, îşi dă de o sută de ori mai mult de lucru sieşi decît se trudea pentru altul ; şi-mi scorni atîtea năluci şi năstruşnice grozăvii de-a valma, fără şir de noimă, încît pentru a privi pe îndelete netoţia şi ciudăţenia lor, apucatu-m-am a le pune pe răboj, socotind că ea însăşi se va ruşina cu vremea de ele.

CAPITOLUL IX DESPRE MINCINOŞI

(a) Nu-i om căruia să-i şadă mai rău să se apuce a vorbi de aducere aminte, decît mie. Căci nu-i văd urmă în mine şi cred că nu-i altul pe lume la care să lipsească mai cumplit. În toate alte privinţe sînt în rînd cu lumea, clar în astă privinţă cred că sînt ca nelumea, vrednic să capăt faimă şi nume. (b) Lasă firescul

neajuns (c) căci fără îndoială, pe cît este de folositoare, Platon [1] cu drept cuvînt o numeşte mare şi puternică zeiţă, (b) dar mai mult, în ţinutul meu, cînd vor să spună că un om nu este în toate minţile, spun că nu are aducere aminte, iar dacă eu mă iplîng că nu o am, ei mă mUsitră şi nu-mi dau crezare, ca şi cînd aş fi mărturisit că sînt smintit. Căci lumea nu alege între aducere aminte şi judecată." Astfel îmi strică cu mult socotelile. Îmi vatămă deoarece se învederează din cele aflate că, dimpotrivă, străşnicia aducerii aminte mai lesne se îmbină cu judecata şubredă. Ei încă mă nedreptăţesc şi cu aceea, pe mine care sînt un prieten atît de bun, fiindcă aceleaşi cuvinte cu privire la boala mea arată şi nepăsarea pentru îndatoririle faţă de altul. Se leagă de lipsa mea din fire a aducerii aminte şi o pun pe seama cugetului şi a simţămîntului meu. „A uitat — spun ei — cutare rugăminte sau cutare făgăduială ; nu-şi aminteşte de prietenii săi, nu şi-a adus aminte să spună sau să facă sau să ascundă cutare lucru de dragul meu". Nu încape îndoială că pot uşor uita ; să preget însă a îndeplini îndatoririle faţă de un prieten, aceasta nu fac. Ei să aibă în vedere cusurul meu fără a-l schimba într-un soi de răutate, şi anume acea răutate atît de potrivnică felului meu de a fi.

Mă mîngîi întrucîtva. întîi fiindcă (c) din această boală am tras cu deosebire învăţătură să scap de un rău mai mare şi care uşor m-ar fi dobîndit ; să-i spun pe nume : ambiţia, căci este o slăbiciune de nesuferit la cel care se ţine de tocmelile lumeşti iar, după cum se arată din mai multe pilde în propăşirea firii, ea a întărit în mine alte însuşiri pe măsura slăbirii acesteia ; lesne m-aş fi dus pe urma altuia proptindu-mi judecata şi cugetarea, cum face lumea, fără să le deprind a se sluji de puterile lor, dacă părerile şi aflările străine mi-ar fi rămas în fiinţă prin mijlocirea aducerii aminte ; (b) de aceea vorba-mi este mai scurtă, căci agonisirea din cele aduse aminte e înfruptată mai din plin decît cea din a noastră aflare : (c) dacă aducerea aminte mi-ar fi fost trainică aş fi asurzit pe toţi prietenii mei cu bolborosirea, (b) învederările stîrnind pornirea ce am să le mînui şi folosi, aţîţîndu-mi şi aprinzîndu-mi gîndurile. Este jalnic. Mi-o dovedesc unii dintre prietenii mei apropiaţi ; cu cît aducerea aminte le dăruieşte înfăţişarea lucrului pe de-a întregul, ei se cufundă adînc în

istorisirea lor şi încarcă cu atîtea zadarnice amănunte, încît, dacă istorisirea e bună, bunul se înăbuşă, iar dacă nu este, stai şi blestemi fie norocul că ei au aducere aminte, fie nenorocul că nu au minte, (c) Şi greu este să închei vorba şi să-i curmi ropotuL : în nimic nu se cunoaşte mai bine puterea calului decît la oprirea pe loc şi în ocol. Cei chiar care-şi dau seama, eu văd cum ei vor şi nu pot stăvili năvala lor. Tot încercînd a-i pune capăt, o apucă îngăimînd şi lungind cuvîntul, ca oameni care pier de slăbiciune ; mai ales bătrînii sînt primejdioşi : la ei amintirea celor petrecute rămîne, dar au pierdut amintirea de cîte ori spu- su-le-au. Am văzut cum povestirile foarte plăcute ale unui gentilom se schimbau în anosteli ; fiecare din cei de faţă le auzise a o suta oară ; (b) în al doilea rînd, îmi aduc mai puţin aminte de ponoasele suferite, precum zicea unul din cei vechi, (c) mie mi-ar trebui un aducător aminte ca lui Darius care, ca să nu ' uite înfruntarea suferită din partea atenienilor, pusese pe un copil de casă să-i şoptească de trei ori la ureche, de cîte ori se aşeza la ospăţ ; „măria ta, aminteşte-ţi de atenieni !", (b) iar locurile şi cărţile care-mi sînt iarăşi date să le văd, mă bucură totdeauna cu o nouă prospeţime.

(a) Nu fără dreptate s-a zis că nu trebuie să se apuce a fi mincinos cel care nu simte că are zdravănă aducere aminte. Ştiu că grămăticienii fac deosebire între a zice minciună şi a minţi ; ei spun că a zice minciună este a spune lucru înşelător dar care a fost crezut adevărat, iar *mentire* pe latineşte, din care a purces franceza noastră, înseamnă şi a merge împotriva cugetului său ; aşadar nu priveşte pe cei despre care vorbesc eu, care spun una şi ştiu alta. Aceştia ori născocesc şi drojdia şi vinul, ori schimonosesc şi măsluiesc un temei adevărat. Cînd măs- luiesc şi schimbă, dacă-i aduci de multe ori la aceeaşi istorisire, este greu ca ei să nu se dea de gol, deoarece lucrul fiind întîi cu adevărat întipărit în minte, tipărirea rămîne în cunoştinţă şi ştiinţă şi greu este să nu se înfăţişeze închipuirii, risipind înşelăciunea, care nu este atît de vîrtos împlîntată nici cu atîta întemeiere, iar împre- jurările aevea petrecute se strecoară în mintea lor de fiecare dată şi şterg amintirea părţilor ticluite, înşelătoare şi cu sminteală. În cele ce ei născocesc pe de-a-ntre- gul, fiindcă nu le stă vreo întipărire în cale, neadevărul lor pare că ar avea mai puţin a se

teme de tăgăduire. Totuşi, prin faptul că acestea sînt fără întrupare şi prindere, uşor le pierd din minte, dacă ea nu este straşnică, (b) lucru adesea văzut de mine şi cu mult haz pe seama celor care au deprinderea să nu îndruge cuvînt decît în folosul trebilor-învirtite de ei şi pe placul măririlor cu care vorbesc. Căci împrejurările pentru care ei siluiesc credinţa şi cugetul lor sînt supuse multor schimbări, iar glăsuirea lor are a se deda în fel şi chip, pînă se întîmplă că despre un lucru ei spun ba laie, ba bălaie, unuia într-un fel, altuia într-alt fel ; iar dacă se nimereşte să se pună laolaltă împestriţatele lor culesuri, ce se mai alege din frumoasa lor meşterire ? Lasă că de ei nu iau bine seama, singuri adesea se despotcovesc, căci oricât de straşnică ar fi să le fie aducerea aminte, ea nu ar prididi să-şi amintească toate plăsmuirile lor într-una şi aceeaşi privinţă. Cunosc mai mulţi în timpul nostru care rîvnesc faima pe care au căpătat-o aceşti uneltitori de cuvînt, cînd au fost crezuţi; dar. ei nu văd că de au faimă nu pot fi şi ispravă.

(c) Cu adevărat, a minţi este un viţiu blestemat. Nu sîntem oameni şi nu ţinem unii de alţii decît prin cuvînt. Dac-am cunoaşte grozăvia şi pacostea minciunii, am osîn- di-o mai crunt decît alte nelegiuri. Părerea mea este că ne pierdem vremea de obicei pedepsind copiii pentru greşeli nevinovate, şi-i dojenim pentru îndrăzneli fără însemnătate şi urmare. Minciuna singură şi ceva mai prejos încăpăţînarea sînt, pe cît văd eu, cele care trebuie stîr- pite cu tot dinadinsul de la născare şi în timpul creşterii ; ele se învoaltă deodată cu ei. Iar dacă apucă a da drum limbii pe înşelăciune, uimitor este cît de anevoie îi poţi înfrîna. De aceea întîlnim oameni, altcum de omenie, cu totul dedaţi şi robiţi acestui viţiu. Eu am un bun ucenic croitor, pe care nu l-am auzit vreodată spunînd adevărul, nici măcar atunci cînd îi putea ajuta.

Dacă asemenea adevărului minciuna n-ar avea decît o faţă, ne-am mai împăca, căci am lua drept întemeiate cele ce stau împotriva spuselor mincinosului ; dar neadevărul are o sută de mii de feţe şi un cîmp nemărginit.

Pitagoreicii arată binele lămurit şi mărginit, iar răul nemărginit şi nelămurit. O mie de căi ne. abat de alb, pe una singură dăm de el. Neapărat că eu nu mă întemeiez că m-aş

putea împiedica a spune o minciună sfruntată şi cu bună ştire ca să mă feresc de o primejdie vădită şi cumplită.

Unul din bătrîni spune că : „Mai bine stăm în tovărăşia unui cîine cunoscut, decît a unui om al cărui grai nu-l cunoaştem". *Ut*

externus alieno non sit hominis vice[1]. Dar cu cît graiul înşelăciunii stă mai împotriva frăţietăţii omeneşti decît tăcerea !

(a) Regele Francisc I se lăuda a fi dat în vîrtelniţa întrebărilor pe Francisc Taverna, trimisul lui Francisc Sforza, ducele de Milano, bărbat vestit în ticluirea vorbirii. El fusese trimis pentru a dezvinovăţi faţă de maiestatea sa pe stăpînul său cu privire la un fapt însemnat ca urmări. Regele, ca totuşi să păstreze legături în Italia, de unde fusese de curînd alungat chiar din ducatul Milanului, hotărî să lase pe lîngă duce pe un gentilom de la curtea sa. ca împuternicit de fapt, dar de ochii lumii arătind că este acolo cu trebi care-l privesc numai pe el, cu atît mai mult cu cît ducele, supus împăratului, tocmai atunci era în vorbă a se căsători cu nepoata acestuia, fata regelui Danemarcei, acum doamnă văduvă a Lorenei şi nu putea da în vileag o legătură şi învoire cu noi, fără a le plăti scump. Pentru această însărcinare găsise a fi potrivit un gentilom milanez, scutier al regelui, numit Merveille.
Acesta avea scrisoare de împuternicit şi îndrumări drept trimis regesc tăinuite, iar pe faţă alte scrisori, către duce, ca să-l poată ocroti în trebile care-i slujeau drept acoperire şi dovadă ; fusese atîta vreme pe lîngă duce, încît împăratul prinse a bănui, ceea ce a pricinuit, pe cît gîndim noi, cele ce s-au întîmplat; iată că ducele porunci să i se taie capul, în puterea nopţii, punîndu-i-se în sarcină un omor, după o judecată încheiată în două zile. Cinstitul Francisc. venise pregătit să înfăţişeze o lungă istorisire, chibzuită pe neadevăruri (căci regele făcuse întîmpinare pentru acea nedreptate tuturor principilor creştinătăţii şi ducelui însuşi). La sfatul de dimineaţă el fu ascultat şi,, pentru întărirea pricinii sale, ticlui în acest scop şi scorni multe frumoase arătări ale faptului : că stăpînul său n-a privit niciodată pe acel om decît drept supus şi gentilom al său, care venise la Milano pentru trebile lui şi fără vreun amestec în nimic ; tăgădui că ar fi ştiut măcar să fi făcut parte din curtea regelui, dar să mai fi fost cunoscut drept împuternicit, trimis regesc. La rîndul său, regele îl strînse cu felurite întîmplări şi întrebări, încolţindu-l din toate părţile, pînă îi aduse şi învinuirea că faptul a fost făcut noaptea şi pe furiş. Bietul om, încurcat, răspunse la aceasta, ca să facă pe credinciosul, că ducele ar fi fost supărat faţă de cinstirea ce se cuvine măriei sale, ca o astfel de pedeapsă să se fi petrecut la lumina zilei. Fiecare

poate gîndi cum zburat-a după ce s-a dat de gol cu atîta .stîngăcie şi faţă de un aclulmecător ca regele Francisc.

Papa Iuliu al II-lea, trimiţînd un sol la regele Angliei, ca să-l stîrnească împotriva regelui Francisc, după ce trimisul a fost ascultat şi făcuse toate arătările, regele Angliei îi învederă cîte greutăţi sînt să porneşti a pregăti lupta cu un rege atît de puternic, întemeind pe dovezi părerea sa : solul răspunse nelalocul lui, că şi el privea astfel lucrurile şi că le spusese papii. Din aceste cuvinte, atît de îndepărtate de ţelul pentru' care fusese trimis să pună la cale un război cît de grabnic, regele Angliei bă- nui, lucru care mai apoi s-a şi dovedit din fapte, că acest împuternicit avea de gînd să se viclenească de partea Franţei şi regele înştiinţă pe stăpînul lui, i se luară averile şi de-abia că scăpă cu viaţă.

CAPITOLUL X DESPRE VORBIREA GRABNICA SAU ÎNCEATĂ

(a) „Nu fură vreodată tuturora, dăruite toate harurile" K

Aşijderea vedem că harul cuvîntării unii- îl au lesnicios şi curgător, cum se spune „ca apa", încît oricînd sînt pregătiţi ; alţii, mai înceţi, nu scot vreo vorbă fără a fi fost cu mult înainte muncită şi ticluită. Precum cucoanelor le este rînduit a se deprinde cu unele mişcări trupeşti, ca să sporească nurii a ceea ce au mai frumos, de asemenea, dacă mi-ar fi dat a povăţui partea de făcut acestor două felurite daruri ale cuvîntului, a cărui măiestrie în veacul nostru pare a fi lăsată mai ales predicatorilor şi avocaţilor, cel cu vorba mai încetinită pare-mi-se a fi bun de predică, iar celălalt mai curînd de apărător ; căci sarcina unuia îi dă pe plac vreme să se pregătească şi slujbele sale se înşiruie fără încetare pe un singur fir, iar rosturile celuilalt îl silesc să fie la tot ceasul gata de întîmpinare şi răspunsurile neaşteptate ale părţii potrivnice îl împing a răzbate pe bătătura luptei şi are a găsi neapărat o nouă întrevedere.

Totuşi, la întîlnirea regelui Francisc cu papa Clement la Marsilia altfel s-a întîmplat, anume lui Poyet, om care timp de o viaţă trăise la divanurile dreptăţii ca apărător şi avea mare faimă. De aceea fusese ales să ţie cu- vîntarea către papa şi din vreme o pregăti ; se spune că o adusese gata făcută de la Paris, în ziua

chiar în care urma să o rostească. Papa, temîndu-se să nu scape vreo vorbă ce ar supăra soliile venite din partea celorlalţi principi, care se aflau în jurul lui, trimise regelui o însemnare de cele ce i se păreau mai cuvenite a fi spuse în locul şi la timpul în care se aflau. întimplarea făcu să fie cu totul altfel decît cele pentru care se trudise numitul Poyet, iar cuvintarea lui rămînea fără rost, nevoindu-l ca în grabă să întocmească o alta nouă. El însă nu se simţi în stare să o facă şi domnia sa cardinalul du Bellay a trebuit să-şi ia această însărcinare.

(b) Partea avocatului este mai grea decît cea a predicatorului şi totuşi îmi pare că găsim, cel puţin în Franţa, mai mulţi apărători bunicei decît predicatori.

(a) Pare că ar fi mai mult rostul deşteptăciunii să prindă iute şi deîndată, iar al judecăţii să o urnească încet şi pe aşezate. Dar cel care amuţeşte, dacă nu are înlesnirea să .se pregătească, şi cel căruia înlesnirea nu-i dă chip să le spuie mai bine rămîn deopotrivă printre cei neajutoraţi. Se spune despre Severus Cassius că vorbea mai bine cînd nu sta să gîndească şi avea mai mult de mulţumit norocului, decît sîrguinţei sale ; îi pria să fie stîrnit pe cînd vorbea, iar potrivnicii săi se fereau să-l zgîndăre, de teamă ca mînia să nu sporească tăria cuvîntării sale. Eu ştiu din păţite acea stare a firii care nu rabdă pregătire trudnică, nici stăruitoare. Dacă n-o apucă de voie bună şi nesilit, nimic nu izbuteşte. Zicem de unele lucrări că au iz de ulei şi opaiţ din pricina unor aspreli şi asprimi ostenitoare, cînd ele sînt prea muncite. Dar mai este şi zorul de a face cît de bine şi truda sufletului prea ţinut şi încordat la o îndeplinire, pus ca pe roată, încleştat şi ᵒtrîmtorat, cum e apa, a cărei vînă potopitoare gîlgîie fără a găsi gura izvorului ca să iasă.

în starea din fire de care vorbesc eu, şi de nu se cere nicidecum zbuciumul şi întărîtarea lui Cassius (căci asemenea mişcare ar fi prea aprigă), totuşi cere chemare fără zbucnire, sufletul vrea să fie înfierbîntat şi trezit de împrejurarea dinafară, fie cu ştiinţă, fie cu neştiinţă. Dacă uimMă singuratic, tărăgăneşte şi lîncezeşte ; knpătknirea îi este viaţă şi har.

(b) Nu sînt bine întărit pe seama şi după voia mea ; întîmplarea are mai mult drept decît eu însumi asupră-mi. Prilejul,

însoţirea, însuşi răsunetul glasului meu mai mult' scot din mintea mea decît aflu eu cînd o răscolesc şi caut de unul singur.

(a) De aceea, vorbele ar fi să facă mai mult decît scrierile, la mine, dacă ar putea fi ales unde n-ai la ce da preţ.

(b) Mi se şi întîmplă că nu sînt acolo unde mă caut, mai curînd mă găsesc pe negîndite decît din cercetarea judecăţii mele. Aş fi dat ivire vreunei iscusinţe scriind. (Să fiu bine înţeles : pentru altul pierită născind, cu înfiripare numai pentru mine. Lăsăm însă toate aceste cuviincioase spuse. Fiecare le spune pe cît îi stă în putere) ; eu însă pierd urma pînă a nu mai şti ce am vroit spune ; iar altul, uneori, aflatu-le-a înainte de mine. Dacă aş trage cu briciul pe tot locul unde-mi răsar, aş rămîne chilug. La nimereală va veni ziua altcînd mai luminată decît în amiaza mare şi va face să mă mir de nehotărîrea mea.

CAPITOLUL XI DESPRE PREVESTIRI

(a) Dacă vorbim de oracole, nu încape îndoială că mult înainte de venirea lui Iisus Cristos începuse a le pieri încredinţarea ; deoarece vedem că Cicero se căzneşte să afle pricina slăbirii lor ; (c) iar aceste cuvinte sînt ale lui : *Cur isto modo jam oracula Delphis non eduntur, non modo nostra aetate, sed jamdiu; ut nihil possit esse con- temptius*(a) Cît despre celelalte prevestiri, care se trăgeau din alcătuirea vietăţilor jertfite (c) pe care Platon le socoteşte a fi din fire făcute ca măruntaiele lor să slujească pentru aceasta, (a) despre zbaterea puilor, zborul păsărilor, (c)

aves quasdam... rerum augurandarum causa natas esse

putamus[1], (a) trăsnetele, vârtejul rîurilor, (c) *multa cernunt aruspices, multa augures provident, multa oraculis declarantur,*

multa vaticinationibus, multa som- niis, multa portentis[1], (a) şi altele pe temeiul cărora vechimea se bizuia în cea mai mare parte din îndepliniri, fie obşteşti, fie casnice, religia noastră le-a spulberat. Şi cu toate că au mai rămas între noi unele putinţe de prevestiri din stele, duhuri, chipul trupesc, vise şi altele — vădită pildă a zgîndăritoarei iscodiri ce stă în firea noastră, care stăruie să se îngrijească de trebile viitoare, ca şi cînd nu ar avea îndeajuns a face să mistuie pe cele de faţă :

(b) *cur hanc tibi, rector Olympi, Sollicitis visum mortalibus addere curam, Noscant venturas ut dira per omina clades ?*
Sit subilum, quudcumque paras ; sit caeca juturi

Mens hominum jati ; liceat ysperare timenti [1].

(c) *Ne utile quidem est scire quid juturum sit ; miserum est enim*

nihil proficientem angi[1] (a) totuşi au o mult mai mică împuternicire.

Iată de ce pilda lui Francisc, marchiz de Salluzzio, îmi pare izbitoare. Locţiitor al regelui Francisc la oastea noastră de peste munţi, nespus de bine văzut la curte, avînd a mulţumi regelui pentru marchizatul din care fusese căzut fratele său, fără a avea vreo pricină întemeiată, împotriva iubirii ce-i purta, se înspăimîntă atît de tare de faimoasele prevestiri care umblau pretutindeni din gură în gură, că sorţii cad de partea împăratului Carol al V-lea (precum s-a şi dovedit şi în paguba noastră, în Italia chiar aceste nebune preziceri făcuseră atîta vîlvă, încît la Roma s-a pus la bătaie bănet mult cu schimbul pe părerea că noi vom pierde), aşa că după ce adesea se tînguia între ai săi despre prăpădul pe care-l vedea că se abate neapărat asupra coroanei Franţei şi pe capul prietenilor lui, păşi a răzvrătire, trecînd de partea celorlalţi, dăunîndu-şi foarte prin aceasta, oricum ar fi fost stelele pe cer. S-a şi purtat ca un om luat între două ape, căci noi nu aveam bănuială de fapta sa, iar el putea să facă mult mai mult rău decît a făcut, avînd şi oraşe şi oşti în mîna lui, iar oastea de sub Antoine de Lève, pe care ei ar fi fost să o socotească duşmană, se afla alături de cîţi- va paşi. De pe urma trădării lui noi n-am pierdut nici oameni, nici oraşe, în afară de Fossano care, şi acesta, multă vreme s-a apărat din greu.

Prudens futuri temporis exitum Caliginosa nocte premit deus;
Ridetque, şi mortalis ultra Fas trepidat.
.....lile potens sui,

Laetusque deget, cui licet în diem Dixisse : Vixi; cras vel atra
Nube polum pater occupato, Vel sole pur o. Laetus în praesens

animus, quod ultra est Oderit curare [1].

(c) Iară cei care, dimpotrivă, cred în următoarea zicală, încă greşesc : *Ista sic reciprocantur, ut et, şi divinatio sit, dii sînt; et, şi*

dii sînt, sit divinatio [1]. Mai multă înţelepciune arată Pacuvius :

Nam istis qui linguam avium intelligunt, Plusque ex ălieno jecore sapiunt quam ex suo, Magis audiendum quam auscultandum

censeo [1].

Acel vestit dar al prezicerii la toscani se trage din următoarele : un plugar, tăind adînc brazda sa, dădu la iveală pe Tages, semizeu, cu faţă de copil şi cu pricepere de bătrîn. Toţi veniră la el şi fură culese şi păstrate timp de mai multe veacuri poveţele şi ştiinţa lui, care cuprindea temeiurile şi deprinderile acestui meşteşug — scornire pe mersul plugăritului, care a dat fiinţare zeităţii.

(b) Mie mi-ar plăcea mai mult să-mi rînduiesc trebile pe o aruncătură de zar decît după astfel de năluci.

(c) Drept însă că în toate republicile s-a pus mult temei" pe sorţi. Platon, în aşezămîntul pe care-l făureşte, lasă pe seama sorţilor înfăptuiri însemnate şi, între altele, cere ca pentru căsătorie să se arunce zarul între cei mai buni; el aţît se bizuie pe această alegere la noroc, încît spune că copiii din asemenea unire să fie daţi în grija ţării — cei născuţi din răi au a fi îndepărtaţi şi, dacă prin minune, vreunul din aceşti izgoniţi, crescînd, arată vreo făgăduială a bine, pot fi puşi cu cei buni ; de asemenea, unii aleşi ca buni, dacă da<u puţină speranţă ca flăcăi, să fie surghiuniţi.

(b) Eu văd pe unii care răstălmăcesc şi cată în almanahuri, şi ne arată înrâurirea în trebile de faţă. Atîtea spun, încît trebuie să spună şi adevărul şi minciuna, (c) *Quis est enim qui, totum diem*

jaculans, non aliquando collineet ? [1]. (b) Eu nu le pot socoti vrednice, decît că o nimeresc la întîmplare. Mai mult temei de încredinţare şi de adevăr ar fi să se ţină totdeauna de rînduiala unei legi a minciunii, (c) Unde mai pui că nimeni nu ia în seamă nepotrivirile, cu atît mai vîrtos, cu cît sînt obişnuite şi nenumărate, şi se face vîlvă de prezicerile lor, ca fiind lucruri arare, nemaipomenite şi grozave. Iată răspunsul lui Diagoras, supranumit „ateul", cînd se afla la Samotra- cia, unuia care-i arăta în templu sumedenia de tăbliţe şi de mulţumiri din partea celora care scăpaseră de înec, şi-i spusese : „Iată ! Tu, care socoţi că zeii n-au habar de nevoile oamenilor, ce mai gîndeşti cînd vezi că atîţia au fost mintuiţi din vrerea lor ? — Iată ce cred : cei fără tăbliţe şi care s-au înecat, sînt mult mai mulţi". Cicero zice că Xenofan din Colofon, dintre toţi filosofii care au crezut în zei, este singurul care a încercat să stîrpească toate soiurile de prevestiri. De aceea, mai puţin să ne minunăm că (b) am văzut uneori principi ai noştri al căror suflet stăruia, spre paguba lor, în aceste deşertăciuni.

(c) Aş fi vrut mult să fi citit cu ochii mei cele două minunăţii : cartea lui Ioachim, călugăr din Calabria, care prezicea chipul şi numele tuturor papilor ce vor să fie, de asemenea cea a împăratului Leon, care prezicea pe toţi împăraţii şi patriarhii care vor fi în Grecia. Cu ochii mei însă văzut-am că în vîltorile lumii, oamenii înspăi- mîntaţi de soarta lor se aruncă în tot eresul şi caută la cer cauzele şi ameninţările care le aduc nenorociri. Iar puţinul acesta le dă o atît de ciudată mulţumire, încît acum, în vremea mea, mă face să cred că nu poate fi decît o petrecere pentru cei cărora le rămîne timp de prisos şi au mintea de ajuns de ascuţită, ca să le încurce şi să le descurce cu isteţime şi să găsească semn în prevestiri a tot ceea ce vroiesc ei să fie. Lor le place mai cu seamă felul de a vorbi nelămurit, în doi peri şi năstruşnic, al prezicerii oracoliceşti spusă fără înţeles limpede, tocmai ca pe urmă cei în viaţă să-i poată da înţeles pe placul lor.

(b) Demonul lui Socrate era în felul acesta o anume ţîşnire a vrerii, întîmpinîndu-l fără să aştepte povaţa judecăţii sale. într-un suflet ca al său mult limpezit şi pregătit prin stăruinţa neîncetată a înţelepciunii şi virtuţii, de crezut este că aceste îndemnuri, şi dacă erau cutezate şi anevoie însuşite, erau totdeauna însemnate

şi vrednice de urmat. Fiecare, în sinea lui, simte urma unor asemenea frămîntări, (c) a părerii vii, întărîtate şi zvîcnite. Mie îmi stă a le da întrucîtva precădere, eu, care dau atît de puţină chibzuinţei noastre, (b) Şi avut-am, (c) pe cît de şubrede ca judecată, pe atît de straşnice a-mi prinde sau a-mi desprinde hotărîrea, ceea ce la Socrate era mai obişnuit, (b) eu m-am lăsat purtat de ele cu atîta folos şi spor, înoît s-ar putea socoti a fi întrucîtva din înrâurire dumnezeiască.

CAPITOLUL XII

DESPRE STATORNICIE

(a) Legea hotărîrii şi a statorniciei nu cere să nu ne apărăm cît ne stă în putere de relele şi necazurile care ne ameninţă şi să nu ne temem de întîmpinarea lor. Dimpotrivă, a ne păzi cu mijloace cinstite de rele nu numai că ne este îngăduit, dar şi .sîntem vrednici de laudă. Faptul statorniciei este mai ales a ne face să suferim cu răbdare neajunsurile pe care nu le putem lecui. Ca urmare, .nu este mlădiere a trupului sau mînuire de armă care să fie oprită, dacă apără de lovitura ce se vede abătîndu-se asu- pră-ne.

(c) Mai multe naţii foarte războinice foloseau fuga în bătălie, ca mijlocitoare de seamă a cîştigului, socotind că primejduieşte mult mai tare pe duşman decît o luptă făţişă.

Turcii o au aminte.

Şi Socrate, în Platon, spune bătîndu-şi joc de La- ches, care învedera că statornicia înseamnă „să te ţii neclintit pe locul tău în faţa duşmanului". Cum ? Ar însemna oare nimicnicie să-l baţi, lăsîndu-i locul ? Şi dă pilde din Homer, care laudă fuga lui Enea. Cînd Laches s-a răzgîndit şi a mărturisit că acesta este obiceiul sciţilor şi al tuturor călăreţilor, Socrate mai arată că lacedemoni- enii, pedestraşi, naţie deprinsă a lupta pas cu pas, în 2iua de la Plateea, neajungînd a răzbi falanga perşilor, hotă- rîră să dea înapoi şi să se risipească pentru a desface strîn- sura rîndurilor acestora şi astfel i-au putut înfrînge.

Se spune că Darius, cînd urmărea supunerea sciţilor, trimise regelui lor mustrări că nu l-a văzut detîît fugind şi ferindu-se de luptă dreaptă. La care Idanthyrsos, aşa-l chema, răspunse că nu se teme de nimeni pe lume, dar este felul lor de a purta război, fiindcă nu au nici semănături şi nici oraşe de apărat şi păzit, de

care să se poată folosi duşmanul. Dacă, însă este atît de dornic să guste din al lor, să se apropie, ca să vadă locul vechilor morminte, şi acolo va găsi cu cine sta de vorbă.

(a) Totuşi, cînd locul unde te afli este în bătaia tunurilor, ceea ce se întîmplă adesea la război, nu are rost să mişti sub ameninţarea loviturii, cu atît mai mult că e de neînlăturat din cauza repeziciunii şi tăriei şi sînt unii care, dacă au ridicat mîna sau au plecat capul ceva mai mult, n-au făcut decît să stîrnească rîsul tovarăşilor lor.

Aşa s-a întîmplat ca în calea înaintării împăratului Ca- rol al V-lea în Provence marchizul de Guast, plecat iscoadă în oraşul Arles, ieşind de sub acoperirea unei m«ri de vînt după care se ascunsese ca să se poată aprapia, fu zărit de domniile lor de Bonneval şi de seneşalul d'Age- nois, care se plimbau în teatrul arenelor. Ei l-au arătat domniei sale de Villiers, comisul tunarilor, şi acesta întoarse gura tunului atît de drept ţintindu-l, încît marchizul, văzînd aprinzătoarele, a luat-o la sănătoasa ca şi cum s-ar fi aprins el. De asemenea, acum cîţiva ani, Lauren- ţiu de Medicis, duce de Udbiimo, tatăl reginei, mama regelui, la Mondolfo, loc întărit din Italia, în ţinutul care se numeşte al Vicariatului, văzînd pe timpul împresurăril că se dă foc tunului îndreptat spre el, s-a lipit pămîntului ca raţa şi bine i-a prins ; altfel, lovitura care-i trecu peste cap l-ac fi ajuns, fără îndoială, la pîntec. Ca să spun drept, cred că aceste mişcări nu sînt gîndite ; cum să se poată judeca atît de repede, dacă ţintirea este mai sus sau mai jos ? Mai de crezut este că norocul ocroteşte spaima unora şi că aceeaşi mişcare, în alte împrejurări, ar fi putut nimeri lovitura în loc să o ferească.

(b) Eu unul nu mă pot împiedica, atunci cînd şuierul flintelor îmi ţiuie în urechi unde nu mă aştept, să nu tresar, ceea ce am văzut că fac şi alţii mai grozavi decît mine.

(c) Nici stoicii nu cer ca sufletul înţeleptului să rămînă nepăsător faţă de zbucniri şi stîrniri neaşteptate ; ei se învoiesc ca zbuciumul pricinuit de o mare zguduire cerească şi de o prăbuşire, spre pildă, să pălească faţa sau să o încrunte, ca la orice firească pătimire. Cer însă ca dreapta judecată să rămîie teafără şi întreagă şi în nici un chip să nu aibă mintea clintită din loc şi

lăsată pradă spaimei şi suferinţei pe care o simte. Se întîmplă de asemenea şi celui care nu-i înţelept, în partea dintîi, dar în a doua parte cu totul altfel. Căci la el tipărirea patimii nu rămîne pe dinafară, ci pătrunde pînă în scaunul minţii, strică şi îmbolnăveşte. El judecă strîmb după scrinteala judecăţii. Iată curat şi pe de-a

întregul starea înţeleptului stoic : *Mens immota manet; lacrymae*

volvuntur inanes [1].

înţeleptul peripatetician nu e scutit de zbucium, dar îl domoleşte în sinea lui.

CAPITOLUL XIII CEREMONIA ÎNTÎLNIRII REGILOR

(a) Oricît de vană e să fie pricina ea este vrednică să-şi aibă locul pe struna celor spuse aici. Potrivit rîn- duielilor noastre îndeobşte, izbitoare necuviinţă ar fi faţă de un semen, dar încă faţă de o mărire, să nu te afli la locuinţa ta cînd ţi-ar fi dat veste că va să sosească, încă spunea regina Navarei, Margareta, despre aceste, că este o proastă purtare din partea unui gentilom să-şi părăsească locuinţa, cum se face de cele mai multe ori, ca să întîmpine pe cel ce vine la el, oricîtă cinstire i s-ar cuveni, şi că mai acătării şi mai cuviincios este să-l aştepţi pentru a-l primi. Unde mai pui că se poate întîmpla să nu-l întîlneşti pe drum şi îndeajuns este să-l însoţeşti pînă la încăperile sale.

(b) Cît despre mine, uit adesea şi una şi alta din aceste vane îndatoriri, după cum am înlăturat cu totul ceremonia din casa mea. Dacă se supără careva, ce să fac ? Mai bine să-l supăr eu o dată, decît să mă supere pe mine zi de zi. Ar fi o necurmată strădanie. La ce bun să fugi de îndatoririle curţilor domnitoare, dacă le tîrîi pînă în vizuina ta ?

(a) De asemenea, rostul îndeobşte al tuturor adunărilor este să sosească mai întîi la întîlnire cei mai mărunţi, mai ales că se cade celor cu vază a fi aşteptat. Totuşi, la în- tîlnirea papii Clement cu regele Francisc, mijlocită la Marsilia, regele, după ce a dat poruncile cuvenite, s-a depărtat de oraş şi a lăsat răgaz două sau trei zile papii pentru intrarea şi odihna lui, înainte ca el să vie la întîlnire. De asemenea, la intrarea papii şi a împăratului în Boulogne, împăratul a înlesnit ca papa să sosească mai întîi, iar el a sosit pe urmă. Ei spun că rînduiala îndătinată pentru primirea principilor de seama lor este ca mai marele să fie întîi la locul ales, chiar dacă se petrece la cel mai prejos ; în acest fel cei mici arată că ei vin spre întîmpinare, nu acesta spre ei.

(c)Nu numai fiecare ţară, dar fiecare oraş şi fiecare meserie are o anumită purtare încuviinţată. Am fost îndeajuns cu grija deprins din copilăria mea şi am trăit între lume dedată celor

cuvenite aproapelui, ca să ştiu legile purtării noastre franţuzeşti ; mă voi ţine de învăţătura lor. îmi place să le urmez, dar nu cu atîta temere ca să-mi stînjenească traiul. Ele au unele îndepliniri ostenitoare, pe care, dacă le treci cu vederea cruţător, nu din greşeală, nu vei afla mai puţină păsuire. Adesea văzut-am oameni cuviincioşi pe cît nu se mai cuvine, şi supărători fiindcă sînt prea curtenitori.

Dealtfel, este o mare ştiinţă ştiinţa purtării între inşi ; este ca frumuseţea şi drăgălăşenia, înlesneşte cele dintîi întîlniri lumeşti şi împrieteniri; ca urmare, ne deschide poarta ca să căpătăm poveţe din pildele altuia, sporind şi folosind pe ale noastre, dacă întrucîtva aflăm la noi lucru priincios şi povăţuitor.

CAPITOLUL XIV

GUSTUL BUNURILOR ŞI AL RELELOR ÎN MARE PARTE ŢINE DE PAREREA CE AVEM DESPRE ELE

(a) Oamenii (spune o veche zicală grecească) se fră- mîntă de părerile ce-şi fac despre lucruri, nu de lucrurile înseşi. Ar fi un mare cîştig, pentru uşurarea bietei noastre stări omeneşti, dacă s-ar putea adeveri cu totul temeinicia acestei vederi. Deoarece, dacă relele pătrund în noi numai prin judecata noastră, pare să fie în puterea noastră să le înlăturăm sau să le întoarcem spre bine. Dacă lucrurile se supun vrerii noastre, de ce nu le-am îndruma sau nu le-am potrivi ca să ne priască ? Dacă ceea ce noi numim rău şi chin nu e nici rău, nici chin în sine, ci numai năzărirea noastră le iveşte, de noi ţine să le schimbăm. Avînd alegerea, nesiliţi de nimeni, sîntem uimitor de nebuni să ne dăm de partea celor care ne aduc ponos şi să dăruim bolilor, sărăciei, dispreţului, gustul sarbăd şi acru, cînd putem face să fie bun şi soarta a pus la îndemînă numai plămada, iară pe seama noastră rămine să-i dăm chip. Dar că noi numim rău ceea ce nu este de la sine rău, sau şi aşa cum este, de noi ţine să-i dăm fel şi chip, căci tot într-una vine, să vedem cît poate fi de întemeiat.

Dacă încolţirea sîmburelui fiinţei acestor lucruri, de care ne temem, ar avea căderea să răzbească în noi din a sa tărie, una şi aceeaşi ar fi la toţi, căci oamenii de un soi sînt toţi, şi, cu multul sau puţinul, sînt înzestraţi cu aceleaşi scule şi unelte de pricepere şi judecată. Dar felurimea părerilor căpătate despre acele lucruri arată limpede că ele nu pătrund în noi decît prin îngăduirea

fiecăruia : cu- tăruia i se întîmplă să le cuprindă în adevărata lor fiinţare, dar o mie alţii le dau o nouă fiinţare, cu totul dimpotrivă la ei.

Noi socotim moartea, sărăcia şi durerea pricini de căpetenie.

Dar, care din noi nu ştie că această moarte, pe care unii o cheamă cel mai groaznic lucru din toate cele mai îngrozitoare, alţii o numesc singurul liman al pătimirilor din această viaţă, bunul mai presus al firii, singurul sprijin al libertăţii noastre, cea mai la îndemînă şi mai grabnică lecuire a tuturor suferinţelor noastre ? Şi precum unii o aşteaptă cutremuraţi şi înspăimîntaţi, alţii o suferă mai curînd decît viaţa.

(b) Acesta se plînge că este prea uşoară :

Mors, utinam pdvidos vitae subducere nolles,

(c) Dar să lăsăm aceste viteze semeţiri. Teodorus răspunse lui Lisimah, care-l ameninţa cu moartea : „Straşnică faptă vei fi făcut să-ţi măsori puterea cu un gîn- dac". Cei mai mulţi din filosofi au întîmpinat moartea fie pregătind-o, fie grăbind-o şi ajutînd-o.

(a) Cîţi din mulţimea de rînd nu văzut-am noi duşi la moarte, şi nu la o moarte în fire, ci pătată de ruşine şi uneori aprig pătimită, purtîndu-se atît de straşnic, unii din înverşunare, alţii fiindcă aşa le era felul lor, încît nu se bănuia a fi fost nimic schimbat în starea lor obişnuită ! Ei chibzuiau trebile casei lor, înştiinţau prietenii, cîntau, cuvîntau şi povăţuiau poporul, adesea chiar strecurînd vorbe cu haz şi ridicînd pocalul în sănătatea cunoscuţilor, tot atît de liniştit ca şi Socrate. Unul, pe care-l ducea la spînzurătoare, spuse să nu fie mînat pe cutare uliţă, căci acolo este primejdie să-l prindă de gît un negustor din cauza unei vechi datorii. Un altul spunea călăului să nu-i atingă grumazul, că-i gîdilos şi-l va face să rîdă. Celălalt răspundea duhovnicului, care-i făgăduia că va cina cu Domnul nostru în ziua aceea : „Du-te dumneata, căci eu postesc". Iar un altul, care ceruse băutură şi gîdele băuse mai întîi, spuse că nu poate bea după el, de teamă că va căpăta boala. Fiecare auzit-a povestea celui din Picardia, care, pe scara spînzurătorii, cînd i se aduse o fată ca să fie scutit de moarte dacă o ia de soţie (legea noastră o îngăduie cîteodată), după ce a privit-o bine, văzînd că e şchioaipă spuse : „Trage, trage, nu vezi că e şchioapă ?". Se povesteşte, de asemenea, că în Danemarca, un otm ¡osîndit să i se taie capul, fiind cu grumazul pe trunchi, avu şi el de ales şi se lăsă păgubaş fiindcă fata avea obrajii supţi şi nasul prea ascuţit. Un fecior de casă, la Toulouse, învinuit a fi eretic, nu aducea altă întemeiere a crezului său decît credinţa stăpînului, tînăr învăţăcel, întemniţat ca şi el, şi mai bine muri decît să se lase încredinţat că stăpînul său poate să greşească. Citim despre cei din oraşul Arras, cînd fu cucerit de regele Ludovic al Xl-lea, că mulţi din popor s-au lăsat mai bine spînzuraţi decît să strige ,,Trăiască regele".

(c) în regatul Narsinca, încă astăzi soţiile preoţilor sînt îngropate de vii cu soţii lor morţi. Celelalte femei sînt arse de vii la

îrimormîntare, nu numai fiindcă aşa-i obiceiul, dar se duc voioase. La moartea regelui, soţiile lui şi ţiitoarele, cît şi iubiţii lui şi toate căpeteniile oastei şi slujitorii, care erau puzderie, aleargă la rug pentru a arăta cît sînt de măguliţi a fi arşi dimpreună cu trupul regelui, pe care-l însoţesc.

Şi între sufletele ponosite ale măscăricilor s-au găsit unii care nici la moarte nu se lepădau de meseria lor, dovadă cel care, în clipa cînd gîdele ii dădea vînt, a strigat : „saltă pe valuri catargă", cîntecul lui cunoscut.

Un alt măscărici, pe pragul morţii, cînd l-au întins pe paie în faţa vetrei şi doftorul l-a întrebat unde simte durerea, a răspuns : „între laiţa celor care privesc şi făclii", şi către preotul care-i căuta picioarele chircite de durere ca să-l ungă cu sfîntul mir, a zis : „le vei găsi la capătul fluierului". Şi celui care-l îndemna să ceară ocrotire lui Dumnezeu, i-a spus : ,,cine se duce la el ?" I s-a răspuns : „dumneata vei fi la el în curînd, dacă este vrerea "lui". ,,Fi-va oare încuviinţat mîine seară ?" a mai întrebat. I s-a răspuns : „îndreaptă-te către el, vei ajunge într-o clipă". — „Aşadar, cuvine-se să-l poftesc chiar eu", a răspuns el.

Acum în urmă, la războaiele noastre pentru Milano, cu atîtea tăbărîri şi alungări şi atîtea răsturnări ale norocului, norodul ajunsese în astfel de hal, încît mai bine îmbrăţişa moartea decît să le rabde şi am auzit pe tatăl meu spunînd că el singur văzuse într-o săptămînă mai mult de douăzeci de cămine ale căror stăpîni îşi făcuseră seama. Întîmplare care se aseamănă cu ce se petrecu în oraşul xanţilor, unde bărbaţi, femei şi copii, împresuraţi de Brutus, se nimiceau de-a valma, înverşunîndu-se a moarte, încît orice s-a încercat pentru viaţa lor a fost mai puţin decît ceea ce făceau ei să-i puie capăt ; Brutus abia ajunse să scape o mică parte din ei.

(c) Orice crezare este de ajuns de tare pentru a fi îmbrăţişată cu preţul vieţii. Cea dintîi poruncă a straşnicului şi mîndrului jurămînt, cu care s-au legat grecii în războiul cu mezii şi de care s-au ţinut cu toţii, fost-a că mai curînd schimbă viaţa cu moartea decît legile lor cu ale perşilor, şi cîţi nu vedem noi în războiul turcilor cu grecii, care mai lesne se împacă cu o moarte cruntă, decît a primi botezul tăieturii împrejur. Pildă care nu lipseşte în nici o religie.

Regii Castiliei au izgonit din ţinuturile lor pe evrei ; regele Ioan al Portugaliei le vîndu adăpost pe pămîntul său, luîndu-le cîte opt scuzi de cap, pentru un răstimp, silindu-i ca la împlinirea sorocită să părăsească locul şi făgăduind să le mijlocească trecere în Africa. Dacă în- tîrziau peste ziua spusă, cei care nu s-ar fi ţinut de vorbă urmau să cadă în robie. Corăbiile le-au fost date pe sponci, iar cei care au apucat să plece au suferit urîtele şi asprele purtări ale corăbierilor care, în afară de alte ticăloşii, i-au dus pe mare cînd într-o parte, cînd într-alta pînă au rămas fără merinde şi au fost nevoiţi să le cumpere de la ei pe astfel de preţuri şi atît de multă vreme, încît au ajuns la ţărm în cămaşă. Cînd cei care erau încă dincolo aflară această neomenie, cei mai mulţi hotărîră să rămîie în robie, iar unii se prefăcură a se lepăda de legea lor. Emanuel, urmaşul lui Ioan, venind, la domnie, purcese a-i dezrobi, dar apoi îşi schimbă vederile şi le porunci să părăsească ţara, însemnîndu-le trei porturi de plecare. El sperase, spune episcopul Osorio, cel mai bun cronicar latin din vremurile noastre, că libertatea pe care le-o dăruise îi va aduce la credinţa creştină ; iar ameninţarea să fie pe mîinile corăbierilor şi să păiăsească o ţară unde erau învăţaţi cu multe avuţii, ca să se ducă pe pă- mînt necunoscut şi străin, îi va îndemna să-şi lepede credinţa. Văzînd că speranţele lui dau greş şi că toţi erau hotărîţi să treacă marea, le-a închis două din porturile făgăduite, ca drumul lung şi neajunsul călătoriei să mai biruie pe cîţiva dintre ei şi să poată mai lesne duce la îndeplinire cele ce plănuise pe seama lor, dacă toţi se aflau adunaţi într-un loc. Plănuirea sa era să smulgă copiii de sub paisprezece ani de la părinţii lor, ca să-i îndepărteze de privegherea şi povaţa lor şi să fie duşi ca să înveţe legea creştinească. Se spune că această purtare a stîrnit grozăvie : firească iubire a părinţilor şi copiilor şi, mai presus de toate, evlavia lor faţă de vechea credinţă, îi răzvrătiră împotriva cruntei porunci. Pretutindeni se vedeau părinţi punîndu-şi capăt zilelor şi, mai cumplit, alţii aruncind de milă şi dragoste fragedele lor vlăstare în fîntîni, ca să le scape de strâşnicirea legii. Dealtfel, timpul fiind împlinit şi nemaiavind alt mijloc, ei s-au robit din nou. Cîţiva s-au creştinat, dar pe credinţa lor sau a urmaşilor lor, încă azi. după o sută de ani, puţiini ¡portughezi pun temei, cu toate că

obiceiul şi timpul sînt mai puternici propovăduitori în astfel de împrejurări decît silirea. În oraşul CasteLnaudarry, cincizeci de albigenzi eretici s-au supus cu toţii a fi arşi de vii, mai bine decît să se lepede de credinţa lor. *Quoties non modo ductores noştri*,

zice Cicero, *sed universi etiam exercitus, ad non dubiam mortem*

concurretur ! [1].

(b) Ştiu pe unul din prietenii mei de aproape care, din pricina unei adevărate iubiri, a întîmpinat moartea cu întreaga sa tărie şi şi-a împlîntat-o în suflet în toate chipurile şi gîndindu-se în toate felurile, încît nu l-am putut îndepărta de la aceasta şi, întâia oară cîrad i s-a arătat într-o lumină de cinste, s-a aruncat, fără să ştie care a fost adevărul, cu o foamete -aprigă şi fierbinte în ea.

(a) Avem mai multe pilde în timpul nostru pînă şi la copii care de teama vreunui uşor neajuns şi-au dat moâr- tea. Şi în legătură cu aceasta, de ce nu ne-ar fi teamă, spune unul din vechime, dacă ne temem de ceea ce însăşi nemernicia ales-a drept mîntuire ? înşir aici un întreg pomelnic de toate soiurile şi stările şi din toate, tagmele veacurilor mai fericite, care au aşteptat mereu moartea sau au căutat-o vroit şi au căutat-o nu numai ca să scape de relele acestei vieţi, ci unii numai sătui de a trăi şi alţii pentru speranţa unei stări mai bune aiurea, n-aş fi făcut-o niciodată. Şi numărul lor este nesfîrşit, aşa că socoteala mi-ar fi aevea mulit mai bună să fac sumarul celor care s-au temut de ea.

încă atît. Pyrrhon, filosoful, găsindu-se într-o zi de mare furtună pe o corabie, arăta celor pe care-i vedea mai speriaţi în jurul său şi-i îmbărbăta cu pilda unui purcel, care se afla acolo, nicidecum îngrijorat de acea furtună. Vom îndrăzni noi oare să spunem că întîietatea pe care ne-o dă mintea, cu care ne lăudăm atîta şi în cinstea căreia noi ne socotim stăpînii şi împăraţii tuturor celorlalte făpturi, să fi fost împlîntată în noi pentru chinul nostru ? La ce bun cunoaşterea lucrurilor, dacă pierdem odihna cu aceasta şi liniştea noastră ; unde am fi noi fără aceasta şi ea oare nu ne duce a fi într-o stare mai rea decît purcelul lui Pyrrhon ? înţelegerea care ne-a fost dată pentru cel mai mare bine al nostru o vom folosi noi oare spre paguba noastră, împotrivindu-ne menirii fireşti şi atotcuprinzătorului rost al lucrurilor care face ca fiecare să folosească mijloacele sale şi uneltele sale pentru înlesnirea sa ?

Bine, mi se va spune, legea ta slujeşte pentru moarte, dar ce spui de sărăcie ? Ce mai spui încă de durere, socotită culmea răului (c) de către Aristip, Ieronim şi (a) de cei mai mulţi dintre înţelepţi, iar cei care o tăgăduiau în vorbă o mărturiseau în fapt.

Posidoniu, foarte chinuit de o boală aspră şi dureroasă, spunea lui Pompei, care venise să-l vadă şi-i cerea iertare că alesese ceas atît de nepotrivit pentru a-i vorbi de filosofie : „Păzit-a Dumnezeu ca vreodată durerea să mă stăpînească într-atîta ca să mă împiedice a o lua în cătare şi a vorbi despre ea !M, şi apucă tocmai să vorbească despre dispreţul cuvenit durerii, dar cum ea îşi încingea hora fără a-i da pace, el strigă : „oricît te vei strădui, durere, eu nu voi spune că tu eşti răul". Cît dispreţ al durerii **poartă** cu sine această povestire de care filosofii fac atîta vîlvă ? Ei nu iau în cercetare decît cuvîntul, dar dacă împunsătura durerii nu l-ar fi stîrnit, de ce i-ar fi tăiat şirul cuvîntării ? Ce fel de ispravă crede el că a făcut dacă a spus că nu este „răul" ?

Totul aici nu stă în închipuire. Eu socot, de altfel, că în aceasta ştirea pătimirii care va să vie îşi are partea ei. Simţurile noastre înseşi sînt judecătorii.

Qui nisi sunt veri, ratio quoque falsa sit omnis [i].

Va putea oare crede pielea noastră, cînd o arde biciul, că este gîdilată, iar gîtlejul nostru că aloesul este vin de Graves ? Purcelul lui Pyrrhon plăteşte bir ca şi noi. Poate ca moartea să nu-l înspăimînte, dar dacă-l baţi, zbiară şi se zbate. Putem noi oare învinge obiceiul întru totul firesc de a tremura la durere, vădit în tot ceea ce trăieşte sub cer ? înşişi copacii parcă gem de ştirbirile suferite. Moartea este simţită numai în gîndul nostru, mai cu seamă că este în mişcarea unei clipe.

Aut fuit, aut veniet; nihil est praesentis în illa:

Mii de vietăţi, mii de oameni mor fără a prinde de veste că mor. Şi de ceea ce zicem că ne temem mai ales în moarte este de crainicul ei obişnuit, durerea.

(c) Totuşi, dacă este de crezut un sfînt părinte, *malam*

mortem non facit, nisi quod sequitur mortem[1]. Şi eu spun că este mai adevărat că nu ţine de moarte nici ce este înainte, nici ce vine pe urmă. Ne mîngîiem amăgitor. Şi aflu din păţite că stîrnirea închipuirii că murim face mai vîrtos să fim neliniştiţi faţă de durere, o simţim de două ori mai grea, pentru că ne apasă ameninţarea morţii. Dar judecata învinovăţind slăbiciunea noastră a ne teme de treabă atît de năprasnică, de neînlăturat şi dincolo de simţirile noastre, noi împricinăm durerea, pentru care găsim chip de iertare întrucîtva.

Toate relele care nu aduc altă primejdie decît suferinţa le numim neprimejdioase. Durerea de măsele, podagra, oricît de rele ar fi, de vreme ce nu sînt ucigătoare, cine le socoate a' boală ? Să punem înainte că în moarte noi privim mai ales durerea, (a) De asemenea, sărăcia nu este temută, decît fiindcă ne aruncă în braţele durerii, prin sete, foame, frig, cald, veghe, pentru că ne face să suferim.

Să luăm în cătare aşadar numai durerea. Mă învoiesc că este cea mai mare pacoste a fiinţei noastre şi uşor mă învoiesc, fiind unul pe lume care-i vreau mai mult pieirea, mai ales că pînă acum, mulţumesc Domnului, nu prea avut-am a face cu ea. în noi este însă putinţa dacă nu s-o nimicim, cel puţin s-o micşorăm cu ajutorul răbdării şi oricît ar înfiora ea trupul, să ţinem oarecum sufletul şi- judecata în bună stare.

De nu ar fi, care din noi ar fi dat preţ virtuţii, vitejiei, puterii, mărinimiei şi hotărîrii ? Unde ar fi măiastra lor dovedire, dacă nu

am avea de întîmpinat durere ? *Avida est periculi virtus*[1]. De n-ar trebui să dormim pe tare, să răbdăm sub arme căldura amiezii, să mînăm calul sau catîrul la păscut, să nu clipim cînd ne vedem ciopîrţiţi şi ni se scoate un glonţ înfipt în os, să suferim cusătura, arsul cu fierul înroşit şi scormonirea rănii adinei, prin ce am răzbi noi, dacă vrem să ne ridicăm din gloată ? înţelepţii sînt departe de a ocoli durerea, cînd spun că din toate faptele deopotrivă de bune, mai deosebită este cea îndeplinită mai anevoie, (c) *Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis,*

sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati[1] (a) Din pricina aceasta n-a fost cu putinţă ca părinţii noştri să se împace cu gîndul că nu sînt mai întemeiate cuceririle prin putere şi după sorţii războiului, decît cele cîştigate fără nici o primejdie prin

tîrguieli şi uneltiri : *Laetius est, quoties magno sibi constat*

honestum [1]*-,*

Mai mult, din fire ne este dat, şi aceasta trebuie să ne aline, ca o durere puternică să fie scurtă, iar cea lungă, slabă, (c) *şi*

gravis, brevis; şi longues, levis [1]. (a) Nu o vei simţi mult, dacă o simţi prea tare, îţi pune ţie sau ei capăt ; tot una este. (c) Dacă nu o duci cu tine, ea te va duce. *Memineris maximos morte finiri; parvos multa habere în- tervalla requietis; mediocrium nos esse domnios : ut, şi tolerabiles sînt, feramus ; sin minus, e vita, quum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus* [fi].

(a) Ce face să suferim durerea cu atîta neastîmpăr este că nu sîntem deprinşi a găsi în suflet mulţumirea noastră mai presus de orice, (c) şi nu cerem de la el îndestulare, cînd el este stăpînul nostru întru totul. în afară de ceva mai mult sau mai puţin, trupul nu are decît un umblet şi un chip. Sufletul este în toate chipurile şi cuprinde în sine starea lui, oricare ar fi simţirile trupului şi toate celelalte întîmplări. Trebuie însă cercetat şi căutat, ca să dăm la iveală atotputernicia strunirii sale. Nu se află judecată, nici putere, nici povară, care să stea împotriva îndemnului şi alegerii lui. Din atîtea mii de cărări care i se deschid, să-i dăm drum celei a împăcării şi păzirii noastre ; iată-ne nu numai la adăpost de orice lovitură, dar înşişi răsplătiţi şi mîngîiaţi, dacă aceasta îi este vrerea, de ponoase şi rele.

Totul, fără deosebire, îi este prielnic : greşeala, visările ii slujesc cu folos, ca o plăsmuire curată care ne apără şi mulţumeşte.

Uşor se vede că în noi durerea şi desfătarea se ascut pe tăişul minţii. Vietăţile care o ţin sub obroc lasă trupurile şi simţirile în voie şi nevinovate, ca urmare, cîte una de fiecare fel, după cum se arată din mişcările lor care n-au decît o îndreptare anume. Dacă noi n-am răvăşi rostul îndeplinirii părţilor noastre trupeşti, de crezut este că ne-ar fi mai bine, căci firea le-a dedat cumpănit şi măsurat mersului durerii şi desfătării. Ea nu poate da greş, fiind toate deopotrivă în pasul ei. Deoarece noi ne-am îndepărtat de rînduielile ei, ca să ne lăsăm în voia hoinară a nălucilor noastre, cel puţin să ne venim în ajutor, călău- zindu-le de partea care ne mulţumeşte mai mult.

Platon se teme de pornirea noastră aprigă la durere cît şi la desfătare, mai ales că el supune şi leagă prea tare sufletul de trup. Eu, dimpotrivă, cît pot îl desprind şi-l scot din ţinte.

(a) Precum duşmanul se înverşunează, dacă-l aducem să ne fugărească, tot aşa şi durerea îşi arată colţii, dacă vede că tremurăm sub apăsarea ei. Va fi mult mai îngăduitoare faţă de cel care-i ţine piept ; trebuie să o întîm- pinăm cu tărie şi să ne împotrivim ei. Dacă ne lăsăm în plata ei şi dăm înapoi, tragem şi stîrnim prăpădul ce ameninţă. (c) Trupul se încordează mai vînjos la opintire, de asemenea şi sufletul.

(a) Dar să ne întoarcem la pildele culese din vînătoa- rea celor cu rărunchi slabi ca şi mine, de la care vom afla că se întîmplă cu durerea ca şi cu pietrele, care iau culoare cînd mai luminată, cînd mai întunecată, după foaia pe care le aşterni, şi nu ţin în noi decît locul pe care li—1 lăsăm. *Tantum doluerunt,* spune

sf. Augustin, *quantum doloribus se inseruerunt*[1]. Simţiim imai tare tăietura chirurgului decît zece lovituri de spadă în fierbinţeala bătăliei. Durerile facerii socotite mari şi de doftori şi însuşi de Dumnezeu, noi le întîmpinăm cu vîlvă ; naţii întregi nu au habar de ele. Nu mai pomenesc de femeile lacedemoniene, dar cele ale elveticilor, pedestraşi în ostile noastre, nu numai că sînt întrucîtva schimbate, dar, ur- mînd pe soţii lor, azi le vezi că poartă la sîn pruncul pe care ieri îl purtau' în pîntec. Prefăcutele eghiptence, adunate de pe la noi, se duc singure la rîul cel mai apropiat să-şi spele noul născut şi să se scalde.

(c) Mai sînt şi atîtea fete în toată ziua dosind pruncii atît la facere cît şi în timpul sarcinii şi acea frumoasă şi cucernică soţie a lui Sabinius, patrician roman, care, pentru binele altuia, a răbdat singură şi fără ajutor sau geamăt facerea a doi gemeni.

(a) Un biet băieţandru din Lacedemonia furase o vulpe (căci ei se temeau mai mult de stîngăcia să se lase prinşi furînd, decît noi de pedeapsă) şi o ascunsese sub zeghe ; el mai curînd suferi să-i roadă pîntecul, decît să se dea de gol. Iar unui altuia, ţinînd tămîia la jertfă, îi căzu cărbunele în mînecă şi se lăsă ars pînă la os, ca să nu tulbure slujba. Şi mulţi, numai ca să-şi încerce virtu- tea lor ostăşească, fost-au văzuţi la şapte ani cum răbdau bătaia pînă a-şi da sufletul, fără a clinti faţa. (c) Şi Cicero i-a văzut luptind în cete, trăgîndu-şi pumni şi picioare şi rupîndu-se cu dinţii pînă leşinau, înainte de a se da învinşi. *Nunquam naturam mos vinceret; est enim ea sem- per invicta: sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desi- dia, animum infecimus ; opinionibus maloque*

more deli- nitum mollivimus[1] Fiecare ştie povestea lui Scaevola care se strecură în tabăra duşmană pentru a ucide căpetenia oastei ; lovitura sa dînd greş, ca totuşi să-şi ajungă ţinta pe altă cale şi ca să aducă uşurare patriei sale, mărturisi lui Porsena, regele pe care voia să-l răpuie, nu numai cele ce plănuise, dar îi mai şi spuse că în tabăra lui se aflau mulţi romani, uneltind ca şi el aceeaşi faptă. Şi ca să arate cît este el de hotărît, ceru să i se aducă o tipsie cu jar şi suferi să-şi vadă braţul ars, pînă cînd duşmanul, îngrozit, puse să stingă focul. Iară cel care n-a vrut nici măcar să ridice capul de pe cartea sa, în timp ce i se înfigea cuţitul în carne şi cel care se încăpăţînase a-şi bate joc de suferinţele sale, întăritînd şi mai mult călăii în mîna cărora se afla, care născoceau alte şi alte chinuri, pînă la urmă dîndu-se bătuţi —

dar acesta fusese un filosof[1]. Mai se povesteşte încă de gladiatorul lui Cezar care a răbdat să i se cureţe rănile cu cuţitul, rîzînd tot timpul, (c) *Quis mediocris gladiator ingemuit ? quis vultum mutavit unquam ? Quis non modo stetit, ve- rum etiam decubuit turpiter ? Quis, quum decubuisset, fer- rum recipere jussus, collum contraxit"* [1]. (a) Dar femeile ? Cine n-a auzit la Paris de cea care a pus să i se jupoaie obrazul ca să capete piele proaspătă şi faţă întinerită ? Unele pun să li se tragă dinţii vii şi sănătoşi, ca să aibă un glas mai mlădios şi mai plin sau ca să-i aşeze mai arătos. Cîte pilde asemenea nu avem, în care se vede nesocotirea durerii. Ce nu fac ele ? Cum de s-ar teme, dacă au o cît de mică speranţă de înfrumuseţare ?

(b) Vellere queis cura est albos a stirpe capillos, Et jaciem,

dempta pelle, referre novam [1].

• (a) Le-am văzut înghiţind nisip şi cenuşă, muncindu-se cît puteau mai tare să-şi prăpădească stomacul, pentru a păli obrazul. Ca să aibă mijlocul mlădios, cu cîte chingi nu se strîng şi nu se sug şi încing, pînă a-şi roade la sînge coastele, iar uneori pînă a-şi da sufletul.

(c)Este obiceiul la multe naţii din timpul nostru a se răni de bunăvoie, pentru a întări cuvîntul jurat; regele nostru istoriseşte pilde însemnate din Polonia, chiar pe seama lui. Dar în afară de cele ce ştiu că au fost luate de unii şi în Franţa, cînd m-am întors de la vestita adunare din Blois, am văzut o fată din Picardia care, ca să dovedească credinţa sa fierbinte şi statornicia sa, şi-a împuns de-a binelea de patru sau cinci ori braţul cu acul pe care-l purta în păr, plesnind pielea pînă la sînge. Turcii, pentru mîndra lor, îşi crestează carnea şi, ca să lase urmă, ard rana cu fierul roşu şi o ţin deschisă lungă vreme, ca sîngele să facă semn. Inşi pe care eu i-am văzut mi-au jurat că aşa este, dar pentru şapte, opt sau zece aspri se vor găsi totdeauna printre ei care să-şi tragă o tăietură adîncă în braţe sau pulpe.

(a) Nu mai caut pilde depărtate, mă mulţumesc cele din belşug ale creştinătăţii. Pe urma dovedirii călăuzitorului nostru sfînt, mulţi sînt cei care vrut-au, de cucernicie, să poarte crucea. Aflăm din mărturii vrednice a fi crezute, că regele Ludovic cel Sfînt a purtat veşmînt cu spini pînă cînd, la bătrîneţe, duhovnicul său l-a scutit şi în fiecare vinere el punea pe preotul său să-l bată pe umeri cu cinci lănţuce de fier, pe care le lua cu el într-un sipet. Guillaume, cel de pe urmă duce al Guienei, tatăl acelei Alienor care trecu ducatul la curţile domnitoare din Franţa şi Anglia, în cei zece sau doisprezece ultimi ani ai vieţii sale a purtat fără încetare o platoşă sub rasă, drept pocăinţă. Foulques, comite de Anjou, a mers pînă la Ierusalim cu o funie în jurul gîtului ; acolo, înaintea mormîntului Domnului nostru, a pus pe cei doi slujitori ai săi să-l bată. Dar nu vedem noi încă astăzi, de Vinerea mare, în multe locuri mulţime de bărbaţi şi femei care-şi rup din bătăi carnea pînă la os ? Văzut-am adesea şi fără să mă încînte, şi zice-se (căci ei umblă mascaţi) că sînt inşi care o fac pe bani în seama credinţei altuia. Treabă care arată şi mai mult dispreţul durerii, fiindcă îndemnul credinţei este mai aprig decît al lăcomiei.

(c) Q. Maximus a îngropat în cîteva zile pe fiul său consul, M. Cato, pe al său praetor şi L. Paulus, pe amîn- doi fiii săi, fără să fi arătat vreun semn de întristare şi păstrînd faţa senină. Spuneam glumind odinioară că prin moartea năpraznică a trei copii în aceeaşi zi, careva mai că ar fi putut rămîne îndatorat soartei, căci după cum este de crezut, cu o asemenea cruntă biciuire dintr-o dată, ea îi arătă nespusă îndurare cerească, scutindu-l să le sufere pe rînd. Nu mi-a fost dat a păţi atît de crunt, dar am pierdut în faţă doi sau trei copii, cu părere de rău, însă fără adîncă durere, cu toate că nu este întîmplare care să taie mai pe viu sufletul omului. Eu văd alte multe pricini, socotite jalnice îndeobşte, care de-abia m-ar atinge dacă le-aş pătimi şi sînt altele pe care le-am luat atît de puţin în seamă cînd le-am păţit şi cărora lumea le dă chip atît de groaznic, încît n-aş îndrăzni să mărturisesc altora cum am trecut prin ele fără a roşi de mine însumi : *ex quo intelligitur, non în natura, sed în opinione, esse aegritu- dinen*

(b) Părerea ce-şi face omul este parte precumpănitoare, încumetată şi fără măsură. Cine a căutat vreodată cu atîta nesaţ tihna şi liniştea, pe cît Alexandru şi Cezar au căutat neliniştea şi îngrijorările ? Teres, tatăl lui Sitalces, avea obiceiul a spune că, atunci cînd nu merge la război, so- coate că între el şi grăjdarul său nu-i nici o osebire.

(c) Cato, consulul, ca să se bizuie pe unele oraşe din Spania, opri pe locuitori de a purta arme din care pricină mare parte din ei se uciseră : *ferox gens, nullam vitam rati sine armis*

esse [1]. (b) Pe ciţi nu-i ştim care au fugit de blîndeţea unei vieţi liniştite la casa lor, în frăţietate ca să fugărească groaza pustiurilor, iar alţii care s-au aruncat în chinuri, umiliri şi dispreţ lumesc, mulţumiţi cu desăvîrşire ! Cardinalul Borromeo, care a murit de eu- rînd la Milano, în preajma ispitei tuturor desfătărilor, căci era nobil, avea mari bogăţii, trăia sub cerul Italiei şi era tînăr, stărui într-un fel de viaţă atît de aspră, încît folosea acelaşi veşmînt şi iarna şi vara, nu avea decît paie drept aşternut, iar ceasurile de răgaz, în afara slujbei, le petrecea învăţînd fără încetare, îngenuncheat, cu un pic de apă şi de pîine lîngă carte şi aceasta era tot ce-şi îngăduia ca hrană. Ştiu pe unii care au tras folos şi spor din purtarea coarnelor, treabă de care mulţi se sperie numai pomenind-o. Dacă văzul nu este cel mai trebuincios simţ, este măcar cel mai plăcut ; părţile noastre însă cele mai de folos şi îmbucurare par a fi cele ce slujesc la zămislirea noastră ; totuşi, destui sînt acei care le urăsc de moarte, tocmai fiindcă sînt prea ademenitoare şi, în ciuda acestei îndrăgiri şi preţuiri, s-au lipsit de ele. Aidoma gîndi despre văz cel care-şi crapă singur ochii.

(c) Cei piai mulţi oameni şi cei mai sănătoşi socotesc o mai mare fericire să ai mulţi copii ; eu şi cîţiva ca şi mine socot fericire asemenea lipsă.

Iar cînd Tales fu întrebat de ce nu e căsătorit răspunse că nu-i place să lase în urmă spiţă.

Că numai părerea noastră despre lucruri le dă preţ se airată din cele multe pe care nu le privim numai pe cît fac, ci fiindcă sînt ale noastre ; şi nu luăm în cătare însuşirile şi nici foloasele lor, dar numai cît ne-a costat să le căpătăm, parcă aceasta ar fi parte din plăsmuirea lor, nedîndu-le preţ pe ceea ce aduc ele, ci pe cele ce punem noi în ele. De aceea stau a gîndi că sîntem tare chivernisitori de cele ce cheltuim noi. Cît am pus, atîta trage în cumpănă. Părerea noastră niciodată nu lasă tipsia să se plece în gol. Cumpătarea dă preţ diamantului şi aruevoinţa, virtuţii ; durerea, cucerniciei şi asprimea, leacului.

(b) Unul, ca să ajungă la sărăcie, îşi aruncă bănetul în aceeaşi mare pe care atîţi alţii o cutreieră ca să dea de avuţii. Epicur spune că a fi bogat nu este o înlesnire, ci un schimb de îndeletnicire. Cu adevărat, nu nevoia, ci mai curînd îndestularea

este pricina zgîrceniei. Vreau să arăt cele aflate de mine în această privinţă.

Am trăit în trei feluri de stări de cînd am ieşit din copilărie. Mai întîi, cam douăzeci de ani i-am trecut fără alte avuţii decît la întîmplare, ţinînd de porunca şi ajutorul altuia, fără stare întemeiată şi rost anume. Cheltuiala mea se făcea mult mai uşor şi necruţător, cu atît mai mult că mă lăsam în voia soartei. Nicicînd nu-mi prii mai bine. Nu mi s-a întîmplat vreodată să găsesc baierele pungii prietenilor înnodate, fiindcă înainte de orice mă sileam să sting datoria în ziua în care făgăduisem. Ei mi-au dat de o mie de ori amînare, văzînd stăruinţa mea, astfel că dovedeam cinste ca purtare şi nicidecum înşelătorie. Am o firească mulţumire să plătesc ; îmi pare că o nesuferită povară mi se ia de pe umeri şi scap de acest chip al şerbiei ; de asemenea, găsesc măgulire a mă purta drept faţă de altul. Nu vorbesc de plăţile care cer tocmeală şi socoteală ; căci dacă nu am pe seama cui le da le înlătur pe cît pot, de silă şi de ciudă, temîndu-mă de acele hărţuieli care nu se potrivesc cu firea şi cu felul vorbirii mele. Nimic nu-mi este mai urît decît a sta la tocmă ; este curată neguţătorie a minciunii şi a neruşinării. După un ceas de tîrguială şi învîrteli şi unul şi altul se leapădă de cuvîntul şi jurămintele lor pentru cîţiva sfanţi de scăzămînt. De aceea mă împrumutam în pagubă, căci neavînd inimoşia să le cer făţiş, le lăsam în plata hîrtiei, care este păsuitoare şi înlesneşte neînvo- iala. Pentru trebuinţa mea mă lăsam mai voios şi mai în voie pe seama zodiilor, decît apucat-am pe urmă cu chiverniseala şi chibzuiala mea.

Cea mai mare parte din cumpătaţi socot un astfel de trai groaznic şi mai ales nu pricep că aproape toată lumea aşa trăieşte. Cîţi oameni de omenie nu dat-au pe pustie cele ce le erau sprijin, şi în toată ziua o fac, pentru a se lua după suflarea bunului plac al regilor şi al sorţilor ! Cezar se îndatoră cu un milion aur peste ale sale, ca să ajungă a fi Cezar şi cîţi negustori îşi încep negustoria cu vînzarea pămîntului lor, al cărui preţ îl trimit în Indii !

Tot per impotentia freta ! [1].

Secătuite din zorul lor cucernic, noi avem mii şi mii de aşezăminte ale credincioşilor, care-şi încropesc zi de /.i prînzul,

întemeindu-se pe dărnicia cerească. Mai apoi, lor nu le trece prin minte că temeiul lor nu este mai puţin şubred şi pradă întîmplării decît însuşi norocul.

Eu văd sărăcia tot atît de aproape de un venit care întrece două mii de galbeni, cît poate fi şi de mine ; lasă că soarta are cum să taie de o sută de ori brazda prin bogăţiile noastre; (c) adesea nu este nici o cale de mijloc între cea mai presus avuţie şi cea mai prejos.

Fortuna vitrea est: turn, quum splendet, frangitur [1].

(b) ea dă peste cap toate apărătorile şi înstăririle noastre. Găsesc că din felurite pricini, sărăcia îşi are lăcaş tot atît la cei avuţi ca şi la cei lipsiţi şi poate să nu fie nicicum mai stînjenitoare cînd stă singură, decît atunci cînd este însoţită de bogăţii, (c) Ele vin mai mult pe urma rîn- duielii, decît pe rostul venitului ; *jaber est suae quisque jortunae*[2]. (b) Şi-mi pare mai jalnic un bogat strîm- torat, nevoiaş, îngrijorat decît cel care este curat sărac.

(c) În divitiis inopes, quod genus egestatis gravissimum est a.

Cei mai mari principi şi cei mai bogaţi, din pricina sărăciei şi a lipsei, sînt tîrîţi de obicei în cea mai josnică nevoie, căci ce nevoie mai grea poate fi decît să ajungi tiran şi pe nedrept hrăpăreţ al bunurilor supuşilor tăi ?

(b) Al doilea fel de trai al meu a fost să am bănet. Atît de aprig am ţinut la el încît în curînd am agonisit mult pentru starea mea ; nu socoteam că înseamnă să ai, dacă peste cheltuiala şi cerinţele obişnuite nu-i un prisos încă o dată pe atîta, şi că nici nu trebuie să te bizui pe venitul care va să vie, oricît de limpede ar fi. Căci îmi spuneam, ce are să se întîmple, dacă pe neaşteptate se iscă cutare sau cutare necaz ? Şi pe urma acestor zadarnice şi proaste închipuiri, apucam a face pe isteţul, că pot întîmpina orice necaz cu cele ce fuseseră puse de-

1 Soarta este de sticlă : cu cît străluceşte mai tare, cu atît e mai fragilă (Publius Syrus, *Ex Mimis).*

2 Oricine îsi făureşte propria soartă (Salustius, *De Rep. Ordin,* **I. 1);**

3 Lipsa în sinul bogăţiilor este cea mai grea sărăcie (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 74).

oparte ; mai şi mă iuţeam a răspunde celui care-mi arăta -jă mulţimea neajunsurilor este fără de sfîrşit, că de au le pot stinge pe toate, totuşi pot să birui cîteva sau mai multe. Aceasta nu se

petrecea fără trudnică grijă, (c) Le tăinuiam, iar eu, care mă încumet a spune atîtea despre mine, nu pomeneam de banii mei decît înşelător, cum fac cei care se sărăcesc bogaţi fiind, se îmbogăţesc săraci şi scutesc cugetul lor a mărturisi vreodată curat avutul lor ; de batjocură şi ruşinoasă tăinuire, (b) Dacă plecam în călătorie, mi se părea că niciodată n-am luat cu mine de ajuns ; şi cu cît mă încărcăm cu bănet, cu atît mă apăsa mai mult teama. Cînd din cauza primejdiei drumurilor, cînd de frica necredinţei cărăuşilor, nu eram niciodată liniştit să nu-l am în faţa ochilor, precum o fac şi alţii pe care-i cunosc. Dacă-mi lăsam sipetul acasă, cîte bănuieli şi gînduri spinoase şi, ce-i mai rău, de nemărturisit. Mintea-mi sta tot acolo, (c) La urma urmei, mai multă trudă este să ţii banul decît să-l cîştigi. (b) Dacă nu făceam toate cîte le spun, totuşi mă costa să nu le fac. Cu aceste nu eram înlesnit decît puţin sau deloc ; (c) fiindcă puteam mai mult cheltui, nu însemna că-mi păsa mai puţin, (b) Căci, după cum spune Bion : „Tot atît se supără părosul cît şi chelul să i se smulgă părul" ; şi de vreme ce te-ai învăţat şi ai îndreptat năzărirea pe
0 anume procopsire, nu-ţi mai slujeşte : (c) nu te înduri a scoate o fărîmă. (b) Este o clăditură care pare a se nărui cu totul dacă te atingi de ea ; trebuie ca nevoia să te prindă de grumaz ca să nu pregeţi a-i da drumul, iar înainte vreme mai uşor îmi zălogeam veşmintele, cu mai puţină bănuială îmi vindeam calul, decît să mă prind a lua din punga-mi îndrăgită şi pusă deoparte. Este însă primejdie că greu se pot bine statornici marginile neapărate ale acestor lăcomiri. (c) (Ele sînt greu de dibuit în locurile pe care le crezi bune), (b) şi de pus capăt agonisirii greu este. Vezi tot mărindu-se grămada şi ală-
1 uri o sumă de alta, pînă te lipseşti, netrebnic, de îmbucurarea avutului ce ţi-e dat, şi-l pui cu totul sub pază, fără a-l mai folosi.

(c) În felul acesta, oamenii cu mai mult bănet pe lume sînt cei care au slujba de a păzi porţile şi zidurile unui oraş înstărit. Orice om cu punga plină este şi zgîr- cît, după părerea mea.

Platon pune în rînd, cum urmează, bunurile trupeşti şi omeneşti : sănătatea, frumuseţea, puterea, bogăţia. Iar bogăţia,

spune el, nu este oarbă, ci-i foarte limpede văzătoare cînd este luminată de priveghere.

(b) Dionisie fiul bine făcu. El fu înştiinţat că unul din siracuzanii săi ascunsese o comoară. îi trimise vorbă să i-o aducă, ceea ce acesta şi făcu, trăgînd pe furiş pentru el o parte cu care se duse într-alt oraş, unde, pie- rindu-i pofta să mai adune comori, se apucă a trăi fără cruţare. Dionisie, auzind acestea, puse să i se dea iarăşi partea de comoară pe care i-o luase, spunînd că de bine ce s-a învăţat să se folosească de ea, i-o înapoiază bucuros.

Fost-am cîţiva ani în această stare. Nu mai ştiu ce noroc m-a smuls cu mult folos, precum cel din Siracuza, şi am lăsat în plata întîmplării toată agonisirea, pentru plăcerea unei călătorii foarte costisitoare, care a năruit nătînga mea închipuire ; după care am păşit într-un al treilea fel de trai (spun ceea ce simt despre el), fără îndoială mai plăcut şi mai rînduit, fiindcă mă întind a cheltui pe cuprinsul venitului ; cînd unul, cînd altul .se întrec, dar cu prea puţin. Trăiesc de pe o zi pe alta şi mă mulţumesc cu cît fac faţă nevoilor neapărate şi obişnuite căci pe cele neaşteptate toate agonisirile lumii nu le pot împlini, (c) Şi nebunie este să te aşepţi ca soarta cumva să se întărească de ajuns împotriva ei. Trebuie înfrîntă cu armiile noastre, cele de împrumut ne vor trăda în toiul faptului, (b) Dacă strîng, nu-i decît în speranţa unei cumpărături apropiate, nu ca să cumpăr pămîn- turi, (c) care-mi sînt de prisos, (b) ci ca să cumpăr plăcere (c) *Non esse cupidum, pecunia est;*

non esse ema- cern, vectigal est[1] (b) Nici nu mi-e frică să-mi lipsească şi nu am dorinţa să sporească : (c) *divitiarum ţructns est*

în copia ; copiam declarat satietas [1]. (b) Şi mă laud nespus că această îndreptare mi-a venit într-o vîrstă cînd, fireşte, afli înaplecare spre zgîrcenie şi mă văd mîntuit de boala aceasta obişnuită bătrînilor şi cea mai de batjocură din toate nebuniile oamenilor.

Feraulez, care trecuse prin aimîndouă stările, a găsit că a mări agonisirea nu măreşte pofta băuturii, mîncării, somnului, îmbrăţişării soţiei, iar pe de altă parte, a simţit apăsînd pe umerii săi stînjenirea cruţării, după cum mi se întîmplă şi mie, .şi s-a hotărît să mulţumească- pe tînăr sărac, prietenul său credincios, care se căina după bogăţii şi i le-a dăruit pe ale sale în întregime, mari şi nemăsurate şi încă pe acele pe care era pe cale să le strîngă în toate zilele din dărnicia lui Cirus, bunul său stăpîn, cît şi din prada războiului ; în schimb acesta să-şi ia sarcina să-l ţie şi să-l hrănească cinstit, ca oaspe şi prieten al său. Au trăit astfel, de atunci, foarte fericiţi şi deopotrivă de mulţumiţi fiecare de schimbarea stării lor. Iată o ispravă de care m-aş prinde cu toată încrederea.

Şi laud foarte soarta sfinţitului bătrîn pe care-l văd că s-a lipsit atît de curat de punga sa, de prinosul său şi de avut, dînd ba unui slujitor, ba altuia şi a dus-o aşa mulţi ani, neştiind nimic de aceste trebi ale gospodăriei sale, ca şi cînd ar fi fost străin de ele. încrederea în bunătatea altuia nu este o slabă mărturie a bunătăţii sale însăşi ; de aceea, Dumnezeu bucuros o ocroteşte. Iar în privinţa lui, nu văd o casă mai cu rost, nici mai cinstit şi cu grijă chivernisită decît a sa. Fericit acela care a rînduit nevoia sa pe o atît de dreaptă măsură, încît cu bogăţiile sale a putut să facă faţă, fără să aibă grijă şi încurcătură şi fără ca împărţirea sau adunarea lor să împiedice alte trebi, pe care le-a urmărit mai acătării, în linişte şi pe pofta inimii lui.

(b) Aşadar, avuţia şi lipsa atîrnă de părerea fiecăruia ; şi nu mai mult bogăţia, cît şi fala, cît şi sănătatea nu au frumuseţe şi plăcere decît pe cît le-o dăruieşte cel care le are. (c) Fiecare se simte bine sau rău după cum găseşte el. Nu de cine se crede, dar

cine o crede despre el este mulţumit. Şi numai aşa încredinţarea

îşi are cheag şi adevăr.[1]

Averea nu ne face nici bine, nici rău ; ne pune la îndemînă arătura şi sămînţa pe care sufletul nostru, mai tare decît ele, le învîrte şi le aşază cum îi place, singură cauză şi stăpînitoare a stării sale fericite sau nenorocite, (b) Ce vine dinafară ia gustul şi boiul alcătuirii lăuntrice, precum îmbrăcămintea ne încălzeşte nu din căldura sa, dar din a noastră, pe care ea nu face decît să o ocrotească şi să o hrănească : cine ar adăposti un trup rece ar trage un asemenea folos pe seama frigului; astfel se păstrează zăpada şi gheaţa.

(a) Fără îndoială, cu felul de a fi al leneşului, sîr- guinţa este o pacoste ; pentru beţiv — opreliştea vinului ; cumpătarea pentru pofticios este de asemenea chin, precum a se desprinde cu anume mişcări pentru un om plăpînd şi trîndav trudnic este ; aidoma în toate cîte sînt. Lucrurile în sine nu sînt atît de dureroase şi grele. Slăbiciunea şi vlăguirea noastră însă le dau acest chip. Pentru a judeca lucrurile mari şi înălţate, trebuie suflet pe seama lor ; altcum noi le împărtăşim viţiul aflător în noi. O lopată, cu toate că este dreaptă, în apă ne pare frîntâ ; nu este totul să priveşti lucrurile, dar totul este cum le vezi.

Iară, de ce oare din atîtea sfaturi care în atîtea feluri ne povăţuiesc dispreţul de moarte şi răbdare faţă de durere, nu dăm de vreunul care să ni se potrivească ? Şi din atîtea arătări, care au încredinţat pe altul, nimenea nu poate găsi una care să fie pe măsura lui ? Dacă nu mistuim leacul cel straşnic şi aspru, care smulge răul din rădăcină, să luăm cel puţin pe cel blînd, care uşurează. (c) *Opinio est quaedam effeminata ac levis, nec în dolore magis, quam eadem în voluptate: qua quum liquescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine cla- more ferré non possumus... Totum în eo est, ut tibi imperes* '. (a) Dealtminteri, nu se poate scuti de filosofic, pentru a înfăţişa văditele asprimi, dureri şi slăbiciuni omeneşti. Căci o silim să ne vie în ajutor cu răspunsul său neapărat : dacă rău este să trăieşti în nevoie, cel puţin nevoie nu este să trăieşti în nevoie.

(c) Nimănui nu-i este multă vreme rău decît din vina sa.

Aceluia care nu are inima să sufere nici viaţa, nici moartea, şi celui ce nu vrea să înfrunte, nici să fugă ce le-am putea face ?

CAPITOLUL XV

SE PEDEPSEŞTE A SE FI ÎNVERŞUNAT SA APERE FÂRA ROST O CETATE

(a) Vitejia are marginile sale ca şi celelalte virtuţi ; o dată încălcate, te găseşti pe calea viţiului ; aşadar, cine nu-i cunoaşte hotarul poate ajunge prin ea la încume- tare, îndărătnicie şi nebunie ; cu adevărat însă greu este alesul acelor margini. De aceea legea războiului, cu dreptate, hotărăşte să fie pedepsit chiar cu moartea cel care se înverşunează în apărarea unei cetăţi, cînd ostăşeşte nu mai are rost să fie ţinută. Altfel, în speranţa nepedep- sirii, nu ar fi fricos care să nu oprească o oaste. Domnia sa conetabilul de Montaorency, la împresurarea Paviei, trebuia să treacă Tessinul şi să se întărească în jurul ariei Sf. Antoniu ; fiind oprit de apărarea unui turn la capătul podului, care nu a încetat lupta pînă nu a fost cuprins, el a pedepsit cu spînzurătoarea pe toţi cei care se mai aflau înăuntru ; iar mai tîrziu, întovărăşind pe moştenitorul tronului în mersul lui dincolo de munţi, la tabăra asupra castelului din Villane, unde furia ostăşească făcuse un astfel de prăpăd că nu mai rămăseseră decît căpitanul şi ajutorul său, el a poruncit ca aceştia să fie spînzuraţi, aducîndu-le aceeaşi vină ; asemenea făcut-a şi căpitanul Martin du Bellay, pe atunci guvernator al Turinului, cu căpitanul de Saint-Bony la luarea cetăţii, fiindcă oamenii cu care o apărase pieriseră cu toţii. Însă străşnicia sau slăbiciunea unui loc întărit au a fi judecate pe cumpăna şi măsura puterii tăbărî torului, căci s-ar împotrivi cu dreptate cel care stă în faţa a două puşcoaice şi turbat ar fi acela care ar rămîne în faţa a treizeci de tunuri, se mai ţine seamă de mărirea principelui cuceritor, faima sa, cinstirea care i se cuvine, fiind primejdios să laşi cumpăna să se plece prea tare de cea parte. Mai se şi întîmplă din aceeaşi pricină că unii au o părere atît de grozavă despre ei şi de tăria lor, încît nu găsesc cu cale să li se poată ţine piept întrucîtva şi trec totul prin sabie, oriunde află vreo împotrivire, cît timp soarta îi ajută ; este felul obişnuit de intîmpinare războinică a principiilor din Orient, al ta- burlanilor, al mahomezilor şi urmaşilor lor, care mai sînt şi acum şi prin aceasta

învederează semeţia şi sfruntarea unor căpetenii de oaste din barbarie.

(c) în părţile călcate de portughezi în Indii, găsit-au ţări unde legea obştească, peste care nu se putea trece, era ca duşmanul învins în faţa regelui sau locţiitorului său, oricare ar fi fost, nu poate fi răscumpărat sau iertat.

(b) Aşadar, trebuie mai ales să se ferească, cine poate, de a cădea în mîinile unui judecător duşman, biruitor şi cu arme.

CAPITOLUL XVI

DESPRE PEDEPSIREA MIŞELIEI

(a) Auzit-am altădată pe un principe şi un căpitan vestit, că un ostaş nu poate fi osîndit la moarte dacă este slab de înger ; el ne-a povestit, în timpul unei cine, împri- cinarea domniei sale de Vervins, care a fost osîndit la moarte, fiindcă predase oraşul Boulogne.

Drept este, în adevăr, să se facă mare osebire între greşelile care pornesc din slăbiciunea noastră şi cele care vii} din răutatea noastră. Căci în acestea din urmă stăm cu ştiinţă împotriva rînduielilor însemnate de fire judecăţii noastre, iar în celelalte pare că putem aduce mărturie aceeaşi fire, care ne-a făcut atît de neajutoraţi şi neputincioşi : aşa fel, încît puţini sînt cei care gîndit-au că nu ni se poate aduce învinuire decît pentru cele făptuite împotriva cugetului nostru ; şi pe acest temei se sprijină judecata celor care osîndesc pe eretici şi necredincioşi la moarte şi a celor care au statornicit că un avocat sau jude nu poate fi învinuit dacă din neştiinţă a greşit îndeplinindu-şi slujba. Cît despre nemernicia mişeilor, neîndoios că ruşinarea şi baitjtocura sînt cele ce se obişnuiesc. Şi aflăm că această rînduială purces-a de la legiuitorul Charondas, căci înainte vreme legile din Grecia pedepseau cu moartea pe cei care fugiseră de la bătălie, iară el a orînduit ca ei să fie timp de trei zile numai, aduşi în văzul poporului, veşmîntaţi ca muierile, cu speranţa că, după ce-şi vor fi venit în firea cea de ispravă de pe urma ruşînării, ei vor mai putea încă sluji, (c) *Suffundere malis hominis sanguinem, quam ef- fundere* [1]. (a) Pare că şi legile romane osîndeau la moarte în vechime pe cei care se doseau, căci de la Ammianus Marcellinus aflăm că împăratul Iulian a pedepsit pe zece din ostaşii săi să fie scoşi din rînduri şi apoi să

sufere moartea, fiindcă dăduseră bir cu fugiţii la o încăierare cu părţii, ţinîndu-se, spunea el, de legea cea veche ; totuşi, pentru aceeaşi greşeală, aiurea, el pedepseşte pe alţii să fie numai ţinuţi printre captivi în paza cărăuşiei, (c) Neîndurătoarea pedeapsă a poporului roman faţă de soldaţii scăpaţi de la Cannae şi, în acelaşi război, a celor care însoţeau pe Cneius Fulvius cînd a fost înfrînt, nu a fost moartea.

Era de temut ca ruşinea aceasta să-i deznădăjduiască şi nu numai să le stingă încrederea, dar să-i şi schimbe în duşmani.

Pe timpul părinţilor noştri, domnia sa de Franget, odinioară locţiitor al mareşalului de Châtillon la oastea acestuia, fiind pus cîrmuitor al Fontarrabiei de către mareşalul de Chabannes, în locul domniei sale de Lude, şi pierzînd-o în mîna spaniolilor, a fost pedepsit a fi şters din rîndurile nobilimii, iar el cît şi urmaşii săi căzuţi în serbie să plătească gloabă, fără a li se mai încuviinţa să fie ostaşi ; şi această aspră osîndă a fost îndeplinită la Lyon. De atunci, aceeaşi pedeapsă au suferit-o toţi gentilomii care se găseau la Guise cînd cornişele de Nansau l-a cucerit şi alţii de atunci.

Totuşi, cînd ar fi să se întîmple o atît de vădită şi urîtă nepricepere sau nemernicie, întrecînd marginile îngăduite, drept este a fi luată ca dovadă de răutate şi viclenire şi pedepsită cum trebuie.

CAPITOLUL XVII
IN PRIVINŢA UNOR SOLII

(a) În călătoriile mele, ca să învăţ totdeauna cîte ceva din întîlnirea cu alţii (una din cele mai frumoase învăţături din cîte sînt), iau seama să aduc mereu pe cei cu care stau la sfat să-mi vorbească despre lucrurile pe care ei le ştiu mai bine.

Basti al nocchiero ragionar de'venti, Al bifolco dei tori; e le sue piaghe Conti'l guerrier, conti'l pastor gli armenti

Deoarece de cele mai multe ori se întîmplă pe dos, fiecare vorbeşte de meseria celuilalt mai mult decît de a sa, socotind că prin aceasta îşi va cîştiga încă un nou prilej să fie preţuit : mărturie, mustrarea pe care o făcea Archidamus lui Periandru, că se lipsea de a fi un bun doftor, ca să capete faimă de poet prost.

(c) Priviţi cum Cezar lungeşte vorba despre născocirile lui la clădirea podurilor şi uneltelor de război şi cît este scurt la vorbă

despre rosturile îndeletnicirii lui, despre vrednicia lui şi felul cum mînuie oştirea.

Faptele sale cu prisosinţă dovedesc a ii fost desăvîrşit cap de oşgte ; el vrea însă să fie cunoscut ca minunat inginer, însuşire întrucîtva străină lui. Un om a cărui dregătorie era judecătorească a fost dus zilele trecute să vadă o casă, unde era strîns tot soiul de cărţi despre meseria lui şi despre multe altele ; n-a găsit cu cale să vorbească de ele. întinse vorba însă, cu nepricepere şi înfocare, despre un zid de întărire ridicat în faţa încolă- citei scări de la intrare, pe unde o sută de căpitani şi ostaşi treceau în fiecare zi, fără să se minuneze.

Bătrînul Dionisiu era foarte mare cap de oaste, precum se şi cuvenea menirii lui, dar se străduia să cîştige un nume ca stihuitor fără pereche, cu toate că habar n-avea :

(a) *Optat ephippia bos piger, optat arare caballus*

(c) Astfel urmînd, niciodată nu faceţi nimic de ispravă.

(a) Aşijderea trebuie totdeauna îndemnat cel care clădeşte, zugravul, cizmarul şi aşa cu toţii să spuie din cele văzute la treaba lor. Privitor la aceasta, la citirea cronicilor, care sînt la îndemîna oricui, eu obişnuiesc să cercetez cine le-a întocmit; dacă sînt oameni care se îndeletnicesc numai cu scrisul, învăţ de la ei mai ales făcutul şi cuvîntul din condei ; dacă sînt doftori, îi cred mai bucuros în ceea ce ne spun despre schimbările aerului, despre sănătate şi firea principiilor, despre răni şi boli ; dacă-s oamenii legii, trebuie să avem aminte întîmpină- rile, impricinările, legile, întemeierea rînduielilor şi altele asemenea ; dacă sînt teologi, trebile bisericii, opreliştile dogmei, învoirile căsătoriilor ; dacă sînt curteni, moravurile şi ceremoniile ; dacă sînt războinici, cele privitoare la sarcinile lor şi mai cu seamă învăţăturile care se trag din intîmplările la care au fost martori; dacă sînt soli, uneltirile, înţelesurile şi mijlocirile, cît şi felul cum ei le-au mînat

.În cauza de care vorbesc am cercetat cu multă băgare de seamă cele scrise în cronica domniei sale de Lan- ţjey, foarte iscusit în asemenea trebi ; nici nu le-aş fi (lat însemnătate, clacă n-ar fi fost scrise de el. După ce ne înfiinţează frumoasele mustrări făcute de împăratul Carol al V-lea la comistoriul din Roma, fiind de faţă episcopul de Mâcon şi domnia sa du Velly, solii noştri, ruvîntare unde erau strecurate cîteva vorbe grele privitoare la noi, între altele că împăratul, dac-ar şti pe căpitanii, ostaşii şi

supuşii săi vrednici în mînuirea armelor cît sînt cei ai regelui, şi-ar prinde ştreangul de gît şi s-ar duce să-i ceară iertare (pare să fi crezut întrucîtva acestea, căci de două sau trei ori i s-a întîmplat de atunci aidoma să spună) ; şi tot astfel că el pofteşte pe rege la luptă făţişă în doi, pe o corabie, cu spada şi pumnalul, dezbrăcaţi la cămaşă, iar numitul senior de Langey adăuga mai departe în istorisirea sa că numitele solii, trimiţînd ştire regelui despre mersul trebilor, îi ascunseră cea mai mare parte din cele petrecute, iar amândouă înfruntările mai sus pomenite le trecuseră cu desăvârşire sub tăcere. Mie-mi pare foarte ciudat să fie în puterea unei solii să facă ea partea ştirilor care trebuie trimise stăpî- nului, mai ales cînd au împuternicirea să fi pornit de la asemenea faţă domnească, într-o atît de însemnată adunare. Mi-ar fi părut că dorinţa slujitorului este să arate credincios lucrurile în întregimea lor, aşa cum s-au petrecut, pentru ca neatîrnarea hotărîrii şi judecata şi alegerea să rămîie pe seama stăpînului; căci a-i strîmba sau ascunde adevă'rul, de teamă să nu-l ia cum ar trebui şi să nu-l împingă la vreun rău, lăsîndu-l neştiutor de lucrurile care-l privesc, aceasta ¡mi-a părut că este ¡partea celui dătător al legii, nu a celui care stă supus, a cîrmu- itorului şi călăuzitorului, nu a celui care trebuie să se socotească mai prejos, nu numai în cinul său, dar şi ca pricepere şi bună chibzuială. Oricum ar fi, nu aş vrea să fi slujit în felul acesta în mica mea stăpînire.

(c) Bucuros ne dăm în lături cu vreun prilej de la ascultarea poruncilor şi încălcăm stăpînirea, deoarece fiecare doreşte atît de mult din fire să fie neatîrnat şi să aibă întîietate şi nu poate fi vreo slujire mai preţuită de cei care stau la cîrmă, decît îndeplinirea trebilor curat şi neschimbat de către cei care au a-i da ascultare.

Dăunător este pentru mersul cîrmuirii a pregeta în ascultare şi a nu dărui supunere. P. Crassus, cel socotit de romani de cinci ori fericit, în timpul consulatului său în Asia, ceruse unui grec, meşter corăbier, să-i aducă cel mai mare din două catarge de corabie văzute de el la Atena şi din care vroia să facă o unealtă de război ; acela, pe cuvînt că este priceput, şi-a luat asupra să aleagă şi a adus pe cel mai mic, judecind după meşteşugul său că ar fi cel mai potrivit. Crassus, după ce a ascultat cu răbdare

părerile lui, a pus să-l biciuie, socotind că faptul ascultării mai mult preţuieşte cînd faci o treabă, decît însăşi împlinirea trebii.

Pe de altă parte, s-ar putea avea în vedere că o ascultare atît de îngrădită nu poate ţine decît pentru porunci neapărate şi anume. Soliile au a îndeplini mai neatîrnat cele date în sarcina lor ; multe părţi ţin cu totul de chibzuiala lor ; ei nu sînt numai uneltitori, dar mai şi dau chip şi înţeles cu sfatul lor vrerii stăpînului care i-a trimis. Văzut-am în vremea mea pe unii împuterniciţi luaţi în nume de rău fiindcă în loc să aibă în vedere cele oe se iscă în jur, s-au ţinut întocmai de cuvîntul scris al regelui.

Oamenii pricepuţi în astfel de lucruri şi astăzi mai aduc vină regilor Persiei că îngrădeau atît de mult pe împuterniciţii şi pe locuitorii lor, încît pentru cele mai mărunte trebi erau siliţi să aştepte poruncă de la ei, întîrziere care, pe întinderea atît de mare a stăpînirii, adesea pricinuia pagube însemnate trebilor

.Dar Crassus, citind unui om de meserie şi înştiinţîn- du-l anume ce trebuia să facă cu acel catarg, nu părea oare că stă la cumpănă, îndemnîndu-l a lua el în cătare cum să îndeplinească porunca ?

CAPITOLUL XVIII

DESPRE FRICA

(a) *Obstupui, steteruntque comae, et vox faucibus haesit*

Nu sînt bun naturalist (cum zic ei) şi nu ştiu de loo prin ce înşurubare ne prinde frica ; oricum ar fi, **năs**truşnică patimă este, iar doftorii spun că nu este o alta care să ne scoată mai uşor din minţi. Cu adevărat, vă- zut-am mulţi înnebuniţi de frică şi neîndoios că şi la cei mai cu scaun la cap, cînd îi apucă, ea stîrneşte ului- Loare spaime. Să lăsăm pe acei din prostime cărora ea le scoate în cale ba bunicii ieşiţi din morminte, înveliţi în giulgiul lor, ba vîrcolaci, sau spiriduşi, sau năluci, dar chiar printre ostaşi, care ar

2 Grija înmormîntării, alegerea mormîntului, pompa funeraliilor slujesc mai mult ca alinare pentru cei vii decît pentru liniştea morţilor (Augustin, *De civitate Dei,* I, 12).

1 Vrei să afli unde te vei găsi după moarte ? Acolo unde se află cele ce stau să se nască (Seneca, *Troades,* act. II, se. 6, v. 30).

1 Astfel ursoaica din Pannonia devine mai fioroasă după ce a fost atinsă de o suliţă dintre cele legate cu subţiri curele libiene. Se întoarce înfuriată înspre rană şi muşcă vîrful împlîntat în trupul ei, care se răsuceşte în toate chipurile odată cu -ea (Lu- can, VI, 220).

1 Şiretenie sau vitejie totuna înseamnă faţă de duşman (Ver- giliu, *Enekla,* II, 390).

1 Omul înţelept şi virtuos trebuie să ştie că adevărata biruinţă este aceea care satisface buna-credinţă şi onoarea (Florus, I, 12).

1 Să punem la încercare vitejia, ca să ştim dacă ţie sau mie, soarta, stăpîna evenimentelor, ne dăruieşte imperiul (Ennius ; *apud* Cicero, *Despre îndatoriri,* I, XII).

1 Nimeni să nu procedeze astfel încît să profite de neştiinţa altuia (Cicero, *Despre îndatoriri,* III, XVII).

1 Mai bine să mă plîng de soartă decît să mă ruşinez de o biruinţă (Quintus Curtius, IV, 13).

1 Socoteşte că nu e cinstit să-l străpungă fugărindu-l şi să-i dea lovitura care l-ar răni în spate-; aleargă spre el şi îl atacă deschis de la om la om

trebui să-i dea mai puţin pas, de cîte ori schimbat-a ea în ochii lor o turmă de oi într-un steag de oaste, trestie şi stuf în joimiri şi lăncieri, prietenii noştri în duşmani şi crucea albă în cea roşie ?

Cînd domnia sa de Bourbon a cucerit Roma, un purtător de stindard, care era de pază la cetatea Sf. Petru, a fost cuprins de o astfel de spaimă la cea dintîi larmă, că, prin gaura unei dărîmături, el s-a aruncat cu stindardul în mînă în afară de oraş de-a dreptul pe duşman, gîndind că se trage înăuntrul oraşului; şi, pînă la urmă, văzînd ceata domniei sale de Bourbon, care se pune' în rînduri ca să-l sprijine, socotind că a fost o ieşire a celor din oraş, şi-a venit în fire şi, întorcîndu-se, s-a vîrît iarăşi prin aceeaşi gaură prin care ieşise mai mult de trei sute de paşi pe cîmp. Nu a avut tot atâta noroc purtătorul de stindard al căpitanului Julle, cînd Sf. Paul a fost luat de la noi de contele de Bures şi domnia sa du Reu ; căci, fiind atît de zăpăcit de spaimă, s-a aruncat cu stindard cu tot afară din oraş printr-un meterez şi a fost căsăpit de duşmani. Şi la acelaşi

; nu vrea să învingă prin vicleşug, ci numai prin tăria armelor (Vergiliu, *Eneida,* X, 732).

1 Tot astfel, într-un vas de aramă, o apă se agită şi răsfrînge razele soarelui sau imaginea lucie a lunii, iar reflexul luminos se împrăştie de jur-împrejur în toate părţile sau se ridică de-a dreptul, străbătînd pînă la cele mai înalte boltiri (Vergiliu, *Ene- ida,* VIII, 22).

1 îşi făuresc himere, curate visări de bolnav (Horaţiu, *Arta poetică,* v. 7).

1 Montaigne se referă la teoria reminiscenţei, înfăţişată de Platon în dialogul *Critias.*

1 Astfel încît doi oameni de neam deosebit nu sînt oameni unul pentru altul (Pliniu, *Istoria naturală,* VII, 1).

1 Credem că anumite păsări se nasc doar ca să servească artei augurilor (Cicero, *De natura deorum,* II, 64).

1 Multe lucruri văd aruspicii, augurii prevăd multe, multe evenimente sînt anunţate de oracole, multe de către prezicători, multe de visuri, multe de minuni *(Ibidem,* II, 65).

1 De re, stăpfne al Olimpului, cînd bieţii muritori sînt pîn- diţi de atîtea rele prezente, să-i mai înfricoşezi şi prin necruţătoare preziceri despre nenorocirile lor viitoare ?... Dacă planurile tale trebuie să se îndeplinească, lasă-le tăinuite, ca să lovească pe neaşteptate ! Cel puţin să ne fie permis a spera tre- murînd (Luean, II, 4, 14).

asediu a rămas amintirea fricii care a încin.s, a prins şi a încremenit atît de tare inima unui gentilom, încît a căzut mort pe parapet fără nici o rană.

(b) O astfel de frică cuprinde uneori o întreagă mulţime. într-unui din războaiele lui Germanicus împotriva germanii or, două mari steaguri de oştire, din pricina groazei, au apucat două drumuri cap în cap, unul fugind într-acolo de unde celălalt pleca.

(a) Ne dă cînd aripi la călcîie, ca la cei doi dintîi, cînd ne ţintuie picioarele şi le prisoseşte, cum se citeşte despre împăratul Teofil, care, într-o bătălie pe care o pierduse împotriva agarienilor, a fost atît de uluit şi de încremenit, că nu a putut să se hotărască a fugi, *adeo pavor etiam auxilia jormidat,*[1] pînă cînd Manuel, una din căpeteniile de seamă ale oştirii, l-a tras şi l-a zguduit ca şi cînd ar fi fost să-l trezească dintr-un somn adînc şi i-a spus : „Dacă nu mă

1 Nu este nimic folositor în a cunoaşte viitorul şi este jalnic să te frămînţi în van (Cicero, *De natura deorum,* III, G).

1 Un zeu prevăzător ne-a ascuns În noaptea adtncă .evenimentele viitoare şi-şi bate joc de muritorul care se mai preocupă de destin. Acela este stăpin pe el însuşi care, petrecîndu-şi viaţa în mod fericit, poate spune în fiecare zi : „am trăit 1" Ce are a face că miine Jupiter învăluie cerul cu nori întunecaţi sau ne dăruieşte frumuseţea unei zile limpezi. Satisfăcuţi de prezent să nu fim atît de nebuni ca să căutăm dincolo (Horaţiu, *Ode* III, 29 şi urm.).

1 El argumentează astfel : dacă prevestiri există, apoi există zei ; şi dacă există zei, există şi prevestiri (Cicero, *De .divinatione,* **I, 6).**

1'■> Cit despre cei care pricep limba păsărilor şi cercetează ficatul animalelor mai mult decît mintea lor, cred că ei trebuie să fie mai degrabă ascultaţi decît crezuţi (Pacuvius ; *aptid,* Cicero, *De divinatione,* I, 57).

1 Care este acela care, trăgind toată ziua la ţintă, să n-o atingă de cîteva ori ? (Cicero, *De divinatione,* II 59).

1 Plînge, dar inima lui nu se clinteşte (Vergiliu, *Eneida,* IV, 449).

1 O, moarte ! Facă zeii ca tu să dispreţuieşti laşii iar virtutea să fie ţinta căreia să-i dai întîietate ! (Lucan, IV, 580).

1 De cîte ori nu s-au văzut alergînd spre o moarte sigură nu numai generalii noştri, dar şi armatele noastre întregi ! (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* I, 37).

Şi dacă simţurile ne înşală, raţiunea, de asemenea, ne înşa- lă (Lucreţiu, *Despre natura lucrurilor* IV, 486).

urmezi, te voi ucide, căci mai bine să pierzi viaţa, decît, fiind prins, să pierzi împărăţia".

Şi îşi arată cea mai de pe urmă putere, cînd, cu mijlocirea ei, ne întoarce la o vitejie din cauza ei depărtată de datoria şi de cinstea noastră. în cea dintîi şi dreaptă bătălie pe care romanii au pierdut-o împotriva lui Ha- ni>bal, sub consulul Sempnonius, un steag de zece mii de pedestraşi, cuprins de spaimă şi nemaivăzînd pe unde să facă drum nimicniciei, s-a aruncat în grosul duşmanilor, pe care i-a risipit cu o uimitoare tărie, pricinuind moartea multor cartaginezi, plătind astfel o fugă ruşinoasă cu acelaşi preţ cu care ar fi dştigat laudele biruinţei. De ăst lucru mă tem mai vîrtos decît de frică. Ea amarnic întrece oricare altă pacoste.

Putut-a fi oare un simţămînt mai viu şi mai drept decît al prietenilor lui Pompei, care se aflau pe corabie cu el, martori ai groaznicului măcel ? Totuşi, vederea velelor eghiptenilor, care se

1 Moartea sau a fost sau nu va fi, nimic nu este prezent În ea. Nu moartea, ci aşteptarea ei e cruntă (primul vers aparţine lui La Bo6tie ; al doilea lui Ovidiu, *Epistola Ariadnei către Teseu,* V, 82).

1 Moartea nu este un rău decît prin ceea ce-i urmează (Augustin, *De civitate Dei,* I, 11).

1 Virtuţii ii este sete de primejdii (Seneca, *De* ***Providentia,*** IV).

1 Noi nu sîntem fericiţi în veselie şi plăceri, nici în rîsete sau jocuri şi în şirul petrecerilor, ci mai curînd în tristeţe, prin fermitate şi perseverenţă (Cicero, *De* ***finibus bonoTum*** *et* ***malorum,*** Il, 10).

1 Virtutea este cu atît mai dulce cu cît ne-a costat mai mult (Lucan, IX, 404).

[j] Scurtă dacă-i puternică ; slabă dacă-i lungă *(Ibidem).*

1[k] Aminteşte-ţi că durerile cele mai mari se curmă cu moartea, ră cele mici ne dau răgazuri, iar că pe cele mijlocii le putem stă- pîni ; astfel incit că le suportăm cu răbdare pe cele uşoare, iar de cele nesuferite scăpăm părăsind viaţa, cum am părăsi un teatru (Cicero, *De Jinibus bonorum et malorum,* I, 15),

1 Cu cît se lasă mai mult pradă durerii, cu atît mai mult suferă (Augustin, *De civitate Dei,* I, 10).

1 Niciodată obişnuinţa nu va învinge natura ; dar moleşeala, desfătările, trîndăvirea, indolenţa şi lenea alterează sufletul nostru ; părerile false şi obiceiurile proaste ne corup (Cicero, *Tuscu- lanae quaestiones,* V, 27).

1 Montaigne se referă la filosoful Anaxarh, care a fost torturat de tiranul Ciprului, Nicocreon.

apropiau din ce în ce, le răpise orice alt simţământ, încît nu arătau decît stăruinţă să grăbească pe vîslaşi a lopăta de zor, pînă au ajuns la Tyr, unde mîntuiţi de frică, s-au întors la gîndul cel legiuit şi drept al pierderii ce suferiseră şi au dat în voie drumul plînsetelor şi lacrimilor secate de cealaltă patimă mai prădalnică.

Turn *pavor sapientiam amnem mihi ex animo expectorat* [1].

Cei loviţi în viitoarea bătăliei, încă răniţi şi însînge- raţi, pot fi aduşi a doua zi la luptă ; dar pe cei în care s-a împlîntat zdravăn frica de duşmani nu-i vei putea face măcar să o privească ; cei potopiţi de teamă că-şi pierd avuţia sau că sînt ameninţaţi să fie surghiuniţi şi robiţi trăiesc într-o neîncetată groază, nu le prieşte nici mîncare, nici odihnă, în vreme ce săracii, surghiuniţii, şerbii, trăiesc adesea voioşi cît şi alţii. Cîţi inşi, nerăb- dînd încolţirile fricii, nu s-au spînzurat, înecat, zvîrlit, dovedindu-ne că este cu mult mai cumplită şi necruţătoare decît moartea !Grecii au luat în seamă şi o astfel de frică, care întrece sminteala judecăţii noastre, pornită, zic ei, fără pricină ştiută, ca din îndemn ceresc. Ea loveşte popoare şi oştiri întregi. Asemenea fost-a cea care pustii uluitor de nemilos

Cînd oare au gemut cei mai slabi gladiatori ori s-au schimbat la faţă ? Cînd au fost văzuţi lipsiţi de tărie şi căzind cu laşitate ? Cînd cel mai păcătos dintre ei, doborît la pămînt şi condamnat de popor, şi-a ferit grumazul de lovitura fatală ? (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 17).

1 Sint femei care-şi smulg cu grijă părul alb şi îşi jupoaie obrazul pentru a avea piele nouă (Tibul, I, VIII, 45).

De unde se poate vedea că tristeţea nu este ca efect al naturii, ci al părerii (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* III, 28).

1 Gintă fioroasă, care nu credea că poţi trăi fără a te războ i (Titus Livius, XXXIV, XVI).

Pe atîtea mări furtunoase (Catul, IV, 18),

1 Înseamnă a fi bogat să te lipseşti de bogăţii ; înseamnă a avea venit să te scuteşti de a cumpăra (Cicero, *Paradoxa Stoico- rum,* VI, 3).

1 Fructul bogăţiilor este în abundenţă şi abundenţa duce la saturaţie (*Ibidem,* VI, 2).

1 Aceste pasaje parafrazează idei ale filosofului stoic latin Se- neca (cf. *Epistole către LuciliusJ.*

1 Am rămas trăsnit, părul mi s-a făcut măciucă, glasul mi s-a stins (Vergiliu, *Eneida,* II, 774).

1 Atunci frica alungă orice cuminţenie din mintea omului (En- iiius ; *apud* Cicero, *Tusculanae quaesticmcs,* IV, 8).

Nu trebuie niciodată să pierdem din vedere ultima zi a omului şi să proclamăm pe cineva fericit, dacă nu este mort şi prefăcut în cenuşă (Ovidiu, *Metamorfozele,* III, 135).

Cartagina, nu se auzeau decît strigăte şi glasuri speriate, se vedeau locuitorii ieşind din casele lor ca la toaca prăpădului, încăierîndu-se, rănindu-se, şi omorîndu- se ca duşmani, călcători ai oraşului. Totul era a răscoală şi tăbărîre, pînă cînd prin slujbe şi jertfe, ei potoliră mînia zeilor. Această spaimă se cheamă Panică.

CAPITOLUL XIX

CA NU TREBUIE SA JUDECAM FERICIREA NOASTRĂ DECÎT DUPA MOARTE

Scilicet ultima semper Expectanda dies homini est; dicique beatus Ante obitum nemo supremaque junera debet[1]

.Pină şi copiii ştiu povestea regelui Cresus despre aceasta : care, prins de Cirus şi osîndit la moarte, pe pragul săvirşirii strigă : „Solone, Solone". Cirus, auzind, îl întreabă ce înseamnă, iar el îi răspunse că pătimirea lui adevereşte vorba lui Solon : oricît de frumos s-ar înfăţişa soarta omului, oricîte bogăţii, stăpîniri şi împărăţii ar avea, el nu se poate numi fericit pînă nu trece cea de pe urmă zi a vieţii sale, din pricina nestatorniciei şi vălmă- şirii trebilor omeneşti, care se schimbă în chip şi fel, la cea mai uşoară clintire. Totuşi, celui care spunea cît de fericit era regele perşilor, ajuns atît de tînăr la o mare domnie, Agesilau îi zise : „Se poate, dar Priam la aceeaşi vîrstă nu fu nenorocit". Regi din Macedonia, urmaşi ai marelui Alexandru, ajung fie tîmplari, fie dieci la Roma ; tirani din Sicilia ajung bieţi dascăli la Corint. Cuceritorul unei jumătăţi din lume şi căpetenia atîtor oşti ajunge să fie miluitul îngîmfaţilor căpitani ai regelui Eghi- petului ; astfel a cumpărat marele Pompei încă cinci sau şase luni de viaţă. Iar pe vremea părinţilor noştri, acel Ludovic Sforza, al zecelea duce al Milanului care ţinuse atîta timp în sperieţi Italia moare la Loches, captiv, şi ce l-a costat mai mult, după zece ani. (c) Cea mai frumoasă regină, văduva celui mai mare rege al creştinătăţii, n-a murit oare de curînd de mîna călăului ? Nevrednică şi barbară cruzime !

(a) Sînt mii de pilde asemănătoare. Precum pare că furtunile şi potopurile se înverşunează împotriva trufiei şi semeţiei clădirilor ridicate de noi, şi acolo sus sînt duhuri pizmuitoare ale înălţărilor de aicea jos.

Usque adeo res humanas vis obidita quoedam Obterit, et pulchros fasces, saevasque secures Proculcare, ac ludibrio sibi habere videtur ! [1].

Şi se mai pare că soarta cîteodată pîndeşte cu dinadinsul cea de pe urmă zi a vieţii noastre, ca să-şi arate puterea de a răsturna într-o clipită cele de noi întocmite cu anii, silindu-ne să strigăm cu Laberius :

Nimirum hac die Una plus vioci mihi, quam vivendum juit![2]

Şi aşa, cu bună dreptate, putem asculta înţeleapta povaţă a lui Solon. Mai ales fiindcă el este un filosof, iar pentru el voia şi nevoia ursitei nu ţin loc nici de fericire, nici de nefericire, deoarece şi măririle, bogăţia şi puterea sînt întîmplări tot atît de neînsemnate unele cît şi altele ; eu socot că ar fi chip de adevăr ca el să le fi privit mai departe şi că a vrut să spuie că însăşi cea fericire a vieţii noastre, care se sprijină pe mulţumirea şi liniştea unui duh înzestrat din născare, şi credinţa şi învrednicirea unui suflet bine îndrumat, nu trebuie niciodată crezut că sînt în stăpînirea omului, pînă nu a fost văzută cea de pe urmă faptă a dovedirii lui şi, fără îndoială, cea mai anevoioasă. în toate celelalte poate fi mascat ; fie că frumoasele învederări ale filosofiei sînt în noi numai de împrumut, fie că nevoia sau întîmplarea nu ne-a pătruns pînă la os şi îngăduie să păstrăm faţa netulburată. Dar în această de pe urmă întâmpinare a noastră de-a dreptul cu moartea, nu mai avem cum ne preface, pierim pe limba noastră şi dăm pe faţă ce-i bun şi curat pe fundul ulcelei.

Nam verae voces turn demum pectore ab imo
Ejinciuntur ; et eripitur persona, manet res [x].

Iată pentru ce toate faptele vieţii noastre oînt de cercetat şi cîntărit după această din urmă împlinire. Este ziua măiastră, este ziua care duce la judecată pe toate celelalte : „este ziua, spune unul dintre cei vechi, care judecă toţi anii mei trecuţi ; las pe seama morţii preţuirea dorului stăruinţelor mele. Atunci vom vedea dacă poveţele mele pornesc din buze sau din inimă".

(b) Văzut-am unii care prin moartea lor au dat nume bun sau rău întregii lor vieţi. Scipio, socrul lui Pompei, schimbă printr-o

1 Căci atît de adevărat este că o putere tainică răstoarnă lucrurile omeneşti şi îşi face o joacă în a le călca în picioare orgoliul fasciilor şi al securilor consulare (Lucreţiu, *Despre natura lucrurilor,* V, 1231).

2 Am trăit o zi prea mult (Macrobiu, *Saturnalia,* II, 7).

moarte vrednică, proasta părere pe care lumea o avusese despre el. Epaminoinda, îrutrlebat pe care din cei trei îl preţuieşte mai mult, pe Chabrias, Iphicrates sau pe el însuşi, răspunse : „înainte să o pot spune, să ne vedem murind". Cu adevărat, mult ar păgubi acela ale cărui fapte ar fi cîntărite fără cinstea şi mărirea sfîrşitului său. Dumnezeu întocmitu-le-a întru

Atunci cuvintele nu ies numai din gură, ci pornesc din fundul inimii, atunci cade masca şi rămîne omul (Lucreţiu, III, 57).

voia lui ; dar în viaţa mea trei dintre cei mai netrebnici inşi, avînd un trai în totul blestemat şi din cele mai ticăloşite din cîte mi-a fost dat a cunoaşte, întîmpinară moartea cît se poate mai smerit, arătînd cu desăvîrşire în toată împrejurarea ei bună purtare.

(c) Sînt morţi viteze şi morţi norocoase. Am văzut-o tăind firul unui minunat mers propăşitor şi, în plina lui înflorire, la unul cu sfîrşit atît de falnic, încît după părerea mea semeţele şi îndrăzneţele lui ţeluri nicicum nu ar fi ajuns la înălţarea lui de istov. Acesta izbuti, fără a mai stărui, cu mai multă mărire şi laudă decît îl purtau dorinţa şi speranţa lui. El întrecu, săvîrşindu-se, puterea şi fala spre care-şi avîntase pornirea.

(b) Cînd se judecă viaţa altuia, urmăresc totdeauna cum a fost adus sfîrşitul, iar cercetînd cele mai însemnate despre viaţa mea, văd că păşirea îmi este bine îndreptată — vreau să spun — paşnică şi nezbuciumată.

CAPITOLUL XX

A FILOSOFA ÎNSEAMNĂ A ÎNVAŢĂ SA MURIM

(a) Cicero spune că a filosofa nu este decît a ne pregăti pentru moarte. Cu atît mai mult se vede că aşa este, deoarece a lua în cătare şi a privi lucrurile scoate întrucîtva sufletul în afară de noi şi îi dă îndeplinire, despărţită de trup, ceea ce este oarecum ucenicie şi apropiere de murire ; sau, mai bine, cuminţenia şi întreaga povaţă lumească pînă la urmă se cuprind în a învăţa să nu ne temem de moarte. Cu adevărat, ori judecata ne ia în şagă, ori ea nu trebuie să aibă altă ţintă decît mulţumirea noastră, şi întreaga ei stăruinţă este să ne facă a trăi bine şi cu înlesnire, după cum spune Sfînta Scriptură. Toate părerile lumii aici ajung, (c) plăcerea noastră le este ţelul (a) cu toate că au felurite arătări, altcum ar fi alungate de îndată ce s-ar ivi, căci cine ar asculta pe acela care ar avea ţelul să întemeieze truda şi netihna noastră ?

(c) Dezbinările tagmelor filosof iceşti în această privinţă stau numai în cuvinte ; *transcurramus solertissimas nugas*Aflăm aici mai multă înverşunare şi aţîţare decît s-ar cuveni unei atît de cucernice învăţături. Dar în orice chip omul stăruie a se înfăţişa, totuşi pe al

său îl dă în vileag. Oricît ar spune ei, ţinta noastră cea de pe urmă, însăşi a virtuţii, desfătarea este. îmi place să le zgîndăr urechile cu acest cuvînt, care le stă atît de mult în ciuda inimii. Şi dacă înseamnă îmbucurare mai presus de orice şi nespusă mulţumire, este mai ales datorat mijlocirii virtuţii înainte de toate. Această desfătare, dacă este mai voioasă şi vînjoasă, zdravănă şi bărbată, este fiindcă de-a binelea căutăm să fie desfătătoare şi ar trebui să o numim plăcere, mai îmbietor, mai dulce şi firesc, nu vigoare, cum am numit-o. Cealaltă desfătare, mai prejos, dacă i s-ar cuveni frumosul nume, ar trebui să fie pentru avîntarea ei spre cea adevărată, nu ca un drept al ei. Eu o găsesc mai nelimpezită de nădufuri şi îngreunări decît virtutea. Lasă că gustarea ei este mai a clipei, pieritoare şi fugară, îşi are veghi, posturi şi munci, sudoare şi sînge : mai şi duce cu sine acele patimi tăioase în tot felul, iar în preajma ei să- turarea este atît de grea, încît stă în cumpănă cu pedeapsa. Rău facem cînd socotim că aceste neajunsuri slujesc drept înviorare şi spor dezmierdării, precum în fire ce este împotrivă se întăritǎ de potrivnicie, şi să spunem, cînd e vorba de virtute, că înlănţuirea asemenor urmări şi necazuri o face cruntă şi de neatins, de vreme ce mai uşor

[1] Să lăsăm la o parte aceste subtilităţi (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 117).

decît desfătarea, ele înalţă, subţie şi aleg plăcerile dumnezeieşti şi desăvîrşite pe care ea le mijloceşte. Fără îndoială, cine pune în cumpănă costul cu fruptul ei este nevrednic să i se împreune şi nu-i cunoaşte nici harurile, nici folosirea. Cei care apucă a ne învăţa cît este de anevoios să ajungi la virtute, dar cît este de plăcut să te bucure ea, ce spun talare decît că este fără încetare anevoioasă ? Căci prin ce mijlocire omenească se poate ajunge la îmbucurarea ei ? Cei mai buni s-au mulţumit să o dorească şi să se apropie de ea, fără să o fi primit în dar. Ei însă se înşală, deoarece, între toate plăcerile pe care le cunoaştem, urmărirea însăşi a virtuţii este plăcută. îndeplinirea se înrîureşte din însuşirea lucrului de urmărit, căci aceasta este o bună parte din împlinire şi sîmburele său alcătuitor. Fericirea şi înseninarea ce strălucesc în virtute străbat toate ocolurile şi căile, de la cel dintîi pînă la cel de pe urmă prag şi întărire din jurul ei. Iară între binefacerile de seamă ale virtuţii găsim dispreţul faţă de moarte, care mijloceşte în viaţa noastră o senină linişte, face ca gustul ei să fie îmbietor şi netulburat, fără de care orice altă desfătare este stinsă.

(a) Iată de ce toate învăţăturile se împacă şi se întîl- nesc în această privinţă. Şi, cu toate că ne călăuzesc deopotrivă să dispreţuim durerea, sărăcia şi alte întîmplări, cărora viaţa omului le stă supusă, nu stăruiesc în nimic mai vîrtos decît în aceasta, deoarece întîmplările celelalte nu sînt neapărate (o mare parte din oameni îşi petrec viaţa fără a cunoaşte gustul sărăciei şi, încă alţii, fără a şti de durere şi boală, ca Xenophilus, cîntăreţul care a trăit o sută şase ani în plină sănătate), mai ales că moartea are şi puterea, cînd ne este mai rău, să puie capăt, dacă noi vrem, relelor cîte sînt, dar noi să punem capăt morţii nu putem.
(b) *Omnes eodem cogimur; omnium Versatur urna serius, ocius, Sors exitura, et nos în aeternum Exăilium impositura cymbae* [1].

(a) Aşadar, dacă ne înspăimîntă, este o neîncetată pricină de chin de care în nici un chip nu ne putem mîntui.

(c) Nu e loc de unde să nu ne poată veni. Putem în- vîrti privirea jur împrejur, pîndind ca pe tărîm duşman : *quae, quasi saxum Tantalo, semper impendet* [2]. (a) Diva- nurile dreptăţii noastre trimit adesea pe ucigaşi să ispăşească pedeapsa pe locul faptei lor. Oricît i-ai preumbla în drum, prin ţinuturile cele mai frumoase din Franţa, ospătîndu-i cît le va place.

(b) *non Siculae dapes Dulcern elaborabunt saporem;*
Non avium citharaeque cantus Somnum reducent[3].
(a) Gîndiţi oare că ei se pot bucura şi că gustarea tuturor acestor răsfăţuri nu e coclită şi sarbădă cînd au toată vremea ţinta călătoriei lor drept sfîrşit ?
(b) *Audit iter, numeratque dies, spatioque viarum Metitur vitam; torquetur peste futura* [3]

(a) Ajunsul vieţii este moartea ; ea trebuie să fie neapărată pricină a năzuinţei noastre ; dacă ne înspăimîntă, cum ar fi oare cu putinţă să mai înaintăm cu un pas, fără înfrigurare ? Leacul

1 Cu toţii mergem la moarte. Soarta noastră este în amestecul din urmă ; mai devreme sau mai tîrziu numele fiecăruia trebuie să iasă şi barca fatală ne va purta pe toţi în veşnicul exil (Hora- liu, *Ode*, II, 3, 25).

2 [1] Atîrnă tot timpul, ca stînca pe capul lui Tantal (Cicero, De *finibus bonoTum et malorum,* **I, 18).**

3 îl îngrijorează drumul, numără zilele, măsoară viaţa după lungimea căii, chinuit fără încetare de supliciul care-l aşteaptă (Claudian, *În Rufinum,* II, 137).

prostimii este să nu se gîndească la ea, dar din ce nătîngă îndobitocire îi poate veni o atît de cruntă orbire ? Parcă au legat hăţul măgarului de coadă.

Qui capite ipse suo instituit vestigia retro

Minune nu-i că atît de des cad în capcană. Oamenii noştri se sperie numai la pomenirea morţii, iar cei mai mulţi fac cruce auzind cuvîntul, ca de necuratul. Cînd este vorba de ea la diată, să nu credeţi că o scriu înainte ca doftorul să-şi fi rostit cuvîntul ; atunci, Dumnezeu ştie, între durere şi spaimă, cu cîtă dreaptă judecată o întocmesc.

(b) Fiindcă silabisirea cuvîntului moarte izbea prea crud urechile şi cea vorbă le părea supărătoare, romanii obişnuiau să o înmoaie şi s-o îmbrace în alte cuvinte. în loc să spuie : el a murit, ei spuneau : a încetat din viaţă ; totul e să audă „viaţă", fie şi încheiată ; ei sînt mîngîiaţi. De la ei apucat-am noi a zice : „jupîn Ion, răposat".

(a) Şi cum vine vorba, preţ are sorocul. M-am născut între ceasul unsprezece şi amiază, cea de pe urmă zi din Făurar 1533, după numărătoarea de acum, cu începerea anului din Ianuar. Nu sînt decît cincisprezece zile împlinite de cînd am trecut cei treizeci şi nouă de ani. îmi mai trebuie cel puţin pe atît, cu toate acestea, a mă împiedica să gîndesc la lucru atît de depărtat ar fi curată nebunie. Aidoma mor şi tinerii şi bătrînii. (c) Nimeni nu iese dCcît ca şi cînd tocmai ar fi intrat.

(a) Unde mai punem că nu e om, cît de vlăguit, care să nu aibă în minte pe însuşi Matusalem şi să nu creadă că şi lui îi mai e dat a trăi douăzeci de ani. Mai mult, tu, biet nebun, cine a sorocit viaţa ta ? Te bizui pe basmele doftorilor ? Mai bine priveşte cele petrecute aievea. Fiind dat mersul îndeobşte al tuturor lucrurilor, dintr-o nespusă grijă a firii, trăieşti de aşa multă vreme. Ai trecut de marginile obişnuite ale vieţii. Ca să vezi că aşa este, numără cu cît sînt mai mulţi cunoscuţi ai tăi care au murit înainte de anii tăi, decît sînt cei care i-au împlinit. Dintre înşişi cei care au adus mărire vieţii lor, căpătind faimă, pune-i pe răboj şi fac prinsoare că vom găsi mai mulţi care au murit înainte, decît după treizeci şi cinci de ani. Este înţelept din plin şi foarte cucernic a lua pilda lăsată omului de însuşi Iisus Cristos : el încheie viaţa la treizeci şi trei de ani. Cel mai mare om, aievea numai om, Alexandru, a murit tot după atîţia ani. Cîte neaşteptate chipuri nu are moartea !

Quid quisque vitet, numquam homini satis-

Cautum est în horas [1].
Las deoparte frigurile şi junghiul. Dar cine s-ar fi gîndit vreodată că un duce de Bretania va fi înăbuşit în gloată, cum s-a întîmplat celui care a venit la Lyon întru întîm- pinarea papei Clement, vecinul meu ? N-ai văzut că unul dintre regii noştri a murit la un joc de arme, iar un străbun al său lovit de un purcel 1 Eschil, ameninţat de dărîmarea unei case, oricît s-a păzit îndepărtîndu-se pe bătătură, iată-l că a fost doborît de ţeasta unei broaşte, căzută din văzduhuri din gheara unui vultur. Altul a murit dintr-o boabă de strugure, un împărat zgîriat de pieptenele cu care-şi descurca părul, Aemilius Lepidus împiedicînd-se de pragul uşii sale şi Aufidius pentru că s-a izbit de poarta sfatului obştesc. Dar îm- brăţişînd femeile : Cornelius Gallus, praetor, Tigellinus, rSpitanul străjii la Roma, Ludovic, fiul lui Guido de Gon- /ague, marchiz de Mantua şi, pildă mai urîtă, Speusip, filosof platonician cît şi unul dintre papii noştri. Bietul Hebius, jude, cînd dădea o păsuire de opt zile unor împricinaţi, iată-l sfîrşit, păsuirea sa de a trăi se împlinise ; lui Caius Iulius, doftor, pe cînd ungea ochii unui bolnav» moartea închise pe ai săi. Ca să vorbesc de ale mele, fra- lole meu, căpitanul Saint Martin, de douăzeci şi trei de ani, care dăduse bune dovezi de vitejie, jucînd de-a lapca, a primit o lovitură deasupra urechii drepte, fără urmă de vînătaie sau rănire. El nu s-a oprit măcar din joc sau să se fi dat în lături, dar cinci sau şase ceasuri după aceea a murit de apoplexie din pricina loviturii. Aceste pilde, atît de dese şi obişnuite, se perindă în faţa ochilor noştri; cum am putea noi să îndepărtăm gîndul morţii şi să nu ne pară că în fiecare clipă ea ne prinde de grumaz ?

Ce are a face cum va fi, numai să nu ne dhinuim, îmi veţi spune. Sînt de părerea aceasta şi, oricum ne-am pune la adăpost de lovituri, fie sub pielea însăşi a unui viţel, nu sînt om care să mă dau în lături ; căci mie îmi ajunge să petrec viaţa pe îndelete şi orice învîrteală care să-mi priască mi-o însuşesc, oricît ar fi de puţin măreaţă şi pilduitoare, după părerea voastră.

Praetulerim... delirus inersque videri,
Dum mea delectent mala me, vel denique jallant,
Quam sapere, et ringi[2].

1 Omul nu va putea niciodată prevedea pericolul fiecărei ore (Horaţiu, *Ode,* II, 13).

Dar nebunie este a gîndi că în acest fel izbutim. Ei se duc şi vin : ei vin, ei aleargă, ei zburdă, nici pomeneală de moarte. Toate bune. Dar şi cînd soseşte, fie pentru ei sau soţie, copii şi prieteni, prinzîndu-i fără veste şi apărare, ce mai chinuri, ce vaiete, ce turbare ; şi ce jale îi cuprinde ! Văzut-aţi cîndva faţă mai răvăşită, mai schimbată şi uluită ? Trebuie mai din vreme să stăm de veghe şi nepăsarea cea nătîngă de ar putea să încapă în mintea unui om de înţeles, ceea ce eu nu cred că se poate, îşi vinde prea scump marfa. Dacă ar fi un duşman de ferit aş sfătui să se împrumute armele fricosului ; dar e cu neputinţă, fiindcă moartea te prinde fugar şi fricos tot atît de bine cît om de ispravă.
(a) *Nempe et fugacem persequitor virum ;*
Nec parcit imbellis juventae

(b) și nici un fel de scut- nu te pune la adăpost ;
lile licet ferro cautus se condat et aere,

(a) să învăţăm a o întîmpina zdraveni pe picioarele noastre şi gata de luptă. Dintr-un început să zădărnicim marele ei cîştig faţă de noi, luînd cu totul o altă cale decît cea de obicei apucată. Să nu ne-o mai înfăţişăm ca o ciudăţenie năstruşnică, s-o cercetăm, să ne deprindem cu ea, să nu avem nimic mai adesea în minte, îr. orice clipă să-i dăm chip în toate felurile ; la săritura unui cal, căderea unei ţigle, cea mai uşoară înţepătură de ac, să învîrtim mereu în gînd întrebarea dacă nu ar fi să fie însăşi moartea ? Cu aceasta să ne întărim şi să ne încordăm. în toiul petrecerilor şi al bucuriilor să ne ţie ea ison, dîndu-ne de ştire despre starea noastră şi, oricît de tare am fi răpiţi de plăceri, să nu ne părăsească gîndul că această veselie este fugărită de moarte şi cîte sînt prinsorile pîndei sale. Astfel făceau eghiptenii, care în mijlocul ospeţelor, cînd petrecerea bătea în plin, puneau să li se aducă o mumie, ca să dea de veste celor de faţă.

Omnem crede diern tibi diluxisse supremum:

Nu se ştie unde ne iese moartea în cale ; s-o aşteptăm oriunde. Preîntîmpinarea morţii este preîntîmpinarea nea- tîrnării. Cine a învăţat a muri s-a dezvăţat a robi. A şti să mori este a fi mîntuit de orice supunere şi încătuşare, (c) Nu-i nici un rău în viaţă pentru cel care bine înţelege că a se lipsi de viaţă nu este un rău. (a) Paulus Aemilius răspunse acelui nevrednic rege al Macedoniei, captivul lui, care trimisese să-l roage să nu-l poarte în alaiul său : „Să facă jalba lui însuşi".

Adevărat e că în toate cele dacă nu ne vine în ajutor firea întrucîtva, este greu ca priceperea şi dibăcia să ne ducă prea departe. Eu nu sînt înaplecat spre întristare, dar sfredelesc cerul cu gîndul ; nimic nu am luat mai mult în cătare dintotdeauna, decît chipul morţii, chiar în anii cînd eram mai uşuratic.

(b) *Jucundum quum aetas florida ver ageret*

(a) la petreceri, între cucoane, s-ar fi putut crede că stam să învîrt vreun gînd pizmuitor sau năduful vreunei speranţe, iar eu mă gîndeam la un oarecare, luat pe neaşteptate de moarte cu cîteva zile înainte, de fierbinţeli, tocmai ieşind de la o petrecere, cu capul plin de tihnă, dezmierdare şi vreme bună, cum eram în cea clipă şi-mi spuneam că tot atîta mă pîndeşte şi pe mine.

(b) *Jam fuerit, nec post unquam revocare licebit*

(a) Acel gînd nu-mi încreţea fruntea mai mult decît un altul. Este însă cu neputinţă ca dintr-o dată să nu simţi împunsătura unor asemenea închipuiri ; dar cu timpul, mînuindu-le şi frămîntindu-le, fără îndoială le îm- blînzeşti ; de nu, aş fi fost în neîncetată teamă şi nelinişte, căci nu-i om care să nu fie mai feritor pentru viaţa lui decît mine, dar căruia să-i pese mai puţin de dăinuirea ei. Nici sănătatea de care m-am bucurat pînă acum din plin şi arar tulburată nu-mi lungeşte speranţa, nici bolile nu mi-o scurtează ; eu cred că pot, în fiecare clipă, luneca din şa. (c) Şi-mi susur fără încetare că tot ce se poate împlini mai tîrziu poate fi făcut şi astăzi, (a) Cu adevărat, întîmplările şi primejdiile apropie cu mult sau cu puţin sfîrşitul nostru ; şi dacă socotim că milioane de alte întîm- plări stau deasupra capului nostru în afară de cele ştiute şi a căror ameninţare se vede, vom afla că, voioşi sau înfioraţi, pe mare sau în casele noastre, la luptă sau la odihnă, moartea ne însoţeşte deopotrivă : (c) *Nemo altero jragilior est; nemo în crastinum sui*

certior[1]. (a) Pentru a îndeplini ceea ce am de făcut înainte să mor, orice răgaz, fie chiar de un ceas, îmi pare scurt. Cineva, frunzărind zilele trecute însemnările mele, a găsit unele lucruri în legătură cu cele ce voiam să se facă după moartea mea. I-am spus, cum şi adevărat era, că aflîndu-mă numai la o leghe de locuinţă, sănătos şi voios, m-am grăbit să le scriu chiar acolo, nefiind sigur că am să ajung acasă. (c) Ca unul care neîncetat clocesc gîndurile mele şi le ţin sub aripă pe cît pot, în orice ceas sînt pregătit să întîmpin moartea şi nu va fi pentru mine nici o veste nouă.

(a) Trebuie să fii, pe cît se poate, totdeauna cu cizmele trase şi gata de ducă pentru drumul din urmă, atît rit stă în putere, mai ales să te îngrijeşti ca atunci să nu-ţi mai pese de nimic decît de sinea ta.

(a) Căci vom avea destulă strădanie, fără ca să mai luăm altele în cîrcă. Unul se plînge mai mult decît de moarte de faptul că i se taie firul unei frumoase biruinţe ; altul că are a pleca înainte de a-şi căsători fata sau înstări < opiii; unul se tînguie că se desparte de soţie, altul de fiu, tot atît de cele mai de seamă mulţumiri ale fiinţei sale.

(b) *...Miser ! o miser (aiunt)! omnia adem.it Una dies infesta mihi*

tot praemia vitae [1]
lar ziditorul :

Nimic nu trebuie avut în vedere cu atît de lungă cătare sau cu atît de pătimaşă stăruinţă, ca să nu-i vezi sfîrşitul. Sîntem născuţi pentru a făptui i

Eu vreau să se făptuiască (c) şi vreau ca îndeplinirile vieţii să fie lungite pe cît se poate (a) în aşa fel încît moartea să mă găsească sădind verzele mele, fără să-mi pese de ea şi mai puţin să-mi pese de grădina mea neîncheiată. Văzut-am pe unul murind, plîngînd de zor că soarta îi tăia ŞÎFU**I** cronicii avute în faţa ochilor, despre al cinsprezecelea sau al şaisprezecelea din regii noştri.

(b) *Illud în his rebus non addunt: Nec tibi earurn Jam desiderium rerurn super insidet una*

(a) Trebuie să te lepezi de aceste nădufuri prosteşti şi dăunătoare. Aşa cum cimitirele noastre stau în. jurul bisericilor în locurile cele mai umblate ale oraşului, pentru a obişnui, spune Licurg, norodul şi femeile şi copiii să nu se sperie la vederea vreunui mort şi ca neîncetata-vedere a osemintelor, mormintelor şi petrecaniilor să le amintească de starea noastră :

(b) *Quin etiam exhilarare viris convivia coede Mos olim, et miscere*
epulis spectacula dira Certantum ferro, saepe et super ipsa

cadentum Pocida, respersis non parco sanguine mensis [1]*;*
(c) ca şi eghiptenii care, duipă ospăţurile lor, aduceau în văzul celor de faţă un mare chip al morţii şi cei care-l purtau strigau : „Bea şi te bucură, că aidoma vei fi rrtort" ; (a) aşa luat-am eu obiceiul nu numai să am moartea neîncetat în gînd, dar să o şi pomenesc toată vremea ; nimic alt nu cercetez cu mai multă luare aminte decît moartea oamenilor : ce cuvinte, ce înfăţişare, ce purtare au avut, iar în istorii, partea pe care o amănunţesc mai mult aceasta este. (c) Ar părea, după grămădirea pildelor mele, că am o înaplecare deosebită în această privinţă. Dacă eram întocmitor de cărţi aş fi scris un catastif despre feluritele morţi. Cine i-ar învăţa pe oameni să moară i-ar învăţa şi să trăiască.

Dicearh a scos o carte despre aceasta, dar avînd altă ţintă, mai puţin folositoare.

(a) Mi se spune că faptul ei întrece într-atîta închipuirea, că oricît de grozavă ne-ar fi stăruinţa, ea piere pe pragul ei. Lăsăm să se spună : nu încape îndoială că pregătirea din vreme a cugetului este o bună dobîndire. Mai apoi, oare, nu-i treabă de nimic să ajungi măcar pînă acolo inîtulburat şi neînfrigurat ? Dar e şi mai mult : însăşi firea ne întinde o mînă de ajutor şi ne întăreşte. Dacă moartea este scurtă şi năprasnică, nu avem răgaz să ne temem de t ii ; dacă e altfel, eu văd că pe măsură ce merg pe făgaşul bolii, apuc a nesocoti fireşte viaţa. Aflu că mai tăios mă pătrunde gîndul morţii cînd sînt voinic şi în plină sănătate, decît dacă sînt bolnav. Mai cu seamă că nu mai ţin atît de tare la înlesnirile vieţii, deoarece încep a pierde folosirea şi îmbucurarea lor, de aceea privesc moartea cu mult mai puţină spaimă. Acestea mă mînă să sper că, pe cît mă voi îndepărta de viaţă şi mă voi apropia de moarte, mă voi împăca mai uşor cu schimbul lor. De asemenea, fiindcă incercat-am cu mai multe prilejuri cele spuse de Cezar, că adesea lucrurile ne par mai grozave din depărtare decît de aproape, aflat-am că sănătos fiind, bolile m-au speriat mult mai tare decît atunci cînd le-am pătimit ; voioşia în care mă aflu, plăcerea şi puterea aduc să-mi pară cealaltă stare necrezută, iar închipuirea îi măreşte neajunsurile încă o dată pe cît sînt şi le socot mai apăsătoare drcît atunci cînd le am în fiinţă. Sper că aidoma mi se va întîmpia şi cu moartea.

(b) Vedem din acele schimbări şi. scăderi pătimite de obicei, cum firea ne scuteşte de simţămîntul pieirii şi destrămării noastre.

Ce-i rămîne unui bătrîn din vînjo- sia tinereţii şi a vieţii sale trecute ?
Heu ! senibus vitae portio quanta manet!

(c) Cezar, văzînd prăpădita stare a unui ostaş din straja lui, care girbov şi frînt venise să-i ceară dezlegare ca să-şi puie capăt vieţii, răspunse a glumă : „Tu ¡mai gîndeşti că eşti viu ?" (b) Cui i-ar veni destrămarea dintr-o dată, eu nu cred că ar putea-o răbda. Dar duşi de mîna firii, pe povîrniş lin, pe nebănuitelea, cu puţinul, treptat, ea ne învălură în starea cea pătimită şi ne deprinde, încît fiinţa nu se înfioară cînd moare tinereţea în noi, care în sine înseamnă cu adevărat o moarte mai cruntă decît săvîrşirea vieţii celui plăpînd şi bătrîn. Cu atît mai mult, a păşi din stare proastă în nestare nu-i atît de greu, cît este din starea cea dulce şi înfloritoare în cea amărîtă şi îndurerată.

(a) Trupul încovoiat şi plecat are mai puţină tărie să poarte povara ; tot astfel şi sufletul nostru ; el trebuie învrednicit şi zdrăvenit împotriva strînsorii acestui potrivnic. Căci, după cum nu este cu putinţă ca sufletul să se stîm- pere, nici molcomi, atîta vreme cît se teme, dacă se întăreşte, el se poate lăuda nu numai că un uşor neajuns nu are culcuş în el, dar, treabă ce întrece starea omului, nici îngrijorarea, zbuciumul şi frica :
(b) *Non vultus instantis tyranni*
Mente quatit solida, neque Auster,
Dux inquieti turbidus Adriae,

(a) Sufletul să fie adus a stăpîni patimile şi rîvnirile sale, stăpîn al lipsei, ruşinii, sărăciei şi al tuturor altor ştirbiri ale soartei. Să căpătăm această întîietate cine ar putea din noi ; în aceasta se află adevărata şi precumpăni- toarea libertate, care ne dă sprijinul să înfruntăm asuprire^ şi nedreptatea şi să nu ne pese de temniţe şi cătuşe :

în manicis et Compedibus, saevo te sub custode tenebo. Ipse cleus, simul atque voiam, me solvet. Opinor, Hoc sentit: Moriar.

Mors ultima Unea rerum est[1].

Nu avut-a temei omenesc mai negreşit religia noastră, decît dispreţul de viaţă. Nu numai povaţa judecăţii la aceasta ne îndeamnă, dar de ce ne-am teme să pierdem un lucru pe care, dacă l-am pierdut, nu avem de ce ne căini ? Şi -apoi, fiind ameninţaţi de moarte în atîtea feluri, nu-i oare mult mai rău să ne temem de fiecare, decît să stăm în faţa uneia singure ?

(c) Ce ne pasă, cînd va fi, dacă este de neînlăturat ? So- crate răspundea celui care-i spunea : „Cei treizeci de tirani te-au osîndit la moarte". — „Şi firea pe ei !".

Ce prostie să ne necăjim, ajunşi la trecătoarea unde s-a mîntuit cu toate necazurile !

După cum naşterea noastră ne aduce naşterea a totul, aşa şi moartea noastră face ca totul să moară. De aceea tot ntîta nebunie este a plînge că nu vei mai fi peste o sută de ani, cît ar fi să plîngi că nu ai trăit acum o sută de ani. Moartea este pornirea unei noi vieţi. Astfel plîns-am şi astfel costat-a să intrăm în aceasta ; tot astfel dezbră- rat-am vălul cel vechi intrînd aici.

Nimic din ceea ce este numai o dată nu-i de căinit. Este oare cuminte să ne temem atîta de lung timp de lucru care ţine atît de puţin ? Viaţă lungă şi viaţă scurtă, pe potriva morţii totuna este. Căci lung şi scurt nu au cum fi în lucrurile ce nu mai sînt. Aristotel spune că sînt mici vietăţi, pe rîul Hypanis, care nu trăiesc decît o zi : cea care moare la opt dimineaţa moare tînără ; cea care moare la opt seara moare de bătrîneţe. Care din noi n-ar rîde să vadă că sorţii sînt aruncaţi pentru norocul saú nenorocul dat pe seama dăinuirii acelei clipe ? Mai multul sau mai puţinul în ale noastre, asemuite cu veşnicia sau numai cu fiinţa munţilor, a rîurilor, a stelelor, a copacilor şi chiar a unor animale este treaba tot atît de batjocură.

(a) Dar firea ne şi sileşte. „Ieşiţi din această lume cum aţi intrat", spune ea. „Aceeaşi păşire pe care aţi avut-o din moarte spre viaţă, fără patimă şi spaimă,, să o aveţi iară din viaţă spre moarte. Moartea voastră este una din părţile orînduirii întregului cuprins, este o parte din viaţa lumii.

(b) *Inter se mortales mutua vivunt,*

Et, quasi cursores, vitae lampada tradunt[1].

(a) „Fi-ya oare să schimb eu pentru voi acea frumoasă urzeală a lucrurilor ? Starea fiinţării voastre este ca moartea să fie o parte din voi : fugiţi de voi înşivă, ferindu-vă. Cu această fiinţă de care vă bucuraţi pornit-aţi deopotrivă şi la moarte şi la viaţă. Cea dintîi zi a naşterii voastre vă pune pe calea morţii cît şi pe a vieţii".

Prima, quae vitam dedit, hora, carpsit [1].

(c) „Tot ce trăiţi îl răpiţi vieţii ; în paguba ei este. Neîncetata lucrare a traiului vostru este să clădiţi moar- u-a. Sînteţi în moarte cît sînteţi în viaţă. Căci sînteţi după moarte, cînd nu mai sînteţi în viaţă."

„Sau, clacă vă place mai bine, sînteţi morţi după ce nţi trăit; dar în timpul vieţii sînteţi pe moarte şi moarto; i înhaţă mai vîrtos pe cel ce stă să moară decît pe mort, mai aspru şi mai din răsputeri."

(b) „Dacă te-ai înfruptat din viaţă, eşti sătul, părăseşte-o mulţumit."

Cur non ut plenus vitae conviva recedis ?

„Dacă n-ai ştiut s-o întrebuinţezi, dacă a fost fără spor, ce-ţi pasă că o pierzi ?"

Cur amplius addere quaeris, Uursum quod pereat male, et

ingratum occidat omne ? [1].

(c) „Viaţa în sine nu-i nici bine, nici rău : este locul binelui şi al răului, după cum voi o faceţi."

(a) „Şi dacă aţi trăit o zi, aţi văzut totul. O zi este asemenea tuturor zilelor. Nu-i altă lumină, nici altă noapte. Acest soare, această lună, aceste stele, această împărţire este însăşi cea de care străbunii voştri s-au bucurat şi dee care se vor împărtăşi strănepoţii voştri" :

(a) „Iar la urma urmei, împărţirea şi felurimea jocurilor desfăşurării mele se perindă într-un an. Dacă ai luat În seamă urnirea pătrarelor vremii mele, ele cuprind copilăria, tinereţea, bărbăţia şi bătrineţea lumii. Jocul său s-a împlinit. Nu este altă iscusinţă decît a începe de la capăt. Mereu întocmai va să fie, mereu.

(b) Versamur ibidem, atque insumus usque Atque în se sua per

vestigia volvitur annus[1].
(a) „Nu am găsit cu cale să vă făuresc alte noi petreceri."
Nam tibi praeterea quod machiner, inveniamque

„Lăsaţi locul altora, precum alţii vouă vi l-au lăsat".

(c)„Măsura deopotrivă este cea dintîi parte a dreptei judecăţi. Cine se poate plînge că este cuprins, acolo unde toţi sînt cuprinşi ? (a) Şi oricît aţi trăi, nu veţi rupe nimic din timpul în care veţi fi mort ; e în zadar ; faţă de cea stare de care vă temeti sînteti precum ati fi morţi din faşă."
licet quot vis vivendo vincere secla, Mors aetema tamen nihilominus illa manebit[c>].

(b)„Şi dacă starea în care eu vă aduc nu va fi mulţumitoare", *În vera nescis nullum jore morte alium te, Qui possit vivus tibit te lugere peremptum, Stansque jacentem ?* [ˈ|

Nici nu veţi dori viaţa după care vă tînguiţi atîta ; *Nec sibi enim*

quisquam tum se, vitamque requirit

Moartea este mai puţin de temut decît nimicul, dacă ar fi inirece mai puţin decît nimic,
multo... mortem minus ad nos esse putandum,

(c) „Şi nu vă priveşte nici mort, nici viu ; viu, pentru că sînteţi, mort, fiindcă nu mai sînteţi."

(a) „Nimeni nu moare înainte de ceasul său. Timpul lăsat de voi în urmă nu fost-a al vostru mai mult decît **cel** dinaintea naşterii, (b) care de asemenea nu vă priveşte."

Respice enim, quam nil ad nos anteacta vetustas

(a) „Oriunde se încheie, este întreagă viaţa voastră, (r) Folosul vieţii nu-i pe întinderea ei, ci pe îndeplinirea ci ; unul care a trăit îndelung poate să fi trăit prea puţin, pt'îndeţi-i rostul cît timp sînteţi în ea. în puterea vrerii voastre stă să fi trăit destul, nu în numărul anilor, (a) Aţi i;indit voi oare că nu veţi ajunge niciodată acolo unde vă iluceaţi mereu ? (c) Iar drum nu se află care să nu-şi aibă c.ipăt. (a) Şi dacă a fi însoţit vă poate uşura, o lume nu merge oare în acelaşi pas cu voi ?

(a) „Totul nu clinteşte cum clintiţi şi voi ? Oare este lucru care nu îmbătrîneşte deodată cu voi ? O mie de oameni, o mie de animale şi o mie de alte vieţuitoare mor în acelaşi ceas în care voi muriţi" :
(b) Nam nox nulla diern, neque noctem aurora sequuta est,
Quae non audierit mixtos vagitibus aegris

(c) „La ce bun să o daţi înapoi, dacă nu puteţi trage înapoi ? Văzut-aţi destui cărora moartea le-a priit, punînd capăt la mari pătimiri. Dar văzut-aţi pe oarecine căruia nu i-a priit ? Şi mare netoţie este să osîndiţi ceea ce nu este dat la încercare nici vouă, nici altora. De ce te plîngi de mine şi de a ta ursită ? Cu ce te-am păgubit ? Este oare treaba ta să ne ocîrmuieşti sau a noastră ? Şi dacă anii tăi nu s-au împlinit, viaţa ta s-a împlinit. Un om mic este pe de-a întregul cît şi unul mare.

„Nici oamenii, nici vieţile lor nu se măsoară cu cotul. Chiron s-a lăsat de nemurire după ce Saturn, tatăl său, zeul timpului şi al dăinuirii, i-a arătat care sînt stările acesteia. Cu adevărat închipuiţi-vă cît de nesuferit ar fi pentru om viaţa fără de sfîrşit şi cu cît mai anevoioasă decît traiul pe care eu i l-am menit. Dacă nu aţi fi avut moartea, m-aţi blestema neîncetat că v-am lipsit de ea. Cu bună ştiinţă amestecat-am oarecîtă amărăciune, ca să vă împiedic, gustînd bunătăţile ei, să o îmbrăţişaţi cu prea multă lăcomie şi nesaţ. Ca să vă pun pe cea cumpănă, în care nu aveţi a fugi de viaţă, nici a vă feri de moarte, pe care eu vi le cer, astîmpărat-am şi pe una şi pe alta între amar şi dulce.

„învăţat-am pe Tales, cel dinţii dintre înţelepţii voştri, că a muri şi a trăi totuna este" ; de aceea, cu mult înţeles, el răspuns-a celui care-l întreba : „Atunci de ce nu mori ?" — „Pentru că totuna este".

„Apa, pămîntul, aerul şi focul şi alte părţi ale acestei întocmiri ale mele nu sînt mai mult unelte ale vieţii clocit sînt unelte ale morţii tale. De ce te temi de cea de pe urmă zi a ta ? Ea nu dăruieşte mai mult morţii tale (lecît toate celelalte. Cel de pe urmă pas nu este făcătorul sfîrşitului : este doveditorul său. Toate zilele merg la moarte, cea de pe urmă ajunge la ea".

(a) Iată bunele înştiinţări ale maicii noastre firea. Iar adesea gînditu-m-am cum vine că la război, faţa morţii, fie că o vedem în noi sau în altul, ne pare fără seamăn mai puţin înspăimîntătoare decît în casele noastre ; altcum oastea ar fi din doftori şi bocitori ; iară ea, fiind una şi aceeaşi, aflăm mult mai multă străşnicie la oamenii de În sat şi de rînd, decît la ceilalţi. Eu cred cu adevărat că groaznicele strîmbături şi trebăluiri cu care o împrejurăm no sperie mai mult decît ea în sine : felul cu totul răvăşit ilu trai, strigătele mamelor, ale femeilor şi copiilor, vede**rea** oamenilor înmărmuriţi şi uimiţi, mulţimea îngrijitorilor gălbejiţi şi plînşi, întunericul încăperii,

luminările aprinse, căpătîiul nostru potopit de doftori şi duhovnici, pe scurt : numai groază şi numai spăimîntare în jurul nostru. Ne vedem puşi în giulgiu şi îngropaţi. Copiilor le ivtte teamă pînă şi de prietenii lor, văzînuu-i măscaţi, tot alît şi nouă Trebuie scoasă masca şi de pe lucruri şi de **pe** oameni ; dacă o scoatem nu găsim sub ea decît aceeaşi moarte, pe care un slujitor şi o cămărăşiţă au îndurat-o **ile** eurînd, fără frică. Fericită moartea care curmă prilejul pregătirilor şi unui asemenea alai.

CAPITOLUL XXI

DESPRE TÂRIA ÎNCHIPUIRII

(a) *Fortis imaginatio generat casumi* spun cărtur^ .1. Eu sînt dintre cei care simt foarte tare îndemnul "achi- puirii. (c) Zdruncină pe fiecare, dar pe unii ʳ,i doboară. Tăria ei mă pătrunde. Dibăcia mea stă în a mă feri de ea, căci putere nu am să-i stau împotrivă. Aş trăi numai însoţit de oameni sănătoşi şi veseli. Vederea nădufurilor altuia, în fiinţa-mi dă nădufuri aievea şi adesea simţirea mea îşi însuşeşte simţămîntul altuia. Cel care neîncetat tuşeşte zgîndără plămînul şi gîtlejul meu. Mă apropii mai puţin bucuros de bolnavii a căror îngrijire îmi cade în sarcină, decît de cei care-mi sînt depărtaţi şi care nu ţin de mine. Prind răul pe care-l văd şi—1 vîr în mine. Nu găsesc că e de mirare ca închipuirea să pricinuiască fierbinţeli şi să ucidă pe acei care-i dau pas. Simon Thomas era un mare doftor pe vremea lui. îmi amintesc a-l fi întîlnit într-o zi la un bătrîn bogat, suferind de plămîni, cu care se sfătuia despre felul leacului ; îi spuse că ar fi unul, dacă m-ar face să vin eu bucuros să-i ţin de urît, căci la vederea mea, cît eram de rumen şi gîndind la vioiciunea şi voioşia zbucninde ale tinereţii mele, toate simţirile lui vor fi înrîurite de starea-mi înfloritoare, cum eram pe atunci, şi s-ar putea ca mersul bolii să se îndrepte. Dar el uita să spuie că eu, în schimb, aş putea să mă îmbolnăvesc. (a) Gallus Vibius atît îşi încorda sufletul ca să înţeleagă mustirea şi încolţirea nebuniei, încît s-a smintit şi nu s-a mai întors vreodată în scaunul minţii lui ; se putea lăuda că s-a smintit de cumînţenie. Sînt unii care, de spaimă, îşi fac seama cu mîna lor înaintea călăului. Şi unul pe care-l dezlegau ca să i se citească scutirea de pedeapsă se afla mort ţeapăn pe scaunul de osîndă, numai din închipuire. Asudăm, tremurăm, pălim şi ne roşim de zbuciumul închipuirilor noastre şi trupul nostru, întins între perne, frămîntat de îndemnul lor, uneori se înfioară pînă a trăi şi moartea. Iar tinereţea, mînată de

închipuire, atît se întărită, încît stîmpără în vis drăgăstoasele dorinţi
:

Ut, quasi transactis saepe omnibus rebus, profundant

Cu toate că nu-i nimic nou să vedem cum îi cresc peste noapte coarne celui care nu le avea culcîndu-se, totuşi întîmplarea lui Cyppus, rege al Italiei, nu poate fi trecută cu vederea ; acestuia, fiindcă văzuse peste zi o luptă de tauri care-l înflăcărase tare, iar toată noaptea în vis purtase coarne în frunte, la urmă cu adevărat îi şi crescuseră din puterea închipuirii. împătimirea dărui fiului lui Cresus vocea, care din fire îi fusese amuţită. Iar Antioh prinse fierbinţeli din pricina frumuseţii lui Stra- tonice, prea viu întipărită în sufletul său. Pliniu spune să fi văzut pe Lucius Cossitius din femeie schimbat în bărbat, în ziua nunţii sale. Pontanus şi alţii din vechime spun că asemenea preschimbări s-au petrecut odinioară în Italia din înflăcărată dorinţă, fie a insului, fie a maicii sale,

(b) Trecînd prin Vitry-le-Franţois văzui un bărbat pe care episcopul de Soissons îl botezase cu numele Ger- main, dar toţi locuitorii de acolo îl ştiuseră fată pînă la vîrsta de douăzeci şi doi de ani, sub numele de Maria. Acum este tare bătrîn şi bărbos şi nu s-a însurat. Spune că dintr-o săritură i s-au ivit părţile bărbăteşti ; rămas-a îndătinat între fete un cintec prin care-şi dau de ştire să nu cumva să facă paşi mari, ca să nu fie preschimbate în băieţi, ca Marie-Germain. Nu e mare minune că asemenea lucruri se întîmplă adesea ; căci dacă închipuirea are puterea şi este mereu şi straşnic stîrnită la aste trebi, ca să nu mai fie pradă aceluiaşi gînd şi dorinţă aprigă, îi este mai lesne să dea fetelor cea parte bărbătească pentru totdeauna.

(a) Unii pun pe seama tăriei închipuirii semnele de răni ale regelui Dagobert şi ale sf. Francisc. Se spune că trupul uneori părăseşte locull în care se află, iar Gelsus povesteşte despre un preot al cărui suflet atîta se încîntase, că se ridicase în slăvi, iar trupul îi rămăsese mult timp fără suflare şi simţire.

(c) Sf. Augustin pomeneşte de un altul, căruia de ajuns îi era să-i strigi plîngător şi jalnic, ca să se prăbuşească dindată şi să-şi piardă simţirea, încît puteai să-l chemi, să faci larmă, să-l împungi şi să-l arzi, nu-şi venea în fire decît întors de la sine. Atunci spunea că ar fi auzit voci venind de departe şi se mira de vînătăile şi arsurile ce i se pricinuiseră. Să se fi întors dintr-o însufleţire neştiută de el, asta bine se vedea, fiindcă în toată vremea ceea nu-i bătuse nici sîngele şi nici suflare nu avusese.

(a) Chip de adevăr este că vedeniile, descîntecele şi alte făcături neobişnuite îşi capătă împuternicirea a fi minuni din tăria închipuirii, care înrîureşte mai cu seamă sufletele celor de rînd, neîntărite de ajuns împotrivă. Crezarea lor a fost atît de straşnic dobîndită, că ei gîndesc a fi văzut ce nu au văzut.

Eu mai socot că ferecări a glumă privitor la căsătorii, care atîta încurcă lumea că de alt nu se vorbeşte, mai sînt şi întipăriri ale îndoielii şi ale temerii, căci mi-a fost dat să cunosc pe cineva petru care-mi pun mîna în foc ca şi pentru mine şi nu încăpea bănuială de neputinţă pe seama lui sau de vreo înrîurire a farmecelor, care, după ce auzise un prieten povestind de sfîrşeala puterilor iscată pe neaşteptate în clipa cînd mai puţin trebuia, ajuns şi el la acelaşi fapt, s-a îngrozit deodată de închipuirea celor auzite şi i s-a întîmplat întocmai nenorocul, (c) De atunci a păţit acelaşi necaz, pintenit şi prins de închipuire. El a găsit într-un fel leac la

această năzărire cu altă năzărire. A mărturisit el însuşi slăbirea lui din pricina unei făcături, s-a găsit astfel uşurat de răul care-l pironise înainte ; întors în ale lui pe plac (cu gîndul limpezit şi dezlegat, trupul îşi află iar rosturile), el lăsă a fi mai întîi îmbiat şi dat pe seama ştirii altuia, şi şi-a venit în fire de minune, tămăduit de închipuirea sa.

Faţă de cine o dată ai fost putincios nu mai eşti neputincios, pînă vine vremea de istov.

(a) Acest necaz este de temut numai atunci cînd, la făptuire, sufletul ne este peste poate încordat de vreo dorinţă şi cuviinţă şi mai cu seamă dacă prilejurile se întîmplă a fi pe neaşteptate şi zorite ; (c) nu ai cum să te întorci din această răvăşire. Ştiu pe unul căruia priitu-i-a să fie stîmpărat de aiurea şi cu trup potolit de pîrjolul acelei rîvniri ; cu vîrsta s-a găsit mai putincios, fiind mai neputincios. Pe altul, căruia bine i-a prins ca un prieten să-l încredinţeze că-i va mijloci dezlegarea celor farmece. Mai bine spun în ce fel anume s-a întîmplat. Un comite de neam, cu care sînt foarte legat, se căsătorea cu o frumoasă jupîniţă, cerută stăruitor de altul, poftit la ospăţul nunţii. El şi toţi prietenii lui stăteau pe jar şi mai ales o bătrînă cucoană, ruda sa, în casa căreia se nuntea şi care grozav se temea de farmece ; ea mi-a mărturisit frica. Am rugat-o să se lase pe mine. Aveam din întîmplare în lada mea un bănuţ subţire de aur, pe care erau crestate cîteva chipuri cereşti, împotriva arşiţei soarelui şi ca să apere de durere de cap, dacă-l pui cum trebuie pe creştet ; avea o panglică de legat sub bărbie, născocire soră cu treaba de care vorbim. Jacques Peletier, cînd locuia la mine, îmi făcuse acest dar ciudat. M-am gîndit să-i trag folosul şi i-am spus comitelui că va putea să-şi încerce norocul ca oricare altul, căci sînt de faţă cei care-i vor sta în ajutor ; să se ducă însă să se culce neînfricat, căci mîna mea de prieten îl va sprijini şi pentru el nu voi pregeta a da la iveală niscai descîntece în puterea mea, dar pe cu- vînt de cinste că taina va fi păstrată cît de credincios ; dacă nu i-a mers cum trebuie să-mi facă numai un semn cînd vor veni nuntaşii noaptea să cînte urările. El avea urechile şi sufletul atît de buimăcite de tot ce auzise, încît închipuirea sa l-a tulburat şi l-a prins a neputinţă ; mi-a făcut un semn după cum fusese înţeles. I-am şoptit atunci la ureche să se scoale, sub cuvînt că ne alungă şi, în glumă, să ia halatul meu de noapte (eram aproape de un stat), să-l îmbrace, să facă ce-i spun, îndată ce vom ieşi să se depărteze, să lase udul, să zică de trei ori anume cuvinte, să facă anume mişcări şi de cîte trei ori să-şi încingă panglica pe

care i-am pus-o în mînă, lipind bănuţul cu grijă pe rărunchii săi, să se îndrepte într-un anume fel, iar a treia oară să o strîngă bine ca să nu se deznoade, nici să nu se mişte din loc şi cu încredere să se întoarcă la trebile lui, fără să uite a arunca haina pe pat în aşa fel ca să-i acopere pe amîndoi. Vedeţi în ce maimuţării stă toată făcătura ! Nu poate gîndul nostru să descurce asemenea uneltiri neobişnuite şi le pune pe seama unei ştiinţe ascunse, Nătîngia lor le dă greutate şi trecere. Vezi bine, şolticăriile mele au fost mai mult stăruinţele Venerei, decît ale soarelui, mai mult încîntare decît descîntare, iscate din zorul care mă adusese să fac isprava aceasta depărtată de firea mea. Sînt duşmanul amăgirilor şi prefăcătoriilor şi urăsc şiretenia pînă şi în glumă, chiar dacă aduce foloase ; şi dacă faptul nu este vinovat, calea este.

Amasis, regele Eghiptului, o nuntise pe Laodice, foarte frumoasă fată din Grecia, iar el, bărbat tare vrednic oricînd îi era pe plac, iată-l faţă de ea atît de neputincios, încît a amenințat-o cu moartea, socotind că-i făcuse niscai farmece. Aceste trebi ţinînd de închipuire, ea l-a îndemnat la rugăciuni şi smerenie, a dat acatiste şi făgăduieli lui Venus şi, după ce jertfise şi adusese daruri, el s-a simţit dumnezeieşte înzdrăvenit în noaptea de a doua.

Ele însă rău fac să ne întîmpine cu purtări mironosiţe, supărăcioase şi amăgitoare, care ne aprind stingîn- du-ne. Nora lui Pitagora spunea că femeia care se culcă cu un bărbat trebuie să dea ruşinea peste cap deodată cu poalele şi să şi-o capete din nou deodată cu fusta, (a) Sufletul celui pornit a cuceri este tulburat în mai multe feluri f şovăieşte şi uşor se pierde, iar luat de o anume închipuire păţeşte ruşine (şi nu i se poate întîmpla decît la întîile întîlniri mai înfocate şi aprige şi încă a necunoaştere, cînd teama de a da greş este mai mare). Dacă începutul e prost, se înfioară şi se înciudează de păţanie, o pate şi de alte dăţi şi, pe timp ce merge, aidoma.

(c) Mirii, timpul fiindu-le pe de-a-ntregul dăruit, nu au a se pripi, nici pune la încercare pînă vremea nu vine în pîrg ; şi mai bine este a se lipsi ruşinos la aşternutul nunţii, din înflăcărare şi pîrjol şi să aştepţi prilej mai la îndemînă şi cu mai puţină grabă, decît să cazi în neîncetat necaz, înmărmurit fiind şi nealinat fiindcă n-a mers întîia oară. Cel care se încumetă trebuie înainte să ia în stă- pînire, cînd cu binişorul, cînd a glumă, să încerce uşor apropiere, fără stăruinţă cu dinadinsul. Cei care au ştire că mădularele lor le dau ascultare trebuie, pe apucate şi uşurel, să se încerce şi să aibă numai grijă să se dezbare de închipuirea lor.

Pe dreptul de pomină este voia nesupusă a acestui mădular, care se stîrneşte fără rost cînd n-are a face şi fără rost se sleieşte, cînd mai mult are a face, de la sine putere întîmpinînd atît de poruncitor vrerea noastră, nesocotind cu atîta mîndrie şi încăpăţînare stăruinţele noastre, fie gîndite, fie mînuite. Totuşi, dacă vină se aduce răzvrătirii sale, pentru a se face dovada osîndirii lui şi el m-ar fi plătit să-i apăr pricina, eu în aceasta aş da bănuiala pe celelalte mădulare ale noastre, tovarăşele sale, că i-ar fi scornit din curată ciudă această gîlceavă, de necaz ca să întărite lumea împotrivă-i, punînd numai în cîrca sa greşeala lor a tuturora. Căci vă las să gîndiţi, dacă se află vreo singură din părţile trupului nostru care să nu lipsească adesea a sluji vrerea noastră şi care adesea slujeşte împotriva acestei vreri. Fiecare din ele au patimi care le deşteaptă sau le adorm fără încuviinţarea noastră. De cîte ori mişcările nevrute ale obrazului nostru nu mărturisesc gîndurile pe care le tăinuim şi ni le trădează celor de faţă ? Aceeaşi cauză care însufleţeşte acest mădular însufleţeşte fără ştirea noastră şi inima şi plămînul şi pulsul nostru ; vederea unui lucru plăcut strecoară pe nebănuite în noi freamătul unei înflăcărări. Singuri acei muşchi şi vine sînt care se ridică şi se lasă oare fără voia, nu numai a vrerii, dar şi a gîndului nostru ? Noi nu poruncim părului nostru să se zbîrlească şi pielii noastre să se înfioare de dorinţă sau de teamă. Mîna adesea se îndreaptă unde nu o trimitem. Limba se înţepeneşte şi glasul se stinge cînd le vine. însăşi, cînd nu avem ce găti şi le-am împiedica bucuros, pofta de mîncare şi de băutură nu încetează să frămînte părţile care le stau supuse, nici mai mult, nici mai puţin decît ceastălaltă poftă. Uneltele care slujesc să descarce pîntecul au umflările şi strînsorile lor anume, în afara şi împotriva chibzuielii noastre. Şi ceea ce arată sf. Augustin, ca să dovedească atotputernicia noastră, că văzut-a pe unul care poruncea vînturilop^irti cum vroia şi că Vives, tălmăcitorul său, o întărpşfe cu Vită pildă de pe vremea sa despre un altul care le strunea după glas nu ne duc a crede să fi fost pcmai o curată ascultare a părţii aceleia. Căci aflatu-s-a pare de obicei parte mai necuviincioasă şi mai zgomotoasă ? Unde mai pui că eu ştiu pe unul la care este atît de neastîmpărată şi arţăgoasă, încît de patruzeci de ani îl ţine în vînturi şi aşa o s-o ducă pînă la moarte.

Placă Domnului să nu ştiu decît din poveşti de cîte ori pîntecul a dus pe om pînă în pragul morţii cînd nu i s-a îngăduit un vînt. Iar împăratul care a dat dezlegare să le slobozim oriunde ar fi trebuit să ne dea şi străş- nicia s-o facem.

Vrerea noastră însă, pentru drepturile căreia noi aducem aceeaşi mustrare, cu cît mai mult chip de adevăr o putem înfiera a răzvrătire şi răzmeriţă din pricina nerîn- duielii şi nesupunerii ei ! Vrea ea totdeauna cele ce vroim noi să vroiască ? Nu vrea adesea ceea ce nu-i îngăduim să vroiască şi ne este vădit dăunător ? Se lasă ea oare minată de sfaturile judecăţii noastre ? Pînă la urmă voi spune, pentru domnia sa împricinata mea, să se binevo- lască a lua în vedere că în acest fapt, cauza sa fiind neapărat împreunată unei întovărăşiri şi îndevălmăşie, cu toate aceste împricinarea nu cade decît asupra-i, cu arătări şi învinuiri care, avind în vedere starea părţilor, ele nu pot a ţine în nici un fel şi împricina numita sa singură însoţire. Deoarece, dacă este adevărat că înrîuirea ei une- ori ne îmbie nepotrivit, niciodată însă nu se dă în lături şi îmbie în taină şi împăcare. Aşadar, se vede înverşunarea şi strigătoarea nelege a celor ce învinovăţesc. Oricum, îm- potrivindu-se apărătorilor şi judecătorilor, firea totuşi îşi va urma calea şi drept ar fi făcut cînd ar fi dat acelui mădular o deosebită întîietate, fiind singur făuritor al singurei făuriri nemuritoare a muritorilor. De aceea, după Socrate, faptul zămislirii dumnezeiesc este ; iubire, do- rinţă de nemurire, însăşi demon nemuritor.

(a) Tot din făcutul închipuirii unul lasă aici zgaibe pe care ortacul său le duce înapoi în Spania ; iată de ce în aceste trebi se obişnuieşte ca sufletul să fie pregătit. Uit ce oare doftorii deprind mai întîi încrederea suferindului cu multe făgăduieli amăgitoare de tămăduire, dacă nu ca închipuirea să împlinească neputinţa leacului lor faţă de rău ? Ei ştiu că unul din îndrumătorii meşteşugului lor scris lăsatu-le-a că sînt oameni cărora singură vederea leacului le aduce tămăduire.

în privinţa acestei năzăriri îmi stă la îndemînă o ciudată pildă, de curînd istorisită de un slujitor apoticar al tatălui meu, om sărac cu duhul şi elveţie de neam, naţie prea puţin lăudăroasă şi mincinoasă, care cunoscuse multă vreme pe un negustor din Toulouse, bolnăvicios şi suferind de piatră. El avea adesea nevoie de clistire şi punea pe doftor să-i scrie leacurile în mai multe feluri, după cum simţea durerea. I se aduceau şi nu se da în lături de la nici unul din tipicurile obişnuite ; pipăia să vadă dacă nu erau prea fierbinţi, se culca, se întorcea şi aşeza toate în rînd ; nu da însă drum spălăturii. îngrijitorul după această ceremonie, îl lăsa, iar bolnavul, uşurat ca şi cum ar fi căpătat clistirul, simţea urmările cît ar fi simţit cei care l-ar fi luat cu adevărat, iar doftorul, dacă găsea

că nu a fost mulţumitoare cea dintîi prefăcătorie, i-o mai povăţuia de două sau de trei ori, tot în acelaşi fel. Martorul meu îmi jură că, pentru a scuti cheltuiala (căci plata era ca şi cum ar fi fost făcute), soţia bolnavului încercase cîteodată să puie numai apă călduţă ; urmările au dat-o de gol : el nu a avut uşurare şi a trebuit să se întoarcă la înşelăciunea cea dinţii.

Unei femei i s-a părut că a înghiţit un ac odată cu pîinea ei. Se plîngea şi se zvîrcolea ca şi cum ar fi avut o durere nesuferită la gîtlej, unde îi părea că-l simte înfipt, dar fiindcă nu se vedea a fi nici umflătură, nici vătămare pe dinafară, un om isteţ judecind că nu era decît o năzărire şi o părere din cauza unei bucăţi de pîine care o zgîriase înghiţind-o, o făcu să verse şi aruncă pe ascuns un ac îndoit în vărsătură. Femeia, crezînd că a lepădat acul, simţi de îndată că o slăbeşte durerea. Ştiu că un gentilom, patru zile după ce avusese oaspeţi voioşi la el, se laudă în glumă (căci nimic nu era adevărat) că le dăduse să mănînce tobă de pisică, după care una din cucoanele de faţă s-a ingreţoşat atît de tare, încît i se întoarse stomacul în aşa hal şi căpătă fierbinţeli, că nu mai fu chip de scăpare. Dobitoacele înseşi stau supuse, ca şi noi, închipuirii ; mărturie cîinii care se lasă să moară de întristare cînd îşi pierd stăpînul ; îi mai şi vedem lătrînd şi tremurînd în vis ; caii nechează şi se zbat.

Dar toate acestea se pot pune pe seama strînsei legături dintre trup şi duh care-şi preschimbă sorţii. Altcum este cînd închipuirea cîteodată mai şi înrîureşte trupul străin, nu numai pe al său. Şi precum un trup îşi aruncă boala pe cel vecin, cum se vede la ciumă, vărsat şi boală de ochi, molipsindu-se de la unul la altul :

Dum spectant oculi laesos, laeduntur et ipsi;
Multaque corporibus transitione nocent

întocmai şi închipuirea întărîtată la culme zvîrle săgetări care pot vătăma alcătuirii străine. în vechime umbla vestea că unele femei din Sciţia, înciudate şi înverşunate împotriva vreuneia, îl ucideau din ochi. Broasca ţestoasă şi struţul clocesc ouăle lor privindu-le numai, semn că ochiul le străbate. Cît despre vrăjitori, se spune că ei deoache şi vatămă.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos [1].

Eu socot răi chezaşi pe vraci. Din cîte ştim se arată că trupul copiilor este însemnat de vedeniile femeilor care-i poartă în pîntec, dovadă cea care a purtat pe Maur. Ară- latu-s-a lui Carol, rege al Boemiei şi împărat, o fată de pe lîngă Pisa, păroasă şi zbîrlită, pe care maică-sa spunea că o născuse aşa din pricina unei icoane a sf, Ioan Botezătorul, care atîrna deasupra patului. De asemenea, se întîmplă cu animalele, mărturie oile lui Iacob şi prepeliţele şi iepurii, care albesc la zăpadă în munte. S-a văzut la mine, acum cîtăva vreme, o mîţă care pîndea o pasăre ce se afla în vîrful unui copac ; cîtăva vreme uitîndu-se una la alta ţintă, pasărea căzu moartă în labele pisicii, fie că a fost ameţită de însăşi închipuirea ei, fie că a fost momită de o anume putere a pisicii, ca să fie trasă la ea. Cei cărora le plac vînătoarea cu păsări de pradă au auzit povestea şoimarului care se prindea că, aţintind cu stăruinţă un erete în zbor, numai din tăria ochiului său îl doboară şi, după cîte se spune, aşa făcea. Dar istorisirile din auzite le las pe seama celor de la care le-am luat.

(b) Tîlcuirile sînt ale mele şi se reazemă pe dovedirea minţii mele, nu pe cele aievea întîmplate. Fiecare poate să mai adauge pildele sale şi, cine nu are, să nu creadă că nu sînt, faţă de mulţimea şi felurimea celor ce se iscă.

(c) Dacă eu nu dau bine la iveală pildele mele, altul s-o facă în locul meu.

De aceea, în cercetarea obiceiurilor şi mişcărilor noastre în care eu stărui, mărturiile de basm, puţin numai să aibă fiinţă, îmi slujesc tot atît ca şi cele adevărate. întîmplate sau neîntîmplate, la Roma sau la Paris, lui Ioan sau lui Petru, sînt totuşi o întorsătură a învredniciri omului despre care ele îmi dau cu folos de ştire în cea poveste. Eu le văd şi le trag pe spuza mea, de-or fi umbră sau trup. Iar în feluritele învăţăminte care se culeg din istorisiri, mă slujesc de cea mai arară şi mai izbitoare. Sînt scriitori a căror menire este să spună întîmplările ; a mea, dac-aş şti să le dau chip, ar fi să istorisesc cum ar putea ele să se iveasc㠔. Pe bună dreptate se îngăduie în şcoli a se face asemuiri închipuite, cînd nu se află aievea. Cu toate acestea eu nu o fac. Şi între orice habotnic al credinţei cronicăreşti. în pildele scoase aici, din ce am citit, făcute sau spuse de mine, nu mi-am încuviinţat îndrăzneala să schimb cele mai neînsemnate şi nefolositoare împrejurări. Cugetul meu nu

sminteşte nimic, nu ştiu ce face ştiinţa mea. în legătură cu aceasta mă duce gîndul că unui teolog, unui filozof şi altora de felul lor, ale căror eugcte au desăvîrşită şi nestrămutată priveghere, lor li s-ar potrivi să scrie istoria. Cum pot ei să-şi lege crezămîntul pe crezarea mulţimii ? Cum pot ei pune temei pe gînduri şi inşi necunoscuţi şi da drept argint bătut ticluirile lor ? Aceştia s-ar feri să dea în vileag fapte cu mai multe întorsături petrecute sub ochii lor, ţinuţi fiind cu jurămînt de un jude, şi nu au om cît de aproapiat de al cărui gînd să poată cu totul răspunde. Socot mai puţin pradă întîm- plării să scriu despre lucrurile trecute, decît despre cele de faţă, mai ales că acel care scrie nu are în seamă decît un adevăr luat de împrumut. Unii mă îndeamnă să scriu despre trebile din vremea mea, socotind că eu le privesc cu un ochi mai puţin orbit de patimă decît un altul şi mai de aproape, fiindu-mi dat de soartă să am pas de trecere la fruntaşii mai multor tabere. Dar ei nu spun că eu, fie pentru a căpăta însăşi faima lui Salustiu, nu mă voi osteni în aceasta, duşman jurat fiind al silinţei, strădaniei şi stăruinţei, căci nimic nu este mai împotriva felului meu decît o povestire lungă ; tai şirul atît de des, lipsindu-mi suflarea şi nu le pot nici lămuri, nici întocmi cumsecade, neştiutor, mai rău decît un copil, al legăturii cuvintelor folosite pentru lucrurile îndeobşte trebuincioase ; m-am apucat totuşi a spune numai cele ce ştiu spune, potrivind plăsmuirea puterilor mele ; dacă mi-aş lua călăuzitor, s-ar putea ca pasul meu să dea greş, mergînd în pasul lui. Iar voia mea este atît de în voie, încît aş fi dat la tipar judecăţi pe care eu însumi cu mintea-mi le-aş judeca pe nelege şi de osîndă. Plutarh bucuros ne-ar spune despre cele de el întocmite, că treaba altuia este ca pildele sale să cuprindă adevărul cu totul şi întru toate ; treaba lui este să fie folositoare urmaşilor şi să aibă străbaterea care luminează pe calea virtuţii. Nu este primejdios, cum se întîmplă cu scrisul pentru leac, dacă o veche poveste va să fie într-un fel sau altul.

CAPITOLUL XXII CÎŞTIGUL UNUIA ESTE PAGUBA ALTUIA

(a) Demades din Atena a pedepsit pe un om din oraş care se îndeletnicea cu vînzarea celor trebuincioase în- mormîntărilor, găsindu-i vină că preţurile cerute sînt prea mari şi n-are cîştig decît pe urma morţii multor inşi. Judecată ce-mi pare a fi prost întemeiată, cu atîta mai mult că nu se află cîştig decît în paguba altuia şi, aşa văzute lucrurile, ar trebui pedepsit orice fel de cîştig.

Negustorului nu-i merg trebile bine decît din nesă- buiala tinereţii; plugarului — din scumpetea grînelor ; meşterului zidar — din dărăpănarea caselor ; slujitorilor dreptăţii — din împricinări şi certuri între oameni ; însăşi cinstea şi învrednicirea slujitorilor religiei se trag din moartea şi viţiile noastre ; nici un doftor nu e doftor, dacă sănătatea, fie a prietenilor, l-ar bucura, spune un vechi comic grec ; nici un ostaş — pşcea din oraşul său ; astfel cu toate. Iar, ce e mai rău, să coboare fiecare în sinea sa şi va afla că mare parte din dorinţele insului se nasc şi se hrănesc în dauna celuilalt.

Cele ce privind, răsăritu-mi-a gîndul că firea, în atot- cuprinsul alcătuirii sale, nu tăgăduieşte cele spuse aici, căci şi fizicienii ţin că naşterea, hrănirea şi sporirea fiecărui lucru stricăciune şi părăduire altuia aduc :

Nani quodcumque suis mutatum jinibus exit, Continuo hoc mors

est illius, quod juit ante [1].

CAPITOLUL XXIII

DESPRE ÎNDĂTINARE ŞI ANEVOINŢA SCHIMBĂRII UNEI LEGI ÎMPUTERNICITE

îmi pare că acela a înţeles bine tăria îndătinării care, cel dintîi, a ţesut următoarea poveste : o femeie într-om sat s-a învăţat să mîngîie şi să ia în braţe un viţel de la naşterea lui şi, ridicîndu-l neîncetat, a ajuns, din obişnuinţă, să-l ridice ditamai bou ; căci cu adevărat îndăti- narea este o amarnică şi amăgitoare dăscăliţă. împlintă în noi, puţin cîte puţin, pe furiş, pecetea atotputerniciei sale ; şi dintr-un blînd şi sfios început, se înzdrăveneşte şi se înrădăcinează, cu ajutorul timpului, dezvăluindu-ne deodată faţa ei cruntă şi tirană, către care nici nu mai avem măcar neatîrnarea să

ridicăm privirile. O vedem cum sminteşte în totul rosturile fireşti,

(c) *Usus efficacissimus rerum omnium magister* [1].

(a)Eu cred în hăul (c) peşterii din *Republica* lui Pl aton şi cred (a) doftorilor care atît de des, în faţa tăriei sale, înlătură povaţa meşteşugului lor : şi pe acel rege care s-a deprins a bea otrăvuri şi fata despre care Albert povesteşte că se obişnuise a se hrăni cu păianjeni.

(b)Iară în cea lume a Indiilor noi s-au găsit mari popoare sub felurite ceruri, care trăiau din otrăvuri, le păstrau, le puneau în cocă, mai încă şi lăcuste, furnici, şo- pîrle, lilieci ; şi ajuns-a un broscoi vîndut cu şase scuzi pentru ale gurii ; ei le fierb şi le pregătesc cu felurite ze- muri. S-au mai şi aflat ţări, unde vinaţurile şi cărnurile noastre sînt socotite otrăvitoare şi ucigătoare, (c) *Gon- suetudinis magna vis est: pernoctant venatores în nive;*

în montibus uri se patiuntur; pugiles, caestibus, contusi, ne

inegemiscunt quidem[1].

Aceste pilde din străini nu sînt atît de străine, dacă luăm în seamă că ni se întîmplă adesea ca îndătinarea să tocească simţirile noastre. Nu e nevoie să aflăm ce se spune de vecinii pragurilor Nilului şi cele ce gîndesc filozofii de cîntarea cerească, deoarece trupurile acelor cercuri fiind închegate şi lucii, neapărat se freacă şi se ating unele de altele în rostogolire, înstrunind minunata cîntare ale cărei împletiri şi mlădieri îmbină rotirile şi schimbările felurite ale încinsului stelelor ; pe atotcuprins însă, auzul fiinţelor de aici jos este asurzit, ca al eghip- tenilor, de neîncetarea acelei cîntări şi nu o poate desluşi oricît de grozavă i-ar fi tăria. Fierarii, morarii, armurierii n-ar putea răbda zgomotele care-i împrejură, dacă le-ar simţi ca şi noi. Colanul de flori de la gîtul meu îl pun ca să-mi miresmeze, dar după ce l-am purtat trei, patru zile în şir, mireasma este numai pentru ceilalţi şi, mai ciudat, oricît de îndelungi lipse şi neîntrebuinţare în timp, obişnuinţa poate lega şi păstra în simţurile noastre tipărirea. Cum se întîmplă celor a căror casă este în vecină- tatea vreunei clopotniţe. Eu locuiesc într-un turn unde, la toacă şi la vecernie, un clopot foarte mare bate în toate zilele pentru *Ave Maria*. Dăngănitul acellia îlmi zdruncină pînă şi turnul, iar la început îmi părea de nesuferit; puţin timp după, atît de bine m-am obişnuit, că-l aud fără supărare şi adesea nici nu mă trezeşte.

Platon dojenise un copil care se juca cu nişte nuci ; acesta-i răspunse : „Mă dojeneşti pentru nimica toată". — „Obişnuinţa, zise Platon, nu este nimica toată". Eu socot că păcatele noastre de căpetenie sînt împlîntate din cea mai fragedă copilărie şi cea mai însemnată călăuzire stă în mîinile dădacelor noastre. Nu e bună păsuirea mamelor, cînd lasă copiii să-şi treacă vremea răsucind gîtul puilor sau să se joace vătămînd pisicile şi cîinii ; iar greşit tatăl ia drept semn bun că fiul său loveşte jignitor un ţăran sau uu slujitor, care nu au cum se apăra ; şi socotesc drept şotie să înşele pe ortacul său de joacă cu vreo isteaţă şiretenie sau păcăleală. Acestea sînt adevărate răsădiri şi în- sămînţări ale cruzimii, tiraniei şi ale trădării ; ele încol- ţcsc şi cresc acolo cu străşnicie şi se întăresc pe urmă, ocrotite de obişnuinţă. Iar primejdioasă creştere este să îngădui asemenea urî te apucături, fiind dată frăgezimea vîrstei şi uşurătatea făptaşului. Mai întîi, că firea vorbeşte şi glasul ei este mai lămurit şi stăruitor, atunci cînd este mai firav. în al doilea rînd, hîzenia tragerii pe sfoară nu ţine de un galben sau un

ac. Ţine de ins. Găsesc mai drept să socoteşti aşa : de ce n-ar înşela cu un bou, dacă înşeală cu un ou ? Decît cum fac ei : nu-i vorbă decît de un ou ; se vor feri cînd va fi un bou. Copilul trebuie învăţat să urască viţiile fiinţei lor şi să li se arate sluţenia firească pe care o au, ca să se lepede de ea, nu numai în faptele lor, dar şi în inima lor. Gîndindu-se la acestea, să se scîrbească, oricum ar purta mască. Eu ştiu bine că din pruncie am fost călăuzit a merge pe drum deschis şi drept şi a-mi sta împotriva inimii păcăleala şi viclenia în jocurile mele de copil ; şi drept este să iei seamă că jocurile de copii nu sînt jocuri, ci trebuie judecate ca faptele lor cele chibzuite ; nu este glumă cît de uşuratică, în care cu negreşit să nu pun de la mine, fireşte, fără silinţă, piedică înşelătoriei. Joc cărţi pe sfanţi şi am în vedere ca şi cînd ar fi pe galbeni, cînd am a pierde sau cîştiga, fie că joc cu soţia şi fata mea, sau că jocul are însemnătate, în toate şi pentru tot, ochii mei stau de strajă şi nu sînt alţii de care să mă feresc mai mult.

(a) De curînd am văzut la mine un omuleţ, de fel din Nantes, fără braţe din născare, care-şi dedase atît de bine picioarele a-i sluji drept mini, încît cu adevărat uitaseră pe jumătate rostul lor firesc. El le şi numeşte mîinile lui ; taie, încarcă pistolul, trage, pune în ac, coase, scrie, scoate căciula, se piaptănă, aruncă zaruri şi cărţi de joc, dovedind în toate dibăcie ca oricare altul. Banii pe care i-am dat (căci îşi cîştiga viaţa arătîndu-se) i-a luat cu piciorul, cum am face noi cu mîna. În copilăria mea am văzut pe un altul care prindea un paloş greu şi o suliţă de subsuoara gîtului, lipsindu-i mîinile, le arunca şi le prindea, .zvîrlea pumnalul şi trăgea cu biciul tot atît de bine ca oricare căruţaş din Franţa.

Dar, înrîurirea obişnuinţei se vede cu mult mai bine din ciudatele întipăriri ce lasă în sufletele noastre, unde nu găseşte atîta împotrivire. Ce nu poate ea asupra judecăţilor şi credinţelor noastre ? Oricît de năstruşnică părere (las deoparte grosolana măsluire a religiilor, care au îmbătat atîtea mari naţii şi atîţi oameni cu greutate ; deoarece cuprinsul ei este în afară de cele dăruite minţii omeneşti şi poate fi iertată orbirea celui care nu primeşte .nespusa luminare şi ocrotire dumnezeiască), dar în toate alte păreri, cît de ciudate ar fi, obişnuinţa şi-a împlîntat legea ei oriunde găseşte cu cale şi foarte dreaptă este -această veche strigare : *Non pudet physicum, id est, spe- culatorem*

venatoremque naturae, ab animis consuetudine imbutis quaerere testimonium veritatis [1].

(b) Eu socot că nu-i cît de năstruşnică năzărire închipuită de om, care să nu se potrivească vreunei îndătinări obşteşti şi, ca urmare, căreia mintea să nu-i dea întărire şi să-i găsească temei. Sînt popoare unde drept bună ziua se întoarce spatele şi unde, dacă regele scuipă, cea mai încuviinţată dintre jupîniţele curţii întinde mîna, iar în altă naţie, cei cu mai multă vază în jurul regelui adună cu o cîrpă murdăria.

(c) Să răpim aici locul pentru o povestire. Un gentilom francez îşi sufla totdeauna nasul între degete, treabă cu totul împotriva obiceiului nostru. El îşi apăra purtarea sa (era vestit în a le nimeri) cu întrebarea următoare : „Ce preţ are acea lepădătură, ca să ne apucăm a o păstra iiitr-o rufă subţire şi, mai mult, s-o ţinem cu grijă la noi, în loc s-o zvîrlim departe cum facem cu celelalte murdării ?" Am găsit că spusa lui nu era lipsită de judecată : îndătinarea îmi răpise mie vederea acestei ciudăţenii, care pare totuşi hîdă povestită despre altă ţară.

Minunile sînt pe măsura neştiinţei în care noi stăm faţă de

fire, nu după fiinţa firii[1]. Obişnuinţa amorţeşte mersul judecăţii noastre. Barbarii nu ne sînt nouă cu nimic mai a mirare decît le părem noi lor, nici în mai multe prilejuri : cum ar mărturisi fiecare, dacă fiecare ar fi luat cunoştinţă de pildele cele noi care sînt în faţa ochiului şi le-ar potrivi cu ceea ce-l priveşte pe el, făcîndu-le partea cuvenită cu judecată sănătoasă. Mintea omenească este o boială pătrunsă cam deopotrivă în toate crezările şi moravurile, orice chip ar avea ele : necurmată, ca plăsmuire la nesfîrşire felurită. Dar să mă întorc la cele ce spuneam. Sînt popoare (b) unde, în afară de soţie şi copii, nimeni nu vorbeşte regelui decît printr-un fel de tulnic. La acelaşi popor, fecioarele descoperă părţile de ruşine şi femeile le acoperă şi le ascund cu grijă ; acest obicei îşi are pereche şi aiurea ; partea femeiască nu pune preţ pe neprihănire decît în căsătorie, fetele pbit fi destrăbălate cît vor, iar cînd rămîn grele, folosesc leacuri de lepădătură cu ştirea tuturor. Aiurea, dacă un negustor se căsătoreşte, toţi negustorii poftiţi la nuntă se culcă cu mireasa înainte de mire şi cu cît sînt mai mulţi cu atît mai mare este cinstea ei şi o chezăşie de putere şi vrednicie. Dacă un ostaş se însoară, tot aşa este ; tot atît cu un nobil şi cu toţi ceilalţi, în afară de plugari şi de cei de rînd, căci atunci este treaba boierului ; cu toate acestea nimic nu stă împotrivă ca în căsătorie femeia să fie cît de aspru ţinută şi să fie credincioasă. Sînt naţii unde se află case de dezmăţ cu bărbaţi şi căsătorii ; altele, unde femeile merg la război deopotrivă cu bărbaţii, în rînd la luptă, sînt şi căpetenii de oşti ; altele, unde-şi agaţă inele nu numai de nas, buze, obraz, degete de la picior, dar îşi trec vergele de aur grele prin ţîţe şi prin bucile dinapoi ; altele, unde mîncînd se şterg pe pulpe şi pe tălpi; unde copiii nu moştenesc, ci fraţii şi nepoţii ; altele unde nepoţii moştenesc, afară de moştenirea principelui, iar altele, unde se află judecători atotputernici, care orînduiesc avuţiile pe seama obştei, avînd sarcina privegherii, îngrijirii pămînturilor şi a împărţirii rodului după nevoile fiecăruia ; unde moartea copiilor este jelită, iar cea a bătrînilor sărbătorită ; unde dorm în paturi cîte doisprezece, de-a valma cu femeile lor ; unde femeile care-şi pierd soţul prin moarte năprasnică se pot iarăşi căsători ; altele, unde partea fe- meiască este atît de dispreţuită, încît ucid fetele la naştere şi pentru nevoi cumpără femei de la vecini ; unde soţii pot să le izgonească fără pricină, iar femeile nu au cum să-i învinuiască ; unde soţii sînt în drept să le vîndă dacă sînt sterpe ; altele, unde trupul mortului e

fiert, apoi zdrobit pînă se face un aluat, pe care-l mestecă în vinul lor şi-l beau ; unde- mormîntarea cea mai de dorit este să fii mîncat de cîini ; în alt loc de păsări. Unde se crede că sufletele fericite trăiesc în voie, pe cîmpii plăcute, înzestrate cu toate înlesnirile traiului şi de la ele vine acel răsunet auzit de noi ; altele, unde se luptă sub apă şi întind arcul îno- tînd ; unde, drept semn de supunere trebuie să se ridice umerii şi se pleacă capul ; unde, cînd se intră în locuinţa regelui îşi scot încălţările. Unde eunucii, care au paza femeilor cucernice, nu mai au nas şi buze de îngăimare, ca sA nu poată fi iubiţi ; iar preoţii-şi crapă ochii ca să se apropie de demoni şi să culeagă oracolele lor ; unde fiecare făureşte zeu din ceea ce-i place ; vînătorul, un leu sau o vulpe ; pescarul, anume peşti ; şi au idoli pentru fiecare fapt sau patimă omenească ; soarele, luna şi pămîntul sînt zei mai însemnaţi ; jurămîntul lor este să atingi pămîntul privind soarele ; sînt ţări unde se mănîncă peştele şi carnea crude, (c) Unde marele legămînt este să juri pe numele unui mort care a avut faimă în ţară, cu mîna pe mormîntul său. Unde darul regelui trimis principilor supuşi este, în fiecare an, focul. Cînd solia-l aduce, toate focurile în toate casele se sting. De la acest nou foc întreg poporul ţinînd de principe trebuie să vie să aprindă pe al său, pentru a nu fi pedepsiţi cu moartea, vinovat că înfruntă cinstea măririi regeşti. Cînd regele se lasă de domnie, ca să nu mai cate decît de cele sfinte (ceea ce se Jntîmplă adesea), cel dintîi urmaş la scaunul regesc trece drepturile pe al t reilea moştenitor, lăsîndu-se şi el de domnie ; altele, unde, după nevoi, ei schimbă o rînduială politică, înlătură regele cînd le vine bine şi sfatul judeţilor li ţine locul, luînd cîrma ţării, iar alteori e dată în mîna obştei. Altele, unde la bărbaţi şi la femei se face tăiere împrejur şi sînt botezaţi. Unde ostaşul care a putut să aducă şapte capete de duşman regelui era boierit, (b) Unde se trăieşte cu credinţa atît de arară şi neomenoasă a piei- rii sufletelor. Unde femeile nasc fără vaiete şi spaimă, (c) Unde femeile poartă la fiecare pulpă bucăţi de aramă, iar dacă le muşcă vreun păduche, datorinţă de cinste este să-l muşte şi ele, şi nu îndrăznesc să se mărite pînă nu şi-au dat fecioria regelui, dacă-i pe voia lui. (b) Unde se dă bună ziua atingînd pămîntul cu degetul, apoi îndrepţi ndu-l spre cer. Unde bărbaţii duc povara pe cap şi femeile pe umăr ; ele lasă udul din picioare, iar bărbaţii pe vine. Unde drept semn de prietenie ei trimit singele lor şi oamenii pe care-i cinstesc îi

tămîiază ca pe zei. Unde căsătoriile nu sînt îngăduite nu numai pînă la a patra spiţă, dar şi mai îndepărtată. Unde se dă sin la copii patru ani şi adesea doisprezece şi tot acolo e socotită primejdie de moarte a-l alăpta în cea dintîi zi. Unde tatăl are grija pedepsirii băieţilor, iar femeile a fetelor ; şi-i pedepsesc afumîndu-i atîrnaţi de picioare. Unde femeile sînt tăiate împrejur. Unde se mănîncă tot felul de ierburi, lăsînd deoparte numai pe cele care au miros urît. Unde totul este vraişte, iar casele lor, oricît de frumoase şi bogate ar fi, nu au uşi, nici ferestre, nici lăzi cu lacăte ; lotrii sînt pedepsiţi încă pe atîta cît în alte părţi. Unde omoară păduchii între dinţi ca maimuţele şi le pare groaznic a-i strivi între unghii. Unde nu-şi taie toată viaţa nici părul, nici unghiile ; aiurea, unde se taie numai unghiile la mîna dreaptă, iar la stînga se lasă de frumuseţe, (c) Unde îngrijesc părul de partea dreaptă pe cît se poate şi-l rad de partea stingă ; unele ţinuturi învecinate unde-l îngrijesc în faţă iar în spate îl rad ; (c) unde se împrumută pe plată pentru desfătare copii şi soţiile la ospeţe. Unde, fără necinste, se poate avea copil cu mama şi tatăl se poate împreuna cu fata şi cu fiii lui ; (a) ici se trăieşte din carne omenească, colo este cucernic faptul să-ţi ucizi tatăl vîrst- nic ; aiurea tatăl hotărăşte, fiind încă pruncul în pîntecul mamei, care va să fie ucis şi care poate fi păstrat, hrănit şi păzit; aiurea soţii vîrstnici îşi dau femeile tinerilor, iar în altă parte ele rămîn fără păcat în devălmăşie ; în unele părţi se fălesc chiar, purtînd atîţia ciucuri frumoşi la tivul fustelor cîţi bărbaţi au cunoscut. Nu oare datina făcut-a ca femeile să fie ţinute ca un bun obştesc ? Nu ea le-a pus armele în mînă ? Şi le-a dat putere să ridice oşti şi să meargă la bătălie ? Iar ceea ce întreaga filosofie nu a putut împlînta în mintea celor mai înţelepţi nu se află din porunca îndătinării la cei mai de rînd ? Căci ştim naţii întregi la care nu numai groaza de moarte era dispreţuită, dar ceasul sfîrşitului la fiinţele cele mai scumpe ura cu bucurie sărbătorit mai ştim unde copii de şapte nni sufereau, ca să li se încerce tăria, să fie bătuţi pînă la moarte fără a crîcni sau a li se clinti faţa ; unde bogăţia ora atît de nesocotită, încît cel mai prăpădit om nu se înjosea să întindă mîna ca să ridice o pungă cu galbeni. Ştire avem că în ţinuturi rodnice, îndestulate cu toate cele pentru trai, la ospăţuri nu aveau decît un singur fel, ca în toate zilele, pîine, verdeţuri şi apă.

(b) Iar la Chios nu s-a întîmplat oare şi acea minune că şapte sute de ani nu a fost pomenită femeie sau fată cure să greşească împotriva cinstei ?

(a) La urma urmei, pare-mi-se că obişnuinţa ne mînă a face şi a fi în stare de orice pe lume şi, cu multă cuminţenie, Pindar o numeşte, după cîte mi s-a spus „Crăiasa şi împărăteasa lumii", (c) Cel care a fost întîlnit bă- tîndu-şi tatăl a răspuns că este datina casei sale ; tatăl său astfel bătuse pe al lui, bunicul pe străbunic şi, arătîn- du-şi fiul : „Acesta mă va bate cînd el va ajunge în anii mei".

Şi tatăl cel bătut şi trîntit la pămînt pe uliţă de către fiul său a poruncit acestuia să se oprească la o anume poartă, că acolo era semnul de hotar al cruntei purtări îndătinate faţă de părinţi în

neamul lor. îndătinarea, spune Aristotel [1], tot atît de des ca şi năravul la femeile bolnave, te mînă a-ţi smulge părul, a-ţi roade unghiile, a mînca Jur şi pămînt, şi tot atît din obicei bărbaţii se împreună cu bărbaţi.

Legile cugetului, care noi spunem că sînt născute din fire, din îndătinare se nasc, fiecare purtînd în sine cinstirea părerilor şi obiceiurilor încuviinţate şi urmate în jurul său, neputîndu-se dezbăra de ele fără mustrare, iar ducă stăruie a le urma multă laudă culege.

(b) Cîncl cei din Creta, în vremi de demult, vroiau să blesteme un om rugau zeii să-l ducă a lua un prost obicei, dar cea mai însemnată urmare a puterii obiceiului este că ne prinde şi ne împresură într-atît şi pătrunderea-i este atît de mare, că noi luăm drept ale noastre poveţele şi arătările poruncii sale. Cu adevărat le adulmecăm deodată cu laptele mamei, deoarece faţa lumii ni se arată pe ceea ce-am deschis ochii ; credem că nu avem de umblat decît pe una şi aceeaşi cale, iar părerile găsite îndeobşte încredinţate în jurul nostru cresc în sufletele noastre din încolţirea seminţei părinteşti, părîndu-ne a fi atotcuprinzătoare şi pe întregul firii.

(c) De aceea se întîmplă că lucrurile scoase din ţîţîna obiceiului par a fi scoase şi din ţîţîna judecăţii : martor Dumnezeu este, de cele mai multe ori, cît de nesocotit ! Dacă fiecare ar face cum facem noi, care am învăţat a ne cerceta, cînd aude o dreaptă zicală, să caute neapărat întrucît îl priveşte, ar vedea că nu este numai un cuvînt de preţ, dar că este şi o şfichiuire a obiceiului proastei lui judecăţi. Se primesc însă sfaturile adevărului şi poveţele sale ca şi cînd ar fi date mulţimii, nu pentru sine şi, în loc să le facă culcuş în purtarea sa, fiecare, cu multă nesocotinţă şi fără izbutire, le culcă în amintirea sa. Dar, să ne întoarcem la atotputernicia îndătinării.

Popoarele crescute în libertate şi poruncindu-şi ele însele socotesc orice alt chip de orînduire a politicii pocită şi nefirească. Cei care trăiesc sub ocîrmuire regească tot atîta fac ; oricîtă uşurare le-ar aduce sorţii unei schimbări, pînă şi atunci cînd au scăpat de jugul unui stăpîn, aleargă să-şi găsească pe un altul înfruntând aceleaşi greutăţi, pentru că nu se pot hotărî a urî stăpînirea. Prin mijlocirea obiceiului, fiecare este mulţumit de locul unde l-a aşezat firea şi sălbaticii din Scoţia nu au ce vedea în Touraine, nici sciţii în Tesalia.

(a) Darius întrebase pe unii greci care ar fi preţul dacă ei s-ar învoi să capete năravul celor din Indii, care mănîncă pe părinţii lor morţi (aceasta le era datina, judecind că nu le pot da mormînt mai bun decît trupul lor) ; ei răspuns-au că pentru nimic în lume nu ar face-o ; dar cînd el încercă să aducă pe cei din India a se lăsa de felul lor de a fi şi a se lua după cei din Grecia, care ardeau trupul părinţilor, aceştia se îngroziră încă şi mai tare. Aidoma fiecare, mai ales că obiceiul -ne ascunde faţa adevărată a lucrurilor.
Nil adeo magnum, nec tam mirabile quidquam Principio, quod non minuant mirarier omnes Paullatim

Odinioară, avînd a da întărire unor datini socotite la noi foarte însemnate, răspîndite pretutindeni, şi nefiin- du-mi pe voie să fac cum se face, a da întărirea numai cu putere de lege şi prin pilde, dar să merg pînă la obîrşia lor, aflat-am că la temelie erau atît de şubrede şi slabe încît de-a binelea m-am scîrbit pe mine, care trebuia să le împuternicesc pentru alţii.

(c) Este cum povăţuieşte Platon, pentru a stîrpi iubirile împotriva firii de pe vremea lui; el zice să fie înfierate ca fiind osîndite de părerea lumii, învederare socotită de el a fi cea mai puternică, poeţii şi fiecare ins să le la în nume de rău. Aceasta va mijloci ca fetele cele mai frumoase să nu mai ispitească pe părintele lor, nici fraţii chipeşi să nu mai stîrnească iubire surorilor. înseşi fabulele lui Tieste, Oedip şi Macareus au strecurat această folositoare credinţă în creierul fraged al copiilor prin frumuseţea glăsuirii lor.

Cu adevărat sfielnicia este o frumoasă virtute, al rărei folos se vede îndestul ; dar a o socoti şi preţui ca fiind din fire este tot atît de greu, pe cît de uşor este să o întăreşti prin obicei, legi şi poveţi. Cele dintîi şi atotcuprinzătoare învăţături sînt anevoie de scos la iveală ; iar dascălii noştri le cern

făcînd spume, sau nici măcar în-
drăznind să le pipăie ei se aruncă
de-a dreptul sub ocrotirea datinii ;
astfel fac pe grozavii şi îşi aduc
laude pe ieftin. Cei care nu vor să se
desprindă de la izvorul acelor porniri
greşesc şi mai mult şi se
împotmolesc în păreri sălbatice,
mărturie Crisip, ale cărui scrieri sînt
împănate cu tot felul de uşuratice
arătări în care se ţine de împreunări
nelegiuite, oricare ar fi. (a) Cine va
voi să încerce a se mîntui de
straşnica sţrînsoare a îndătinării
mul/te lucruri va găsi primite ca
fiind fără tăgadă şi care nu se
sprijină decît pe barba deasă şi
zbîrciturile obiceiului de care sînt
nedespărţite ; dar, smulgînd acel
obrăzar şi pu- nînd lucrurile în
lumina adevărului şi a cugetării, cu
toate că va simţi judecata sa cam
zdruncinată, totuşi va fi întoarsă
într-o stare mai întemeiată. Atunci

eu, drept pildă, l-aş întreba ce lucru poate fi mai ciudat decît să vezi un popor silit să urmeze legi despre care nu i s-a pomenit niciodată ; să se ţină în toate trebile căminului său, căsătorii, pomeni, diaturi, vînzări şi cumpărări după pravile pe care nu le poate cunoaşte, nefiind scrise şi învederate pe limba sa şi al căror tîlc şi folosire este nevoit să le cumpere, (c) Nici după isteţimea părerii lui Isocrate, care sfătuieşte pe regele său să lase negustoriile şi tîrgurile supuşilor săi în voie, neîmpovărate de dări şi oprelişti, iar certurile şi neînţelegerile să fie costisitoare, încărcate de gloabă grea şi, după o părere nemaipomenită, să se pună pe tarabă mintea omului şi să se dea legilor preţ de marfă, (a) Eu mulţumesc soartei că, după cum spun cronicarii noştri, un gentilom gascon şi din ţara mea a fost cel

dintîi care s-a împotrivit lui Carol Magnus cînd a vrut să ne dea legi latineşti şi împărăteşti. Ce poate fi mai înfiorător de văzut într-o naţie decît îndătinarea prin lege ca dregătoria de judecător să fie pusă la mezat şi judecăţile să fie plătite cu bani grei şi unde este drept ca dreptatea să nu fie împărtăşită celui care nu are cum s-o plătească ; iar acest negoţ să aibă atîta însemnătate şi călare, încît, în rînduiala politică, să se alcătuiască un al patrulea aşezămînt, al oamenilor care au în mînă impricinările, alături de cele trei în fiinţă : biserica, nobilimea şi poporul, care aşezămînt, avînd în sarcină legile, este atotputernic peste bunuri şi vieţi, fiind trup despărţit de al nobilimii ; ca urmare, să se întîmple ca legile să fie în două feluri, cele ale cinstei şi cele ale dreptăţii, în multe împrejurări bătîndu-se cap în

cap ; unele osîndesc tot atît de aspru să fi răbdat o jignire, cît celelalte osîndesc să 11-0 fi răbdat, datorinţa cuvenită purtătorului de arme face că el cade din cinste şi nobilitate dacă a suferit să fie înfruntat, iar datorinţa cerută de lege ameninţă cu pedeapsa de moarte pe cel care s-a spălat singur de ruşine ; cel care cere prin lege dreptatea sa faţă de o jignire n cinstei sale se necinsteşte şi cel oare n-o cere prin lege este osîndit şi pedepsit de lege ; iar aceste două feţe atît de osebite totuşi privesc o singură cauză ; unii au în sarcină pacea şi ceilalţi războiul; unii cîştigul, alţii cinstea ; unii ştiinţa, alţii virtutea ; unii cuvîntul, alţii fapta'; unii dreptatea, alţii vitejia ; unii cugetarea, alţii puterea ; acestora flindu-le dat caftanul pînă la pămînt, celorlalţi surtucul

.Cît despre lucrurile neînsemnate, ca îmbrăcămintea, rine ar vrea să le aducă la adevăratul lor rost, care este ıı sluji şi înveli trupul, de la care vin grija şi căutarea re avem în această privinţă, noi le dăruim cele mai slute înfăţişări ce se pot închipui; de pildă, cuşmele noastre pătrate, coada cea lungă de catifea de la capul muierilor noastre, care atîrnă cu toate zorzoanele ei pestriţate, mai apoi tot felul de chipuri fără noimă, amintind cea parte bărbătească pe care de ruşine nu o putem numi i/l totuşi o punem sub ochii tuturor, fălindu-ne. Aceste pllduiri totuşi nu împiedică pe un om de înţeles să urmeze purtarea îndeobşte. Mie-mi pare chiar pe dos, că orice npucătură care ne depărtează de felul tuturora şi este nu- limi a insului porneşte mai curînd din nebunie sau din împătimirea ambiţiei, decît din adevărată judecată. Iar înţeleptul trebuie, în sinea lui, să judece neatîrnat lucrurile, să-şi tragă mintea din grămadă, dar, în afară, să urmeze cu totul felul şi chipul încuviinţat. Societatea lumească n-are ce face ,cu gîndurile noastre ; dar toate celelalte fapte, muncă, avere şi însăşi viaţa noastră închinate sînt şi supuse slujirii sale şi părerilor tuturora ; precum a făcut acel bun şi mare Socrate, care nu vrut-a să se mîn- tuie prin nesupunere faţă de jude şi încă faţă de un jude foarte nedrept şi foarte nemernic. Căci pravilă a pravilelor este şi atotcuprinzătoarea lege a legilor ca fiecare să urmeze cea din locul unde se află :

Iată unele din alt cuibar. Mare este întrebarea dacă a schimba o lege împuternicită, oricare ar fi, aduce atîta folos cît rău aduce strămutarea ; cu atît mai mult cu cît politica este clădită din mai multe bucăţi îmbinate în aşa fel, încît nu e cu putinţă să te atingi cîtuşi de puţin de o parte, fără ca întreg trupul să nu o simtă. Legiuitorul thurienilor orînduit-a că oricine vroieşte să doboare vreuna din vechile legi sau să statornicească alta nouă are a se înfăţişa poporului cu ştreangul de gît şi dacă nu este încuviinţată de fiecare, să fie spînzurat pe loc. Cel din Lacedemonia şi-a închinat viaţa ca să capete de la cetăţenii săi întărirea făgăduielii de a nu călca vreuna din poruncile sale. Eforul care a tăiat cu atîta asprime cele două strune pe care Phrynis le adăugase la ţiteră nu s-a omorît cu gîndul dacă sunetul este mai bun

sau mai plin ; dar, pentru ca să
osîndească, a fost de ajuns încăl-
carea vechiului obicei. Aceasta este
ceea ce înseamnă vechea spadă

ruginită a dreptăţii, pe care o

păstrau cei din Marsilia [1]

.(b) Eu sînt scîrbit de noutate, orice faţă ar avea şi dreptate am, deoarece mi-a fost dat să văd cît de dăunătoare îi sînt urmările. Cea care q,e strînge în chingi de douăzeci şi cinci sau treizeci de ani n-a întors totul pe dos, dar se poate spune cu chip de adevăr să se fi nimerit ca ea să fie pricină şi stîrnire a totul : vedem prăpădurile şi relele iscate de atunci fără ea şi împotriva ei; ea ar trebui să-şi taie nasul.
Heu ! patior telis vulnera facta meis
Cei care zdruncină mai întîi un aşezămînt uşor sînt îngropaţi dintr-un început sub dărîmăturile lui. (c) Rodul răscoalei nu rămîne celui care a pornit-o ; el bate şi tulbură apele pentru alţi pescuitori, (b) Legătura şi alcătuirea acestei monarhii şi această mare zidire zguduită şi surpată, mai ales acuim spre sfînşitul ei, diaiu cît vrei drum şi lasă trecere acestor părăduiri. (c) Mărirea regească, spune

2 Prefer să trec drept nebun, dacă nebunia mea îmi place sau dacă nu-mi dau seama de ea, decît să sufăr din pricina înţelep- ciunii (Horaţiu, *Epistolele,* II, 2, 126).

1 Urmăreşte pe omul matur, în fuga sa şi nu scuteşte mai mult tinereţea timidă, care caută să-i scape din mînă (Horaţiu, *Ode,* III, 2, 14).

1 Acoperiţi-vă cu fier şi aramă, moartea vă va lovi şi sub armura voastră (Properţiu, III, 18, 25).

1 Să crezi că fiecare zi este ziua ta cea de pe urmă şi vei primi cu recunoştinţă ziua pe care n-o mai sperai (Horaţiu, *Epistolele,* I, 4, 13).

1 Cînd eram în floarea virstei (Catul, LXVIII, 16).

1 De ce, iritr-o viaţă atît de scurtă, să faci atît de vaste proiecte ? (Horaţiu, *Ode,* II, 16, 17).

1 Bietul de tine ! — spun ei. O singură zi nefastă poate otrăvi toate fericirile vieţii tale (Lucreţiu, III, 911).

1 Aşadar, nu voi termina opera mea ; voi lăsa neîncheiate aceste măreţe ziduri de apărare (Vergiliu, *Eneida,* IV, 88).

1 Vreau ca moartea să mă surprindă în toiul muncii mela (Ovidiu, *Arta de a iubi,* II, 10, 36).

1 Altădată era obiceiul să se înveselească ospeţele făcînd să filfiie moartea şi să se dea spectacole de gladiatori ; aceştia adesea se prăbuşeau printre cupe şi inundau cu sînge mesele banchetului (Silius Italicus, XI, 51).

unul din vechime, se năruie mai anevoie din vîrf pînă la jumătate decît se prăvăleşte de la jumătate în fundul prăpastiei.

Dar dacă cei care au scornit sînt mai dăunători, cei care vor să le calce pe urmă sînt şi mai vinovaţi că apucă a se lua după pilde a căror sluţenie şi răutate ei au simţit-o şi veştejit-o şi dacă este vreo treptare a cinstei pînă şi la făcătura răului, aceştia sînt platnici celorlalţi, cărora le rămîne fala născocirii şi îndrăznelii a fi stăruit mai intîi.

(b) Tot soiul de dezmăţuri noi se adapă bucuros din această dintîi şi spornică izvorîre, scoţînd icoane şi tipare cu care tulbură orînduirea noastră. Citim aceasta însăşi în legile făcute de noi pentru a tămădui cel început de racilă, văzînd uneltirea şi dezvinovăţirea a tot felul de rele să- vîrşiri ; căci ni se întîmplă ce spune Tucidide despre războaiele dintre cetăţeni pe vremea sa, că,

1 Nici faţa cruntă a unui tiran, nici austrul furios, care răscoleşte Adriatica, nimic nu poate clinti străşnicia sa, nici chiar Jupiter aruncînd trăsnetele sale (Horaţiu, *Ode,* III, 3, 3).

1 Te voi ţine sub cea mai strînsă pază, legat de mîini şi de picioare. — Un zeu mă va elibera, cînd voi vroi eu. — Acest zeu, Cindesc, va fi moartea. Moartea este ultimul termen al lucrurilor (I loraţiu, *Epistole* I, 16, 76).

1 Muritorii, unul după altul îşi împărtăşesc viaţa, ca o făclie pe care şi-o trec din mînă în mînă, la cursele sacre (Lucreţiu, II, 75, 78). O remarcă : citatul apare într-un context în care Montaigne urmează cu fidelitate poemul filosofic al lui Lucreţiu *Despre natura lucrurilor.*

1 Prima oră a vieţii este o oră mai puţin din viaţă (Seneca, *Hercules furens,* act III).

1 A te naşte înseamnă a începe să mori ; sfirşitul nostru este consecinţa începutului (Manilius, *Astronomica,* IV, 16).

1 La ce bun să prelungesc zile care nu vor putea fi întrebu- Inţalc mai bine decît cele trecute? *(Ibidem,* III, 954).

1 Nepoţii voştri nu vor vedea mai multe decît au văzut părinţii voştri (Manilius, I, 529).

1 Şi anul reîncepe fără încetare drumul pe care l-a parcurs (Vergiliu, *Georgicele,* II, 402).

1 Nu pot nimic închipui, nimic născoci din nou ca să vă fiu pe plac ; toate sînt repetări ale aceloraşi plăceri (Lucreţiu, III, 957).

pentru a cruţa smintelile obşteşti, ei le botezau cu nume noi mai blinde, ca să le păsuiască, stricând şi slăbind adevărata lor însemnătate. Cu toate acestea se face, pentru a îndrepta cugetele şi orezămintele noastre, *honesta oratio est*[1], zice-se, (c) *adeo nihil motum ex antiquo, probabile est !* [2]. Dar oricît de bun prilej de noutate, foarte primejdios este. (b) Iar mie-mi pare, drept să spun, că mare este iubirea de sine şi trufia să preţuieşti într-atît părerile tale, ca pentru a le întemeia, să trebuiască răsturnată pacea obştească, şi să strecori atîtea rele de neînlăturat şi o atît de spăimîntătoare otrăvire a moravurilor pricinuite de războaiele lăuntrice şi schimbările întocmirilor în treabă cu atîta greutate, şi să le aduci în ţara ta de obîrşie. (c) Nu este oare proastă chibzuială a da pas atîtor sminteli dovedite şi neapărate, ca să stai împotriva unor rătăciri fără dovedire şi de dezbătut ? Este oare soi mai rău de stricăciune decît cel care zdruncină cugetul în sinea omului ?

1 Atunci nu vom mai avea să ne îngrijorăm nici de noi, nici ilr viaţă... şi nu ne va rămîne nici un regret al existenţei *(Ibidem,* III, !)32, 935).

1 Fraza precedentă cuprinde traducerea acestor versuri (Lu- i i cţiu, *Despre natura lucrurilor* III, 939).

1 [3] Aveţi în vedere că timpurile apuse, că secolele scurse sînt pentru noi ca şi cum nici n-ar fi fost (*Ibidem,* III, 985).
1 Toate rele viitoare la rindul lor vă vor urma *(Ibidem,* III, 981).

1 Nu a fost zi şi nu a fost noapte care să nu fi auzit, alături de scîncetul copilului, strigătele de durere care însoţesc moartea şi pregătirile mormîntului (*Ibidem,* V, 579).

1 Cînd e puternică, o închipuire prilejuieşte intîmplarea.

1 Schimbat în băiat, Ifis şi-a împlinit dorinţele ce le avusese ch fată (Ovidiu, *Metamorfozele,* IX, 793).

1 Nu ştiu ai cui ochi îmi deoache mieluşeii blînzi (Vergiliu, *Ecloge,* III, 103).

1 Căci dacă un lucru se schimbă şi se preface în ce-i priveşte firea, deîndată moare ceea ce a fost mai înainte (Lucreţiu, II, 752).

1 Uzul e cel mai mare dascăl în toate lucrurile (Pliniu, *Istoria naturală,* XXVI, 2).

Senatul a îndrăznit să plătească cu această înfrîngere neînţelegerea dintre el şi popor în privinţa slujbei religiei lor : *ad deos id magis, quam ad se, pertinere ; ipsos visu- ros ne sacra sita polluantur* potrivit răspunsului dat de oracului din Delfi celor în război cu mezii : aceştia se temeau de năvălirea perşilor şi l-au întrebat pe zeu ce au de făcut cu comoara sfîntă din templul său, unde s-o ascundă, unde s-o ducă, iar el răspunsu-le-a să nu mişte nimic, să se îngrijească de ei înşişi, căci el este în stare să păzească cele ce sînt ale lui.

(b) Religia creştină are toate întipăririle unei nespuse dreptăţi şi folosiri ; nici una însă mai vădit decît neapărata poruncă de a da ascultare celui mai presus şi a păstra orînduirea obştească. Cît de însemnată pildă lăsa- tu-ne-a înţelepciunea dumnezeiască pentru a împlini mîn- tuirea neamului omenesc şi a călăuzi strălucita sa biruinţă asupra morţii şi păcatului, cînd nu a vrut să o facă decît supusă rînduielii dregătoriei, şi a dat pe seama orbirii şi neajunsului vederilor şi obiceiurilor noastre propăşirea şi mersul unei atît de înălţate şi uimitoare îndepliniri; lăsînd să curgă însuşi sîngele

1 Tăria obişnuinţei e uriaşă. Vînătorii îşi petrec nopţile în omături sau se pirlesc în căldura soarelui la munte. Luptătorii răniţi de cest nu scot nici măcar un geamăt (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 17).

Ce ruşine pentru un fizician să invoce obiceiul ca dovadă a adevărului, dat fiind că rolul său este de a observa şi de a cerceta natura (Cicero, *De natura deorum,* I, 30).

1 Acest pasaj de referinţă (reluat de Montaigne în cap. 30 din c.irtea a II-a) exprimă o viziune neobişnuită în secolul al XVI-lea În flagrantă opoziţie cu dogmele bisericii şi care — fără a ajunge la nlcism — denunţă „grosolana măsluire a religiilor", explicînd-o prin antropomorfism (deci, prin lipsa „revelaţiei divine").

1 Citat din Aristotel *Etica nicomahică,* VII, 6.

1 Dicton grecesc : „Trebuie să dai ascultare legilor patriei tale".

1 Este vorba despre Marsilia grecească, denumită Massilia.

1 A ! Ale mele sînt săgeţile care m-au rănit (Ovidiu, *Epistola lui Filidis către Demofon).*

2 Căci adevărat este că niciodată o schimbare făcută aşezărilor din vechime nu merită cinstire (Titus Livius, XXXIV, 54).

nevinovat al multora dintre chemaţii şi aleşii săi, răbdînd înddlung trecerea anilor ca să coacă rodul nepreţuit al dreptăţii.

Multe ar fi de spus cît stă de departe cauza celui eare urmează orînduirea şi legile ţării sale de a celui care se prinde a le îndrepta şi schimba. Cel dintîi aduce în a sa chezăşie nestrămutarea, ascultarea şi o pildă : orice ar face nu poate fi un rău, cel mult este nenoroc, (c) *Quis est enim, quem non moveat clarissimis monumentis testata consignataque antiquitas ?* [1].În afară de ce zice Isocrate, că cusurul are mai multă parte de cumpănire decît depăşirea, (b) Celălalt are partea cea mai aspră, fiindcă cine se apucă a schimba şi a alege încalcă împuternicirea de judecată şi trebuie să ia asupră-şi dovedirea hibei pe care o înlătură şi a binelui pe care-l pune în loc. (c) Acest fel atît de rînd în a le privi m-a înşurubat în scaunul meu şi m-a înfrînat încă din tinereţe, cînd eşti mai cutezător, să nu încarc umerii mei cu prea greaua povară a-mi însuşi răspunderea unei atît de însemnate ştiinţe şi să îndrăznesc pe făgaşul ei ceea ce, cu judecată sănătoasă, nu aş putea îndrăzni pentru cea mai neînsemnată din învăţăturile pe care le-am primit şi unde încumetarea judecăţii nu aduce vreo ştirbire ; pă- rîndu-mi foarte neîndrept a vroi să supui orînduirile şi rîn- duielile obşteşti şi statornice neastâmpărului unei năzăriri a'e insului (socotinţa insului nu are lege decît pentru sinea lui) şi a te încumeta întru legile dumnezeirii, ceea ce nu ar fi îngăduit nici o rînduire politică asupra legilor obşteşti, cu care totuşi mintea omenească are mai multă legătură, fiindcă ele judecă mai presus decît judecătorii lor; iar'culmea priceperii slujeşte a lămuri şi întinde folosinţa mijlocirii lor, nu a le abate şi înnoi. Dacă uneori pronia cerească a trecut peste rînduirile pe care ea ne-a nevoit a le urma, nu a fost ca să ne scutească de ele. Sînt lovituri ale mîinii sale dumnezeieşti, după care noi nu trebuie să ne luăm şi să le preamărim ca fiind neasemuite pilde, purtînd şi dezvăluind pecete anume în soiul minunilor aduse în dar ca să ne arate atotputernicia sa mai presus de rosturile şi puterile noastre, căci este nebunie şi nelegiuire a încerca să înfăţişăm cele pe care nu putem decît să le privim cu uimire, nu să le urmăm. Fapte ale fiinţei sale, nu ale noastre.

1 Cine ar putea în adevăr să nu cinstească un trecut ce ne-a iist păstrat şi transmis prin dovezile cele mai măreţe ? (Cicero, 0<? *divinatione,* I, 40).

Nimerită este întîmpinarea lui Cotta : Quum de religione agitur, Tib. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevo- lam, pontifices maximos, non Zenonem aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor [1]

.(b) Ştie Dumnezeu, în cearta noastră de acum, în care avem o sută de întîmpiriări de înlăturat şi de făcut, mari şi adîncite întîmpinări, cîţi sînt cei ce se pot lăuda a fi cunoscut întocmai adevărata măsură a judecăţilor şi temeiurilor uneia sau celeilalte părţi ? Este un număr, dacă este număr, care nu ar prea avea cum să ne tulbure. Mulţimea cealaltă unde merge ? în numele cărei încredinţări porneşte a cerceta ? Se întîmplă şi cu a lor ca cu leacuri slabe şi prost folosite : vătămările pe care urma să le lecuiască în noi le-a aprins, întărîtat şi acrit din stîrnirea el şi răul ne rămîne mai departe în trup. Nu a putut lAmăd-ui, căci leacul a fost slab, dar ne-a slăbit pe noi în uşa fel că nu-l putem lepăda şi din făcătura lui nu ne iil(.■gem decît cu îndelungi suferinţe înlăuntrul nostru.

(a) Iară ursita, păstrîndu-şi totdeauna puternicia peste Judecăţile noastre, ne arată uneori neapărata^ nevoie ca legile să-i facă oarecit loc.

(b) Şi cînd stai împotriva potopirii unei noutăţi în creştere, să te ţii în totul şi pretutindeni înfrînat şi în rînd fuţă de cei ce bat cîmpii şi-şi îngăduie orice pentru a da pas plănuirii lor, care nu au nici lege, nici rînduială decît a umbla după cîştigul lor, este o primejdioasă îndatorire r/l nepotrivită ca măsură, (c) *Aditum nocendi perfido pruestat fides* (b) Cu atît mai mult că orînduirea obişnuită într-o ţară sănătoasă n-are în vedere aceste întîm- plări neaşteptate ; are privegherea unui trup a cărui îndeplinire mai de seamă este să ţină toţi de cîrmuire, cu învoirea tuturor îndeobşte, pentru a le fi pavăză şi ascultare, (c) Mersul legiuit este un mers

1 Intrucit priveşte religia, îmi stau ca pildă Tib. CoruncaniUs, P. Scipio, P. Scaevola, suverani pontifi, iar nu Zenon, Cleante sau Crisip (Cicero, *De natura deorum,* III, 2).

stîmpărat, greoi ţi îngrădit şi nu e în stare să înfrunte un mers dezmăţat ţi neînfrînat.

(a) Se ştie că Octavius şi Cato, acei doi mari oameni, încă acum sînt învinovăţiţi că în războaiele lăuntrice, unul cu Sylla, celălalt cu Cezar, mai curînd au lăsat MA fie patria lor împinsă la marginea prăpastiei, decît s-o niîntuie ştirbind ei legile şi schimbîndu-le întrucîtva. Cu mlevărat, cînd s-a ajuns la această culme a nevoii şi nu mai ai ce ţine, mai înţelept ar fi să pleci capul şi să dai cu lilnişorul prinsoare loviturii, decît să te împotriveşti peste putinţă, neîngăduind nimic, dînd prilej înverşunării să calce totul în picioare ; şi mai bine ar fi să facem ca legile iirt vroiască ceea ce vor nevoile. Astfel făcut-a cel care ıı dat poruncă pe lege, ca legile să doarmă douăzeci şi patru de ceasuri şi cel oare a sărit o zi din calendar, cu aceeaşi ţintă, iar altul, oare din luna iunie făcut-a o a doua lună mai. înşişi lacedemonienii, atît de păzitori ai poruncilor ţării lor, îngrădiţi de lege, care nu îngăduiau alegerea aceluiaşi ins de două ori la căpitănia pe mare, iar pe de altă parte trebile cerînd ca Lysandros să ia neapărat acea dregătorie, făcură pe Aracus amiral, iar pe Lysandros să aibă în grija sa întreaga oaste de mare. Tot asemenea, o întoarse una din soliile lor la atenieni, trimisă să capete schimbarea unei rînduieli, cînd Pericle i-a învederat că nu-i îngăduit a scoate tăblia pe care a fost o dată scrisă legea ; ea l-a sfătuit numai să o învîrtă fiindcă aceasta nu fusese oprit. De aceea Plutarh laudă pe Philopoemen, care, născut pentru a cîrmui, ştia să poruncească, ţinîndu-se de lege, dar atunci cînd nevoia obştească o cerea, poruncea legilor înseşi.

CAPITOLUL XXIV FELURITE ÎNTÎMPLARI ÎN ACEEAŞI PRIVINŢA

(a) Jacques Amyot, mare sfetnic al credinţei în Franţa, îmi povesti într-o zi, spre lauda unui principe de-ai noştri (şi este îndreptăţit să fie numit al nostru, cu toate că spiţa lui era din străini), că la împresurarea Rouen- ului, în timpul celor dintîi

tulburări la noi, acel principe
înştiinţat de regină, mama regelui,
că se uneltea împotriva vieţii lui şi
din scrisorile ei aflînd cine urma să
ducă faptul la îndeplinire, un
gentilom angevin sau din Mans,
care-şi făcuse drum la curtea
principelui în acest scop, nu
destăinui nimănui ştirea ;
preumblîndu-se însă a doua zi pe
dealul Sainte Catherine, de unde noi
făceam tragerea asupra Rouenului
(căci era în vremea împresură- rii)
însoţit de luminăţia sa numitul
sfetnic al credinţei şi de încă un
episcop, zări pe acel gentilom cu
pricina şi trimise să-l cheme. De
îndată ce fu de faţă, văzînd cum se
şi infioară de spaimă cugetul său, îi
spuse : „Domnule cutare, fără
îndoială că bănuieşti de ce te-am
chemat şi faţa dumitale mi-o arată.
Nu ai ce-mi ascunde, căci ştiu atît
de amănunţit ce pui la cale încît ai

înrăi numai trebile dumitale, încercînd să le tăinuieşti. Ştiu cutare şi cutare lucru (aşa cum erau sforile mai pe ascuns trase) ; pe viaţa dumitale, să nu te fereşti a-mi mărturisi adevărul întregii vicleniri". Cînd bietul om se văzu prins şi dat în vileag (căci totul fusese dezvăluit reginei de unul din făptaşi), nu mai avu altă alegere decît să-şi împreune mîinile şi să ceară mila şi îndurarea principelui la picioarele căruia cătă să se arunce ; acesta îl opri, urmînd a spune : „Apropie-te. Făcutu-ţi-am vreodată un rău ? în-fruntat-am din oamenii dumitale înverşunîndu-mă anume ? Nu sînt trei săptămîni de cînd te cunosc, ce gînd te-a îndemnat să-mi vrei moartea ?" Gentilomul răspunse la acestea cu o voce tremurată, că din parte-i pricină nu este, ci numai folosul îndeobşte al cauzei părtinicilor săi ; iar unii l-au

încredinţat că faptă purtătoare a pecetei credinţei este să-l răpuie oricînd şi-n orice chip, el fiind puternicul duşman al religiei lor. „Iară, urmă principele, eu vreau să arăt cu cît este mai blîndă religia care mi-e dată, decît cea pe care voi o propovăduiţi. A voastră vă sfătuieşte să mă ucideţi fără să mă auziţi, fără ca să fi avut • au primit din parte-mi vreo jignire, a mea îmi porunceşte să te iert, cu toate că ai fost descoperit şi că ai vrut să mă ucizi fără vreo pricină. Du-te, îndepărtează-te, să nu le mai văd pe aici şi dacă eşti înţelept ia de acum înainte i.fat în cele ce urzeşti de la oameni cu mai multă omenie decît aceia"

.împăratul August, aflîndu-se în Galia, primi ştire despre conjuraţia pusă la cale de Lucius Cinna ; el hotărî să se răzbune şi pentru aceasta chemă la sfat pe prietenii săi ; noaptea întreagă însă o petrecu în mare nelinişte, gîndindu-se că va pricinui moartea unui tînăr de neam, nepotul marelui Pompei ; muncindu-şi mintea în toate felurile, se căina : „Cum, fi-va zis că mă voi teme şi mă voi feri în vreme ce las pe ucigaşul meu să se preumble în tihnă ? Fi^a el scutit după ce va fi doborît capul meu, rămas teafăr după atîtea

răscoale lăuntrice şi războaie pe mare şi pe uscat şi după ce am înscăunat pacea pe tot cuprinsul lumii ? Fi-va el iertat după ce a hotărît nu numai să mă ucidă, dar să mă aducă jertfă ? Fiindcă era uneltit să fie ucis în vremea unei slujbe, la îndeplinirea jertfei. După acestea, se potoli o vreme şi apucă iară cu glas mai tare a se mustra singur. „De ce mai trăieşti, dacă atîţia-ţi doresc moartea ? Nu s-ar putea pune capăt răzbunărilor şi cruzimilor tale ? Face viaţa ta cît toate păcatele şi pagubele pricinuite ca să o păzeşti ?" Livia, soţia lui, simţindu-l zbuciumat, spuse : „Pot fi oare primite sfaturile femeilor ? Fă cum fac doftorii : cînd cele de obicei povăţuite nu lecuiesc, încearcă leacul tocmai dimpotrivă. Pînă acum răul nu ţi-a adus nici un cîştig : Lepidus a urmat pe Salvidie- nus, Murena pe Lepidus, Caepio pe Murena, Egnatius pe Caepio. Cată să vezi la ce te mînă blîndeţea şi îndurarea. Cinna este descoperit, iartă-l. Nu va mai putea să-ţi facă rău de aici înainte şi va folosi faimei tale". August fu atunci tare mulţumit să găsească cuvînt pe struna lui ; după ce mulţumi soţiei, întoarse adunarea de sfătuire cu prietenii lui. Trimise să fie adus Cinna singur şi porunci tuturor să iasă şi să-i dea~lui Cinna un jilţ, spunîndu-i următoarele : „Mai întîi Cinna, îţi cer să mă asculţi în linişte, să nu-mi tai vorba. îţi voi da vreme pe îndelete să-mi răspunzi. Tu ştii, Cinna, că luîndu-te din tabăra duşmanilor mei nu numai pe tine duşman, dar şi născut din spiţa lor, eu te-arn scăpart ; ţi-am înapoiat toate avuţiile, pînă la urmă ţi-am făcut atîtea înlesniri şi uşurări, încît biruitorii jinduiesc după starea învinsului. Slujba la altar, cerută mie de tine, ţi-am încredinţat-o, după ce nu m-am învoit să o dau altora, ai căror părinţi au luptat totdeauna alături de mine. Cu cîte nu-mi eşti îndatorat! Tu însă ai liotărît să mă ucizi". La aceasta Cinna strigă că nu-i trecuse prin minte un gînd atît de nevrednic. „Cinna nu te ţii de cele ce mi-ai făgăduit". Urmînd mai departe, August zise : „M-ai lăsat să cred că nu-mi tai vorba. Da, ai plănuit să mă ucizi în anume loc, în cutare zi, la cutare adunare şi într-un anumit fel". Văzîndu-l uluit de acea ştire şi amuţit, nu fiindcă se ţinea de făgăduială, dar de mustrarea cugetului, urmă mai departe : „De ce o faci ? Oare pentru a fi imperator ? Cu adevărat rău merge treaba obştească, dacă eu singur te împiedic să păşeşti pînă la împărăţie. Tu nici nu-ţi poţi apăra casa ta, ai pierdut, de curîncl o pîră cîştigată de un libert de rînd. Ce ? Nu ai alt chip al puterii şi altă mînuire decît viclenirea faţă de Cezar ? Dacă numai eu stau în calea

speranţelor tale, îţi voi face loc. Gîndeşti tu însă că Paulus, Fabius, Cosi şi Servilenii te vor răbda ? Şi, măre, ceata nobililor, nu numai cu numele, dar care prin virtutea lor cinste fac no- bilităţii ?" După alte multe spuse (căci îi vorbi mai bine de două ceasuri) sfîrşi : „Aşadar, du-te Cinna ; eu dau viaţa celui trădător şi ucigător de părinte, cum odinioară am dat-o duşmanului meu. Să înceapă între noi, de azi încolo, prietenie ; să ne punem la încercare : din noi doi, cine are mai multă omenie, eu care ţi-am dat viaţa, sau Iu, care ai primit-o ?" Astfel s-au despărţit. Cîtva timp după, îi dădu consulatul, mustrîndu-l că nu i l-a cerut. I)e atunci, l-a socotit prieten de aproape şi a fost singurul moştenitor al averilor sale. De la această întîmplare, pctrecută în al patruzecilea an al vieţii lui August, nu s-a mai auzit vreodată conjuraţie sau uneltire împotriva lui, primind dreapta răsplată a mărinimiei sale. Dar nu s-a pctrecut tot astfel cu al nostru, deoarece îndurarea lui 11 u l-a putut scuti să cadă în laţurile unei asemenea trădări. Într-atît privegherea omenească este treabă uşuratică şi vană, iară ursita totdeauna stă de-a curmezişul tuturor plănuirilor, judecăţilor şi chibzuielilor noastre, stă- pînă pe împrejurări.

Noi numim pe doftori norocoşi cînd ajung cu bine la vreo ispravă ; avînd temei prea şubred, ei cer norocului şi soartei mînă de ajutor ca şi cum meşteşugul lor ar fi singurul care să nu ţină de uneltirile omului. Cred despre cele doftoriceşti tot binele şi tot răul pe eare-l credeţi şi voi, căci eu, mulţumesc lui Dumnezeu, n-am avut nimic de împărţit cu ele, însă pe dos de cum fac ceilalţi : nu ţin seamă de ele. Cînd sînt bolnav, în loc să mă împac cu meşteşugul lor, mai mult mă tem de el şi apuc a-l urî şi a mă feri, iar celor care-mi dau zor să iau o doftorie, le spun că aştept mai întîi să mi se întoarcă puteriUe şi să mă întremez ca să fiu în stare să întîmpin vătămarea şi sorţii leacului. Mă las în voia firii şi prind a gîndi că este înzestrată cu colţi şi gheare ca să se apere de năpastele ce se iscă şi sprijină această făptură de a cărei desträmare ea se fereşte : mă tem că în loc să-i vin în ajutor, tocmai cînd trage din greu sub povara bolii, mă dau duşmanului ei ; în loc s-o înlesnesc, o îngreui cu o neuă povară.

Iar eu spun că, nu numai în cele doftoriceşti, dar în multe meşteşuguri mai lămurite, norocul îşi are bună parte. Avîntările poeziei care răpesc şi scot din sinea sa pe făuritor, de ce nu le-am pune pe seama norocului său, deoarece el singur ne mărturiseşte că întrec priceperea şi putinţele lui şi îi vin de aiurea, nicidecum în

stăpînirea lui nu sînt. Maeştrii cuvîntuhii nici ei nu socot a fi stă-
pîni pe mişcările şi frămîntările uimitoare, care-i împing dincolo de
cele gîndite de ei. Aidoma cu zugrăvirea care uneori are trăsături
purtate mai presus de cele încăpute în mintea şi în ştiinţa
zugravului, fiind însuşi el adus a se mira şi uimi de ele. Dar soarta
ne arată şi mai limpede multul dăruit din al său în toate acele
făuriri, ale căror farmece şi frumuseţi se văd nu numai înălţate
peste cele
KÎndite, dar şi în afară de ştirea făuritorului. Un cililor priceput
găseşte adesea în scrierile altuia altă desă- virşire decît cea vroită
şi înţeleasă de întocmitor şi-i împrumută împliniri şi înfăţişări mai
bogate.

Cît despre faptele ostăşeşti, fiecare văzut-a în ce măsură are
bună parte norocul. înseşi la sfaturile şi tocmelile noastre, nu
încape îndoială că soarta şi norocul trebuie neapărat să aibă
amestec, căci mare lucru nu poate cuminţenia noastră : cu cît ea
este mai pătrunzătoare tji ageră, cu atît întîmpină în sinea ei mai
multă slăbiciune şi se fereşte de ea. Eu sînt de părerea lui Sylla şi,
cînd privesc mai de aproape cele mai strălucite fapte războinice, pe
cît mi-e mie dat a vedea, cei care le călăuzesc nu se lau după
chibzuinţă şi sfat, decît ca înfăţişare, iar partea cea mai mare a
îndeplinirii o lasă pe seama soartei, încredinţaţi de ajutorul ei şi ţin
piept tuturor întîmpinărilor dincolo de marginile oricărei judecăţi.
Răsar neaşteptate înnourări şi mînii negîndite în întocmirile care-i
îndeamnă cel mai adesea a se da de partea ce pare mai slab
Întemeiată, împuternicind dincolo de scaunul minţii vitejia lor. De
aci vine că mai mulţi mari căpitani din vechime, ca să cîştige
crezarea în aceste încumetate hotărîri şi să capete ascultarea
oamenilor cărora porunceau, le-au învederat că sînt atinşi de unele
chemări şi că se'iau după anumite vederi, semne sau prevestiri.

Iată de ce, în acea îndoială şi nedumerire ivite din neputinţa
noastră a vedea şi alege ce ar fi mai nimerit faţă de greul feluritelor
întîmplări şi împrejurări care se Iscă din fiece, cel mai întemeiat,
dacă nu ne mînă altă pflrere, este, cred eu să ne dăm de partea
unde găsim mai multă cinste şi dreptate ; şi cînd te întrebi care
este drumul cel mai scurt, să apuci totdeauna pe cel drept: cum
aflăm În cele două pilde înfăţişate de mine mai înainte, unde nu
încape îndoială ca a ierta a fost cea mai frumoasă şi mări- n imoasă
purtare pentru cel care fusese înfruntat. Nu a fnst vina celui dintîi,
că îndemnul bun nu i-a folosit, iar dacă apuca pe o altă cale, nu se

ştie cum l-ar fi purtat ursita lui spre alt sfîrşit; se ştie însă că ar fi pierdut lauda unei atît de însemnate omenii.

Se văd în cronici mulţime de inşi stăpîniţi de bănuială şi cei mai mulţi dintre ei împotrivindu-se faţă de uneltiri prin răzbunare şi chinuri, dar văd tare puţini cărora să le fi priit strălucnicia, mărturie o mulţime de împăraţi romani. Cel care se află în asemenea primejdii nu are cum să spere mare sprijin din partea puterii sau a pazei ; căci anevoie te fereşti de un duşman care-şi ascunde faţa pînă şi sub chipul prietenului cel mai inimos, care mai şi cunoaşte vrerile şi gîndurile celor din jur cu care unelteşte. Poate chema oricîte neamuri străine ca să-l păzească şi să ia drept scut o mulţime de oameni cu armă, oricine va fi nepăsător de viaţă va putea totdeauna ajunge a fi stăpîn pe viaţa altuia. Mai apoi, neîncetata bănuială şi acea fereală care duc pe un principe să nu se încreadă în nimeni trebuie să-i fie un neînchipuit chin.

(b) Cu toate acestea Dionisie, avînd ştire cît de mult Callipos pîndea să-l ucidă, niciodată nu avu inimă a-l da în vileag, spunînd că mai bine moare, decît a trăi urgia să se apere, nu de duşmani, ci de prieteni. Ceea ce Alexandru arătă mai viu prin faptă cînd, înmînînd lui Filip, cel .mai iubit doftor al său, scrisoarea în care Parmenion îl înştiinţa că acesta este cumpărat de Darius ca să-l otrăvească, înghiţi băutura pe care Filip i-o pregătise. Nu fu oare ca să arate hotărîrea lui că se învoieşte a fi ucis, dacă prietenii săi au acest gînd ? Vitejia nu se arată numai la război. Acest principe este înălţatul ocrotitor al faptelor încumetate ; dar nu ştiu dacă este trăsătură mai semeaţă în viaţa lui decît aceasta, care în toate chipurile să aibă lumina nespusei frumuseţi. Cei care povăţuiesc pe principi să fie bănuitori şi să se ferească, sub cuvînt că stau să-i păzească, îi povăţuiesc spre paguba şi ruşinea lor. Nimic înălţat nu se îndeplineşte fără a face parte norocului. Eu ştiu pe unul (c) cu bărbăţie, viteaz din fire şi mult îndrăznind (b) căruia zi de zi i se tulbură soarta bună, cu poveţe ca acestea : să se tragă Între ai săi, să nu asculte de nici o împăcare cu foştii săi duşmani, să se ţie deoparte, să nu se bizuie pe mîini mai tari, oricîte făgăduieli i s-ar face, oricît folos ar vedea că-i aduc. (c) Ştiu pe un altul care şi-a sporit norocul necrezut de mult pentru că s-a luat după o povaţă cu totul dimpotrivă. îndrăzneala, a cărei laudă ei o caută cu atîta nesaţ, se înfăţişează cînd este nevoie de ea tot ntît de mîndru în haină ca şi în zale, la o dregătorie ca şi !n tabără, cu braţul lăsat

sau ridicat, (b) Păzirea, fie cît de inimoasă şi de veghetoare, este duşman de moarte al îndeplinirilor măreţe.

(c) Scipio a ştiut să şi-l cîştige ca prieten şi să facă pe voia lui Syphax, cînd a părăsit oastea lui şi a lăsat Spania încă nepotolită sub proaspăta sa cucerire, trecînd în Africa numai cu două corăbii, ca să lupte pe un pămînt neprieten, în stăpînirea unui rege barbar şi a unei credinţi nocunoscute, fără vreun legămînt sau ostatic, întemeiat numai pe tăria şi pe vitejia lui şi pe norocul şi făgăduinţele înălţatelor sale speranţe : *hcibita jid.es ipsam plerum- (¡ue fidem obligat*

(b) într-o viaţă ambiţioasă şi cu faimă trebuie, dimpotrivă, clat bănuielii puţin crezămînt şi înfrînată ; teama şi ferirea cheamă şi ademenesc viclenirea. Cel mai bănuitor dintre regii noştri şi-a întemeiat trebile sale mai cu seamă fiindcă s-a bizuit şi şi-a lăsat cu bună vrere viaţa şi libertatea în mîinile vrăjmaşilor săi, arătînd că nre toată încrederea în ei, ca la rîndul lor ei să capete încredere în el. Cezar a stat împotriva legiunilor lui răsculate numai cu măreţia înfăţişării şi a cuvintelor sale ; NO încredea atît în el şi în norocul lui, încît nu se temea să Io lase şi să le încredinţeze unor oşti răsculate şi răzvrătite

.(c) *Stetit aggere fultus*
Cespitis, intrepidus vultu; meruitque timeri, Nil metuens [1].
(b) Dar adevărat este că această oţelită încredinţare nu poate fi în întregime şi curat înfăţişată decît de cei cărora închipuirea morţii şi a tuturor relelor care, la urma urmei, se pot isca nu-i înfioară, căci să o întîmpini cutremurat, încă şovăitor şi bănuitor în faţa sprijinului unei temeinice împăcări înseamnă treabă fără ispravă. Minunat este a cîştiga inima şi vrerea celuilalt, dîndu-i ascultare şi încrezîndu-te în el, dar numai atunci cînd o faci din vrerea ta, neatîrnat şi nesilit de vreo nevoie, cu chezăşia că te încrezi, fără bănuială şi ferire, cel puţin cu fruntea senină şi necăinit. Am văzut în copilăria mea un gentilom, căpetenia unui mare oraş, prins în viitoarea mulţimii mînioase. Ca să stîmpere acest început de răz-meriţă, el s-a hotărît să iasă din locul bine apărat unde se află şi să întîmpine gloata răzvrătită ; prost a brodit-o, că a fost mişeleşte ucis. Dar niu-mi pare că a fost o greşeală să fi ieşit cum de obicei se aminteşte de numele său, dar că luase calea îndurării şi blîndeţii, ca să potolească acea furie, mai mult înduplecînd decît mustrînd, rugînd şi nu poruncind ; şi socot că străşnicia curtenitoare şi o purtare ostăşească neşovăielixică şi bizuită pe cinstea slujbei sale, şi dacă nu ar fi izbutit, mai bine, măcar ar fi fost mai cu cinste, precum se cuvenea. Nimic nu se poate spera, cu omenie şi blîndeţe, din partea acelei dihănii în- tărîtate în aşa hal. Ar fi trebuit să-i bage în sperieţi şi nu să-şi piardă firea, cînd între ei, văzînd de aproape primejdia, i-a podidit sîngele pe nas şi a apucat umilit şi mieros, apoi speriat, să le vorbească cu privirile, şi glasul înecat- de spaimă şi căire. A încercat să se furişeze şi să se dea în lături, cu acestea tocmai aţîţînd şi asmuţind mulţimea asupră-i.

Se ţinea un mare sfat pentru orînduirea unei desfăşurări a steagurilor oastei în armie. Era vădit că nimeni din cei care aveau slujbă de frunte n-ar fi vrut să stea la vedere. (Este locul uneltirii răzbunărilor şi cel mai nimerit ca pe îndelete să fie duse la îndeplinire.) Multe şi tot soiul de păreri au fost arătate, aşa cum se întîmplă la lucru încurcat şi ale cărui urmări sînt foarte însemnate. Părerea mea a fost ca mai ales să ne ferim a da în vileag nceastă neîncredere, să ne amestecăm între rîndurile oastei, cu capul sus şi fruntea senină şi în loc să ne păzim cîtuşi de puţin (lucru în care

1 Apăru pe o movilă acoperită de iarbă, în picioare, cu faţa semeaţă şi-i sperie pe cei mulţi, el netemîndu-se de nimic (Lu- can, V, 316).

toate celelalte păreri stăruiau mai mult), dimpotrivă, să poruncim căpitanilor a îndemna pe ostaşi să tragă focuri frumos şi voios în cinstea celor cnre-i privesc, să nu-şi cruţe pulberea. Ceea ce dovedeşte o învoire dată ostaşilor bănuiţi şi i-a iuţit să se arate credincioşi, care mai de care.

(a) Iulius Cezar găsesc că apucat-a cea mai frumoasă cale. El a încercat mai întîi prin mărinimie şi blîndeţe să capete iubirea însăşi a duşmanilor, mulţumindu-se să dea curat de ştire că are veste despre uneltirile împotriva lui, iar pe urmă, cu mîndrie, s-a hotărît să aştepte fără spaimă şi îngrijorare orice i s-ar fi întîmplat, lăsîndu-se şi dîndu-se pe seama zeilor şi a soartei ; căci, fără îndoială, aceasta era purtarea lui cînd a fost ucis.

(b) Un străin spunea sus şi tare pe tot locul că ar puica să-l înveţe pe Dionisie, tiran al Siracuzei, cum să dibuie fără greş uneltirile pe care supuşii le-ar urzi îm- potrivă-i. Dionisie, prinzînd de veste, îl chemă, oa să nib5 şi el cunoştinţa unei atît de trebuincioase învăţături, şliinţa să te păzeşti. Străinul îi spuse că nu este alta, decît ia dea poruncă să i se înmîneze un talant şi să se laude Între toţi că el i-a spus o uimitoare taină. Dionisie găsi bună această născocire şi puse să i se numere şase sute de galbeni. Avea chip de adevăr, că sfaturile unui necunoscut fuseseră de mare preţ, ca să se jertfească o sumă atît de însemnată. Zvonirea acestora puse pe duşmani în sperieţi, iar principii, cu multă înţelepciune, dau în vileag uneltirile împotriva vieţii lor, ca să se creadă că nimic nu poate fi urzit, fără ca ei să nu simtă de unde bate vîntul. (c) Ducele de Atena făcu mai multe nedibăcii Ja înscăunarea proaspetei sale tiranii în Florenţa, dar cea mai cu vîrf a fost următoarea : Matteo di Morozzo îl în- ştiinţă despre uneltirile poporului împotrivă-i, la care era şi el părtaş ; ca să zădărnicească o asemenea vîlvă, că vreunul în oraş urăşte dreapta lui cîrmuire, ducele puse să-l ucidă.

(a) îmi amintesc să fi citit odinioară povestea unui roman, bărbat de seamă care se ascundea de tirania triumviratului ; scăpase cu iscusinţă de o mie de ori din mîinile celor care-l urmăreau. Iată că se nimeri într-o zi o ceată de călăreţi puşi să-l prindă, care trecură pe lîngă un hăţiş unde se dosea, cît pe ce să dea de el. El socoti însă amarul şi cazna care-l urgisiseră pînă atunci, de cînd se tot ferea neîncetat, şi înverşunarea cu care era

pîndit pretutindeni, cît şi slaba mulţumire pe care o căpăta din traiul acesta şi-i păru mai uşor să treacă o dată pragul decît a rămîne în astfel de spaimă. îi chemă, descoperind singur ascunzişul său şi se lăsă de bunăvoie pradă cruzimii lor, ca să puie capăt fugăririi lui şi a lor. A chema mîini duşmane este îndemn oarecum îndrăzneţ, totuşi cred că ar fi mai de urmat decît a rămîne tot timpul înfiorat de cele ce nu ai putinţa să înlături şi sînt de întîmpinat. Iar, fiindcă a se feri în felul acesta pricinuieşte din plin îngrijorare şi bănuială, mai bine să fii pregătit cu hotărîre faţă de cele ce se pot întîmpla şi să capeţi întru- cîtva alinarea că nu este zis că se vor întîmpla.

CAPITOLUL XXV DESPRE ÎNFUMURAREA DASCALICEASCA

(a) Mi-a fost adesea ciudă, copil fiind, că la teatrul comic italienesc se vede mereu un dascăl luat în bătaie de joc, iar numele de „magister" nu-i mai cuviincios pomenit la noi. Cum puteam eu să nu le apăr faima, fiind sub oblăduirea şi grijja lor ? Căutam întrucîtva să-i cruţ, scoţînd la iveală fireasca nepotrivire dintre cei de rînd şi cei răsăriţi şi desăvîrşiţi ca judecată şi ştiinţă. Cu atît mai mult că traiul unora este cu totul altul decît al celorlalţi. Dar treaba pe care nu o mai puteam desluşi era să văd că oamenii cei mai luminaţi îi dispreţuiau şi mai tare, mărturie bunul nostru du Bellay :

Iar mai presus de toate urăsc orice ştiinţă cu fumuri cărturăreşti

(b) Şi această datină este veche : încă Plutarh spune că grec şi învăţăcel erau cuvinte ponositoare între romani şi a dispreţ.

(a) Trecînd anii, găsit-am de atunci că ei nespusă dreptate aveau şi că : *magis magnos clericos non sunt magis inagnos sapientes* [1]. Cum se face însă că un suflet îmbogăţit cu ştiinţa atîtor lucruri nu capătă prin aceasta mai multă vioiciune şi isteţime şi cum duhul greoi şi neluminat poate sălăşlui în sine judecăţile şi poveţele celor mai alese duhuri, fără să se fi subţiat, eu încă stau la îndoială.

(b) Pentru a primi darul atîtor minţi străine şi atît de lari şi mari, ne/voie este, îmi spunea, o tînără, cea [mai de ■¡camă din

1 Dascălii cei mai mari nu sînt cei mai înţelepţi (proverb latinesc, utilizat de Rabelais în *Gargantua,* I, 39).

domniţele noastre, vorbind de unul anumit, că „mintea lui se strîmtorează şi se strînge şi se chirceşte ca să facă loc celorlalte".

Aş spune bucuros că sînt aidoma lăstărişului care se înăbuşă de prea multă vlagă, după cum opaiţele se îneacă de prea mult ulei. De asemenea, în faptul duhului, prea multă învăţătură şi cheag stînjenesc prin felurimea lucrurilor, el pierde putinţa să le lămurească, se pleacă gîr- bovit sub povară. Dar nu-i aşa : căci sufletul nostru se desăvîrşeşte pe măsură ce primeşte, iar pildele din vechime arată că, dimpotrivă, pricepuţii cîrmuitori, marii căpitani şi marii sfetnici în trebile obşteşti au fost totodată şi foarte învăţaţi.

Cît despre filozofi, la o parte de toată treaba lumească, au fost ce-i drept şi ei cîteodată luaţi peste picior de îndrăzneala comicului din timpul lor, (c) părerile şi felul lor de a fi stîrnind rîsul. Vreţi însă judecători ai dreptăţii unei pricini sau a faptelor oamenilor ? Îi găsim pregătiţi. Ei mai şi caută însă dacă este viaţă, dacă este mişcare, dacă omul se deosebeşte de un bou, ce înseamnă a făptui şi a suferi, ce soi de vietăţi pot fi dreptatea şi legile. Vorbesc ei despre judecător sau îi vorbesc lui ? O vor face cu neatîrnare faţă de cele cuvenite şi necuvenite. Ascultă ei lauda unui principe sau a unui rege ? Pentru ei va fi a unui păstor care, ca şi păstorul, are timp de prisos şi are ca îndeletnicire să-şi mulgă şi să-şi tundă turma, dar cu mai multă neîndurare. Soco'tiţi voi un om mai grozav fiindcă are două mii de pogoane de pămînt ? Lor mult le pasă, fiincă socotesc lumea întreagă stăpînirea lor. Voi vă lăudaţi cu spiţa voastră, fiindcă număraţi şapte strămoşi bogaţi ? Cum să vă ia ei în seamă, cînd nu privesc decît chipul atotcuprinzător al firii şi cîţi înaintaşi bogaţi, săraci, regi, supuşi, greci, barbari avut-a fiecare din noi ? Chiar şi dacă aţi fi al cincizecilea coborîtor din Hercule, ei vor vedea deşertăciunea voastră, cînd arătaţi acest dar al soartei. De aceea prostimea îi dispreţuia, ca neştiutori ai lucrurilor de căpetenie şi ale celor de rînd, luîndu-i drept îngimfaţi şi sfruntători. Dar această zugrăvire, după l'laton[1], departe este de ceea ce le trebuie oamenilor noştri, (a) Platonicienii erau pizmuiţi fiind felul lor a fi mai presus de mulţime, ca dispreţuitori ai faptelor văzute Îndeobşte, urmind un trai anume şi neasemuit celorlalţi, luat din orînduiri şi învăţături semeţe şi neîndătinate. Pe alţii îi dispreţuiau ca fiind mai prejos de purtările îndeobşte,

1 Cf. dialogul lui Platon, *Teetet,* 75 a.

neîndeletnicindu-se cu dregătoriile, dueînd un trai şi avînd năravuri proaste şi dezmăţate în ochii celor de rind.

(c) *Odi homines ignava opera, philosopha, sententia* [1].

(a) Iar cei filosofi, spun eu că pe cît erau de mari în ştiinţă, erau şi mai mari în tot faptul. Se povesteşte de acel geometru de la Siracuza care, smuls din singuratica sa căutare pentru a pune la cale o treabă pentru apărarea patriei sale, făcu dintr-o dată unelte înspăimîntătoare, ale căror urmări întrec crezarea omului, totuşi în sinea lui dispreţuind cu totul ce făcuse, gîndind că prihănise cinstea măiestriei sale cu aceste uşuratice încercări şi jucării pe care izbutise a le înfăptui. Iar, uneori, dacă ei au fost puşi la încercarea unei îndepliniri, văzuţi fost-au luînd zbor atît de înălţat, încît lămurit se arăta că sufletul şi inima lor fuseseră uimitor împlinite şi învrednicite prin pătrunderea înţelesului lucrurilor, (c) Dar unii, văzînd mersul politicii în mîna oamenilor netrebnici, s-au dat în lături şi celui care întreba pe Crates cît timp trebuie gîndit filosoficeşte, el răspuns-a : „Pînă cînd nu vor, mai fi catîrgii, care să călăuzească oştile noastre". Heraclit a lăsat domnia lui pe mîinile fratelui său ; iar efesienilor, care-l mustrau că-şi pierde vremea la joacă cu copii în faţa templului, el le-a spus : „Nu-i mai bine a face aceasta, decît a cîrmui în tovărăşia voastră ?". (a) Alţii, ridicîn- du-se cu închipuirea peste ursită şi lume, găsiră scaunul dreptăţii şi însuşi tronul regilor lucruri joase şi nevrednice, (c) Şi Empedocle nu primi domnia pe care agrigentinii i-o îmbiau, (a) Iar lui Tales, care ponegrea uneori chi- vernisirile gospodăriei şi ale avuţiei, i se adusese împotrivă că făcea ca vulpea, fiindcă nu era în stare să le chivernisească. El se apucă în şagă să le facă dovedire şi pe placul lor coborî ştiinţa sa în slujba cîştigului şi a sporului. A înfiripat o neguţătorie, care într-un an aduse atîtea bogăţii, încît cei mai destoinici nu le-ar fi putut agonisi într-o viaţă.

(c) Ce spune Aristotel de unii care-l socoteau pe el, pe Anaxagora şi pe semenii lor, înţelepţi, şi nu chibzuiţi, pentru că n- au destulă grijă de trebi mai folositoare, lasă că nu prea mistui această osebire de cuvinte, nici nu slujeşte drept dezvinovăţire inşilor despre care vorbesc eu ; şi privind umilita şi nevoiaşa soartă pe care şi-o mijlocesc, am avea mai mult prilejul să zicem amîndouă, că aceştia nu sînt nici înţelepţi, nici chibzuiţi.

1 îi urăsc pe oamenii a căror filosofie este numai în vorbe (Pacuvius ; *apud Aulus Gellius,* XIII, 8).

[1] I-au învăţat pe alţii să vorbească, dar nu pe ei înşişi (Oi-

(a) Dar las această părere dintîi şi cred că mai bine este a spune că acest rău vine din proasta mînuire a ştiinţelor ; şi după felul cum noi sîntem învăţaţi, nu-i minune dacă dascălii cît şi ucenicii lor nu ajung să fie mai pricepuţi, oricît de ştiutori ar ajunge să fie ; adevăr spun, grija şi cheltuiala părinţilor noştri nu au altă ţintă decît să ne încarce mintea cu învăţătură ; despre judecată şi virtute, puţină ştire, (c) Strigaţi prin mulţimea noastră, privind un trecător : „Iată învăţatul", şi de altul : „Iată omul de ispravă", fără greş vor întoarce privirile şi cinstirea către cel dintîi. Ar trebui un al treilea care să le strige : „O, ce capete grele", (a) Ne întrebăm bucuros : „Ştie el oare greceşte sau latineşte ? scrie oare stihuri sau proză ?" Dar a întreba dacă s-a făcut mai bun sau mai priceput, ceea ce este mai însemnat, aceasta rămîne de izbelişte. Ar trebui să ne întrebăm cine este mai bine învăţat, nu mai învăţat.

Nu ne muncim decît să ne încărcăm mintea, iar înţelegerea şi cugetarea le lăsăm goale. Precum păsările cerului se duc uneori în căutarea grăunţelor şi le aduc în cioc, fără să le ştirbească, ca să le dea puilor, aşa şi dascălii noştri urmăresc ştiinţa în cărţi şi o ţin pe vîrful buzelor, numai ca să-i dea drumul din guşă în vînt.

(c) Minunat, cît prostia găseşte locaş potrivit în pilda udusă cu mine însumi. Nu oare una şi aceeaşi fac eu în cea mai mare parte a plăsmuirii mele ? Mă apuc să spicuiesc de ici şi de colo învăţături care-mi plac, nu ca să le păstrez, că n-am a le păstra, dar ca să le strămut aci, unde drept vorbind nu sînt mai ale mele decît la locul lor clintii. Ştiinţa noastră, cred eu, nu este decît ştiinţa din clipa de faţă, nu e ştiinţa care a fost şi tot atît de puţin cea viitoare.

(a) Dar, ce este mai rău, învăţăceii şi puii lor nici ei nu se înfruptă şi nu se satură cu ea ; ea trece de la unul la altul pentru un singur ţel : fala pe care le-o aduce să o pună în vederea altuia şi să facă din ea poveşti, ca bani nezimţuiţi, nefolositori la altă întrebuinţare decît la numărat şi buni apoi de aruncat.

(c) *Apud alios loqui didicerunt, non ipsi secum Non est loquendum, sed gubernandum* [2].

Firea, ca să arate că nici o sălbăticie nu-i în călăuzirea ci, adesea dă ivire printre naţiile mai puţin şlefuite, făuriri ale duhului care stau alături de cele mai măiestrite făuriri. Cît de mult se nimereşte în cele ce spune zicala mea gasconă : *Bouha prou bouha, mas ă remuda lous dits qu'em, adică :* „poţi să tot sufli, totul este să-ţi umble degetele pe fluier", zice cîntecul.

(a) Noi ştim spune : Cicero zice aşa, iată părerea lui Platon. Sînt chiar vorbele lui Aristotel. Dar noi înşine ce spunem ? Care-i judecata noastră ? Ce facem noi ? Tot atît ar spune cu uşurinţă şi un papagal. Această întorsătură îmi aminteşte de bogătaşul roman care, cu mare cheltuială, strînsese în jurul său oameni învredniciţi în tot felul de ştiinţe, pe care-i ţinea -tot timpul lîngă el, ca atunci cînd între prietenii lui se iscă prilejul a vorbi de una sau alta, ei să vorbească în locul lui şi să fie gata să-i mijlocească ba o cuvîntare, ba un stih din Homer, fiecare din vînatul ce-l avea în traistă şi el gîndea că ştiinţa este a sa fiindcă oamenii lui o aveau pe a lor. Tot aşa fac şi acei care se mulţumesc cu bogăţia nenumăratelor hrisoave şi cărţi care zac pe rafturile lor din belşug.

(c) Cunosc pe unul care, dacă-l întrebi ce ştie, ca să-mi arate, îmi cere o oarte; nu s-ar încumeta a-mi spune că are rîie pe dinapoi, dacă nu s-ar duce întîi să caute în lexicon ce este rîie şi ce este dinapoi.

(a) Noi ţinem în păstrare părerile şi ştiinţa altuia şi atîta tot. Trebuie să ni le însuşim. Sîntem asemenea celui care, avînd nevoie de foc, se duce la vecinul său ca să-l ia, unde găseşte foc mare şi frumos şi rămîne acolo ca să se încălzească, fără a-i mai fi aminte să-l ducă acasă. La ce foloseşte a se ghiftui cu carne, dacă ea nu se preschimbă în noi ? Dacă nu ne prieşte şi nu ne întăreşte ? Credem noi că Lucullus, pe care cărţile l-au învrednicit şi făcut să fie un atît de mare căpitan, fără să aibă vreo iscusenie la treabă, le-ar fi înţeles în felul nostru?

(b) Ne lăsăm duşi de mîna altuia cu atîta tărie, încît ne irosim puterile : Vreau eu să fiu tare ca să nu mă în- spăimînte moartea ? Mă las în grija lui Seneca. Vreau să mă alin pe mine sau pe un altul ? împrumut de la Cicero. Le-aş fi găsit în sinea mea, dacă-aş fi avut deprinderea să o fac. Mie nu-mi place avuţie neîntemeiată şi cerşită. Ori- rit am fi de învăţaţi prin ştiinţa altora, înţelepţi nu putem fi decît pe seama înţelepciunii noastre.
MlffCO <T09t,<TTT)V OCTTIţ OU^ OCUTCO <ToT' ţ [1]

(c) *Ex quo Ennius : Nequidquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret [2].*
(b) *şi cupidus, şi*

1 11 urăsc pe înţeleptul rare nu e înţelept pentru sine (Euri- pide).

Vanus, et Euganea quamtumvis vilior agna [3].

(c) *Non enim paranda nobis solum._, sed fruetida sapientia est*

Dionisie îşi bătea joc de grămăticieni, care se îngrijorează de pătimirile lui Ulise şi nu ştiu de ale lor ; de rintăreţi care-şi strunesc fluierele, dar nu moravurile ; de cuvîntători care se deprind a vorbi de dreptate, dar nu o fac.

(a) Dacă sufletul nostru nu se învredniceşte în răzba- terea sa, dacă nu avem o judecată mai sănătoasă, aş fi mai bucuros ca învăţăcelul meu să-şi fi petrecut vremea jucîndu-se de-a lapca, cel puţin şi-ar fi împlinit făptura trupească. Priviţi-l cum se întoarce, după cincisprezece sau şaisprezece ani de învăţătură ; nimic nu găsim mai anevoie de dat pe brazdă ; tot ce putem alege este că latineasca şi greceasca l-au făcut mai închipuit şi mai în- gîmfat de cum era cînd plecase de acasă, (c) Ar fi trebuit să se întoarcă cu sufletul plin ; nu-l aduce decît îmbuibat. Ei l-au umflat în loc să-l fi crescut.

Aceşti dascăli de la noi, cum spune Plato'n de sofişti, cimotiile lor, sînt între toţi oamenii cei care făgăduiesc a fi mai folositori altora, şi sînt singurii care nu numai că nu îndreaptă ce li se dă în seamă, cum ar face-o un zidar sau un dulgher, ci strică şi cer plată pentru ce au stricat.

Dacă legea dată de Protagora ucenicilor săi ar fi urmată : ei să-l plătească fie pe atît cît cere el, fie ca ei să jure în templu cît socot că au cîştigat din învăţăturile lui şi pe aceasta să i se plătească oboseala, dascălii mei s-ar găsi păcăliţi dacă s-ar lăsa pe seama jurămîntului meu pentru cele de mine încercate.

Graiul perigurdin pe care-l ştiu eu cu haz mult îi cheamă */ettre-ferits,* adică : bătuţi de carte, pe aceşti tîrîie- ştiinţă, cum s-ar spune : */ettre-ferus* (tobă de carte) sau pe care scrierile i-au lovit în cap. Adevărat că de cele mai deseori ei par că sînt săriţi din cărarea minţii. Căci ţăranul şi cîrpaciul îi vezi călcînd negrozăvindu- se şi neîncrezuţi pe calea lor ; ei vorbesc de ceea ce ştiu ; aceştia, ca să se cocoaţe şi să se semeţească cu învăţătura lor, care plu-

2 Zice Ennius : Nu înţelege nimic înţeleptul care nu este în stare să-şi fie de folos lui (apud Cicero *Despre îndatoriri,* III, 15).

3[-1] Dacă e avar, dacă e lăudăros, afemeiat, mai josnic decît un led (Juvenal, *Satire,* VIII, 14).
Nu este destul să căpătăm înţelepciune, trebuie să o şi folosim (Cicero, *De finibus bongrum et malorum,* I, 1).

teşte deasupra creierului lor, merg încurcîndu-se şi împle- ticindu-se fără încetare. Le scapă cuviinţe frumoase, dar altul să le potrivească. Ei cunosc bine pe Galien, dar nu cunosc pe bolnav, au apucat să-şi împuie capul cu legi, fără să fi ajuns a pricepe miezul pricinii. Ei ştiu mersul spus al tuturor lucrurilor, dar să căţaţi voi cine să le dea de rost.

Am văzut la mine acasă -pe un prieten de-al meu, care de trecere de vreme îşi făcu de lucru cu unul din aceştia şi îngăimă o bolborosire fără şir, înădită din bucăţi adunate, împănate numai ici şi colo cu cuvintele potrivite celor despre care vorbeau ei ; stîrni astfel pe acel netot, care prinse a le da tîlc, gîndind tot timpul că răspunde unor întîmplări ce i se făceau. Şi era om cu carte şi faimă, purtînd haină de mare cin.

Vos, o patricius sanguis, quos vivere par est Occipiti caeco, posticae occurrite sannae [1].

(a) Cine se va uita îndeaproape la acest soi de inşi, ruspîndiţi pretutindeni pînă departe, va găsi ca şi mine că de cele mai multe ori nu se înţeleg nici pe ei, nici pe aproapele lor. Ei au chipurile, aducere aminte de prisos, dar sînt cu totul lipsiţi de judecată, dacă din făptură nu sînt anume plămădiţi : aşa cum văzut-am eu pe Adrianus Turnebus, cărturar fără alt meşteşug decît cel cărturăresc, în care, după părerea mea, de o mie de ani încoace el fu cel mai mare ; cu toate acestea ri-avea nimic din fumurile cărturăreşti decît haina pe care o purta şi oarecare înfăţişare, ce putea să nu fie lustruită pe placul curţilor domneşti, ceea ce tot nimic este. (b) Şi eu urăsc pe oamenii noştri care mai anevoie rabdă haina strîmbă decît mintea şi cată omul după plecăciune, port şi cizmă, (a) El, în sinea lui, era sufletul cel mai luminat de pe lume ; adesea, cu dinadinsul, l-am dus a vorbi despre lucruri depărtate de îndeletnicirea lui ; vederile-i erau atît de limpezi, atît de ageră şi sănătoasă judecata, că părea să nu fi avut altă meserie decît cea de războinic sau de cîrmuitor al trebilor obşteşti. Acestea sînt firi alese şi tari,

(b) *queis arte benigna Et meliore luto ţinxit praecordia Titan* [2],

1 Nobili patricieni, care nu aveţi darul să vedeţi ce se întîm- **plA** înapoia voastră, luaţi seama ca acei cărora le întoarceţi spatele să nu-şi rîdă de voi (Persius, *Satire,* I, 61).

(n) care se ţin şi de trec printr-o proastă ucenicie. Nu este de ajuns ca rostul creşterii să nu ne strice, dar şi trebuie Hă ne schimbe în ipai bine.

Sînt unii la scaunul sfaturilor noastre judecătoreşti, care atunci cînd primesc noi slujbaşi, îi caută numai după ştiinţa lor ; alţii, mai le şi pun mintea la încercare, dîn- du-le spre judecare o cauză. Aceştia din urmă îmi par mie că au mai bună purtare ; cu toate că ar trebui amîn- două şi că ar fi să fie împreunate; totuşi, pe bună dreptate, învăţătura este mai puţin priincîoasă decît mintea, căci aceasta se poate lipsi de cealaltă, dar cealaltă nu de aceasta, după cum spune stihul grecesc :

'Í2<; oúS¿v y¡ (J.á0r;<7t.¡;, ^v (JLY) voGţ raxpr,[1]

ce facem cu ştiinţa dacă nu-i înţelegerea. Placă Domnului, că pentru binele dreptăţii noastre, adunările sfatului se bucură încă de înţeles şi cuget tot pe atît cît şi de carte ! (c) *Non vitae, sed scholae discimus*[2]. (a) Iar nu trebuie aninată ştiinţa de suflet. Ea trebuie să-i fie întrupată, nu de pospăială, ci pătrunsă, iar dacă nu-l schimbă şi nu-l îmbunătăţeşte, cu mult mai bine este, fără îndoială, să fie lăsat în voie. Ştiinţa este o spadă primejdioasă, care stînjeneşte şi loveşte pe stăpîn dacă mîna lui e slabă şi nu o ştie mînui; (c) *ut fuerit melius non didicisse [3].*

(a) Din cauza aceasta nici noi, nici teologia nu cerem multă ştiinţă femeilor, iar Francisc, duce de Bretania, fiul lui loan al V-lea, cînd i -Se vorbi de căsătoria lui cu Isabela din Scoţia şi i se spuse că fusese crescută fără învăţătură şi deprindere cărturărească, el răspunse că-i place mai mult, căci o femeie este destul de învăţată dacă poate deosebi cămaşa de zeghea soţului ei.

Şi nici nu este atît de mare minune, cum se face vîlvă, că străbunii noştri nu au pus mare preţ pe carte şi că nu găsim încă azi decît pe nimeritele, în marele sfat al regilor noştri, oameni învăţaţi ; şi dacă pravilele, dofto- ricia, dăscălia şi teologia nu ar mijloci îmbogăţirea care oste singură luată acuma în seamă şi care

2[1] Pe care, ca un dar deosebit, Prometeu l-a făurit dintr-un n/lmol mai bun (Juvenal, *Satire,* XIV, 34).

1 Versul grecesc (după Stobeu, *Serno)* este tradus în textul lui Montaigne.

2 Ne învaţă nu pentru viaţă, ci pentru şcoală (Seneca, *Epistole către Lucilius,* **106).**

le dă întîietate nm vedea-o fără îndoială tot atît de nevoiaşe, precum fost-a totdeauna. Şi ce pagubă ar fi, dacă ea nu ne învaţă nici a gîndi drept, nici a face bine ? (c) *Postquam docţi prodierunt, boni desunt*[1].

Orice altă ştiinţă este dăunătoare celui care nu are ştiinţa bunătăţii. Dar înţelesul căutat de mine mai înainte nu ar mai fi şi că învăţătura noastră în Franţa nea- vînd alt ţel decît cîştigul, mai puţini se dedau celor cărturăreşti şi pentru scurtă vreme ; din cei înzestraţi de fire să apuce spre alte rosturi, mai mărinimoase decît bănoase (se lasă înainte de a le fi prins gustul, pentru altă treabă cHre nu are nimic a face cu cartea), nu mai rămîn care să se dedea cu totul celor cărturăreşti, decît cei a căror soartă vitregă îi nevoieşte să-şi caute mijloace de trai. Sufletele acestor inşi fiind şi de la vatră îndrumaţi cît so poate de josnic, şi din fire, ei iau în cătare greşit rodul ştiinţei. Căci ea nu este pentru a lumina suflet neluminat, nici ca să vadă orbul; făcutul ei nu-i a da vederea, dar a <1 înălţa, a da mersului rînduială numai dacă are de la sine împlîntare dreaptă şi vînjoasă. Ştiinţa este un leac hun, dar nici un leac nu-i destul de tare ca să se păstreze fără stricăciune şi desträmare, dacă vasul în care este ţinut nu-i bun. Unul cu vedere limpede nu o are dreaptă; ca urmare vede binele, dar nu-l urmează ; vede ştiinţa, şi nu se slujeşte de ea. Cea mai de seamă poruncă 11 lui Platon, în *Republica* sa, este a da cetăţenilor însărcinări după firea lor. Firea poate totul şi face totul.

Şchiopii sînt nepotriviţi la deprinderile trupeşti, tot atît şi sufletele şchioape la îndeletnicirile minţii; cele corcite şi de rînd sînt nevrednice de filosofie. Cind vedem pe un om prost încălţat, noi spunem că nu-i de mirare : este cizmar. De asemenea, din cele aievea văzute pare că adesea se nimereşte ca un doftor să fie mai prost doftoricit, un teolog mai slab lămurit şi un învăţat mai puţin priceput decît oricine altul.

Aristo din Chios, în vechime, dreptate avea să spuie că filosofii păgubeau pe ascultători deoarece cea mai mare parte din suflete nu-s învrednicite să aibă belşugul acelei învăţături care, dacă nu duce la bine, duce ia rău : aoojTovţcjc *Aristipii, acerbos ex Zenonis schola exire*[2].

1 De cînd au năpădit învăţaţii, s-au mistuit oamenii de bine (Sciieca, *Epistole către Lucilius,* 95).

2 Acelaşi citat va fi utilizat şi de J. J. Rousseau în *Discours mi les lettres.*

(a) în acel frumos aşezămînt, pe care Xenofon îl pune pe seama perşilor, aflăm că ei învăţau pe copiii lor a fi virtuoşi, aşa cum alte naţii îi învaţă carte, (c) Platon spune că primul născut, moştenitor la domnie, era crescut după cum urmează : nu era lăsat femeilor, ci dat eunucilor, care aveau mai mare trecere pe lîngă regi din cauza virtuţii lor.; aceştia îl luau în grijă să-l crească frumos şi sănătos, iar la şapte ani îl deprindeau cu vînătoarea şi călăria ; la paisprezece ani îl dădeau pe seama a patru oameni : omul cel mai cuminte, omul cel mai drept, omul cel mai cumpătat şi omul cel mai viteaz din naţie. Cel dinţii îl învăţa religia, al doilea să aibă mereu chipul adevărului în faţă, al treilea să fie stăpîn pe poftele sale, al patrulea să fie neînfricat în toate.

(a) Treabă vrednică de luat în seamă mi-a părut în deosebita legiuire a lui Licurg, cu adevărat uluitoarea şi desăvîrşita întocmire, că se punea preţ pe îngrijirea hranei copiilor mai presus de orice şi însuşi în locaşul muzelor, puţin se pomeneşte de doctrină ; cea vajnică tinereţe pare că nesocotea orice altă supunere decît a virtuţii şi ar urma să li se fi dat, în loc de dascăli pentru ştiinţe, pe care Platon, în *Legile* sale, a urmat-o. (a) Felul lor de predare era a le pune întrebări despre cum judecă ei oamenii vestiţi şi faptele lor ; apoi trebuiau să facă arătare de ce înfierau sau lăudau anume om vestit sau cutare fapt. Prin aceasta îşi ascuţeau mintea şi învăţau dreptatea deopotrivă. Astiage, în Xenofon, cere lui Cirus să-i dea seamă despre cea din urmă învăţătură ce primise : „A fost — spuse Cirus — că în şcoala noastră, un băiat mare, care purta o hlamidă strimtă, o dăduse unui ortac al său, mai mărunt de stat şi luase hlamida lui, care era mare. Dascălul nostru mă făcu judecătorul neînţelegerii lor ; eu judecai că lucrurile trebuiau lăsate cum erau, căci pare a fi mai potrivit pentru amîndoi. El mă mustră, căci mă oprisem a privi potriveala înainte să iau în cătare dreptatea, care vrea ca nimeni să nu fie silit în cele ce sînt ale sale. Şi spuse că fu bătut pentru acesta, cum noi sîntem bătuţi la vatra noastră cînd uităm întîiul timp din „eu bat". îndrumătorul meu ar trebui să-mi ţie un frumos logos *în genere demonstrativa,* înainte de a mă putea încredinţa că şcoala lui face cît cealaltă. Ei au vrut să scurteze drumul şi, fiindcă făcut este că ştiinţele, chiar şi atunci cînd se iau de-a dreptul, nu pot decît să ne înveţe priveghere, cinste şi hotărîre, ei dintr-un început s-au silit şă puie pe copii faţă

2 Din şcoala lui Aristip ieşeau destrăbălaţi, iar din aceea a lui Zenon sălbatici (Cicero, *De natura deorum,* III, 31).

cu îndeplinirea şi să-i deprindă, nu din auzite, dar pe încercate la ispravă, învrednicindu-i şi plămădindu-i pe viu, nu numai cu poveţe şi vorbe, dar mai ales din pilde şi înfăptuiri ; ca să nu fie ştiinţă în ■mPlotul lor, ci alcătuirea şi deprinderea lui; să nu fie de căpătuială, ci stăpînire a firii. în privinţa aceasta, A^esilau fusese întrebat care ar fi părerea lui despre cele ce trebuie să înveţe copiii : „Cele ce vor trebui să facă atunci cînd vor fi ajuns oameni", răspuns-a el. Nu-i mirare că o asemenea întocmire a dat roade atît de strălucite.

Se mergea, zice-se, în alte oraşe din Grecia, în căutare de retoricieni, zugravi şi cîntăreţî ; dar în Lacedemonia, pentru legiuitori, judecători şi căpetenii de oaste. La Atena se învăţa a cuvînta bine, iar aici a făptui bine, acolo a descurca iţele unei arătări sofistice şi a deznoda prinsoarea cuvintelor înşelător ticluite, dincoace a te mîntui de ademenirile desfătării şi a întîmpina viteaz ameninţările soartei şi ale morţii ; unii stăruiau în vorbe, ceilalţi la trebi ; acolo era o neîncetată dezlegare a limbii, dincoace o neîncetată dezlegare a sufletului. De aceea nu pare uimitor, ca atunci cînd Antipater le-a cerut cincizeci de copii drept ostatici, ei să răspundă întors de cum am fi răspuns noi, că le dau mai bine de două ori mai mulţi oameni făcuţi, atît de mare preţ puneau ei pe tinereţea ţării lor. Cînd Agesilau îmbia pe Xenofon să-şi trimită copiii ca să fie crescuţi la Sparta, nu pentru ca să înveţe retorică sau dialectică, dar ca să înveţe — cum spunea el — cea mai frumoasă ştiinţă ce poate fi : să ştie asculta şi porunci.

(c) Ne place să vedem pe Socrate, după al său obicei, luînd în bătaie de joc pe Hippias, care povestea cum cîştiga bănet bun, mai ales în unele mici oraşele din Sici- lia, făcînd pe dascălul, dar că la Sparta n-a cîştigat o lăs- caie, căci ei sînt oameni nătîngi, care nu ştiu nici măsura, nici socoti, nu dau însemnătate nici gramaticii, nici ritmului şi se mulţumesc a şti şirul regilor, întemeierea şi căderea statelor şi alte încurcături ale lumii. Cînd tăcu, Socrate-l aduse să mărturisească de-a măruntul buna rîn- duială a cîrmuirii lor obşteşti, fericirea şi virtutea lor în viaţa casnică, lăsîndu-l să facă el însuşi dovada zădărniciei meşteşugurilor sale.

Pildele ne arată şi în cea ostăşească cîrmuire şi în toate cele care-i seamănă, că ştiinţa cărturărească moleşeşte şi muiereşte vitejia, mai curînd decît o întăreşte şi o călеşte. Cel mai puternic stat care pare a fi acum pe lume este al turcilor, popor pe cît de deprins să preţuiască urmele, pe atît să dispreţuiască cele

cărturăreşti. Eu nflat-am că Roma mai vajnică era înainte să fi căpătat mai multă ştiirrtă. Naţiile cele mai războinice în zilele noastre sînt cele mai necioplite şi mai neştiutoare ; sciţii, părţii, Tamerlan ne slujesc drept pildă. Cînd năvăliră în (¡recia cărţile au fost cruţate de prada focului, fiindcă unul dintre ei prinse a spune că asemenea poveri pot fi lăsate în întregime duşmanului, ca bune a-l îndepărta de îndeletnicirea ostăşească şi a-l amăgi cu trebi tihnite şi a Irîndăvire. Cînd regele nostru, Carol al VUI-lea, aproape fSră a trage spada se văzu în stăpînirea regatului Neapole şi a unei părţi a Toscanei, seniorii care-l însoţeau au pus această neaşteptată uşurinţă a cuceririi pe seama principilor şi nobililor din Italia, care-şi pierdeau mai mult vremea a fi iscusiţi şi învăţaţi deoît zdraveni şi războinici.

CAPITOLUL XXVI DESPRE CREŞTEREA COPIILOR

Către doamna Diane de Foix, contesă de Gurson. (a) Nu-mi fu dat a vedea vreun părinte, oricît de gheboasă şi chelboasă îi este odrasla, să o fi mărturisit. Nu fiindcă iubirea lui ii îmbată pînă a nu-i vedea sluţenia, dar fiindcă este al său. Eu însă văd mai bine decît oricare nitul că aici nu înşir decît visările unui om care a gustat din ştiinţe numai scoarţa pe deasupra în copilărie şi nu n ţinut minte decît chipul lor în totul şi nelămurit. Puţin din toate şi nimica toată, cum face franţuzul. La urma urmei eu ştiu că se află medicină, jurisprudenţă, cele palm părţi ale matematicilor şi, nedesluşit, care le este ţinta, (r) Din întimplare, mai ştiu cerinţa ştiinţelor în tot ceea ce slujeşte traiul nostru, (a) Dar să fi tras adînc brazde pe tărîmul lor, să-mi fi ros unghiile răstocind pe Platon sau Aristotel, monarhul doctrinei vremurilor de azi, sau cu tot dinadinsul să fi stăruit în vreo ştiifiţă, nu făcut-am vreodată ; nici vreo măiestrie în care să mă fi învrednicit măcar să ştiu lămuri cele dintîi trăsături şi nu-i copil pe treapta de mijloc a şcolii care să nu poată spune că nu-i mai învăţat decît mine, pe care nu am cum să-l întreb de învăţătura sa dintîi. Iară dacă sînt silit să o fac, mă văd nevoit, cam prosteşte, să-l duc pe drumul unei păreri cuprinzătoare ochiului tuturor, care-mi va da măsura judecăţii lui firesti ; învăţătură tot atît de necunoscută lor, cît îmi este mie a lor.

Eu nu am avut a face cu nici o carte de temei, în afară de P.lutarh şi Seneca, din care scot, ca Danaidele, umplînd şi vărsînd neîncetat. Anin cîte ceva de hîrtia asta ; de mine atît de puţin ca şi nimic.

(a) Mai mult istoria este vînatul meu, sau poezia, pentru care am deosebită tragere de inimă : căci, precum spunea Cleante, că glasul încăput în strîmtoarea unei trîm- biţe iese mai pătrunzător şi mai puternic, şirul vorbirii prins în multele bătăi al stihului pare că- mi poartă mai viu sunetul şi mă atinge mai tare. Cît despre însuşirile fireşti ce-mi sînt date, pe care le pun la încercare aici, eu simt cum ele se lasă sub povară. Plăsmuirea gindirilor mele şi judecata mea nu merg decît pe bîjbîite, şovăielnic, icnind şi poticnind ; cîncl am ajuns pe cît mi-a stat în putere' de departe, nicicum mulţumit nu sînt, căbi văd întinderea dincolo peste poate, dar cu ochi tulburi, înce- ţuiţi, fără să mai pot lămuri. Apoi, prinzînd a sta la sfat fără alegere despre tot ce-mi năzare şi nefolosind decît mijloacele mele fireşti, dacă mi se întîmplă, şi deseori se întîmplă, să nimeresc la noroc aceleaşi părţi luate în eă- tare de bunii scriitori, cum s-a brodit tocmai acum cu Plutarh, în arătarea lui despre puterea închipuirii, mă pomenesc, faţă de aceşti oameni, atît de slab şi firav, atît' de moale şi bleg că mi-e silă şi năduf de mine însumi.
Totuşi, mă măgulesc cu cinstea că părerile mele se potrivesc adesea cu ale lor. (c) Atîta văd, (a) nespusa osebire ce este între ei şi mine, ceea ce mai mulţi nu o fac. Cu loate acestea, las născocirile mele, slabe şi nerăsărite, aşa cum sînt şi cum le-am plăsmuit, fără să dreg şi să cîrpesc cusururile pe care asemuirea cu ei mi le-a scos la iveală, (e) Trebuie să ai şalele zdravene ca să te prinzi a merge cap la cap cu acei oameni, (a) Scriitorii lacomi, din vre- mile noastre, în nimicul lucrărilor lor, alipesc părţi întregi din cărturarii cei vechi, pentru a se grozăvi şi le iese pe dos : căci neasemuita strălucire a acestora arată faţa lor atît de ştearsă, sarbădă şi urîtă în cele ce au făcut, încît se păgubesc mai mult decît cîştigă.

(c) Erau două chipuri dimpotrivă : filosoful Crisip înnădea cărţile sale nu numai cu părţi, dar cu scrieri întregi ale altora, într- una din ele cu *Medeea* lui Euripide, iar Apolodor spunea că acel care ar scoate ce e străin din ale sale ar rămîne cu foaia albă. Epicur, de-a-ndoaselea, în trei sute de cărţi ce a lăsat n-a pus o singură vorbă străină.

(a) Mi s-a întîmplat mai dăunăzi să dau de o asemenea bucată ; lîncezeam tărăgănind pe cuvinte franţuzeşti atît do vlăguite, supte şi fără miez şi noimă încît, de bună- seamă, erau numai cuvinte franţuzeşti. La capătul unui drum lung şi anost, dau de o parte răsărită, bogată şi avîn- tală în slăvi. Dacă aş fi dat de un

urcuş domol, 'pe coastă lină, ar mai fi fost îngăduit; era însă prăpastia atît de dreaptă şi despicată, că din cele dintîi cuvinte mă văzui plutind în altă lume. De acolo descoperii fundacul de unde veneam, jos şi atît de adînc, încît nu avui inimoşia să mai cobor la el. (c) Dac-aş îmbrăca vreuna din spusele mele cu aceste bogate rămăşiţe, ar lumina prea viu prostia celorlalte.

A mustra la altul greşelile mele înseşi nu-mi pare mai nepotrivit decît a mustra, ceea ce fac adesea, pe ale altuia În mine. Oriunde ele trebuie osîndite şi orice păsuire ne- lnK'ăduită. Ştiu bine cît de îndrăzneţ eu însumi mă prind să fiu pe măsura furtişagurilor mele, să merg de atîtea ori pas în pas cu ele ; ca să spun drept, nu fără cutezătoarea speranţă că aş amăgi ochiul judecătorilor, pînă a nu le osebi. Este însă totuna şi prin sporul stăruinţei mele, cît şi prin sporul născocirii şi puterii mele. Mai apoi, eu nu apuc a lupta din răsputeri cu aceşti bătrîni neîntrecuţi şi nu mă iau la trîntă cu ei, o fac pe încercatele, amărunt şi cu uşurelul. Nu mă lovesc de ei, nu o fac decît pe pipăite şi nu mă încumet pe cît preget şi socotesc dacă să ajung pînă la ei.

De s-ar putea să stau în rînd cu ei aş fi un om de ispravă, căci nu apuc pe drumul lor decît acolo unde ei sînt mai colţuroşi.

A face, cum am dat de urmă la unii, că se acoperă cu zalele altora pînă a nu arăta nici vîrful degetelor şi a-mi plănui lucrarea, cum uşor le este învăţaţilor, pe urzeală văzută îndeobşte care din vechime se cîrpăceşte ici şi colo, este mai întîi nedrept şi mişel deoarece, neavînd nimica vrednic de dat la iveală, ei caută să se înfăţişeze cu avut străin ; apoi este o mare prostie, a se mulţumi prin înşelătorie, cu lauda nepricepută a prostimii şi a se face de rîs faţă de cei pricepuţi, a căror laudă singură are preţ, şi care nu ţin seama de împănările lor împrumutate, singure vrednice de laudă. Din capul locului eu nu aş face-o. Nu amintesc de alţii, decît pentru a spune mai vîrtos ceea ce spun eu ; aceasta nu priveşte sumarele, tipărite ca atare : şi am văzut foarte dibaci alcătuite în timpul meu, în afară de cele vechi, între altele semnate cu numele lui Gapilupus. Sînt minţi care, aşa cum răzbesc la altele, răzbesc în acestea, cum este Lipsius, în migăloasa şi priceputa lui scriere a *Politicilor* sale.

(a) Orice ar fi şi oricare ar fi aceste nerozii[1], eu vreau să spun că nu am socotit să le ascund, precum nu aş ascunde un chip al

1 Eseurile lui ! (n. t.).

meu chel şi cărunt, în care zugravul rn-ar fi arătat cu obrazul meu, nu cu unul fără cususuri. Căci aici sînt părerile şi toanele mele ; le dau pe cît le cred, nu pe cît este de crezut. N-am în vedere aici decît a mă descoperi pe mine însumi, care, după împrejurare, pot fi un altul mîine, dacă o nouă ticluire mă schimbă. Nu am precăderea să fiu crezut, nici nu o doresc, simţin- du-mă prea puţin învăţat ca să învăţ pe altul.

Aşadar cineva, văzînd la mine acasă cele scrise mai înainte, îmi spunea zilele trecute că ar trebui să iau în călare întrucîtva întocmirea celor privitoare la copii. Dac-aş avea vreo pricepere în aceasta, luminată jupîniţă, n-aş putea mai bine face decît a veni cu un asemenea dar, pentru pruncul care zoreşte a fi primit cu frumos alai în riirind (eşti prea mărinimoasă ca să începi altfel, decît a dărui un bărbat). Fiindcă avînd atîta parte în împlinirea căsătoriei dumitale, am oarecît drept şi sîrg pentru mărirea şi propăşirea celor ce din ea vor purcede, în afară de faptul că stăpînirea domniei tale asupră-mi fiind din vechi, îmi porunceşte a dori cinstirea, binele şi folosul întru tot ce ţine de domnia ta. Cu adevărat însă eu nu pricep decît atîta, că partea privitoare la creşterea şi rostul copiilor este cea mai anevoioasă şi de seamă parte din ştiinţa omului.

(c) După cum la muncile cîmpului pregătirea săditului şi însăşi sădirea sînt bine întemeiate şi uşoare, după ce este prins însă, creşterea aduce în chip şi fel multe greutăţi, aidoma cu oamenii, puţină sîrguinţă cere a-i sădi, «iar după ce s-au născut, ne apasă grija în toate felurile, plină de stăruinţă şi chibzuială, ca să-i învredniceşti şi ftâ-i creşti.

(a) Arătarea îndemnurilor lor este atît de sfioasă în unii lor cruzi şi atît de nelămurită, făgăduielile atît de şovăielnice şi înşelătoare, că greu este a statornici vreo Judecată temeinică.

(b) Vedeţi pe Kimon, vedeţi pe Temistoole şi o mie alţii, cît de mult au fost nemulţumiţi de ei. Ursuleţii, căţeii arată îndemnurile lor fireşti, dar oamenii sînt neapărat aruncaţi în obişnuinţe, păreri, . legi, se schimbă şi se prefac cu uşurinţă.

(a) Greu este să silim îndemnurile fireşti. De unde vine că, lipsind buna alegere a căii lor, ne muncim şi trudim în zadar multă vreme a deprinde copiii la lucruri de care ei nu au cum să se prindă. Totuşi, la această cumpănă sînt de părere să-i îndrumăm totdeauna spre lucrurile cele mai bune şi folositoare şi nu trebuie să ne luăm cu totul după cele începînde încîntări şi făgăduieli ale

pornirilor din pruncie, (c) Platon însuşi pare-mi-se că le dă prea multă însemnătate în *Republica* sa.

Ştiinţa, doamna mea, este mare podoabă şi unealtă care minunat slujeşte, mai ales acelora pe care ursita i-a aşezat pe înalta treaptă unde te atfli. Nici nu poate avea adevărata sa întrebuinţare în mîini grosolane şi nedibace. Ea este mult mai mîndră să-şi dea prinosul la călăuzirea unui război şi cîrmuirea unui popor, să fie mijlocitoare a prieteniei vreunui principe sau a unei naţii străine, decît să facă vreo dovedire dialecticească şi să ia apărarea unei pricini, sau să scrie o sumă de hapuri. Aşadar, doamna mea, deoarece eu cred că nu vei da uitării această latură în creşterea celor ce de domnia ta ţin şi a căror gust dulce cunoşti, fiindcă te tragi dintr-un neam de cărturari (avem încă sub ochi scrierile vechilor comiţi de Foix, din care cornițele, soţul domniei tale şi domnia ta coborîţi ; mai avem pe Francisc, senior de Candale, unchiul domniei tale, care dă la lumină zi de zi alte scrieri şi va duce faima acestei însuşiri a neamului domniei tale de-a lungul veacurilor), eu vreau să-ţi spun numai un singur gind ce mi-a răsărit cu totul în afară de cele îndeobşte privite în ştiinţă ; este singurul fel în care pot eu fi de folos în acestea.

Sarcina dascălului căruia îl vei încredința, alegere de cure atîrnă întreaga rînduială a creşterii sale, are încă "o mulţime de mari îndatoriri ; dar nu le ating, deoarece nu ţi iu să le dăruiesc nimic deosebit ; cît despre partea în care mă încumet a-i da un sfat, el mă va crede pe atît cît va vedea chip de adevăr în ea. Unui copil de neam, care are stăruinţă pentru cele cărturăreşti, nu în vederea cîştigului (căci un scop atît de josnic nevrednic este de harul şi bunăvoinţa muzelor, apoi el are cătare şi ține numai de nitul) nici atît pentru înlesnirile dinafară, cît pentru cele ce-l privesc, pentru a se îmbogăţi şi pregăti în sinea lui, nvînd mai mult vor să fie om priceput decît om învăţat, aş vrea, de asemenea, să-i fie cu grijă ales un călăuzilor care să aibă mai curînd capul bine întocmit decît tare plin, să i se ceară amîndouă, dar mai mult purtarea şi înţelegerea decît ştiinţa ; şi să apuce cu totul pe o cale nouă în sarcina ce i se dă.

Fără încetare ni se împuie urechile, turnînd ca într-o pîlnie şi nu ne rămîne nouă decît să bolborosim iară şi lară ce ni s-a turnat; aş vrea ca el să îndrepte întrucîtva obiceiul şi, din bunul început, pe potriva sufletului pe i iire-l are în mînă, să-l scoată în ocol ca să guste lucrurile, nfi le aleagă şi lămurească de la sine, uneori

arătindu-i drumul, alteori lăsîndu-l să şi-l croiască. Nu vreau ca el Mugur să i le învedereze şi să i le spună ; vreau să asculte rl la rindul lui cum vorbeşte ciracul.

(a) Socrate şi mai apoi Arcesilau aducea'i pe învăţă- •■«•li lor să vorbească mai întîi apoi vorbeau ei. *Obest ple- innKjue iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui do-* i ciit

Bine este ca el să-l facă să fugă înaintea lui, ca să-i inAsoare pasul şi să măsoare cît potriveşte pe al său, ca •A fie pe cumpăna puterii lui. Lipsindu-i această potrivă, stricăm totul ; este din cele mai trudnice îndepliniri din cîte cunosc, a şti bine alege şi păstra în aceasta o măsură ; este faptul unui suflet înălţat şi foarte tare, a te pricepe să te mlădiezi după apucăturile copilăreşti şi să le îndrumezi. Eu umblu mai bizuit şi neîmpiedicat la deal decît la vale.

Cei care, după cum ne e obiceiul, folosesc aceeaşi învăţătură şi aceeaşi rînduială în creşterea şi împlinirea minţii mai multor copii, ale căror măsură şi chip sînt cu totul felurite, nu-i minune că nimeresc dintr-o ceată de copii abia doi sau trei care se înfruptă din învăţăturile lor.

(a) Să nu-i ceară numai lămurirea cuvintelor învăţate, dar înţelesul şi miezul lor şi să judece cîştigul, nu bizuit pe aducerea aminte, ci pe judecata sa. Să-i fie arătate cele ce învaţă pe toate feţele şi să le potrivească feluritelor în- tîmpinări, ca să vadă dacă şi le-a însuşit şi dacă le stă- pîneşte, (c) povăţuindu-l după pedagogicile lui Platon, pe măsură ce înaintează.

(a) Dovadă de nemistuire şi cruzime este să vie carnea pe gît, aşa cum a fost îmbucată. Stomacul nu şi-a făcut datoria dacă n-a schimbat felul şi chipul celor ce i-au fost date să dospească.

(b) Sufletul nostru nu se clinteşte decît din încredinţare, e legat şi îngrădit, supus şi captiv mersului şi născocirii altuia. Am fost atîta daţi la coardă, încît umbletul nostru nu mai e de la sine, vlaga şi voia noastră stinse sînt : (c) *numquam tutelae suae fiunt*(b) Văzul la el acasă, la Pisa, un om cumsecade, dar supus într-atîta învăţăturii lui Aristotel, încît pentru el era cuvînt de Evanghelie, astfel că dovedirea şi cătarea oricăror învede- rări întemeiate şi a oricărui adevăr nu puteau fi decît potrivit doctrinelor artistoteliciene ; în afară de ele, totul este numai visare şi deşertăciune. El spus-a toate, el văzu t-a toate. Acest fel de a gîndi a făcut cam prea multă vîlvă şi, fiind prost înţeles, a fost dus cu mare alai la inchiziţie În Roma.

(a) Ciracul nostru să fie deprins a trece prin sită toate cîte sînt şi să nu-şi vîre nimica în cap numai pe cuvînt şi de împrumut; principiile lui Aristotel să nu fie principii, mai mult decît cele ale stoicilor sau ale epicureicilor. Să i se învedereze felurimea acelor judecăţi. El va alege, dacă poate, de nu, va rămîne cu îndoiala pe seama sa. (c) Singuri nebunii sînt nezdruncinaţi şi neclintiţi.

(a) *Che non men che saver, dubbiar m'aggrata*

Căci, dacă îmbrăţişează părerile lui Xenofon şi ale lui l'Iaton după cum le judecă el, nu vor mai fi ale lor, vor fi ale lui. (c) Cine se ia după un altul nu se ia după nimic. Nu găseşte nimic ; mai mult, nu caută nimic. *Non sumus sub rege; sibi quisque se vindicet*[1]. (a) El trebuie să soarbă vlaga lor, nu să le înveţe poveţele şi să uite cu îndrăzneală, dacă vrea, de unde le-a tras ; să şi le ştie Însă însuşi. Adevărul şi judecata se află deopotrivă în fiecare şi nu sînt mai mult ale celor care întîi spusu-le-au dorit acelora care le-au spus mai pe urmă. (c) Nu-i mai mult după Platon decît după mine, dacă el şi cu mine pricepem şi vedem de asemenea, (a) Albinele culeg din floare în floare şi pe urmă fac mierea, care este din al lnr-). Nu mai este cimbru sau maghiran. Tot astfel părţile însuşite de la altul, el va preschimba, îmbina, topi ca să fie o înfăptuire cu totul a lui, dospită de el, adică a sa judecată. Şcoala lui, munca şi stăruinţa nu au scop decît a-i da lui chip.

(c) Să puie sub lacăt tot ce i-a venit în ajutor şi să nu arate decît ce a dat el la iveală din ele. Cei care iau pe furate şi cu împrumut arată clădirile lor, cumpărăturiie lor, nu ce şi-au însuşit de la altul. Nu vedeţi mirodirilc unui sfetnic al sfatului ţării, dar vedeţi legăturile pe care le-a făcut şi cinstea culeasă pentru copiii săi. Nimenea nu-şi dă în vileag chivernisirea, fiecare cîştigul său. Cîşti- gul învăţăturii noastre este să fii mai bun şi mai cuminte.

(a) Epiharm zicea că înţelegerea noastră este cea care vede şi aude, înţelegerea sporeşte totul, mînuieşte totul, făptuieşte, stăpîneşte şi domneşte : toate celelalte lucruri oarbe, surde şi neînsufleţite sînt. Nu încape îndoială că noi o aducem a fi slugarnică şi nevrednică, fiindcă nu o lăsăm să facă nimica în voia ei. Cine întrebat-a vreodată pe învăţăcelul său ce părere are el (b) despre retorică, gramatică, (a) cutare sau cutare spusă a lui Cicero ? Ni se căptuşeşte aducerea aminte cu ele gata ticluite, cum ar fi oracole, ale căror glasuri şi silabisiri sînt înseşi din făcătura

1 XI, v. 93).

lucrului, (c) A şti pe dinafară nu înseamnă a şti : este ce-i dat ţinerii aminte în păstrare. Ce ştii bine se împărtăşeşte fără a privi tiparul, fără să arunci ochii pe o carte. Supărătoare îndestulare este îndestularea cărturărească ! Socot să-mi slujească drept podoabă, nu ca temelie, urmînd părerea lui Platon, care spune : tăria, credinţa, cuvîntul drept sînt adevărata filosofie ; celelalte ştiinţe, care au altă ţintă, nu sînt decît spoieli.

(a) Aş vrea ca Paluel sau Pompei, aceşti frumoşi dănţuitori din vremea noastră, să ne înveţe salturi numai din văzutele, fără să ne mişcăm de la locurile noastre, sau să învăţăm a mîna un cal sau a mînui o suliţă sau lăuta sau vocea fără vreo deprindere, cum vroiesc aceştia să ne înveţe a judeca drept şi vorbi bine, fără a ne deprinde nici
Nfl vorbim, nici să judecăm. Iară pentru această deprindere, tot ce se înfăţişează ochilor ne slujeşte îndeajuns drept carte. Viclenia unui copil de casă, prostia unui sim- briaş, o vorbă la ospăţ sînt tot atîtea noi citiri.

În această privinţă, legăturile între inşi minunat folosesc iar vederea ţărilor străine, nu în felul nobilităţii noas- li'e franţuzeşti, care se alege din aceasta cu cîţi paşi are Santa Rotonda sau să ştie cît de scumpe sînt izmenele «Ignorei Livia sau, cum fac unii, cu cît obrazul lui Nero, l-jăsit acolo sub dărîmături, este mai lung sau mai lat decît cel de pe o veche pecetie de aur, dar ca să aibă mai ales ştire despre felul acelor naţii şi obiceiurile lor şi ca să frecăm şi să subţiem creierul nostru de creierul altora. Aş vrea ca din cruda copilărie să se înceapă a-l preumbla, ca '¡A avem de două ori cîştigul : mai întîi să vadă ţări învecinate, în care limba se deosebeşte mai mult de a noastră >,.l dacă nu se deprinde din vreme cu limba lor nu se poate deda mai tîrziu.

De asemenea, a creşte un copil în pulpanele părinteşti nu-i înţelept, părere cu care toţi sînt învoiţi. Acea iubire firească îl face prea gingaş şi răzgîie chiar şi pe cei mai cuminţi ; părinţii nu sînt în stare nici să pedepsească intru lutul greşelile lui, nici să-l ţie cu hrană nealeasă, aşa cum cere ; nu suferă să se întoarcă năduşit şi prăfuit de la exerciţiu, (c) nici să bea cald sau rece, nici să-l vadă pe un cal sperios, nici măsurîndu-se cu un straşnic mînuitor de floretă, nici cu un ochitor de frunte. Căci nu-i leac : rare vrea să facă din el om vrednic fără îndoială nu trebuie să-l scutească în timpul tinereţii şi trebuie adesea nesocotite rînduielile doftoriceşti :

(b) *Vitamque sub dio, et trepidis agat În rebus* [1].

(c) Nu-i de ajuns a-i întări sufletul; mai trebuie trupul călit, ca să fie vînjos. Sufletul răimîne prea încordat, dacă nu are ajutor şi prea mult se sileşte a sluji la două trebi. Ştiu eu cît se opinteşte al meu, însoţit de un trup atît de plăpînd şi simţitor, care se sprijină atît de tare pe suflet. Văd adesea din citirea mea că maeştrii, în scrierile lor, mai mult aduc pilde de mărinimie şi putere în privinţa virtuţii, pe acei cu -pielea hîrşită şi oasele tari. Văzut-am bărbaţi, femei şi copii astfel clădiţi, încît o ciomăgeală înseamnă mai puţin pentru ei decît pentru mine un bobîrnac. Iar alţii nu mişcă din buze sau sprîncene sub loviturile pe care le primesc. Cînd atleţii fac pe filosofii, că sînt răbdători, totuşi o pot face mai mult din vînjoşia făpturii decît a inimii. Iar deprinderea de a duce greul este deprindere a suferi : *labor calLum obducit dolari* [2]. Trebuie dedat cu anevoinţa şi asprimea îndeletnicirilor trupeşti, ca să fie deprins cu durerea scrîntelilor, julirilor, arsurilor, carcerii şi caznelor. Căci şi pe acestea din urmă le poate întîlni ; după cum sînt timpurile, ele pîndesc şi pe buni şi pe răi. Trăim această pătimire. Oricine luptă împotriva legilor ameninţă pe oamenii de omenie cu şfichiul şi cu ştreangul.

(a) Mai apoi, cinstirea ce se cuvine dascălului său, care trebuie să fie mai presus de orice, se împiedică şi este stînjenită de faptul celei părinteşti, iar însemnătatea pe care cei de aproape o dăruiesc copilului, ştirea şi mărirea stării casei sale nu sînt, după părerea sa, mici neajunsuri pentru această vîrstă.

La şcqala ce se face în legăturile dintre inşi, văzut-am adesea această meteahnă, că în loc a prinde de ştire cum e aproapele, nu stăruim decît a da de ştire cum sîntem noi şi ne străduim să vindem marfa noastră în loc să cumpărăm o alta nouă. Tăcerea şi cuviinţa sînt însuşiri foarte priincioase cînd stai la sfătuială. Copilul va fi deprins a fi cruţător şi măsurat cu cele ce are în minte ; să nu se zbîr- 1 cască de prostiile şi snoavele ce se vor spune faţă de ei, căci e purtare necuvenită a te înciuda pe cele ce nu-ţi plac. (c) Să se mulţumească a se îndrepta pe sine şi să nu aducă vină altuia care nu face cum vrea el. Nici să stea de-a curmezişul celor îndătinate : *licet sapere sine pompa, sine invidia* [1]. Să se ferească a fi poruncitor şi sfruntător faţă de lume cu ambiţia copilărească de a

1 Să trăiască în aer liber şi **în** mijlocul larmelor (Horaţiu, **I Mc, III, 2, 5).**

2 ' Poţi să fii înţelept fără lăudăroşenie şi fără semeţie (Sene-

părea mai isteţ, fiindcă are un alt fel de a fi şi să vroiască a-şr face un nume prin mustrări şi noutate. Tot astfel, cum nu le este dat decît marilor poeţi să-şi îngăduie a trece marginile în măiestria lor, de asemenea numai sufletelor mari şi alese le este dat a se încumeta dincolo de cele îndătinate. *Si quid Socrates aut Aristippus contra morem et con- suetudinem fecerunt, idem sibi ne arbitretur licere : mag- nis enim illi et divinis bonis hanc licentiam assequeban- lur* (a) Tînărul va fi învăţat să nu se prindă la vorbă sau să facă întîmpinare decît spuselor unui potrivnic vrednic de el, şi atunci să nu folosească tot ce-i stă la îndemî- nă, ci numai cele care-i pot folosi mai mult. Să fie adus a fi gingaş în alegerea şi alesul judecăţilor sale, iubind cele cuvenite să fie scurt la vorbă. Mai cu seamă să fie povăţuit a se pleca şi a se da bătut în faţa adevărului, fie că se Iveşte în mîinile potrivnicului, fie de el răstălmăcit în ninea lui. Căci nu va fi înscăunat să rostească de pe amvon cuvînt înainte scris. Nu-i legat de vreo cauză, decît atît cît el se învoieşte. Nici treabă nu va avea în care se vinde numărînd bani buni volnicia căinţei şi a mărturisirii : (c) *neque, ut qmnia, quae praescripta et imperata sînt, defendat, necessitate ulla cogitur* [1].

Dacă dascălul este de aceeaşi părere cu mine, îl va deprinde a sluji cu vrere credincioasă pe principele său, cu inimoşie şi vitejie. Dar îi va potoli pofta de a ţine altcum de el decît din îndatorire obştească. în afară de cele multe neajunsuri, care stînjenesc libertatea noastră cu aceste îndepliniri anume, judecata unui om cu simbrie şi cumpărat este fie trunchiată şi strîmtorată, fie socotită de nepricepere şi nerăsplătire.

Un curtean nu poate avea nici lege, nici vrere decît a spune şi gîndi numai bine despre stăpînul său, care, între o mie alţi supuşi, cu mîna lui l-a cules ca să-l hrănească şi să-l înalţe. Această ocrotire şi prisosinţă strică, nu fără temei întrucîtva, curata purtare. Totuşi, la aceşti oameni se vede un fel de a vorbi în slujba pe care o au, osebit de cel al oricărei alte stări, în care nu te poţi încrede în acea privinţă.

(a) Vorbirea lui să aibă lustrul cugetului şi virtuţii sale (c) şi să nu aibă decît mintea drept călăuză, (a) Să fie adus a înţelege că mărturisirea greşelii pe care o va descoperi în gindirea sa, şi dacă n-o vede decît el, este o urmare a curatei sale judecăţi şi adeveriri, care sînt părţile de seamă ale căutării sale ; (c) fiindcă a se înverşuna şi a tăgădui sînt însuşiri de rînd, răsărite în suflete mai

1 *u, Epistole către Lucilius,* 103).

josnice, iar a se răzgîndi şi îndrepta, a se lepăda de o părtinire strîmbă, în focul dovedirii sale, sînt însuşiri arare, neînfricate şi filosoficeşti.

(a) I se va da de ştire că în tovărăşia altora are să arunce privirile pretutindeni, deoarece aflu că, de obicei, în locurile de frunte stau oameni mai puţin pricepuţi, iar ursita măririlor nu prea încape cu învrednicirea minţii. Văzut-am că, în vreme ce la capul mesei se vorbea despre frumuseţea unei ţesături şi dulcele gust al vinului din insule, multe frumoase scăpărări se pierdeau la coada mesei. El va căuta a se dumiri cît duce fiecare cu sine : un văcar, un zidar, un trecător ; totul trebuie pus la bătaie şi luat fiecare după marfa sa, că totul foloseşte chivernisirii : însăşi prostia şi slăbiciunea altuia îi vor fi învăţătură. Cîntă- rirea harurilor şi toanelor fiecăruia va spori dorinţa lui pentru cele bune şi dispreţul celor rele.

închipuirii lui să i se dea avîntul a cerceta toate lucrurile ; să vadă tot ce este deosebit în jurul lui : o clădire, o fîntînă, un om, locul unei bătălii de odinioară, pe unde a trecut Cezar sau Carol Magnus.

(b) *Quae tellus sit lenta gelu, quae putris ab aestu;*
Ventus în Italiam quis bene vela ferat[1].

(a) El va căuta să cunoască obiceiurile, mijlocirile şi legăturile unui sau altui vlăstar domnesc. Sînt lucruri foarte plăcute de învăţat şi tare folositoare de ştiut.

în această deprindere cu oamenii eu înţeleg mai ales pe cei a căror viaţă este pomenită în cărţi. El va cunoaşte, prin mijlocirea letopiseţelor, acele suflete măreţe din veacurile mai bune. Este o învăţătură vană pentru cel care aşa o numeşte, dar altul mai poate şi spune că e învăţătură cu rod nepreţuit (c) şi singura învăţătură, după cum spune Platon, căreia lacedemonienii îi făcuseră parte, (a) Cît folos nu va trage el în privinţa aceasta citind *Vieţile* lui Plutarh al nostru ! Dar îndrumătorul celui de care vorbesc eu să-şi amintească ţelul îndatoririi sale, că el nu are neapărat de întipărit în mintea ucenicului (c) anul (larîmării Cartaginei, cît purtările lui Hanibal şi ale lui Scipio şi nici atît să ştie (a) unde a murit Marcellus, dar de ce nu a fost vrednic să-şi facă datoria sa, cînd a

1 Care pămînt este înţepenit sub gheţuri, care altul s-a preferat în colb după atîta arşiţă ; care vînt este prielnic spre a Impinge vasul spre Italia (Properţiu, IV, 3, 39).

murit acolo. Să nu-i vîre în cap istorii, cît să judece cum sînt care sînt.

(c) Este, după părerea mea, între toate partea pe care mintea noastră o ia în cătare în mai multe feluri. Citit-am eu în Titus Livius o sută de lucruri pe care altul nu le-a citit. Plutarh a citit în el alte o sută pe care eu nu le-am dibuit şi încă în afară de cele pe care plăsmuitorul pu- su-le-a. Pentru unii este o curată învăţătură grămăti- cească, pentru alţii anaitomia filosofiei prin care pătrund în cele mai tainice părţi ale făpturii noastre, (a) Aflăm în Plutarh multe istorisiri îndelung amănunţite şi vrednice de ştiut, căci pe cît gîndesc eu, el este ticluitor măiestru în această făurire, dar sînt mii de amănunte pe care abia le atinge ; el nu arată deoît cu degetul încotro să ne ducem, dacă ne place, şi uneori se mulţumeşte să arunce numai un glas din ce-i mai' viu într-o spusă. Trebuie smulse de acolo şi date în bătaia tîrgului, vorba lui; „Locuitorii Asiei slujeau unuia singur, fiindcă nu ştiau îngîna o singură silaibă : iNu ! Poate să fi da't prilej lui La Boetie şi întocmire cărţii sale : *Serbia vroită.* Numai a vedea cum alege Plutarh un fapt neînsemnat sau un cuvînt din viaţa unui om, care par că nu au răsunet; şi este o istorisire. Păcătuiesc oamenii cu pricepere cînd sînt atît de scurţi la vorbă ; drept e că de aceea ei au trecere mai mare, dar nu ne ajută pe noi să fim mai pricepuţi. Mai bine îi place lui Plutarh să-l lăudăm pe ceea ce judecă, decît pe cele ce ştie şi-i mai place să-l dorim mai curînd decît să ne săturăm de el. El ştia că, fie şi bune, tot prea multe pot fi spuse, şi spune că Alexan- dridas pe bună dreptate mustră pe cel care ţinuse o bună dar prea lungă cuvîntare către efori : „O, străinule, spui ce trebuie, altfel de cum trebuie", (c) Cei care au trupul firav se înfoaie cu cîlţi, cei a căror minte n-are miez o umflă cu vorbe.

(a) Frecuşul lumii uimitor limpezeşte judecata omului. Toţi sîntem ghemuiţi şi strînşi în noi înşine, nu vedem mai departe de vîrful **nasului.** Socrate, întrebat de unde este, nu răspunse: „din Atena", dl răspunse : „din lume". El, care avea mintea mai împlinită şi mai străbătătoare, îmbrăţişa atotcuprinsul ca fiind locul lui de baştină, des- făşurînd cunoştinţele lui, însoţirea lui şi iubirile lui peste întreg neamul omenesc, nu ca noi, care nu privim decît la picioarele noastre. Cînd îngheaţă viile, în satul meu preotul scoate o învăţătură pentru toată seminţia omului, că pînă şi canibalii vor să fie lipsiţi de băutură. Cînd privim războaiele noastre lăuntrice, care din noi nu strigă că întocmirea aceasta se năruie, şi că ziua judecăţii de pe urmă ne prinde de grumaz, fără ca să-i treacă prin

minte că multe rele, mai rele, s-au văzut şi că în mii şi mii de părţi pe lume, timpurile se petrec cu bime ? (b) Eu mă inir să le văd încă atît de blînde şi de îngăduitoare, faţă de nelegea şi sminteala lor. (a) Celui de sub bătaia grindinii îi pare că întreaga boltă este vijelioasă şi furtunoasă şi, spunea savoyardul : „Dacă prostul cela de rege al Kranţei ar şti să-şi chivernisească bine trebile, ar fi vrednic să fie văţaf de casă la ducele meu". Mintea lui nu închipuia stare mai înălţată decît a stăpînului său. Pe ncbănuite, cu toţii cădem în această greşeală, greşeală cu inari urmări şi ponoase, (a) Dar cel care priveşte marele «•l lip al maicii noastre Firea [1] în întregul măreţiei sale, care citeşte atotcuprinzătoarea şi neîncetata ei desfăşurare, cine se vede încăput în ea şi nu pe sine, dar un întreg regat cît o subţire trăsătură de penel, acela singur preţuieşte lucrurile după dreapta lor măsură.

Această lume mare, pe care unii încă o înmulţesc în feluri după soi, este oglinda unde trebuie să privim ca să ne vedem cum se cuvine. Pînă la urmă, aceasta vreau să fie cartea învăţăcelului meu. Atîtea părtinicii, tagme, gîn- diri, crezări, legi şi datini ne învaţă să judecăm sănătos pe ale noastre şi învaţă mintea noastră să cunoască neajunsul ei şi slăbiciunea noastră firească ; iar aceasta nu este o uşoară ucenicie. Atîtea mutări ale stărilor şi atîtea schimbări ale soartei ne povăţuiesc să nu punem mare preţ pe a noastră. Şi schimbarea soartei obşteşti tot astfel ne învaţă să nu ne minunăm prea tare de schimbarea de la noi. Atîta lume, atîtea biruinţe şi cuceriri date uitării ne fac să rîdem de speranţa dăinuirii în vecie a numelui nostru, fiindcă am prins zece iscoade călări şi am cuprins un tîrguşor, care e pomenit numai fiindcă a căzut. Trufia şi mîndria atîtor alaiuri la străini, măreţia nespus de înfumurată a atîtor curţi şi măriri ne întăresc şi ne luminează vederile ca să privim strălucirea celor de la noi fără clipire. Atîtea milioane de oameni îngropaţi înaintea noastră ne învrednicesc a nu ne teme să mergem, să găsim atît de bună însoţire pe lumea cealaltă. Şi aşa cu totul !

1 Traducerea din Montaigne, atentă la alte nuanţe şi urmărind să rămînă fidelă limbajului arhaizant, cronicăresc, pare a l'l — în acest pasaj — infidelă faţă de sensul original, care ar putea fi redat mai eurînd prin sintagma „maica noastră *natura* < 'lad vorbeşte despre *„cette grande image de nostre mere natu-* ri'", Montaigne vizează nu „firea" ci, pur şi simplu, *„natura"*. El ■ oprimă, fără echivoc, o idee fundamentală a umanismului Re- iinşterii, evocînd *natura* personificată (substituită divinităţii), a i'Arin imagine poate fi cercetată ca o carte unde „se citeşte atot- i iiprinzătoarea şi neîncetata ei desfăşurare".

(c) Viaţa noastră, spune Pitagora, se asemuie marii adunări a jocurilor olimpice. Unii îşi deprind trupurile ca să capete laurii jocurilor, alţii aduc mărfuri ca să le vîndă cu cîştig ; sînt printre ei, şi nu din cei mai răi, care nu cată altă înfruptare decît a se uita cum şi pentru ce se face fiecare lucru şi pentru a privi viaţa celorlalţi oameni, ca să judece şi să orinduiiască pe a lor.

(a) Pe potriva pildelor se vor putea alege şi cele mai folositoare spuse ale filosofiei, date ca un îndreptar faptelor omeneşti. I se va spune,

(b) quid fas optare, quid asper
Utile nummus habet; patriae carisque propinquis
Quantum elargiri deceat: quem te Dens esse Jussit, et humana qua parte locatus es în re ; Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur... [1]

(a) să ştie ce înseamnă a şti şi a nu şti, acesta fiind neapăratul ţel al învăţăturii; ce este vitejie, cumpătare şi dreptate ; ce avem de ales între ambiţie şi zgîrcenie, şerbie şi supunere, dezmăţ şi libertate ; care sînt semnele adeve- ritoare ale curatei şi statornicei mulţumiri ; pînă unde trebuie să ne ferim de moarte, durere şi ruşine.

(b) et quo quemque modo fugiatque jeratque laborem [2]*,*
(a) ce îndemnuri ne urnesc şi care este înrîurirea atîtor felurite porniri ale insului nostru, căci îmi par a fi cele dintîi poveţe cu care trebuie hrănită mintea, cele care nrînduiesc purtarea şi simţirea lui, care-l vor învăţa să moară bine şi să trăiască bine. (c) Printre meşteşugurile de sine stătătoare, să începem cu meşteşugul care ne face pe noi de noi stătători;

Ele toate întrucîtva la aceasta slujesc, precum toate slujesc a pricepe viaţa şi traiul nostru. Să alegem însă pe acea care ne slujeşte de-a dreptul să fim oameni.

Dacă am şti să mărginim îndeplinirile traiului nostru CH să încapă în legiuitele şi fireştile sale hotare, am găsi cea mai bună parte din ştiinţele cu care ne învrednicim, În afară de învrednicirea noastră ; şi înseşi în cele care ni i.c potrivesc aflăm lungimi şi fundacuri foarte nefolositoare, încît ar fi mai bine să ne lăsăm de

1 urc i l-a conferit în societate ; ce sintem şi ce rost ne-a hărăzit în> lume (Persius, III, 69).

2 - Şi este nimerit să fugim de cazne, dar să le şi suportăm (Vcrgiliu, *Eneida,* III, 459).

ele, după cum **statornicit-a Socrate să ne oprim în mersul învăţăturii noastre unde se isprăveşte folosul :**

(a) *sapere aude, Incipe : vivendi recte qui prorogat horam, Rusticus expectat dum defluat amnis ; at iile Labitur, et labetur în omne volubilis aevum*
E foarte neîntemeiat să înveţi pe copiii noştri,
(b) Quid moveant Pisces, animosaque signa Leonis, Lotus et Hesperia quid Sapricornus aqua [1];
ştiinţa stelelor şi (a) mişcarea celei de-a opta sfere, înainte ca ei să ştie
Ti nXeiâSeaai Xâfioi;
Ti S'âaTpaaiv pocbTeoi; [2]

(c) Anaximene scria lui Pitagora : „Ce fel de judecată pot eu s'ă am ca să urmăresc tainele stelelor, cînd moartea şi robia stau în faţa ochilor mei ?" (căci regii perşilor pregăteau război împotriva ţării sale). Fiecare trebuie să spuie aşa : „Dacă mă bîntuie ambiţia, lăcomia, sfrun- tarea, eresul şi în sinea mea mai am atîţia duşmani ai vieţii, apuca-mă-voi oare a gîndi cum merg lumile ?"

(a) După ce i se va fi spus ceea ce-i slujeşte ca să-l facă mai înţelept şi mai bun, i se va arăta ce este logică, fizică, geometrie, retorică. Iară ştiinţei pe care o va alege copt la minte, el uşor ii va da de urmă. învăţătura lui se va face cînd stînd de vorbă, cînd din citite ; cînd dascălul său îi va mijloci scrierea mai folositoare pentru rostul la care aţinteşte ; cînd îi va scoate miezul şi măduva la lumină şi, dacă el însuşi nu este de ajuns dedat cărţilor, pentru a găsi ce este de găsit în multele frumoase tîlcuiri ce sînt în ele, i se va putea alătura un om cărturar, care, de cîte ori va fi nevoie, va mijloci prisosul care-i trebuie, ca să le împărtăşească şi să le aleagă pe seama învăţăcelului său. Cine ar sta la îndoială că acest fel de a învăţa nu e mai priincios şi mai firesc decît cel al lui Gaza ? Acolo afli poveţe spinoase şi colţuroase în vorbe deşarte şi descărnate de care nu ai cum te prinde ; nimic întru înviorarea minţii, iar în felul cestălalt sufletul găseşte prilej şi hrană. Rodul va fi mai mare în acest fel şi mai curînd copt.

1 Ce aduc Peştii şi semnele înflăcărate ale Leului, acele ale Capricornului care se joacă în apele Hesperiei (Properţiu, IV, I, 89).

2 Ce-mi pasă mie de Pleiade, ce-mi pasă de constelaţia Văcarului ? (Anacreon, *Ode,* XVII, 10).

Mult păgubiţi sîntem că în veacul nostru împrejurările făcut-au că filosofia, pînă şi pentru oamenii cu pricepere, cuvint van şi năstruşnic este, (c) şi în gînd şi în fapt, fără folos şi preţ. (a) Eu cred că aceste cîrteli sînt pricina că toate căile ei au fost întunecate. Este o nesocotinţă să credem că e departe de mintea copilărească şi i se dă chip mohorît, încruntat şi hîd. Cine oare a acoperit-o cu acea înfăţişare sarbădă şi spăimîntătoare ? Nimic nu este mai vioi, mai voios şi vesel, aş spune glumeţ chiar. Nu propovăduieşte decît înseninare şi bună împlinire a traiului. Chipul întristat şi încremenit ne arată că ea nu şi-a găsit lăcaş acolo. Demetrius grămăticianul întîlni în templul din Delfi o seamă de filosofi adunaţi şi-i agrăi : „Poate mă înşel, dar văd că sîriteţi atît de împăcaţi şi veseli, încît nu cred că acum schimbaţi între voi gîndurile care vă încearcă" ; la acestea, unul din ei, Heraclion din Megara, răspunse : „Treaba celor care caută dacă viitorul verbului |3âXXco are doi X , sau a celor care caută cum se face sigeriticul x^{e}^P^{0V} Ş' (3eX-n.ov, sau iperteticul Xeipiaxov şi **P**i**X**TKTTOV să încreţească fruntea cînd vorbesc de ştiinţa lor. Dar învederările filosof iei deprind pe cei care se îndeletnicesc cu ea a fi senini şi a se bucura, nu a se încrunta şi întrista.

(b) *Deprendas animi tormenta latentis în aegro Corpore; deprendas et gaudia : sumit utrumque înde habitum facies* [1]

(a) Sufletul care dă adăpost filosofiei trebuie să mijlocească prin sănătatea lui sănătatea trupului. Tihnei şi mulţumirii sale trebuie să-i dea sclipire. Trebuie ca înfăţişarea să se împlinească după tiparul lui, să-i dea tăria şi binevoitoarea mîndrie a unei purtări harnice şi voioase, plină de împăcare şi mulţumire, (c) Cel mai vădit semn al înţelepciunii este o nestrămutată voie 'bună, starea ei se arată ca fiind luminată dincolo de luciul Lunii, mereu senin, (a) *Baroco şi Baralipton* [2] duc pe părtaşii lor să fie în acel hal îmbîcsiţi şi funininiţi, nu filosofia ; ei nu o cunosc decît din auzite. Dar cum ? Ea se străduie să înseneineze furtunile sufletului, să învioreze foamea şi fierbinţelile, nu însă născocind niscai epicicle, ci cu arătări fireşti şi la îndemînă. (c) Are drept ţintă virtutea, care

1 În schimbările trupeşti se întrezăresc patimile tainice ale sufletului ca şi bucuriile sale lăuntrice ; faţa oglindeşte aceste deosebite stări (Juvenal, IX, 18).

2 Baroco şi Baralipton sînt denumiri convenţionale ale unor moduri ale silogismelor aristotelice.

nu este cum spune şcoala : căţărată pe vîrful unui munte stîncos, prăpăstios şi de neatins ; cei care s-au apropiat de ea spun, dimpotrivă, că şade pe un şes frumos, rodnic şi înflorit de unde se văd lămurit toate lucrurile care stau mai prejos ; iar acolo se poate ajunge, pentru cei ce-i cunosc drumul, pe căi umbroase, cu iarbă moale şi miresmată, agale, pe urcuş lin şi neted, cum este cel al bol- tirilor cereşti. Fiindcă n-au umblat în preajma acelei virtuţi mai presus de orice, frumoasă, biruitoare, iubitoare, zglobie cît şi vitează, duşmană neîmpăcată şi făţişă a amărăciunii, neplăcerii, temerii şi stînjenirii, care ia drept călăuză firea, ursita şi desfătarea dr.ept însoţitoare, ei apu- cat-au — după slăbiciunea lor — să chipuiască acea nă- lîngă arătare, mîhnită, certăreaţă, necăjită, ameninţătoare, prăpădită şi să o puie pe o stîncă depărtată printre mărăcini, sperietoare a lumii.

Dascălul de mine ales, care ştie că datoria lui este să Împlinească vrerea ucenicului său pe aceeaşi măsură şi mai mult prin iubire decît prin smerenie faţă de virtute, va şti să-i spuie că poeţii de obicei, şi zeii, au pus mai curînd truda în tainiţele lui Venus decît în cele ale lui 1'alias. Iar cînd firea va începe a-l stîmi, să nu-i arate pe Bradamanta sau Angelica drept stăpîne ale desfă- tării, ci o frumuseţe curată, vie şi darnică, nu bărbătoasă, < i bărbată, în loc de o frumuseţe molatică, prefăcută, firavă şi sclivisită ; nu una schimonosită în băiat, încununată de un coif lucitor ori alta lele înzorzonată, cu tichie de mărgăritar ; el va judeca bărbăteşte însăşi dragostea lui, dacă alege vreo mulţumire în acel păstor fătălău din l'Yigia. Îi va arăta o nouă învăţătură : că preţul şi înălţarea adevăratei virtuţi stau în uşurinţa, folosul şi plăcerea deprinderii ei, depărtate de orice trudă, încît poate ajunge la ea fie copil, fie bărbat, cei săraci cu duhul cît cei înzestraţi. Uneltirea ei este rînduială, nu pu- lere. Socrate, cel dintîi răsfăţat al filosof Lei, ou bună iillinţă părăseşte puterea lui, ca să apuce pe calea netedă şi deschisă a desăvîrşirii ei. Ea este mamă iubitoare a plăcerilor omului. Aducîndu-le a fi drepte, le,dă împlinire aleasă şi temeinică. Le dăruie însufleţire şi dor i umpănindu-le. Indepărtînd pe cele ce nu-i priesc, ne zoreşte în cele pe care ni le lasă : din plin ne lasă tot ceea ce doreşte firea, îndestulîndu-ne, nu ca să ni se aplece, dar ca o mamă, ca să ne mulţumească (dacă nu apucăm n spune că a opri pe beţiv să se îmbete, pe mîncău să i ***se*** iiiTcască, pe destrăbălat să se molipsească înseamnă a II duşman al plăcerilor noastre). Dacă norocul obişnuit îi scapă, ea sau îl ocoleşte sau îşi croieşte un altul cu totul al său, nu bătut de valuri

şi de vînturi. Ea ştie să fie bpgată, puternică şi învăţată şi să-şi aştearnă culcuş miresmat. Îi plac viaţa, frumuseţea, fala şi sănătatea. Dar îndeplinirea ei anume şi neapărată este să se folosească de aceste bunuri cu rînduială şi să le piardă fără cutremurare : îndeplinire mai mult semeaţă decît aspră, fără de care orice trai este nefiresc, tulbure şi sluţit şi pe bună dreptate i se pun în cîrcă acei bolovani, mărăcini şi uscăciuni. Iar de se întîmplă ca învăţăcelul să fie din fire în anume fel, ca să-i placă mai bine istorisirea unei snoave decît povestirea unei călătorii frumoase sau o po- vaţă înţeleaptă, care la chemarea jocului măscăricilor se depărtează de sunetul goarnei, înviorător pentru tînăra sa însufleţire şi a tovarăşilor săi, care în loc să se întoarcă împulberat şi biruitor de la luptă, doreşte mai mult să aducă lauri de la jocul cu lapca sau de la dănţuiri, eu nu văd nici un leac decît să-l strîngi de gît fără martori sau să-l trimiţi la brutăria vreunui oraş, fie el fiu de duce, urmînd povaţa lui Platón că nu după învrednicirile tatălui trebuie aleşi copiii, ci după însuşirile lor fireşti.

(a) Fiindcă filosofía învaţă să trăim şi dă copilăriei lui şi celorlalte vîrste ce li se cuvine din învăţătură, de ce să nu i-o înfăţişăm ?

(b) Udum et molie lutum est; nune, nune properandus, et acri
Fingendus sine fine rota [1]

(a) Ni se arată cum să trăim, după ce "viaţa a 'trecut. O sută de învăţăcei au căpătat boală lumească înainte să fi citit învăţătura lui Aristotel despre cumpătare, (c) Cicero spunea că de ar trăi însăşi lungul vieţii a doi oameni, n-ar apuca să-şi treacă vremea a cunoaşte poeţii lirici şi eu găsesc pe aceşti răstălmăcitori mai întristător (Ic netrebnici. Copilul nostru este mult prea grăbit. El nu are de dat dascălului său decît cei cincisprezece sau şaisprezece ani începînzi ; ce rămîne este închinat faptelor. Să folosim un timp atît de scurt cu învăţături trebuincioase. (a) Celelalte sînt irosiri : scutiţi pe copii de toate Isteţimile dialectice, spinoase, cu care nu se poate împăca traiul nostru ; însuşiţi-vă curatele poveţe ale filosofiei, tnvredniciţi-vă să le alegeţi şi să le folosiţi cum trebuie .•; HÎnt mai lesne de priceput decît o povesitire din Boccaiccio, încap în miintea unui copil la poala dădăcii mai uişor decît scrisul şi

1 Lutul este moale şi umed ; să ne grăbim, pentru ca roatii dibace învîrtindu-se să facă oale (Persius, III, 28).

cititul. Filosof ia are sfaturi şi poveţe pentru prunci ca şi pentru cei pe sfîrşite.

Sînt de părerea lui Plutarh că Aristotel n-a pierdut vremea marelui său învăţăcel cu meşterirea întocmirii silogismelor sau cu principiile geometriei, cît datu-i-a sfaturi bune privitor la vitejie, ispravă, mărinimie, cumpă- tnre şi neînfricare ; cu această zestre trimisu-l-a, copil încă,. **HA** supuie împărăţia lumii cu treizeci de mii de pedestraşi, patru mii de cai şi patruzeci şi două de mii de Acuzi. (Selelalte arte şi ştiinţe, spunea el, Alexandru le cinstea şi lăuda desăvîrşirea şi iscusinţa lor, dar oricîtă plăcere i-ar fi pricinuit, nu se lăsa ispitit de dorinţa să ₄ deprindă cu meşteşugul lor.
(b) *Petite hinc, juvenesque, senesque, Finem animo certum, miserisque viatica caniş [1].*

(c) După cum spune Epicur la începutul scrisorii **NM**lo către Meniceus : „Nici cel mai tînăr nu pregetă a vorbi de filosofie, nici cel bătrîn nu-i ostenit de ea. Cine nu face aşa pare să spună că vremea încă nu a sosit pentru el .sau că nu mai este vreme să trăiască fericit."

(a) De acea eu nu vreau ca să fie acest copil ca în temniţă. Eu nu vreau să fie prada bunului plac al nădufurilor unui dascăl înverşunat, nu vreau să-i sminteascâ mintea ţinînd-o sub apăsare şi trudă, cum fac ceilalţi, paisprezece sau cincisprezece ceasuri la zi, cît şi un hamal. (c) Nici nu aş găsi cu cale, dacă dintr-o aplecare spre singurătate şi alean s-ar deda cu prea multă silinţă şi nesaţ celor cărturăreşti, el să fie înlesnit să o facă. Aceasta i-ar aduce a fi nătîng în legătură cu oamenii şi l-ar îndepărta de îndepliniri mai bune. Cîţi nu văzut-am, pe vremea mea, prostiţi de stăruitoarea lor lăcomie pentru cele cărturăreşti ? Carneade a fost atît de năucit, încît nu a mai avut răgaz să-şi îngrijească părul şi unghiile.

(a) Nici nu vreau să-i stric apucăturile mărinimoase prin nepurtarea şi barbaria altuia. Mintea franţuzească era altădată vestită a se aprinde timpuriu, dar fără multă ţinere. Drept e că vedem şi acum că nu-i nimic mai drăguţ decît copiii mici în Franţa, dar de obicei ei amăgesc speranţele pe care ni le dăduseră, iar la oamenii făcuţi nu mai vedem urmă de minte. Auzit-am de la

1 Tineri şi bătrîni, faceţi din aceasta o regulă de nezdrunci- »I/IT II purtării voastre şi veţi avea un prisos cînd bieţii de voi veţi n albiţi de bătrineţă (Persius, V, 64),

oameni pricepuţi că în acele şcoli, unde sînt trimişi, din care avem o mulţime, ei se îndobitocesc în halul acesta.

Pentru al nostru, o încăpere, o grădină, pat, masă, singurătate, tovărăşie, dimineaţa, seara, orice vreme-i va fi bună şi orice loc de învăţătură, deoarece filosofía, care va fi învăţătura lui de căpetenie pentru a judeca şi a se purta, are această întîietate a se amesteca în toate. Iso- crate, meşter al cuvîntului, fiind rugat la un ospăţ să vorbească despre îndeletnicirea sa, oricine va găsi drept că răspunse. „Acum nu-i timpul pentru cele ce ştiu eu, iar cele potrivite timpului de acum, nu le ştiu", căci a da ivire la cuvîntări şi întîmpinări retoriceşti într-o adunare strînsă pentru a rîde şi. a prăznui, prea prost s-ar nimeri. Şi s-ar putea spune asemenea aproape de orice ştiinţă. Cît despre filosofie, în cele privitor la om, datorinţele şi îndeletnicirile lui, părerea îndeobşte a tu- luror înţelepţilor fost-a că vorba ei blîndă nu ar trebui nfl fie îndepărtată nici de la ospeţe, nici de la jocuri. Iar IM aton a îmbiat-o la Ospăţul său şi vedem cum ţine în tăria el pe cei din jur cu felul vorbirii agale şi pe îndelete, potrivit timpului şi locului, cu toate-că spusele erau din cele mai înălţate şi mîntuitoare :
Aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque ;
Et, neglecta, aeque pueris senibusque nocebit[1].

în felul acesta, fără îndoială, copilul va pierde vreme mai puţină şi va tărăgăna mai puţin decît alţii. Şi aşa rum paşii nesiliţi în preumblare de-a lungul pălimarului casei noastre, fie ei de trei ori mai mulţi, nu ne ostenesc cît ne osteneşte să-i întindem pe drum de altul croit, lot astfel şi învăţătura noastră se va petrece ca din în- limplare, nesilită, în timpul şi locul unde se nimereşte ; însoţind toate faptele noastre, ea se va cuprinde în ele pe nebănuite. înseşi jocurile, deprinderile trupeşti vor face parte din învăţătură : alergarea, lupta, (c) muzica, (a) dăn- ţuirea, vînătoarea, mînarea cailor şi mînuirea armelor. Ku vreau ca înfăţişarea cuviincioasă şi purtarea între oameni să ia chip deodată cu sufletul. Nu se clădesc un miflet şi un trup, se face un om şi nu trebuie făcut pe din două. Iară, cum spune Platon, nu trebuie desăvîr- (jlt unul fără altul, ca o pereche de cai înhămaţi la aceeaşi oişte, (c) Şi ascultîndu-l, pare că a dat mai mult timp Vl grijă deprinderilor trupeşti şi socoate folosul minţii !ras din ele nu dimpotrivă, ci deopotrivă.

1 I, 25).

(a) De altfel, întreaga această rînduială trebuie mî- nuită cu negreşită blîndeţe, nu cum se face la şcoală. în Inc de a îmbia pe copii la cele cărturăreşti şi a le stîrni pofta, nu li se arată cu adevărat decît spaimă şi cruzime. Scutiţi-mă de mustrare şi străşnicire : nimic, după a mea părere, care să neomenească şi să stîrnească mai tare o fire bine înzestrată din născare. Dacă doriţi să se ferească de ruşine şi pedeapsă, nu-l aspriţi, ca să le simtă ; aspriţi-l faţă de sudoare şi frig şi vînt şi soare şi de în- tîmplările care trebuie să fie nesocotite de el ; păziţi-l de moleişiire şi gingăşie la îmbrăcăminte şi aşternut, la mîn- care şi băutură ; obişnuiţi-l cu toate ; să nu fie un băiat frumos, fecioraş, ci un băiat verde şi vînjos. (c) Copil, bărbat, bătrîn, eu totdeauna am crezut şi judecat aidoma. Dar în cele mai multe din şcolile noastre, între multe alte, felul de călăuzire m-a supărat. S-ar fi ajuns la ţintă cu mai multă îndurare şi iertare, dînd greş cu mai puţină păgubire. Găsim o adevărată carceră a tinereţii captive ; o dezmaţă, pedepsind-o înainte să fie dezmăţată. Sosiţi în clipa cînd ei sînt la treabă nu auziţi decît strigăte, copii chinuiţi şi dascăli îmbătaţi de însăşi mînia lor. Ce fel de a fi este cel care, pentru a trezi pofta de învăţătură în sufletele fragede şi sfioase, le mîi cu o mutră groaznică şi cu biciul în mînă ? Netrebnic şi dăunător fel. Şi mai aflăm cît de bine o întîmpină Quin- tilian, că asemenea poruncitoare străşnicie are urmări primejdioase mai ales în felul cum pedepsim. Cu cît ar fi mai primitoare încăperile şcolii, presărate cu flori şi ramuri, decît cu vărguţe însîngerate ! Aş pune să se zugrăvească bucuria, voioşia, pe Flora şi Graţiile precum făcut-a filosoful Speusip în şcoala lui; acolo unde vor avea a se înfrupta, vor şi zburda. Pentru copii, ca să fie hrana prielnică, trebuie îndulcită; iar cea nepriicioasă, amărîtă.

Minune este cît de mult Platon se arată grijuliu în *Legile* sale pentru veselirea şi sărbătoririle tinereţii cetăţii şi cîtă însemnătate dă întrecerilor, jocurilor, cîntă- rilor, săriturilor şi dănţuirilor, pe care se şi spune că vechimea le lăsa în mîna zeului Apolo, Muzelor şi Minervei.

El le răspîndeşte cu mii de poveţe în gimnaziile lui ; pierde puţină vreme cu ştiinţa gloselor şi pare că numai de dragul cîntului dă anume în seamă poezia.

(a) Orice ciudăţenie şi năstruşnicie anume, în purtare ţi stare, este de ferit, ca fiind împotriva legăturilor şi pocire a societăţii, (c) Cine nu s-ar uimi de felul de a fi al lui Demophon, slujitorul lui Alexandru, care nă- iluşea la umbră şi tremura la soare ? (a) Văzut-

am care ne fereau mai tare de mirosul merelor decît de împroş- i ătura flintelor, alţii care se speriau de un şoarece, alţii cărora li se făcea greaţă de smîntînă sau de scuturarea unui pat de pene, iar Germanicus nu putea suferi nici văzul, nici cîntul cocoşilor. Aceasta ar putea fi în legătură cu vreo tainică înrîurire, dar i-ar fi pierit năduful, cred eu, luat din vreme. Creşterea m-a strunit într-atîta, Incit în afară de bere, gustul meu se mulţumeşte cu luate ce i se dau. Cînd trupul se poate mlădia, atunci trebuie deprins în toate felurile şi chipurile şi, de ajuns nâ-i îngrădeşti pofta şi vrerea, aduci un tînăr să fie în largul său între toate neamurile şi toate soiurile de adunări, fie şi la dezmăţ şi desfrîuri, dacă nevoia se iscă. (c) Să fie dedat a se lua după obicei, (a) El să poată face orice, dar să nu-i placă a face decît cele bune. Nici filosofii nii-l laudă pe Callistene care a pierdut prietenia marelui Alexandru, stăpînul său, pentru că n-a vrut să bea ca ţl ol. Omul pe care noi îl vrem va fi voios, va fi şi zburdalnic, va sări la nevoie şi peste cal deodată cu principele său ; eu vreau să întreacă pe semenii săi pînă şi În ale păcatului şi să nu se lase de rău din lipsă de piliere sau pricepere, ci fiindcă-i lipseşte voia.

(e) Multum interest, utrum peccare aliquis nolit, an nesciat[1].

(a) M-am gîndit- că fac cinste unui gentilom care era mai depărtat de orice dezmăţ decît oricare altul în Franţa, întrebîndu-l la o adunare aleasă de cîte ori în viaţa lui se îmbătase în Germania, pe seama trebilor regelui. El a luat-o cum i-am spus-o şi răspunsu-mi-a că de trei ori, prinzînd a le povesti. Eu cunosc pe unul care, lipsit de această putinţă, păţit^a mari necazuri avînd treabă cu cea naţie. Adesea laudă adus-am minunatei făpturi a lui Alcibiade, care se schimba atît de lesne în atîtea feluri, nepăsîndu-i de sănătatea lui, cînd întrecînd belşugul şi strălucirea perşilor, cînd cumpătat şi aspru ca lace- demonienii, tot atît de strunit la Sparta pe cît de desfătător în Ionia.

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res [2]. Astfel aş vrea să aduc a fi pe ucenicul meu.

1 Este o mare deosebire între cel ce nu vrea şi cel ce nu ştie ■A l'iirfl rău (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 90).

2 Aristip se acomodează cu orice datini, cu orice împrejurări, cu orice lucru (Horaţiu, *Epistole,* I, 17, 23). Montaigne conferă acestor versuri un sens opus celui originar.

Quem duplici panno patientia velat,
Mirabor, vitae via şi conversa decebit,
Personamque feret non inconcinnus utramque [1].

Iată învăţăturile mele. (c) Îi vor folosi mai bine celui care ie făptuieşte decît celui care le ştie. Dacă-l vezi, îl şi auzi ; dacă-l auzi, îl şi vezi.

„Ferească Domnul" — zice careva în Platon — „ca a filosofa să însemne să înveţi mai multe lucruri şi să te îndeletniceşti cu meşteşugurile şi măiestriile !"

Hanc amplissimam omnium artiurn bene vivendi disciplinam, vita magis, quam litteris, persecuţi sunt [2].

Leon, principele fliasienilor, întrebînd pe Heraclid Ponticul care este ştiinţa şi arta cu care se îndeletniceşte : „Nu ştiu — spuse acesta — nici artă, nici ştiinţă, dar sînt filosof".

Diogenes fu învinuit că, neînvăţat fiind, se apucase de filosof ie : „Ou atît mai bine se potriveşte, ca să mă pot ■apuca de filosofie", răspunse el.

Hegesias îl ruga să-ii citească o carte : „Glumeişti — îi răspunse — : alegi smochinele adevărate şi rodite, nu zugrăvite ; de ce să nu alegi şi deprinderile fireşti adevărate şi nu scrise ?"

Tînărul nostru nici el nu va spune învăţătura pe de rost, pe cît o va făptui, dovedind-o prin purtările sale. (a) Se va vedea dacă este chibzuit în cele ce prinde a face, dacă este bun şi drept în isprăvile sale. (c) Dacă are judecată şi mlădiere în vorbirea sa, tărie la boală, nu se îmbulzeşte la jocuri, e cumpătat în desfătările lui, (a) nepăsător la gusturi, fie carne, peşte, vin sau apă, (c) dacă are rînduială în chivernisirea lui :

Qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed Ivgem vitae putet, quique obtemperet ipse sibi, et decretis parcat[3].

1 îl admir pe cel ce se poartă cu strălucire, dar poate totodată să se împace cu lipsurile şi ştie să joace cu talent ambele roluri (*Ibidevi*, 25).

2 Acea artă, cea mai măiastră între toate, arta de a trăi frumos, ci au dobîndit-o trăind şi nu din cărţi (Cicero, *Tusculanae qiiaestiones,* IV, 3).

3 Cel ce face din ştiinţa sa un prilej de semeţie, ci rînduială În viaţă ; cel ce ştie a se supune sieşi şi propriilor lui hotărîri (i it oro, *Tusculanae quaestiones,* II, 4).

Cuvintele vin singure pe limbă cînd cunoaştem lucrul (Ho- 111(111, *Arta poetică,* V, 311) ; acest vers este reluat în *Arta poeti-* rii 11 lui Boileau, astfel : *„Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement / Et les mots pour le dire arrivent aisément."*

Adevărata oglindă a socotinţei noastre este -traiul nostru.

(a) Zeuxidamus, întrebat fiind de ce lacedemonienii lui aveau porunci scrise în privinţa vitejiei, ca tinerii lor să le citească, răspunse că ei vroiau să-i deprindă la fapte, nu la vorbe. Asemuiţi, după cincisprezece sau şaisprezece ani, pe acesta cu unul din cei cu latineasca de la şcoală, care tot atîta vreme e pus să nu înveţe decît a \nrbi. Lumea nu-i decît vorbe goale. Nu văzut-am om care MI nu spuie mai mult, decît care să spuie mai puţin din cele ce trebuie ; totuşi, jumătate din anii noştri sînt irosiţi acolo. Sîntem ţinuţi patru sau cinci ani ca să ascultăm cuvinte şi să le punem cap la cap. încă pe atît pentru a face între ele o legătură mai arătoasă, lungită pe trei sau patru părţi : iar pe puţin alţi cinci, să le ştim întruni scurtat şi împletit cu isteţime. Să lăsăm acestea celor care-şi fac o meserie anume.

într-o zi mergînd la Orléans, întîlnii pe cîmpie dincolo de Cléry, doi dascăli diriguitori de colegiu care se duceau la Bordeaux, mergînd la cincizeci de paşi unul de altul : în urma lor, mai departe, zării o ceată de ostaşi cu căpetenia lor în frunte ; era răposatul comite de la Rochefoucauld. Unul din oamenii mei întrebă pe cel dintîi dascăl cine era acel gentilom care sosea. El nu văzuse ceata din spatele lui şi crezu că-l întreabă de ortacul său ; ne făcu să rîdem cu răspunsul lui : „Nu e gentilom, este grămătician, iar eu sînt logician" ; iară noi, care căutăm aici, dimpotrivă, nu să creştem un grămătician sau un logician, ci un gentilom, să-i lăsăm să-şi piardă cu aceste vremea lor de prisos ; noi avem altă treabă. Ucenicul nostru să aibă bună întemeiere la lucruri, că vorbele vor veni şi aşa prea din belşug ; le va tîrî de nu vor vroi să-l urmeze. Auzit-am pe unii căindu-se că nu pot să le dea chip, dar ştiu că au în capul lor multe lucruri de seamă ; le lipseşte însă darul cuvîntării şi n-au putinţa să le scoată la iveală ; aceasta e o gogoaşă : ştiţi după a mea părere ce înseamnă ? Sînt abureli ce le vin din neîntrupate scorniri ale gîndului, pe care ei nu le pot desluşi şi limpezi în sinea lor, aşadar nici da la lumină ; ei nu s-au înţeles încă pe ei ; vedeţi-i o clipă bolborosind a facere, şi vă dumiriţi că truda lor nu-i a facere, ci a plămădire şi frămîntă aluat neînchegat. Din parte-mi, eu mă prind, (c) iar So- crate astfel orînduit-a (c) că cine are în minte o întruchipare vie şi lămurită o va da la iveală, fie gîngăvind, fie prin semne dacă-i mut :

Verbaque praevisam rem non invita sequentur.[1].

Şi cum spune acela, cu vorbă străbătută de duhul poeeiei : *Cum res animum occupavere, verba ambiunt*[1]. (c) Şi ncest altul, *ipsae res verba rapiunt* [2]. (a) El nu ştie ablativ, conjunctiv, substantiv, nici gramatică ; nici slujitorul său nu ştie, nici negustoreasa de scrumbii de la podul mic şi totuşi ei vor înşira vorba, cît îţi va fi pe poftă sâ-i asculţi şi se vor abate tot atît de puţin în aceasta de la canoanele vorbirii ca şi cel mai dibaci maestru al şcolii din Franţa. Retorică el nu ştie, ca să momească bunăvoinţa nevinovatului cititor, nici n-are habar s-o ştie ; vădit este că orice înfăţişare meşteşugită cu uşurinţă piere în lumina unui adevăr curat şi nemeşteşugit. Aceste înfloriturі nu slujesc decît să ameţească prostimea neputincioasă a mistui o hrană mai plină şi mai tare, cum limpede ne arată Afer în Tacitus. Soliile din Samos veniseră la Cleo- mcne, regele Spartei, cu o frumoasă şi lungă cuvântare, ticluită ca să-l îndemne la război împotriva tiranului Poli- crate. După ce el le dădu răgaz să i-o înşire pe de-a întregul, răspunse : „De început şi sfîrşit nu-mi amintesc, aşijderea nici de ce se află la mijloc ; cît despre cele de voi socotite, nu vreau întru nimic să am a face cu ele", lată un frumos răspuns, pare-mi-se, şi guralivi tare plouaţi.

(b) Dar asta ? : Atenienii aveau de ales doi meşteri plănuitori pentru o mare zidire ; cel dintâi, mai aflat, înfăţişă, ca să cîştige învoirea poporului, o foarte frumoasă ciivîntare, mult gîndită, acele ce erau de făcut, dar celălalt, în cîteva cuvinte, spuse : „Cinstiţi atenieni, ce a spus acesta, eu voi face".

(a) Cînd era mai în putere cuvîntul lui Cicero, mulţi se minunau, diar Cato tot îl lua în bătaie de joc : „Noi avem, spunea el, un consul cu mult duh ; o nimereşte totdeauna cu o zicală folositoare, o trăsătură frumoasă, fie că vine înainte sau vine după", (c) Şi, dacă nu se potriveşte cu ce-i înainte, nici cu ce-i în urmă, este bine în sine. (a) Eu nu sînt din cei care gîndesc că versul potrivit alcătuieşte bunătatea stihului ; lăsaţi-l să-şi lungească o silabisire scurtă, de-i este voia, în acestea nu trebuie silit, dacă închipuirile sînt senine, dacă mintea şi judecata şi-au făcut bine datoria, aş spune : iată un poet bun, fie el prost versuitor.

(b) Emunctae naris, durus componere versus

1 * Cînd avem lucrurile în cap, vorbele forfotesc (Seneca, *Con- li'ui'i'r.iiae,* III).

2 ª Lucrurile însele atrag cuvintele (Cicero, *De finibus* bonomul *et malorum,* III, 5).

(a) Spune Horaţiu să se facă lucrarea ca toate îmbinările şi măsurile să piară,

(b) Témpora certa modosque, et, quod prius ordine verbum est,
Posterius facias, praeponens ultima primis...
Invenios etiam disjecti membra poetae [1]*,*

(a) cu atîta nu va da greş ; bucăţile în sine vor fi mai frumoase tocmai de aceea. Este ce răspunse Menandru, zorit de unii, fiindcă se apropia ziua oînd el făgăduise o comedie, de care încă nu se apucase : „E plăsmuită şi gata : nu-i rămîne decît să-i înnădesc versurile". Avînd lucrurile şi miezul rostit în minte, toate celelalte neînsemnate sînt. De cînd Ronsard şi Du Bellay cinste adus-au poeziei noastre franţuzeşti, nu văd cît de mărunt începător care să nu-şi umfle cuvintele şi să nu înşire bătaia versurilor aproape cît şi ei. (c) *Plus sonat, quam valet*[2]. (a) Pe placul prostimii niciodată nu fost-au atîţia poeţi, dar pe cît le-a fost de uşor. să-şi potrivească măsura stihului, tot atît de mult se împiedică apucind pe urmele bogatelor întruchipări ale. unuia şi gingaşelor făuriri ale celuilalt.

Dar să vedem ce va face dacă-l ţii din scurt cu iscusinţa sofisticărească a vreunui silogism : slănina te face să bei, băutura îţi taie setea, deci slănina taie setea ? (c) Să rîdă ! Mai iscusit este să rîdă decît să răspundă.

Să împrumute de la Aristip gluma isteaţă drept în- tîmpinare. „De ce oare aş dezlega-o dacă şi legată mă supără ?" Careva scornise împotriva lui Cleante unele usturătoare dovezi dialectice, iar Crisip îi spuse : „Joacă-te cu astfel de scamatorii cu copiii dar nu tulbura gîndurile întemeiate ale unui om bătrîn", *contorta et aculeata so- phismata* [3]. (a) Aceste netoate vorbării dacă-i vîră în cap o minciună sînt primejdioase, dar dacă n-au nici o urmare şi nu-i stîrnesc decît rîsul, nu văd de ce să se ferească de ele. Sînt unii atît de proşti, încît se abat din calea lor fugind un sfert de poştă pentru un cuvînt nimerit : (c) *<nit qui non verba rebus aptant, sed*

1 Scoateţi ritm şi măsură, puneţi la urmă ce venea întîi şi aduceţi în cap ceea ce era în coadă ; bucăţile acestea răvăşite sînt totuşi ale unui poet (Horaţiu, *Satire,* I, 4, 58).

2 Mai mult zgomot decît rost (Serteca, *Epistole către Luci-* li II.v, 40).

3 Aceste sofisme încurcate şi spinoase (Cicero, *Academica,* II. 24).

res extrinsecus ar- cessunt, quibus non verba conveniant [1]. Şi cealaltă : *Sunt, qui alicujus verbi decore placentis, vocentur ad id quod non proposuerant scribere*[2]. Eu sucesc mai bucuros a bună zicală ca s-o prind de mine decît să sucesc firul meu ca s-o trag de aiurea, (a) Dimpotrivă, treaba cuvintelor este să ne slujească şi să ne urmeze, iar unde graiul franţuzesc nu ajunge să ne ajutăm cu cel gascon. Eu vreau ca lucrurile să trezească şi să umple în aşa fel închipuirea celui care le ascultă, încît lui să nu-i mai pese de cuvinte. Vorbirea care-mi place este o vorbire neîntortocheată şi limpede, din condei, ca pe buze ; o vorbire cu miez şi vînj, scurtă şi adunată, (c) nu atît de mlădioasă şi netedă, cît repede şi ţîşnind : *Haec demum sapiet dictio, quat feriet*[3].
(a) mai curind să strălucească gîndirea decît să o poso- morască, ferită de nazuri, în voie, dezlegată şi îndrăzneaţă. Fiecare frîntură să-şi aibă trup ; nu cu fumuri cărturăreşti, nu popească, nu de judecătorie dar mai curînd ostăşească, cum o numeşte Suetoniu pe a lui Iulius Cezar ; (c) iar eu nu prea văd de ce el o spune.

(b) Bucuros eu adesea am urmat dezmăţul văzut la tinerii noştri în portul veşmintelor : o mantie spînzurînd, zeghea pe un singur umăr, un călţun prost tras, care dovedesc semeţire nepăsătoare faţă de cele zorzoane străine şi nepăsare de sclivisire, dar o găsesc şi mai bine folosită în felul de a vorbi, (c) Tot prefăcutul, mai ales cu voioşia şi libertatea franţuzească, nu şade bine curteanului. Într-o monarhie orice gentilom trebuie să fie deprins să aibă purtare de curtean. Astfel bine facem să o scrîntim întru- cîtva a nedres şi cu dispreţ.

(a) Nu-mi place ţesătura la care se văd nodurile şi urzeala, după cum nu trebuie să numărăm oasele şi vinele unui trup frumos, (c) *Quae veritati operam dat oratio, incomposita sit et simplex* [4].

1 Sau care, în loc de a adapta vorbele la subiect, se duc să-şi mute subiecte departe, pentru ca cuvintele să poată să li se potrivească (Quintilian, VIII, 3).

2 Sînt unii care, pentru a străluci printr-un cuvînt care le |ilnu\ se avîntă într-o sferă care le este străină (Seneca, *Epistole* nil iv *Lucilius,* 59).

3 Este bună numai vorba care izbeşte (Epitaful lui Lucan, citat în *Biblioteca latină* de Fabricius, II, 10).

4 Vorbirea ajută adevărul în măsura în care este simplă şi naturală (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 40).

Quis accurate loquitur, nisi qui vuit putide loqui ? [1]

Vorbirea măiastră care ne întoarce la sine vatămă lucrurilor.

Precum nimicnicie este a vroi prin port să uimeşti într-un anume fel neobişnuit, de asemenea, în vorbă căutarea unei noi înşirări de cuvinte puţin cunoscute porneşte din ambiţie copilărească şi cu fumuri cărturăreşti. De aş putea să nu folosesc decît cuvintele folosite în piaţă la Paris ! Aristofan, grămăticianul, nu ştia ce spune cînd ţinea de rău pe Epicur că vorbirea lui era netedă şi dibăcia cuvîntării sale era numai ca vorba să răzbată. Uşor este a se lua după un fel de grai care de îndată este primit de mulţime ; dar a se ţine după o judecată şi a-i da răsărire nu merge atît de lesne. Cea mai mare parte din cititori, fiindcă găsesc astfel de veşmînt, gîndesc greşit că trupul i se potriveşte.

Puterea şi vînjoşia nu se iau cu împrumut, ci numai haina şi gătelile.

Cea mai mare parte din cei ce sînt în jurul meu vorbesc cum vorbesc eu în *Eseuri;* dar eu nu ştiu dacă ei gîndesc asemenea.

(a) Atenienii (spune Platon) au de partea lor grija cuvîntării îmbelşugate şi mlădioase ; lacedemonienii — vorba scurtă ; cei din Creta au mai ourînd spor în a da răsărire gîndirii decît vorbirii ; aceştia stau mai presus. Zenon spunea că avea două feluri de ucenici : pe unii îi numea <piÂoX'youi;, zoriţi să înveţe lucrurile şi erau răsfăţaţii lui ; ceilalţi, XoYo'PiXouţ, nu aveau altă grijă decît graiul. Nu-i zis că nu-i treabă bună vorbirea frumoasă, dar nu atît de bună pe cît se vede ; şi mi-e necaz să nu avem altă treabă în întreaga noastră viaţă. Aş vrea mai intîi să ştiu bine limba mea şi limba vecinilor cu care de obicei am a face. Fără îndoială, frumoasă şi mare alcă- l uire găsim în greacă şi latină, dar se cumpără prea scump. Voi arăta aici felul cum să le căpătăm mai pe ieftin decît cel obişnuit şi care fost-a încercat cu mine însumi. Să se folosească de el cine va vroi.

Răposatul meu tată, mai mult decît oricare pe lume, căutat-a printre învăţaţi şi pricepuţi rînduiala cea mai desăvârşită în această privinţă ; a fost povăţuit să se ferească de greşeala îndătinată la noi a pierde vreme atît de lungă cu învăţătura limbilor celor vechi, (c) care pe ei nu-i costa nimic ; (a) numai din această pricină noi nu putem să ajungem la măreţia sufletească şi cunoştinţele vechilor

1 Cine îşi studiază vorbirea, dacă nu acel car« îşi face vorbirea studiată ? *(Ibidem,* epistola 75).

greci şi romani. Eu nu cred că ar fi numai aceasta pricina [1]. Oricum, tatăl meu a găsit cu cale încă de la dădacă şi deodată cu cele dintîi îngînări, să mă dea pe mîna unui german, care muri ca vestit doftor în Franţa, cu totul neştiutor al limbii noastre, însă d&săvîrşit cunoscător al limbii latine. Fusese adus cu mare cheltuială ca să mă aibă tot timpul în braţe. Pe lîngă el mai erau alţi doi mai mărunţi ca ştiinţă, ca să se ţie de mine şi să-l uşureze pe cel dintîi. Ei nu-mi vorbeau altă limbă decît latineasca, iar lege de neînfrînt era ca toată casa, nici el, nici mama, nici slujitorii, pînă şi cămărăşiţa, faţă de mine să nu vorbească decît cuvinte latine cîte le ştiau şi învăţaseră fiecare a le bolborosi deodată cu mine. S-au înfruptat toţi de minune din aceasta. Tata şi mama învăţat-au de ajuns latina şi căpătat-au destulă uşurinţă ca să le vie în ajutor la nevoie, cît şi slujitorii mai aproape de mine. Pe scurt, într-atîta ne latinizarăm, că se răspîndi pînă şi în satele noastre din jur şi multe numiri de unelte şi meşteşuguri s-au îndătinat pe latineşte. Cît despre mine, aveam şase ani trecuţi şi mai mult, nu ştiam franţuzeşte sau perigurdina cît nu ştiam arăbeşte. Şi fără meşteşug, carte grămătică sau canon scris, fără bici şi lacrimi învăţat-am latina tot atît de curată ca şi dascălii mei, căci nu avusesem cum s-o amestec sau s-o pocesc. Dacă de încercare vroiau să-mi dea vreo temă, în felul celor care se dădeau la şcoală celorlalţi franţuzi, mie trebuia să imi-o puie în latinească proastă şi eu s-o întorc în cea bună. Atît Nicolas Grouchi, care a scris *De comitiis Romanorum,* cît şi Guil- laume Guerente, care a fost tîlcuitorul lui Aristotel, George Buchanan, marele poet din Scoţia, (b) Marc-Antoine Mu- ret, (c) cunoscut în Franţa şi Italia a fi cel mai bun cu- vîntător al timpului, (a) şi toţi dascălii mei de acasă adesea mi-au spus că, în copilăria mea, aveam atîta îndemî- nare în acea limbă, că se fereau să-mi vorbească. Buchanan, pe care l-am văzut de atunci între însoţitorii răposatului mareşal de Brissac, mi-a spus că avea de gind să sorie despre creşterea copiilor şi va da drept pildă cum fusesem eu crescut ; el pe atunci avea în seamă călăuzirea acelui comite de Brissac, cunoscut pe urmă de noi ca fiind om atît de preţuit şi viteaz.

1 În acest paragraf, Montaigne furnizează informaţii cu privire la modul cum tatăl său i-a conceput educaţia ; ele vor fi reluate în cartea a II-a a eseurilor, cap. II.

Cît despre greacă, de care n-am aproape de loc cunoştinţă, tatăl meu plănui s-o învăţ cu meşteşugire, dar pe-o cale nouă, prin joacă şi deprindere. Noi depănam declinările cum unii învaţă cu anume jocuri, pe tăblie, aritmetica şi geometria. Căci între altele el mai fusese sfătuit să mă lase să prind gustul ştiinţei şi să-mi fac datoria, nesilit şi din îndemnul vrerii şi al dorinţei mele, ca să mi se invoalte sufletul cu blîndeţe şi în voie, fără străşnicire şi silit. Şi spun că mergea atît de departe cu eresul, încît, fiindcă unii ziceau că a smulge pe copii dimineaţa, repezit şi cu asprime, din somn (unde ei sînt cufundaţi mai adînc decît noi) tulbură creierul lor crud, el punea să mă deştepte în cînt de strune şi niciodată nu a lipsit de la slujba sa cîntăreţul.

Această pildă ne ajunge pentru a judeca cum era totul şi ca să arate privegherea şi iubirea unui atît de bun părinte, care nu este de loc de vină dacă n-a cules nici un rod pe măsura unei atît de desăvîrşite îngrijiri. Două lucruri au fost pricina : pămîntul sterp şi neprielnic ; căci cu toate că am avut sănătatea zdravănă şi întreagă, iară Ici şi colo fire blîndă şi mlădioasă, pe de altă parte eram atît de greoi, molatic şi adormit, încît nu mă putea smulge trîndăvirii nici măcar ca să mă joc. Ce vedeam, vedeam bine şi sub această scoarţă greoaie, în mine mijeau închipuiri îndrăzneţe şi vederi peste vîrsta mea. Mintea mi-era anevoioasă şi nu mergea decît atît cît o duceai ; pătrunderea întîrziată, născocirea şubredă şi, mai presus de toate, o necrezută lipsă de aducere aminte. Toate acestea fiind, nu este minune că n-a putut scoate din mine nimic temeinic. În al doilea rînd, precum cei prinşi de apriga dorinţă a se tămădui apucă după tot sfatul, bunul om, fiindu-i tare teamă să nu izbutească într-o treabă care-i stătea atît la inimă, se lăsă pînă la urmă dus de părerea îndeobşte, în şir ca cocorii după înaintaş, şi se supuse datinii, nemaiavînd alături de el pe acei care-i dăduseră cele dintîi sfaturi, culese de el diin Italia ; mă trimise cam pe la şase ani, la şcoala zisă Colegiul Guiena, foarte înfloritoare şi cea mai bună din Franţa. Acolo, nimic nu se poate spune de grija pe care o avu să-mi aleagă dascăli pricepuţi iar toate celelalte trebuinţe, cît şi hrana, îmi erau îngrijite cu totul deosebit de obiceiurile şcolilor. Dar oricît ai face, tot collegium este. Latineasca mea se corci de îndată ; din neobişnuinţă, de atunci am pierdut-o de tot şi nu mi-a folosit acel nou rost cu care crescusem decît să pot sări dintru început anii dintîi ; căci la treisprezece ani, cînd am ieşit de la collegium, îmi isprăvisem şcoala (ce numesc ei şcoala) cu adevărat, fără să fi dat vreun rod de care aş ţine seama acum.

Gustul de carte l-am prins mai întîi din plăcerea ce-mi făcură înfiripările din *Metamorfozele* lui Ovidiu, căci pe la vîrsta de şapte sau opt ani fugeam de orice altă plăcere ca să le citesc mai cu seamă în limba cu care crescusem şi cartea aceea era mai potrivită frăgezimii anilor mei, din pricina cuprinsului său. Căci acei *Lancelot du Lac, Ama- dis, Huon de Bordeaux* şi alte verzi şi uscate de care se bucură copiii, eu nici din nume nu le cunoşteam, nici nu le ştiu încă, atît de îngrădită rînduială avusesem. Toate acestea mă făceau să nu am luare-ammte pentru celelalte învăţături ce se predau. S-a şi nimerit să am a face cu un om ce avea pricepere de dascăl şi care a ştiut, cu îndemî- nare, să stea de partea acestei nerinduieli a mele mai şi în altele de acelaşi fel. Căci pornit pe acel drum, mă apucai de îndată de Vergiiliu, î.n *Eneida,* apoi Terenţiu, apoj de Plaut şi comediile italienilor, răpit toată vremea de încîn- tarea cuprinsului. Dacă el ar fi avut nesocotinţa să-mi taie avîntul, cred că m-aş fi ales de la collegium numai cu ură pentru cărţi, cum se întîmplă aproape cu întreaga noastră nobilime. El se purtă cu dibăcie, se făcu că nu vede nimic, stîrnindu-mi pofta, lăsîndu-mă să răsfoiesc pe ascuns acele cărţi, ţinîndu-mă blînd a-mi face datoria pentru celelalte învăţături orîndUite ; căci cele mai de seamă însuşiri, pe care tatăl meu le căuta la cei cărora mă dădea în grijă, erau blîndeţea şi felul de a fi îngăduitor. Iar al meu nici nu avea alt păcat decît a lîncezi şi a fi leneş. Primejdia nu era să fac rău, era să nu fac nimic. Nimeni nu prevestea că aş putea fi un stricat, dar că voi fi un neisprăvit. Se putea vedea trîndăvire, dar nu răutate.

(c) Simt că aşa s-a şi întîmplat. Tînguielile care-mi bat mereu urechile sînt următoarele : trîndav, neinimos a sluji prietenia, rudenia şi trebile obşteşti, prea de unul singur. Cei mai înveninaţi nu spun : „De ce luat-a ? De ce oare nu plătit-a ?", dar spun : „De ce nu iartă o datorie, de ce nu dă ?".

Aş privi drept bunăvoinţă să nu mi se ceară decît întărirea acestor fapte. Ei sînt nedrepţi însă cînd cer ceea ce nu am rămas dator, mai vîrtos decît îşi cer lor ce datorează. Invinuindu-mă, ei spulberă răsplata faptului meu şi mulţumirea care mi s-ar cuveni : acolo unde a face bine o treabă trebuie să cîntărească mai mult din mina mea deoarece nu am rămas dator în nici una din cele ce mi s-au dat n face. Pot cu atît mai în voie să hotărăsc ce vreau cu avutul meu, cu cît este mai temeinic al meu ; totuşi, dac-aş fi un mare zugrav al faptelor mele, aş putea uşor să întorc aceste mustrări. Şi

pe unii i-aş învăţa că nu sînt atît de păgubiţi cînd eu nu fac de ajuns, cît sînt fiindcă eu pot să fac mai mult decît fac.

(a) Sufletul meu, totuşi, nu înceta, pe seama lui, să aibă în acelaşi timp hotărâte împlîntări (c) şi judecăţi neşovăielnice, lămurite în privinţa lucrurilor pe care le cunoştea (a) şi le mistuia singur, fără vreo sfătuire. Iar între alte toate adevărat cred că i-ar fi fost cu neputinţă să se plece puterii sau strâşnicirii.

(b) Socoti-voi oare încă acel dar în copilăria mea, să am faţa netulburată şi mlădiere în voce şi mişcare pentru ca să joc orice înfăţişare la teatru, căci înainte să am anii,

* *Alter ob undecimo turn me vix ceperat annus* [1],

am întruchipat cele mai însemnate feţe din tragediile latineşti scrise de Buchanan, de Guerente şi de Muret, care s-au jucat cu laudă la Colegiul nostru din Guiena. În aceasta Andreas Guveanus, diriguitorul nostru, care fost-a fără asemuire cel mai mare diriguitor de colegiu din Franţa în toate îndeplinirile însărcinării sale, mă găsea deosebit de dibaci. Este o deprindere care nu trebuie neso-cotită la copiii de neam şi la care văzut-am pe principii noştri dedîndu-se şi ei cu laudă şi cinste, urmînd pilda unora din vechime.

(c) Era îngăduit înşişi oamenilor de mare cin în Grecia să aibă meşteşugul acesta : *Aristoni tragico actori rem aperit: huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat -.*

(b) Căci totdeauna înfierat-am, ca fiind neobrăzaţi cei ce ponegresc aceste petreceri şi nedrepţi cei care nu îngăduie intrarea în cinstitele noastre oraşe a comedianţilor cu vază şi lipsesc poporul de a fi dată lumii plăcerea acestor înfăţişări. Bunele rînduieli politice au grijă să adune cetăţenii şi să-i strîngă, ca şi la slujbele bisericeşti, la deprinderi de îndemînare şi la întreceri în jocuri ; prin olo, însoţirea şi împrietenirea cresc. Mai apoi, nu am avea cum să le dăruim rost mai bun, decît acela unde fiecare s" găseşte alături de aproapele său, sub văzul însuşi al dregătorului. Şi aş afla că este cu cale ca dregătorul şi principele, pe seama lor, uneori să înveselească obştea, (lovedindu-i iubire şi bunătate părintească, (c) Şi, în oraşe cu mulţi locuitori, ar fi să fie locuri anume pentru aceste arătări, mai curînd decît alte petreceri rele şi

1 Abia împlinisem al unsprezecelea an de viaţă (Vergiliu, *Eclogele,* VIII, 39).

ascunse, (a) Ca să ne întoarcem la spusele mele, nu-i nimic mai bine decît să aprindem pofta şi iubirea de carte, altcum nu se fac decît măgari purtători ai poverii cărţii. Li se dă traista lor de ştiinţă, bine vîrîtă cu biciul, ştiinţa căreia nu-i de ajuns a-i da locaş în sinea ta, dar cu care ai a te şi însoţi.

CAPITOLUL XXVII

NEBUNIE ESTE A POTRIVI DUPA PRICEPEREA NOASTRĂ CE-I ADEVARAT ŞI CE-I ÎNŞELĂTOR

(a) Întîmplător, nu pe nedrept, noi punem pe seama sărăciei duhului şi a neştiinţei uşurătatea de a se încrede şi a se lua după altul, deoarece îmi pare a fi învăţat odinioară că credinţa este asemenea unei peceţi puse pe sufletul nostru ; şi cu cît el este mai moale şi neînchegat, mai uşor prinde tiparul, (c) *Ut necesse est, lancern în libra, ponderibus impositis, deprimi; sic animum perspicuis ce- dere*[1]. Ou atît mai mult că sufletul neîmplinit şi fără cumpănă mai lesne se lasă la cea dintîi tipărire, (a) Iată de ce copiii, cei de rînd, femeile şi bolnavii au aplecare să fie duşi de nas. Dar pe de altă pante, netoţie şi trufie sînt să te apuci a nesocoti şi dispreţui, ca fiind un neadevăr, ceea ce nouă nu ni se pare adevăr : păcat îndeobşte al celor care cred că sînt vrednici să fie mai presus de cele însemnate tuturor. Astfel făceam eu altădată, iar dacă au-zeam vorbindu-se despre stafii sau prezicerea lucrurilor viitoare, de farmece, vrăjitorii sau de alte istorisiri de felul aicesta, cărora nu le puteam da crezare,

Somnia, terrores magicos, miracula, sagas,
Noctumos lemures, portentaque Thessala[2],

îmi era milă de bietul popor, momit de acele nebunii. Şi acum găsesc că eram pe puţin tot atît de plîns eu însumi ; nu fiindcă de atunci căpătat-am mai multă ştiinţă din cele ce aflat-am, care să mă salte peste părerile mele dintîi, şi nici nu mi-a fost a le iscodi, ci fiindcă judecata m-a învăţat că înlăturarea hotărîtă a unui lucru crezut înşelător şi cu neputinţă a fi înseamnă a-ţi dărui întîietatea să fi ajuns cu mintea ta a cunoaşte marginile şi hotarele vrerii lui

1 Aşa cum talerul eintarului se apleacă sub greutate, tot aşa şi mintea se apleacă dacă dă de evidenţă (Cicero, *Academica,* II, 2, 12).

2 Visuri, viziuni magice, minuni, vrăjitorii, vedenii în noapte şi alte străşnicii tesaliene (Horaţiu, *Epistole,* II, 208).

Dumnezeu şi a puterii maicii noastre Firea[1], şi nu este mai vădită nebunie pe lume, decît să le aduci a fi măsurate după cuprinderea şi putinţa noastră. Dacă noi numim ciudăţenii sau minuni cele la care judecata noastră nu poate ajunge, cîte de felul acesta nu se arată neîncetat văzului nostru ! Să luăm în seamă prin cîte ceţuri şi cît orbecăind sîntem aduşi a cunoaşte cele mai multe din lucrurile ce ne stau la îndemînă. Vom găsi, fără îndoială, că mai mult obiceiul decît ştiinţa le răpeşte ciudăţenia,

(b) *Jam nemo, fessus saturusque videndi, Suspicere în coeli dignatur lucida templa* [2],

(a) şi dacă faţa acestor lucruri ar fi pentru noi o noutate, le-am găsi tot atît sau şi mai de necrezut cît şi altele.

Si nune primum mortalibus adsint Ex improviso, ceu sînt abjecta repente, Nil magis his rebus poterat mirabile dici, Aut minus ante guod auderent fore credere gentes [3].

Cel care nu văzuse vreodată un rîu crezu că este ocean cel dintîi rîu întîlnit. Iar lucrurile cele mai mari în cunoştinţa noastră, noi gîndim că sînt de felul lor cele mai neîntrecute pe care firea făcutu-le-a :

1 În textul original apare din nou formula, atît de frecventă la Montaigne *„nostre mère nature"*, care s-ar preta mai curînd la traducerea : „maica noastră *natura"* (a se vedea şi nota 1, p. 183).

2 De osteniţi şi sătui ce sîntem de a vedea cerurile, nimeni dintre noi nu mai doreşte să ridice capul înspre aceste temple de lumină (Lucreţiu, II, 1037).

3 Totuşi, dacă astăzi s-ar arăta pentru prima oară muritorilor vi ar apărea deodată în ochiţi lor, nimic nu ni s-ar părea vrednic de a le fi asemănat; şi nici nu am fi putut închipui ceva asemănător înainte de a le fi văzut (Lucreţiu, II, 1021).

Scilicet et jluvius qui non est maximus, eij est Qui non ante aliquem majorem vidit; et ingens Arbor, homoque videtur; (a) et omnia de genere omni Maxima quae vidit quisque, haec ingentia fingit [1].(c) *Consuetudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque reguirunt rationes earum rerum, quas semper vident*

Noutatea mai mult decît măreţia lucrurilor ne îndeamnă să le căutăm cauza.

(a) Trebuie judecate aceste lucruri cu mai multă smerenie faţă de nesfîrşita putere a firii şi cu mai multă cunoaştere a neştiinţei şi slăbiciunii noastre. Cîte lucruri de necrezut nu sînt adeverite de oameni, a căror bună- credinţă nu o putem tăgădui, şi despre care noi nu putem fi încredinţaţi, cel puţin să le lăsăm nedezlegate ! Căci a le pecetlui drept ne în fire, este să luăm asupră-ne, cu o sfruntată îndrăzneală, că ştim pînă unde merge putinţa firii, (c) Dacă bine s-ar pricepe osebirea care este între neputinţă şi neobişnuinţă şi ceea ce stă împotriva rîn- duielii mersului firesc şi ce stă împotriva părerii îndeobşte a oamenilor, fără să cutezăm a crede, nici să părăsim cu uşurinţă o crezare, am asculta porunca legii : „Nimic, prea", povăţuită de Chilon.

(a) Cînd găsim în Froissart, că corniţele de Foix află în Bearn înfrângerea regelui Ioan de Castilia, 'La Juberoith, a doua zi după ce se întîmplase şi mijloacele cu care primi vestea, noi putem rîde ; mai putem rîde şi de ce spun analele despre papa Honorius, care, în ziua cînd regele Filip August muri (b) la Mantes, (a) porunci prohod cu petrecanie obştească şi ceru să se facă slujbă în toată Italia : deoarece împuternicirea acelor martori poate să nu aibă de ajuns cădere în această privinţă şi să ne lege la ochi. Dar ce, dacă Plutarh, în afară de mai multe pilde pe care le scoate din vechime, spune că are cunoştinţă anume că în vremea lui Domiţian vestea bătăliei pierdute de Antoniu în Germania cu mai multe zile după, a

Lucrurile pe care le vedem mereu sînt familiare minţii noastre ; ea nu se miră de cele ce avem sub ochi fără încetare şi nu le caută cauzele (Cicero, *De natura deorum,* II, 38).

putut fi înştiinţată şi răspîndită la Roma şi în lumea întreagă tocmai în ziua cînd fusese pierdută şi cum Cezar ne încredinţează că

1 Chiar dacă nu este prea lat, un rîu pare foarte mare aceluia cure nu a mai văzut rîuri, şi tot astfel se întîmplă cu un arbore, cu un om şi cu orice fel de lucruri atunci cînd n-au văzut ceva mui mare de acelaşi soi (Lucreţiu, VI, 674).

adesea zvonul a preîntîmpinat întîmpla- rea, am spune noi oare că sînt oameni slabi de înger cei care s-au lăsat înşelaţi cît şi prostimea fiindcă n-au văzut limpede ca şi noi ? Se poate oare afla judecată mai viu amănunţită şi lămurită decît a lui Pliniu, de el înfăţişată, în care nimic nu-i mai depărtat de zădărnicie ? Eu las de-oparte, spunînd aceasta, desăvîrşita lui învăţătură, despre care vorbesc mai puţin. Dar pe care din cele două tărî- muri îl întrecem noi oare ? Totuşi, nu se află cît de mic învăţăcel care să nu-i dovedească un neadevăr şi care «ă nu-l înveţe care este mersul înainte în lucrările firii.

Cînd citim în Bouchet minunile moaştelor sfîntului Ilarie treacă-meargă ; cuvîntul lui n-are de ajuns greutate pentru a ne opri să-i răspundem ; dar a înlătura dintr-o dată toate arătările de felul acesta îmi pare o nespusă sfruntare. Acel mare sfînt Augustin zice a fi fost martor cînd un copil orb şi-a găsit vederea pe moaştele sfinţilor Gervasiu şi Protasiu din Milano, că o femeie, în Cartagina, a fost tămăduită de rac cu semnul crucii făcut de altă femeie, nou botezată. Hesperius, ortac de-al său, gonise duhurile care-i bîntuiau casa cu o fărîmă din pămîntul mormîntului Domnului nostru, iar acel pămînt a fost dus la biserică şi a tămăduit de îndată un om damblagii ; la o adunare bisericească o femeie şi-a găsit vederea, atingînd chivotul sfîntului Ştefan cu un mănunchi de flori pe care după aceea l-a dus la ochi şi alte minuni, la care ne spune a fi fost martor. Cum l-am învinui noi pe el şi pe doi sfinţi episcopi, Aurelius şi Maximinus, pe care-i cheamă în mărturie ? Fi-va oare neştiinţă, nepricepere, uşurătate sau rea-credinţă şi înşelăciune? Fi-va om în veacul nostru atît de neruşinat, care poate gîndi să se asemuie lui, fie ca virtute şi credinţă, fie în ştiinţă, judecată şi învrednicire ? (c) *Qui ut rationem nullam afferrent, ipsa auctoritate me frângerent*

(a) Este nătîngă sfruntare/ ce poartă cu sine primejdioasa încumetare şi cu urmări, a dispreţui cele ce nu putem pricepe. Căci, după ce pe urmele frumoasei voastre înţelegeri, aţi statornicit marginile adevărului şi ale minciunii, de se iveşte că trebuie să credeţi neapărat lucruri în care este şi mai multă ciudăţenie decît în cele pe care le tăgăduiţi, voi v-aţi şi legat să le înlăturaţi. Iară ce-mi pare mie că aduce atîta răscolire a cugetelor noastre în aceste tulburări suferite din cauza canoanelor, este dezlegarea pe care o dau catolicii în privinţa credinţei lor. Le pare că fac pe cumpătaţii şi

chibzuiţii cînd părăsesc potrivnicilor unele din părţile care sînt în dezbatere. în afară că ei nu văd ce folos este pentru cel care tabără să începi a da înapoi şi a te învoi şi cît îl inimoşează în stăruinţa de a învinge acele canoane alese ca fiind mai puţin împuternicite, care sînt de multe ori foarte însemnate. Fie că ne supunem cu totul puterii canoanelor noastre bisericeşti, fie că le părăsim cu totul, nu e treaba noastră să statornicim noi partea de ascultare pe care o datorăm. Şi mai mult, pot s-o spun, fiindcă am pus-o la încercare,- altădată mi-am îngăduit să aleg şi să le trec prin sita minţii mele, apucîndu-mă a nesocoti unele îndatoriri ale bisericii noastre, care-mi păreau fie că au chip de zădărnicie, fie că sînt ciudate ; ajuns însă a cere lămurire oamenilor învăţaţi, găsit-am că aste trebi au puternică întemeiere şi foarte trainică şi că numai prostia şi neştiinţa fac să le primim cu mai puţină smerenie decît celelalte. De ce nu ne vine aminte multa întîmpinare ce aflăm noi în sinea judecăţii noastre ! Cîte nu ne slujeau ieri drept legi ale credinţei, care astăzi nu sînt decît minciuni goale ?
Trufia şi iscodirea sînt prăpădurile sufletului nostru ; una ne duce să ne virîm nasul în toate, iar cealaltă nu ne dă tihnă să lăsăm vreun lucru nestatornicit şi nehotărît.

CAPITOLUL XXVIII

DESPRE PRIETENIE

(a) Uitîndu-mă cum zugravul meu desăvîrşeşte treaba lui, mi-a trecut prin minte să mă iau după el. El alege locul cel mai frumos la mijlocul fiecărui perete, ca să aşeze chipul cuprinzător, lucrat cît este el în stare să-l facă mai bine. Iar golul din jur îl umple cu rîuri şi încondeieri năstruşnice, fără noimă decît prin felurimea şi ciudăţenia lor. Oare eu cu adevărat, ce fac aici, decît aceste rîuri, trupuri pocite, înnădite cu felurite mădulare, fără chip anume, fără şir, rînduială, nici ţintă decît la întîmplare ?
Desinit în piscem mulier formosa superne [1].Dacă o aduc bine cu zugravul meu, în a doua parte, la cea mai bună, rămîn pe loc, căci dibăcia mea nu merge pînă a îndrăzni să apuc a face o bogată zugrăvire lustruită şi măiestru meşteşugită. M-am gîndit s-o iau cu împrumut de la Etienne de la Boetie care va lumina tot lungul aces-Ici plăsmuiri. Este o scriere pe care el a numit-o *Serbie vroită;* dar cei ce nu ştiau au numit-o de atunci din nou, cu foarte multă nimereală, *împotriva unuia.* A scris-o în chip de eseu, în frageda

1 21).

sa tinereţe, închinată libertăţii, împotriva tiraniei : el pe atunci nu împlinise încă optsprezece ani. Trece din mînă în mînă acum între oamenii cu pricepere, nu fără a fi mult şi pe drept lăudată : căci este frumoasă şi cu miez bogat. Iar ca să spunem adevărul, nu cred că el nu putea face mai bine, dacă la o vîrstă mai înaintată, cînd l-am cunoscut eu, s-ar fi apucat de o treabă ca a mea şi să pună în scris ce-i trecea prin minte ; am fi văzut multe lucruri alese şi care ne-ar fi pus alături de cinstea celor vechi ; căci mai ales de partea darurilor fireşti, eu un altul nu ştiu care-i poate fi asemuit. N-a rămas însă de la el decît această scriere şi încă din întîm- plare ; cred că el n-a mai văzut-o de cînd a lăsat-o din mînă. Cîteva însemnări încă rămas-au asupra acelui edict din ianuariefaimos din pricina războaielor noastre lăuntrice, care îşi vor mai găsi poate în altă parte locul. Este tot ce am putut eu aduna din ce rămas-a de la el, (c) care cu atît de iubitoare grijă cînd să-şi dea sufletul în diata sa, m-a făcut moştenitor al cărţilor şi hîrtiilor lui. (a) A mai rămas şi cărţulia cu lucrările lui, pe oare am dat-o la lumină. Sînt anume îndatorat acelei scrieri, cu atît mai mult că ea a prilejuit întîia noastră în- tîlnire. Mi-a fost arătată înainte să-l fi văzut şi prin ea avut-am mai întîi ştire de numele său, îndrumîndu-mă spre acea prietenie pe care am păstrat-o unul altuia, cît timp Dumnezeu îngăduit-a, atît de întreagă şi desăvîr- şită, încît, fără îndoială, nu se mai pomeneşte între noi oamenii urmă şi obicei de vreo alta asemănătoare. Trebuie atîtea îmbinări ca s-o clădească, încît e mult dacă norocul ajunge la aceasta o dată în trei veacuri.

Pare că nu-i nimic la care firea mai mult ne îndeamnă ca la însoţirea între oameni, (c) Şi spune Aristotel că bunii legiuitori au mai multă grijă de prietenie decît de dreptate, (a) Iar cea mai presus însoţire a oamenilor este prietenia ; (c) căci îndeobşte toate cele care se făuresc şi se înfruptă din desfătare sau cîştig, nevoie obştească sau a insului se îmbină cu altă sortire şi rodire decît a curatei prietenii şi sînt cu atît mai puţin frumoase şi mărini- moase, fiindcă se amestecă alt înţeles decît cel al prieteniei însăşi.

Nici cele patru, pomenite de cei vechi : firească, obştească, a gazdei, a dragostei nu i se potrivesc nici în parte, nici laolaltă.

(a) De la copii la părinţi este mai mult cuviinţă. Prietenia se hrăneşte din împărtăşire, care nu poate fi între ei, din pricina prea marii nepotriviri şi dacă ar fi să fie ar stînjeni îndatoririle fireşti. Deoarece nici toate gîndurile tainice ale părinţilor nu pot fi împărtăşite copiilor, ca să nu se işte necuvenită îndrăzneală, nici

sfaturile şi mustrările care sînt cele dinţii îndepliniri ale prieteniei n-ar putea porni de la copii la părinţi. Aflatu-s-au naţii unde îndătinat era ca părinţii să fie ucişi de copii, iar altele unde părinţii îşi ucideau copiii, ca să preîntîmpine piedicile pe care şi le pot cîteodată pune unii altora, fireşte unele ţinÎTUd de nimicirea altora. S-au găsi/t filosofi care aiu dispreţuit această legătură fireiască, mărturie Aristip : cînd se stăruia ca el să vadă de iubirea ce datorează copiilor săi, fiindcă din el sînt, a scuipat : „Şi aceasta — spune el — tot atît este : am putea zămisli tot aşa de bine păduchi sau viermi". Iar cel pe care Plutarh voia să-l aducă a se înţelege cu fratele său răspunse : „N^am habar de el, şi dacă sînt ieşit din aceeaşi tainiţă". Este cu adevărat un frumos nume şi tare ademenitor numele de frate şi în privinţa aceasta el, cît şi eu, eram de aceeaşi părere. Dar amestecul de bunuri, acele împărţeli pe care bogăţia unuia sau sărăcia altuia le pricinuieşte slăbesc fără seamăn şi destramă legătura frăţească. Fraţii, avînd a merge înainte pe aceeaşi cărare şi în acelaşi chip, nevoit se lovesc şi se împiedică adesea. Mai mult, împărtăşirea şi legătura care «Iau naştere acelor adevărate şi desăvîrşite prietenii de ce s-ar găsi la aceştia ? Tatăl şi fiul pot avea firi cu totul depărtate, de asemenea şi fraţii ; e fiul meu, este ruda mea, dar e un om mohorît, un rău sau un prost, şi aceste prietenii sînt pe măsura pe care ne-o poruncesc legea şi nevoia firească, cu atît mai puţin din alesul şi voia noastră ; iar libertatea voinţei noastre nu are făurire mai curată a ei decît cea a iubirii şi prieteniei. Ceea ce nu înseamnă că mie nu mi-a fost dat tot ce poate fi mai bun în această privinţă. Avînd cel mai bun tată care pe lume fost-a şi cel mai îngăduitor pînă la adîncă bătrîneţe şi fiind dintr-un neam pomenit din tată în fiu a da pildă de înţelegere frăţească :

(b) *et ipse ' Notos în fratres animi paterni*

(a) A-i asemui iubirea de femeie, cu toate că din alesul nostru se naşte şi s-o punem pe aceeaşi treaptă nu se poate. Focul său, mărturisesc,

neque enim est dea nescia noştri, Quae dulcem curis miscet amaritiem [1], este mai stăruitor, mai arzător şi mai aprig. Dar este un foc iute şi pieritor, unduitor şi schimbăcios, fierbinţeală a friguri, supusă creşterilor şi descreşterilor, care nu ne ţine decît de un capăt. La prietenie căldura este în totul şi atotcuprinzătoare,

1 Căci nu sînt necunoscut acelei zeiţe care amestecă în grijulia iubire o dulce amărăciune (Catul, *Epigrame, LXVIII,* 17).

potolită şi mereu aceeaşi căldură statornică şi adîncită, întreagă duioşie şi împăcare, fără nici o asprime, nici vreun amar. Miai ales că în dragoste nu-i decît o înverşunată dorinţă să prindem ce ne scapă.

Come segue la lepre il cacciatore
Al freddo, al caldo, alia montagna, al lito ;
Ne pixi l'estima poi che presa vede ;
E sol dietro a chi fugge ajfretta il piede [1].

De îndată ce trece la înţelesul prieteniei, adică al vrerilor îmbinate, ea pîlpîie şi lîncezeşte. Desfătarea o sfîrşeşte, fiindcă are împlinire trupească supusă saţului. Prietenia, dimpotrivă, este desfătată pe măsura dorinţei, se înalţă, se hrăneşte, creşte numai din desfătarea ei, ca fiind a duhului şi sufletul subţiindu-se în mersul ei. Sub această desăvîrşită prietenie şi-au făcuf altădată loc în mine iro-sitoare împătimiri, ca să nu vorbesc de el, care prea de ajuns o mărturiseşte în versurile lui. În aşa fel că aceste două patimi încăput-au în mine cu ştire una de alta, dar niciodată cu asemuire. Cea dintîi urmîndu-şi calea în zbor falnic şi mîndru, privind semeţ mersul răsăririlor celeilalte cu mult mai prejos.

Cit despre căsătorii, lasă că-i tîrg la care numai a purcede se face în voie (dăinuirea sa fiind strîmtorată şi silită, atîrnînd de aiurea şi nu de vrerea noastră) şi tîrg de obicei încheiat pentru alte ţeluri, în care descurcarea a mii de iţe străine curmă şi încurcă de ajuns firul şi mersul unei vii însufleţiri : în vreme ce la prietenie n-ai treabă, nici socoată decît cu ea însăşi. Unde mai pui că, la drept vorbind, femeile de obicei nu-s învrednicite să poată răspunde chemării şi întrunirii izvoditoare ale acestei sfinte legături, nici sufletul lor nu pare de ajuns de tare ca să sufere strînsoarea unui nod atît de ţiitor şi trainic. Fără îndoială, dacă o asemenea împreunare ar putea fi împlinită cu vrere şi în voie, unde nu numai sufletele ar avea desfătarea pe de-a-ntregul, dar încă şi trupurile ar fi parte din unire, (c) în care omul să fie cuprins în totul, (a) nea-părat că prietenia ar fi mai din plin şi dusă la culme. Dar pînă acum femeia în nici un chip nu ajuns-a la aceasta, (c) iar toate şcolile celor vechi se învoiesc deopotrivă a o tăgădui.

1 Precum vînătorul urmăreşte iepurele în frig sau în arşiţă, peste dealuri şi prin văi ; nu-i mai pasă de el cînd l-a prins şi nu-l doreşte decît aitît timp cît fuge (Ariosto, *Orlando furioso,* X, stanţa 7).

Iată la greci, ceastălaltă abatere, pe drept pedepsită de datinile noastre, fiindcă după obiceiul lor era să fie cu neapărată depărtare de vîrstă şi fiecare iubit avînd altă îndeplinire, tio.tuşi nici ea nu răspundea desăvârşitei uniri şi înţelegeri pe care noi o cerem : *Quis est enim iste amor amicitiae ? Cur neque dejormem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem ?* i Căci însăşi zugrăvirea făcută de academie nu va tăgădui, gîndesc eu, ce spun în numele său : deoarece această dintîi aprindere, stîrnită de fiul lui Venus în inimă îndrăgostitului faţă de înflorirea unei fragede tinereţi, căreia îi îngăduie toate cutezanţele şi pătimaşele sale zbucniri, ce poate pricinui nestăpî- nita înflăcărare, era numai întemeiată pe frumuseţea înfăţişării, chip amăgitor al trupeştii fiinţări. Căci, nu se putea întemeia într-un duh care nu se arătase încă înaintea vremii de ivire, în încolţire. Şi dacă această înflăcărare zorea o inimă de rînd, mijlocirile stăruinţei sale erau bogăţia, darurile, căpătuiala unei dregătorii sau altă nevrednică tocmeală pe care ei osîndesc. Dacă se nimerea pe seama unei inimi mai nobile, mijlocirile erau şi ele pe aceeaşi măsură, învăţăminte filosofice, poveţe pentru a cinsti credinţa, a se supune legilor, a da viaţă pentru binele ţării sale, pilduiri vitejeşti, a chibzuielii, a dreptăţii ; învăţîndu-se iubitul a fi vrednic prin haruri şi frumuseţea sufletului său, cea a trupului ofilindu-se timpuriu şi cu această însoţire a minţii el spera să se întemeieze o însoţire mai statornică şi trainică. Această stăruire, cînd dădea roade la vremea sa (căci nu cereau îndrăgostitului să fie chibzuit, şi sfios în faptul său, ci o cere neapărat celui iubit ; cu atît mai mult, cu cît acesta trebuia să ia în seamă o frumuseţe lăuntrică, greu de lămurit şi ascunsă), atunci se năştea în cel iubit dorinţa unei zămisliri a duhului prin mijlocirea frumuseţii duhului. Este cea care avea aici întîietate ; cea trupească era întîmplătoare şi pe urmă : cu totul altfel decît la îndrăgostit. De aceea, iubitul este alesul lor şi ei ţin că este şi alesul zeilor ; ei învinuiesc mult pe poetul Eschil, că în iubirea lui Ahile şi Patrocle el făcu parte de iubit lui Ahile, care era la întîia şi nemijita vlagă a tinereţii şi cel mai frumos dintre greci. Ca urmare a acestei însoţiri, în totul nedespărţită, partea mai aleasă şi vrednică avînd slujiri şi întîietate la fapt, ei spun că dădea roade foarte folositoare şi în viaţa omului şi în cea obştească ; era o tărie a ţărilor la care datina o îngăduia şi cea mai de seamă pavăză a

dreptăţii şi neatîrnării ; mărturie mîntuitoarele iubiri ale hai Harmodius şi Aristogi- ton. De aceea ei o numesc sfîntă şi dumnezeiască şi socot că numai înverşunarea tiranilor şi nemernicia noroadelor o duşmănesc şi stau împotrivă-i. La urma urmei tot ce se poate aduce în sprijinul academiei este a spune că era o iubire care se sfîrşea cu prietenie, lucru ce nu se nimereşte prea rău cu ceea ce spun stoicii despre iubire : *Amorem conatum esse amicitiae jaciendae ex pulchritudi- nis specie* [1]. Mă întorc la cele ce înfăţişam eu pe un tărîm mai neted şi mai pe cumpănă : *Omnino amicitiae, corro- boratis jam conjirmatisque et ingeniis, et aetatibus, judi- candae sunt*[2].

(a) De altminteri, ceea ce numim de obicei prieteni şi prietenie nu-s decît apropieri legate de cîte un prilej sau înlesnire prin uneltirea cărora sufletele noastre se înţeleg. În prietenia de care vorbesc eu, toate laolaltă se împreună şi se topesc, alcătuind un întreg pe al cărui cuprins nu se mai văd îmbinările. La stăruinţa să spun de ce-l iubeam, eu simt că vorbele nu pot dovedi (c) decît răspunzînd : pentru că era el, pentru că eram eu [3].

(a) Se află mai presus de judecata mea şi de tot ce pot eu anume spune nu ştiu care putere neînţeleasă şi neapărată mijlocitoare a unirii acesteia, (c) Ne căutam înainte să ne fi văzut, prin veşti pe care le auzeam unul de altul împătimindu-ne mai mult decît era vestea, cred eu dintr-o poruncă a cerului : ne îmbrăţişăm din nume. Şi la cea dinţii întîlnire a noastră care, din întîmplare, a fost la o mare sărbătorire şi adunare în oraş, ne-am găsit atît de prinşi, atît de cunoscuţi, într-atîta de îndatoraţi unul altuia încît nimic de atunci nu ne-a fost mai apropiat. El a scris în latineşte o foarte bună satiră, care este tipărită, unde întemeiază şi lămureşte zorul înţelegerii noastre, atît de grabnic ajunsă a se desăvîrşi. I-a fost dat să ţină atît de puţin şi a început atît de tîrziu, căci eram

1 Ce este, în adevăr, această dragoste de amiciţie ? Cum **se** face că nu are ca obiect nici un tînăr urît şi nici un bătrîn frumos ? (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* IV, 34).

2 Amiciţia nu se întregeşte cu desăvîrşire decît în vremea în care omul este copt şi ca minte şi ca virstă (Cicero, *De amiciţia,* **20).**

3 Acesta este enunţul, devenit celebru, prin care Montaigne c aracterizează sensul prieteniei sale cu La Boetie : *„parce que c'estoit luy; parce que c'esloit moy".*

amîndoi oameni făcuţi şi el avea cîţiva ani mai mult, încît nu era timp de pierdut. Nu era să se toarne după tiparul prieteniilor ticluite şi obişnuite, care cer atîtea chibzuieli cu îndelungă şi pregătită sfătuire. Aceasta nu avea altă înrîurire decît din sinea ei şi nici altă vedere decît în sine. (a) Nu este o privire anume, nici două, nici trei, nici patru, nici o mie ; este nu ştiu ce duh fiinţător al acestei întruniri (c) care, dobîndind vrerea lui, a purtat-o să se cufunde şi să se piardă într-a mea cu o flămînzire şi întrecere fără seamăn. (a) Eu spun să se piardă, căci cu adevărat nu mai păstrasem pentru noi înşine ceea ce să nu fie al meu sau al lui.

După osîndirea lui Tiberius Gracchus, cînd Laelius, în faţa consulilor romani care urmăreau pe toţi cei care fuseseră părtaşii lui, ajunse să întrebe pe Caius Blosius (cel mai de aproape prieten al lui Gracchus) cîte ar fi vroit să facă pentru acesta, el răspuns-a : „Totul pe lume". — „Cum totul pe lume ? Dar dacă ţi-ar fi poruncit să dai foc templelor ?" — „Nu mi-ar fi poruncit-o niciodată", răspunse Blosius. — „Dar dac-ar fi făcut-o ?" adăugă Laelius. — „Aş fi ascultat", răspunse el. Erau cu desăvîrşire prieteni, după cum spun istoriile ; lui nu-i păsa că înfruntă pe consul cu această din urmă şi semeaţă mărturisire, nu trebuia însă să se lepede de încrederea în vrerea lui Gracchus. Dar, oricum, cei care învinuiesc acest răspuns ca răzvrătitor nu pricep bine şi nu pot bănui cum este această taină, căci este taină. El era una cu vrerea lui Gracchus din împuternicire şi din ştire, ţinînd-o în a lui (c) Ei erau mai mult prieteni decît cetăţeni, mai mult prieteni decît prieteni sau duşmani ai ţării lor, decît prieteni de ambiţie sau răzvrătire ; înţeleşi cu desăvîrşire unul cu altul, ţineau frîiele potrivite unul către altul şi mînau acest ham din virtutea şi puterea judecăţii (altminteri cu neputinţă este să se ţie). Răspunsul lui Blosius a fost cel care trebuia ; dacă s-ar fi despărţit în faptele lor, n-ar fi fost prieteni, cum socot eu, nici unul, nici altul, nici prietenii lor înşişi, (a) De altfel, acest răspuns sună şi el cum ar suna al meu celui care m-ar întreba următoarele : „Dacă vrerea dumi- tale ţi-ar porunci să-ţi ucizi fiica, ai ucide-o ?" şi eu aş spune că da. Fiindcă nu aduce nici o dovedire că eu m-aş învoi să o fac, deoarece n-am nici un fel de îndoială asupra vrerii mele, cum n-am nici asupra vrerii unui asemenea prieten. Nu stă în puterea nici unei judecăţi pe lume să mă scoată din credinţa ce am despre îndemnul meu gîndit şi al judecăţii mele. Nici una din faptele lui n-ar putea să-mi fie arătate, orice faţă ar avea, fără ca eu să nu-i aflu de îndată adevăratul său

îndemn. Sufletele noastre au tras atît de mult timp împreună, s-au privit cu atît de fierbinte iubire şi o astfel de iubire care se dezvăluie pînă în fundul fundului măruntaielor unui altuia, că nu mai cunoşteam pe a sa ca a lui sau ca a mea, dar fără îndoială m-aş fi bizuit mai curînd pe el decît pe mine însumi.

Să nu mi se puie pe aceeaşi treaptă celelalte prietenii obişnuite. Mi-au ajuns la cunoştinţă, mie, ca şi oricui dintre cele mai desăvîrşite, în felul lor ; (b) să nu ne înşelăm ne- osebindu-le : nu o sfătuiesc. în acele prietenii trebuie avut frîul în mînă ; mers cu luare aminte şi căutare ; legătura nu este strînsă în aşa fel ca să nu te îndoieşti întrucîtva de ea. „Iubeşte ■—• spune Chilon — ca şi cum într-o zi î'l vei urî ; urăiş'te-l, c-uim ai aivea a-l iubii" Această po-vaţă, pe cît de păcătoasă în prietenia mai înălţată şi stă- pînitoare, este sănătoasă de urmat la cele obişnuite şi de bună ziua. (c) Faţă de care negreşit cuvîntul avut adesea pe buze de Aristotel : „Vai prietenii mei ! Nu-i nici un prieten" se potriveşte.

(a) În această nobilă înţelegere slujirile şi înlesnirile, care hrănesc celelalte prietenii, nu sînt nici măcar vrednice de luat în seamă ; acel amestec deplin al vrerilor noastre le este pricina ; căci, precum prietenia ce am pentru mine nu creşte cu ajutorul pe care mi-l aduc mie însumi la nevoie, orice ar spune stoicii, şi nu am de mulţumit întru nimic pentru ajutorul pe care mi-l dau, tot astfel unirea a doi prieteni ca aceştia fiind cu adevărat desăvîr- şită, îi aduce a pierde simţămîntul unor asemenea îndatoriri şi a urî şi goni între ei cuvintele potrivite faptului de împărţire şi osebire a îndatoririi, răsplătirii, rugării, mulţumirii şi altora asemănătoare. între ei totul fiind în devălmăşie, vreri, gînd, judecăţi, avuţii, femei, copii, cinstiri şi viaţă (c) şi înţelegerea lor nefiind decît un suflet în două trupuri, după foarte bine nimeritul cuvînt al lui Aristotel, (a) ei nu mai pot să împrumute, nici să dea nimic. Iată de ce întocmitorii legilor, cinstire aducînd căsătoriei printr-o închipuită asemuire cu această dumnezeiască legătură, opresc darurile între soţ şi soţie, vrînd să întărească astfel că totul fiind negreşit al fiecăruia, n-au nimic de împărţit şi despărţit laolaltă. Dacă în prietenia de care vorbesc eu, unul ar putea să dea celuilalt, cel care primeşte binefacerea ar fi cel care îndatorează pe soţul său, căci unul şi altul cătînd mai mult decît orice să-şi facă binele, cel care dă prilejul şi alesul este cel darnic, mijlocind mulţumirea prietenului său a împlini pentru el ceea ce doreşte mai mult. (c) Cînd filosoful

Diogenes avea nevoie de bani, el spunea că-i cere înapoi de la prietenii
lui, nu că-i cere. (a) Şi ca să arăt cum acest lucru poate aievea fi, voi istorisi o veche pilduire cu totul deosebită.

Eudamidas din Corint avea doi prieteni, pe Charixe- nus, sicionian, şi pe Aretheus, corintian. El fu să moară sărac iar cei doi prieteni erau bogaţi. îşi întocmi diata astfel : „Las lui Aretheus să-mi hrănească mama şi s-o ţie la bătrîneţe ; lui Charixenus să-mi mărite fata şi să-i dea zestre cît va putea ; iar dacă vreunul din ei moare, celălalt în viaţă să îndeplinească aceste mai departe !" Cei care văzură mai întîi această diată rîseră ; dar moştenitorii lui, fiind înştiinţaţi, au primit-o cu o nespusă mulţumire, iar unul din ei, Charixenus, murind cinci zile după el, Aretheus l-a înlocuit ; el a luat în grijă pe mamă, iar din cei cinci talanţi pe care-i avea, dădu zestre doi şi jumătate singurei lui fiice şi doi şi jumătate fetei lui Eudamidas, a căror nuntă o făcu în aceeaşi zi.

Această pildă ar fi cuprinzătoare, dacă n-ar avea un lucru împotrivă : aici sînt mai mulţi prieteni, iar această desăvîrşită prietenie de oare vorbesc eu nu se poate împărţi ; fiecare este cu totul dat celuilalt prieten, încît nu-i mai rămîne nimic de dăruit în altă parte ; şi, dimpotrivă, e necăjit că nu poate fi doi, trei sau patru şi că nu poate să aibă mai multe inimi şi mai multe vreri, ca să le închine pe toate aceluiaşi om. Prieteniile obişnuite se pot împărţi : poate să-ţi placă la unul frumuseţea, la celălalt felul plăcut, în altul dărnicia, în acesta un părinte bun, în altul frăţia şi aşa cu toate ; dar prietenia care cuprinde sufletul şi-l stăpîneşte în afară de orice nu poate fi decît a unuia singur, (c) Dacă doi ar cere în acelaşi timp să fie ajutaţi, la care din doi aţi alerga ? Dacă cer îndatoriri care se bat cap în cap, după care vă veţi lua ? Dacă unul ţi-ar cere să ascunzi un fapt, pe care ar fi de folos să-l ştie celălalt, cum te-ai descurca ? Prietenia care este una şi nedespărţită are cu totul alte îndatoriri : taina pe care am jurat să n-o dezvălui nimănui pot, fără călcare, s-o împărtăşesc celui care nu-i altul decît mine. Minune de ajuns de mare este a fi unul în doi şi nu-i cunosc culmea cei care vorbesc despre trei. Nimic nu-i neîntrecut, dacă are semenul său. Iar cel care socoteşte că la fel iubeşte pe unul şi pe al doilea şi—1 iubeşte tot atît pe unul ca şi pe altul . înmulţeşte într-o însoţire lucrul cel mai unul şi nedespărţit şi care este cel mai arar a fi găsit pe lume.

(a) Sfirşitul istorisirii se potriveşte foarte bine cu ceea ce spuneam, deoarece Eudamidas dăruie drept har şi aduce prinos prietenilor săi să se îngrijească de nevoia lui ; le lasă moştenire un dar de făcut din al lor şi-i ajută oa ei cu mîna lor să facă binele. Fără îndoială, puterea prieteniei se dovedeşte mai din belşug prin fapta lui decît prin cea a lui Aretheus. Dar aceste urmări sînt de neînchipuit pentru cel care nu le-a simţit (c) şi mă fac să cinstesc de minune răspunsul acelui tînăr ostaş dat lui Cirus, care-l întreba cu cît ar vrea să vîndă un cal, mulţumită căruia cîştigase preţul unei întreceri şi dac-ar vrea să-l schimbe pe un regat. „Fără îndoială că nu, măria ta, dar l-aş dărui bucuros ca să capăt un prieten, dac-aş găsi un om vrednic de o asemenea însoţire".

Nu spusese greşit : dac-aş găsi ; căci găseşti uşor oameni buni de o apropiere fără trăinicie, dar aceasta, în care pui la încercare din străfund tăria ta, care nu lasă nimic pus deoparte, nevoie este ca toate legăturile să fie netede şi negreşit temeinice.

Unirile care ţin numai de un capăt nu sînt decît pentru a face faţă neajunsului celuilalt capăt. Nu are a face care e crezul, fie al doftorului, fie al apărătorului meu la o împricinare. Această chibzuire nu are nimic de împărţit cu îndatoririle prieteniei. Şi la chivernisirea căminului cu cei care mă slujesc, puţin mă priveşte dacă un slujitor este sfielnic : eu caut dacă este sîrguitor. Şi nu mă tem atît de catîrgiul care înjură, cît mă tem de cel netot; nici de un bucătar jucător, cît de unul nepriceput. Nu mă amestec a spune lumii ce este de făcut ; alţii se amestecă destul; mă priveşte. însă ce fac eu în aceasta.

Mihi sic usus est; tibi, ut opus est facto, face [1].

Pentru voia bonă la un ospăţ, întrunesc ce-i plăcut, nu ce-i chibzuit, în pat socot frumuseţea înaintea bunătăţii, iar intre inşi, sfătuirea, priceperea însă fără mironosire. Oriunde, aidoma.

(a) Asemenea celui care, jucîndu-se cu copiii săi, călărea pe un băţ şi rugă pe cel care dăduse de el să nu aibă ce de spus pînă nu va fi el însuşi tată, socotind că patima ivită în sufletul lui atunci îl va face să fie judecător mai drept al unei astfel de purtări, aş voi să vorbesc cu inşi care au fost puşi la încercarea celor ce zic eu. Dar ştiind cît de departe este o astfel de prietenie şi cît de arară, nu mă aştept să găsesc vreun bun judecător, deoarece înseşi părerile pe care ni le-au lăsat cei din vechime în această privinţă

1 Astfel mă port eu ; cît despre voi, faceţi cum credeţi (Te- renţiu, *Heautontimorumenos,* act. I, se. 1).

îmi par şterse faţă de tăria celor simţite de mine ; eu văd că urmările ei întrec înseşi învăţămintele filosofiei :
Nil ego contulerim jucundo sanus amico [1].

Bătrînul Menandru spunea că fericit este cel care a putu't înitîlni fie numai umbra unui prieten. Fără îndoială, dreptate avea s-o spună, dar încă să fi dat de el în carne şi oase. Căci cu adevărat dacă asemui ce rămîne din viaţa mea, cu toate că din mila lui Dumnezeu s-a petrecut cu blîndeţe, înlesnire şi în afară de pierderea unui asemenea prieten, lipsită de grea pătimire, plină de mulţumire şi de linişte sufletească, răsplătit fiind cu ceea ce m-a învrednicit Dumnezeu din fire şi din născare, fără a căuta mai mult; dacă în totul o asemui, zic, celor patru ani ce mi-au fost daţi ca să mă bucur de duioasa însoţire a acestui om, nu-mi rămîne decît fum, nu-i decît o noapte înnegurată şi mohorîtă. Din ziua cînd îl pierdui,

quem semper cicerbum, Scmper honoratum (sic, Dii, voluistis !) habebo [2],

tîrii lînceziind, idar înseşi plăcerile de care am parte, în loc să mă aline, măresc încă pe atîta părerea de rău că l-am pierdut. Noi eram la toate pe din două, îmi pare că-i răpesc partea.
Nec fas esse ulla me voluptate hic jrui Decrevi, iantisper dum iile abest meus particeps [3].
Atît de obişnuit şi deprins fusesem să împărtăşim noi totul, încît îmi pare că sînt numai pe jumătate.
lllam mzae şi partem animae tulit Maturior vis, quid moror altera ? Nec carus aeque, nec superstes Integer. Iile dies utramque Duxit ruinam...[4].

1 Atîta vreme cît voi avea capul întreg, voi şti că nimic nu preţuieşte atît cît un prieten iubitor (Horaţiu, *Satire,* I, 5, 44.).

2 Zi nenorocită, dar pe care o voi cinsti totdeauna dacă astfel a fost dorinţa zeilor (Vergiliu, *Eneida,* V, 49).

3 Şi hotărît-am să nu mă bucur de nimic de vreme ce sînt despărţit de prietenul cu care am împărţit totul (Terenţiu,_Heau- *tontimorumenos,* act I, se. 1).

4 Dacă o moarte prematură mi-a irăpit toată această parte a sufletului meu, ce mai pot face în viaţă cu cealaltă parte, care nu-mi este tot atît de scumpă ? Aceeaşi zi ne-a pierdut pe amîn- doi... (Horaţiu, *Ode,* II, 17, 5).

Nu-i faptă sau închipuire în care să nu-i aflu lipsa ca şi cînd lui i-ar fi lipsit, căci după cum el mă întrecea nespus de mult în orice altă însuşire şi virtute, tot astfel şi la îndatoririle prieteniei.

Quis desiderio sit pudor, aut modus Tam cari papitis ? [1]

O misero frater adempte mihi! Omnia tecum una perierunt gaudia nostra,

Qnae tuus în vita dulcis alebat amor. Tu mea, tu moriens fregisti commoda, frater;

Tecum una tota est nostra sepulta anima, Cujus ego interitu tota de mente fugavi

Haec studia, atque omnes delicias animi. Alloquar ? audiero nunquam tua verba loquentem ?

Nunquam ego te, vita frater amabilior, Adspiciam posthac ? At certe |semper amabo

Dar să ascultăm o clipă vorbind acest băiat de şaisprezece ani.

Fiindcă am găsit că lucrarea a fost pusă în lumină de atunci, cu scopuri ticăloase, din pricina celor care caută să tulbure şi să schimbe starea întocmirii noastre, fără habar de căire, amesteeînd-o cu alte scrieri din aluatul lor, eu m-am ferit să-i fac loc aici. Dar, ca amintirea scriitorului să nu fie întunecată de vederile de oare a fost alăturată, pentru cei care n-au putut să cunoască de aproape părerile şi faptele lui, eu le dau de ştire că este lucrare înfiripată de el în copilărie, numai ca deprindere cărturărească, despre o pricină de obicei răstălmăcită pe inii de feţe în cărţi. Nu pun în nici un fel la îndoială că el nu ar fi crezut ce scria, căci era destul de cinstit sufleteşte ca să nu mintă, nici măcar jucîndu-se. Şi ştiu mai mult, că dacă ar fi avut de ales, i-ar mai fi plăcut să se nască la Veneţia, decît la Sarlat, şi avea dreptate ; dar ţinea de o altă poruncă, mai presus de orice stăpînind sufletul său : să asculte şi să se supuie cu sfinţenie legilor sub oblăduirea cărora se născuse. Nu fu vreodată un mai bun cetăţean, nici mai iubitor de pace în ţara sa, nici mai duşman al răzvrătirilor şi noutăţilor timpului său. El ar fi folosit mult mai uşor ce-i sta în putere, ca să le stingă decît să le stîrnească mai tare. Avea mintea turnată în tiparul altor veacuri decît al celor de acum.

în schimbul acestei lucrări cu tîlc greu, voi da la lumină o alta, întocmită în aceeaşi vreme, mai vioaie şi zglobie.

1 '' De ce să-mi fie ruşine sau să încetez a plînge o fiinţă atît de scumpă ? (Horaţiu, *Ode,* I, 24, 1).

Sînt douăzeci şi nouă de sonete, pe care domnia sa de Poiferre, om priceput şi care avea în seamă trebile lui, cunoscîndu-l cu multă înaintea mea, le găsi din întîmplare la el printre alte hîrtii şi mi le trimise acuma ; lucru pentru care îi sînt foarte îndatorat şi aş dori ca alţii, care mai au la ei frînturi din scrierile sale, ici şi colo, să facă de asemenea.

CAPITOLUL XXIX

DOUĂZECI ŞI NOUA DE SONETE DE ÉTIENNE DE LA BOÉTIE

Către doamna de Grammont, contesă de Guissen

(a) Doamnă, nu-ţi aduc în dar nimic al meu, fie că mult înainte vreme le ai în stăpînire, fie că nu aflu la mine nimic vrednic de domnia ta. Am vroit însă ca aceste versuri, orişiunde vor fi văzute, să poarte drept cunună numele domniei tale, iar cinstea care le va fi dăruită să fie din mîna măritei Corisande d'Andouins. Acest dar mi-a părut a fi pe seama dumitale, cu atît mai mult că puţine doamne în Franţa judecă mai bine şi folosesc inai potrivit decît domnia ta poezia şi nici nu sînt altele care să o poată înviora şi însufleţi cum o faci, cu acele frumoase şi bogate strune al căror dar îl ai printre milioane alte frumuseţi cu care te-a înzestrat firea. Doamnă, aceste versuri sînt vrednice să fie îndrăgite de domnia ta, căci vei fi de părerea mea că în Gasconia n-au fost date lu lumină altele care să aibă mai mult avînt şi drăgălăşenie şi care să dovedească o pană mai bogată. Şi să nu te căineşti că nu capeţi decît cele rămase din cîte au fost tipărite, închinate comitelui de Foix, cu care eşti îndeaproape înrudită ; cele de aici, nu încape îndoială, au un nu ştiu ce mai viu şi mai aprins, făurite în puterea tinereţii şi răsărite din cea frumoasă şi falnică înflăcărare pe care ţi-o voi şopti, doamnă, într-o zi la ureche. Celelalte au fost făcute pe urmă, cînd avea să se însoare, sînt închinate .soţiei lui şi adie întrucîtva răcoarea căsniciei. Sînt din cei cărora le plac numai versurile care rid cum rîde omul îmbătat şi încîntat.

SONETE [1] i

Mă iartă, Amor, tu; o, Doamne ! îţi închin Rămaşii ani, şi glas, şi toate cîte scriu, Şi jale, şi suspin, şi plîns, şi ţipăt viu : Afară de ce-mi dai, nimic nu e deplin.

1 Traducere de Anca Bursan.

De mine joc îşi bat ursitele din plin ! De mine, ce mai ieri te-am luat în rîs zglobiu; Mă-nchin smerit, sînt prins ; greşit-am şi o ştiu; Azi inima-mi dezmint, prea o păzeam hain

.Cînd fiindcă nu ţi-o dam, te-opream să izbîndeşti, Nu-i vina ta şi-acum în slavă izbucneşti; Iar dacă dintru-ntîi nu m-ai îngenuncheat, O, află că, născut învingător măreţ Cu sufletul bărbat, vei pune mai mult preţ Pe-ostaticul cel nou cînd aprig s-a luptat.

II

E Amor, Amor e, el, numai el, o ştiu, Dar cel mai viu amor, venin de nedescris, Din cîte, suflet biet, zăvorul i-a deschis. Ast crud n-a săgetat un fulger rubiniu

Ci tolbă, arc, el tot s-a-nfipt în trupu-mi viu l Iar libertatea mea s-a irosit ca-n vis, Nici luna nu-i de cînd veninu-n trup e-nchis Şi inimă şi minţi le pierd, nu le mai ţiu.

Dar cum ? acest amor va creşte tot mai plin ? Se poate-nchipui în mine-atîta chin ? Tu creşte dacă poţi şi nalţă-te crescut!

Cu plînset te hrăneşti, eu plînset îţi voi da Răcoritor suspin în veci te-o legăna. De nu-ar fi chin mai rău decît că te-ai născut.

III

Dăm libertăţii zbor, o, suflet, s-a făcut 1 Ce rost ar mai avea a ne împotrivi Decît jignirea grea şi-osînda a spori ? Putere nu mai am aşa cum am avut.

De partea mea, un timp, raţiunea s-a ţinut, Acum s-a răzvrătit şi-mi cere-a lămuri : Că rob mi-e dat să fiu şi plata mea-i a şti Că nimeni cu ăst nod legat nu s-a văzut

E timpul sorocit de partea-ţi să nu ai Gîndirea ta, atunci cînd dat ţi-e să te dai! Dar iată că Amor, fără să-i fi greşit,

Cind n-are nici un drept, se prinde-a mă lua prins Şi, peste toate, oh l ăst rege neînvins îmi cere să gîndesc că-i drept şi cuvenit!

IV

Şi cînd s-au domolit arşiţele fierbinţi Şi toamna iar la teasc şi-a dus mînjiţii paşi, Sub tălpi strivind, pîrîu, ciorchini de struguri graşi, Atunci au început a mele suferinţi.

Ţăranii, snopii strînşi, îi îmblătesc, cuminţi, În pivniţi prăvălesc fierbîndul must; părtaşi Adună toamna-n rod de aur şi, trufaşi, Răzbună-n acest chip arvuna-n străduinţi-
Dar oare nu mi-o fi, ca prevestire, dat, Că şi speranţa mea la fel s-a secerat ? Nu ! fără poate, nu ! Socot, că voi avea
Neîndoios — de ştiu, eu, bine a ghici
Şi timpul, cît de cît de ştiu a-l proroci
— Vreun mîndru rod bogat din grea speranţa mea

.Văd ochii săgetinzi, văd chipul său de nea (Blestem de nu-ţi primeşti, nu-i poţi privi pre Zei) învins şi ameţit de-a lor privire grea.
Cum cel ce noaptea-n cimp, surprins de fulger, bea Teroarea, uluit de-a cerului scîntei Ce trec pe lîngă ei lăsindu-i ochii grei; El crede-nspăimîntat că-n Zevs mînia-i rea.
O spune-mi, Doamna mea, de e adevărat Că Amor ochii-ţi verzi i-a prins şi ferecat ? îmi pare că-i aveai atunci cînd te-am privit; Sau cel puţin socot că astfel s-a-ntîmplat Că Amor, din senin, cînd mi te-a arătat, Şi arcul şi priviri în mine-a slobozit.

V I

De mine unii spun : „De ce ăst plîns cumplit Şi ani frumoşi pierduţi în fleacuri de ăst fel ? De ce să ţipe-atît de e speranţa-n el ? Ori, nesperînd nimic, de ce nu-i mulţumit ?"
Eu, liber, sănătos, tot astfel am vorbit. Dar e sărit din minţi sau inima, mişel Muşcată-i în adînc de al trufiei zel De-i aspru că mă plîng iar rău-mi n-a simţit.
Cînd Amor m-a străpuns cu sute de dureri Ei cer să-mi cetluiesc, eu, ţipătu-n tăceri. Nu-s chiar aşa smintit că răul să-mi crese iar Vorbind de el mereu : de mă puteţi cruţa, Sonetele le las, mă las şi de-a cînta : Cel ce m-opreşte-n plîns, tot el lecui-m-ar.

VII

Cînd uneori încerc o laudă să-ţi cînt, Şi nu cutez în vers slăvitu-ţi nume-al da, Cercînd ce nu-i adînc din astă mare-a lua, Eu tremur să mă pierd şi către ţărm m-avînt.
Căci, lăudînd nerod, mă tem să nu te vînd. Poporul, minunat s-audă faima ta, Arzînd a te-ntilni, incearcă-un nume-a-ţi da Şi-orbecăieşte doar spre numele tău sfînt,
Să-l vadă, deşi-i clar, el dibuie, orbit;
Şi nu te va găsi norodul necioplit,
Un singur drum avînd, alt drum nu va vedea :
De-i meşter în ales, s-aleagă chibzuit Minunea-ntre minuni, din cîte s-au menit, Şi atunci, de are glas, să strige : este Ea !

VIII

Veni-va oare-o zi cînd versul meu s-adie Întreg, numele tău, prin Francia ? Ades, Din suflet şi pe drept, el vine şi-mi dă ghes Şi de la sine-atunci sub pana mea se-mbie,
.Căci fără vrere-l scriu şi-l şterg vrînd scris să fie Cînd se va-ntoarce-Astree, ce-i drept va fi ales ! Şi numele-ţi voios în lume înţeles; Căci faţa ţi-ai ascuns de-a ăstui timp urgie,

Şi-a ăstui timp perfid e-o mare nedreptate ! Şi tu, Durdunia mea, o, Doamnă, fi-vei poate ! O, totuşi dă-mi în dar, să cînt, eu, al tău nume,
îndură-te de vremi: dacă-n lumină-l scot — Şi timpul de-l cunosc ■— să-ţi dau făgadă pot Că el va străluci, de i-a fost dat pe lume.

IX

Printr-ale tale văji, statomicia-i soare ! E inimă de-oţel, e suflet neschimbat. Din tot ce ai în har, e cel mai nestemat: Ce-i mai frumos decît iubiri nemuritoare ?
Să nu doreşti nimic de-a sorii mişcătoare, O, sora-ţi Vezera ! ea curge destrămat, Şovăitor pluţind în mers destrăbălat. Vezi tu cum fără rost e dusă de viitoare ?
Şi n-ai a te mustra, tu, prima între fii, Să-ţi fi ales, ca drept, statornică să fii! Acelaşi neam a dat prietenia,ună,
A gemenilor buni ce şi-au împărtăşit Din cer şi din infern, tot ce le-a fost ursit Dar şi-al Elenei joc de dragoste nebună.

X

Te văd, Durdunia mea, cum mergi încă sfioasă, Gasconia-n
Franța, tu, să fii te stînjenești. De pirîiașul Sorgue minuni se spun
— povești — Şi doar şi el, la fel, avut-a unda joasă.Vezi Loarul
mic grăbind păşirea-i unduioasă, Cum trece, socotit intre-apele
crăiești ? Aleargă-nfumurat şi goana i-o găsești Alăturea de
Mince, şi prea puțin îi pasă.
Doar un măslin de Am pe mal de Loar să crească El faimă-atunci,
i-ar da şi-o fugă bărbătească ! O, tu, Durdunia mea, dă-mi voie —
şi-ntr-o zi —
De ştiu să prevestesc — vedea-vor cine eşti! Garonă fie, Rhone,
tot fețe mari, domnești, Adine s-or ruşina şi te vor pizmui.
XI
Tu, ce m-auzi oftînd, nu fi ne-ndurător : Ascuns, ddcă-al meu plîns
de-a pururi eu mi-l vreau Şi dacă un alt drum Amorului îi dau Ca
Florentinul trist jelind tînguitor,
Sau ca acel Catul, zburdalnic în amor, Ce, doamna-şi
dezmierdînd, în inimă-o-njunghia, Ori pre-nvăţatul foc ce în
Properţ ardea ! Ei n-au iubirea mea, eu n-am iubirea lor !
Pe altul să măsori durerea-ți, de-ai putea, Atunci, şi plînsul lui, cu
drept, tu l-ai curma. Dar toți, în felul lor, simt jalea şi ce-ndură l
/
De dragoste vorbim aşa cum ne e dată
Eu spun ce răul meu şi inima-mi arată :

O, ce puţin ţi-e drag, cînd drag ţi-e cu măsură !Cum 1 Ce? O, vînt! O, nori! O, tu, furtună grea ! Pe cînd m-apropiam ca lîngă ea să fiu, Păduri şi munţi şi văi trecînd în ceas tîrziu, Mînia v-o-mproşcaţi, hain, asupra mea !
Dar sufletu-mi arzînd, a şti, mai tare vrea. Goniţi turbat, speriaţi vreun călător sanghiu Ce caută comori în mări sau în pustiu, Pe mine-a mă opri nu astfel veţi putea !
De-aud furtună, vînt şi ţipătul lor hîd, De răutatea lor în cugetu-mi, eu, rîd .ʳ Sau astfel ei socot că m-or înrîuri ?
Din ceruri cadă foc şi curgă din văzduh : Eu vreau, eu vreau şi-o spun, atît cît mai am duh, De trebuie să mor : Leandru [1] voi muri.

XIII

Voi, care pînă azi nu aţi ştiut iubi, De-al meu Leandru-l cînt uşor sub pana mea, Veţi învăţa şi voi, acum, dacă veţi vrea Şi-n inimi ceva bun de-aveţi spre-a se găsi.
Din răsputeri luptînd, ştiut-a îndrăzni — De dragoste-narmat — să-nfrunte unda rea (Ce vamă a cerut pre soră, dar primea Şi frate şi berbec de rele a feri)
În seara cînd, învins de valuri de oţel, Îndrăgostitul dîrz a înţeles că el În joc ucigător e prins de-al mării braţ,
Rîzînd, spre valuri glas a aruncat şi-a spus :
„Lăsaţi-mă să trec, iertaţi-mă la dus,
La-ntors, numai atunci, voi moartea să mi-o daţi !ª

XIV

O, suflet, fulg în vînt / O, inimă fricoasă ! Crezi că-ţi mai pot răbda atîta neajuns ! O, gingăşii în van ! O, vicleşug ascuns ! O, farmec trădător, blîndeţe veninoasă !
Deci soră-ai fost mereu cu sora [2] ta frumoasă ? Iar eu, prea mărginit, de-abia cînd ai ajuns Cu mine să-ţi încerci puterea, am pătruns Cuvlntu-ţi măsluit şi cîntul laţ şi plasă ?
Din ziua ceea cînd am prins a te iubi Chiar şi al mării val l-aş fi putut robi ! Ce pot să mai aştept de astăzi înainte ?

1 Leandru, tînăr grec din Abydos, iubit de Hero, preoteasa lui Venus. S-a înecat în apele Helespontului (n. t.).

2 Aluzie la Dordogne şi Vesere, ou cursuri atît de diferite ȷ prima semnifică constanţa şi fidelitatea, a doua — destrăbălarea ţl inconstanţa. Vezi sonetul IX (n. t.).

Cum oare mulţumit de tine, eu, aş fi ? Au inima ta cin' s-o-nveţe-a nu clinti De-a fost peste puteri a mea să-i dea aminte ?

XV

Eu nu-s din ăi ce-i poţi juca yi amăgi : Ăst şiretlic e bun cu vreun copil zglobiuCe n-are gust de fel şi-ascultă surd, pustiu ! Eu ştiu să şi urăsc precum ştiu şi iubi.

Să-ţi fie îndeajuns că mi-ai putut vrăji Privirea pînă azi; să-mi fie văzul viu : E timpul, ruşinat şi ostenit să fiu Că vreme şi amar putut-am irosi !

Ai îndrăzni vreodat', cînd astfel m-ai trudit, Tu, mie să-mi vorbeşti de suflet neclintit ? îţi afli desfătări în jalea ce-o trăiesc ;

Oprelişte îmi pui eu chinul să mi-l simt, Dar dacă ţi-e pe plac să mor, adînc iubind, De nu mă laşi să simt, au cum vrei să iubesc ?

'

XVI

O, spus-am eu aşa ? Vai / Astfel am gîndit ? Şi dacă-n adevăr am ocărit, o spun : Mi-e dat, asupra mea, în mine, să răzbun Tot graiul mincinos prin care-am necinstit!

O, Doamnă, suflet biet, de tine-i zălogit. Hai, dă-i, acum, în dar, vreun chin mai nou, mai bnn, Să-ndure dă-i pe loc, orice necaz nebun ; Loveşte-l orişicum, dar nu-l da izgonit!

Şi vezi (prea bine ştiu) că milostivă eşti, Şi n-ai să poţi, prelung, durerea-mi s-o priveşti, Cuvine-se-a ierta un fapt de acest fel ?

Măcar să mă-nfierez, cu graiul cît de sus, Sonete, eu v-am scris, mă lepăd de ce-am spus : Pe două ce-au minţit, cinci sute drepte-oi da

.Dac-a putut să-nvie în mine judecată, Şi dacă-n acest ceas, pot iar să mă adun, Dacă din nou am rost, dacă sînt om mai bun, Doar ţie-ţi mulţumesc, scrisoare minunată !
Cind de dureri învins, în furia-mi turbată, Mişelnice ocări spre Doamna mea eu spun, Oricine-ar fi crezut că sînt curat nebun. Din depărtări, umil, o văd cum mi se-arată
Hirtia sfîntă ! Ah ! Atunci mi-am revenit Şi către tine, blînd, cucernic, am venit. Am să-ţi ridic altar pe astă bucurie,
Că scrisul l-am văzut al mîinii îngereşti, Cînd vrednici de a-l vedea nu-s ochii omeneşti, Nu-s ochii mei, dar ea, aşa a vrut să fie 1

XVIII

Dojana mă pîndea s-o iau pentru vecie; De furie fierbînd, curajul meu ardea ; Bezmetic, glasul meu, mînia-l aprindea; Şi-n Zei şi-n Doamna mea trezisem cerbicie.
Cînd zapis zvîrle ea, din zări, pe-a mea urgie, Deodată am simţit cum el mă-nzdrăvănea, Pe loc, în faţa lui, mînia-mi se topea, Şi sufletu-mi, învins, mi-l da cu dărnicie.
Voi, care-aşa minuni prin mine auziţi, Cum mi-aţi vorbi de ea ? Şi, rogu-vă, grăiţi, Să o slăvesc arzînd, au nu-i e cuvenit ?
O, ştiţi voi, ce-mpliniri ea-n mine-ar ridica Cu ochii săi stăpîni, cu-o rază-n faţa sa, Cînd urma mîinii ei atîtea a stîrnit ?

XIX

În faţa ei pălind şi tremurind, plecat, Eu aşteptam să fiu, pre lege, osîndit: Cu-al meu mişelnic fapt ştiind cît am jignit, Cind ea mi-a spus : „Mă-ndur, ridică-te iertat i
De-azi soarta mea, la toţi, s-o limpezeşti ţi-e dat; Tu anii-ţi ăstui ţel ţi-i leagă neclintit Şi Franţei dă-i belşug prin numele-mi rostit, Plăteşte-mi coperind prin vers, al tău păcat!"
Deci hai, o, pana mea, pedeapsa mea de-o voi, Aleargă cu-al meu chin în mai bogat şuvoi, Dar ochii ei păzind spre-a nu se-ndepărta. Tînjind, al nostru gînd s-ar stinge fără ei. Avîntul ei ni-l dau şi-al inimii temei: De vrea ca să-i plătesc, ea trebuie să-mi dea.

XX

Sonete, vă blestem, voi care-aţi îndrăznit în Doamna-mi să loviţi ! Mişele, stih pustiu, Al muzelor necaz, ruşine a ce scriu ! Şi de v-am scris cindva, dacă-am mărturisit,
Făcîndu-mă nedemn, că eu v-am zămislit, Să ştiţi că pentru voi nu au izvorul viu Nici muze cu ochi verzi, nici Febus auriu, Ci Tisifona chiar din leagăn v-a menit!
Şi vreau, de am vreun drept la faima de apoi, Dezmoşteniţi de ea să fim şi eu şi voi ; Şi-n foc răzbunător de eu nu vă jertfesc
E ca să vă-njosesc : trăiţi firav, trăiţi, În ochii tuturor de cinste vitregiţi Căci nu vă iert decît ca să vă pedepsesc.

XXI

Prieteni, să n-aveţi dorinţa, pentru mine, Iubirea să mi-o pierd : căci
*eu m-am crîncenit * Să mor şi să trăiesc aşa cum mi-e sortit:*
Amorul meu e firul ce viaţa mea o ţine !
Cea Zină m-a ursit, ce-n plaiurile-Eagrine Pe Meleagru, rob, lui Amor
l-a menit Şi-atunci cînd s-a născut, de-un trunchi l-a zălogit Şi
dindu-i foc a spus : a voastre sorţi se-mbine !
Ea astfel hotărî şi moartea-i hărăzită
S-a împletit pe fir precum i-a fost sortită
Căci trunchiu-aşa s-a spus, cînd focu-l arse, scrum,
Minune-ntre minuni, în ceasul cel cumplit, Pe dată s-a văzut cum
bietu-ndrăgostit Şi viaţa-i şi tăciuni se irosiră-n fum.
' XXII

Mirat dacă privesc spre ochii tăi trufaşi, În ei, strălucitor, văd scris tot ce-am sperat, Pe Amor văd, pre el, de rîsu-i luminat, Norocul ce mi-l dă spunîndu-mi-l gingaş.Dar dacă, spre-aţi vorbi, speranţelor dau paşi, Atunci avintul meu se frînge secerat, Căci, spre-a-ntări-n vreun fel ce ochii-ţi au trădat, Nici un cuvînt mai blînd, o, crudo, tu nu laşi.

Şi-ţi spun, dac-ai tăi ochi sînt azi de partea mea, Lor m-am predat, doar lor, nicicînd eu, altuia. O, Doamne ! ce-nvrăjbiri în tine s-au pornit

De ce mint, neîncetat, şi gura şi-ochii tăi ? Mai bine, dulce chin, desparte-ale lor căi: Să pot să cred ce văd de ochi făgăduit!

XXIII

Privirea ta de foc mă-mbie, arzătoare, Văd libertatea-n ea cum vesel se mlădie Şi micul meu arcaş, cu soţii lui : trufie Şi al plăcerii vis, cuceritor răsare.

Dar iată că apoi îmi spui un grai ce doare, Căci inimă şi simţ în tine sînt: mîndrie, Şi, osîndit, eu văd cumplita-ţi feciorie În jilţ domnind şi-o simt pe veci ne-ndurătoare.

Şi timpul meu zbătut, ca valurile creşte : Ba ochii ei mă vor, ba gura-i mă goneşte ! O ! cît am îndurat în cumpănă năpasta !

Şi să-i mai dai, tu biet, lui Amor vreo crezare ! Dar totuşi, zile, nopţi, ei să-i robesc mă doare, Fără să ştiu măcar : a mea e jalea asta ?

în ccasuL ăsta spun : speranţa mea se-nchina, iA ^î tihna şi-al meu bun pierdute-s pentru mine, E rău-mi străveziu : îl înţeleg prea bine, Durerea-ngemănat cu mine se îmbină.

De toate-s încolţit, nimic nu mă alină, Sînt singur, de la ea, nimic, nu vine Decît mereu vreun dor ce aprig mă susţine Şi face al meu chin şi jalea-mi mai haină.

În vremi ce vor veni, aş vrea să-mi fie date
Suspinele tîrzii a celor care, poate,
Vor spune-atuncea trişti gîndind cu omenie :
Şi Doamna lui şi el la fel au fost sortiţi Să moară amîndoi la fel de încîiniţi : Ea în asprimea ei, el în prietenie.

XXV

Atîta vieţuit-am, firav, tînjind de dor, Că frîntă mi-am văzut — şi-s totuşi încă viu — Speranţa-n faţa mea, fărmată siniliu De-al mindrei ei asprimi talaz ucigător !

La ce mi-a folosit al anilor fuior ? Ne-ndestulată e de chinul meu pustiu, În rîs îl ia mereu şi-ar vrea mereu să fiu Mai jalnic osîndit şi rău-mi mai cu spor !

Deci voi avea eu biet, nevrednic de-a iubi, O inimă pe veci şi ea m-o schingiui! Atît de bine mi-e că sufletul mi-l dau,
Şi-s gata orişicînd şi viaţa să-mi robesc ; Decît, ce fac, ce alt mai pot eu să-mplinesc ? Şi îndărătnicit, eu, chinul meu mi-l vreau !

XXVI

De este soarta mea în rele hărăzită, Cu ele ameţesc amărăciunea mea. Şi de-s îndurerat e că-o voieşte ea : Nu preget să-mplinesc osînda grea primită.
O, nimfe din păduri, privirea vi-i uimită De jalea mea şi cred că vă-nduraţi de ea ; Gîndiţi oare că eu rabd aş mai putea Cînd pentru răul meu odihnă nu-i menită ?
Şi dacă dintre voi, vreuna-mi dă crezare, Pre Dumnezeu, îi spun, ce văd fără cruţare:: Curind puterea mea, atîta de firavă,
Nu va putea răzbi, tot chinul suferind. Şi dar nădăjduiesc : că de mă sting iubind De cazne poate-atunci voi căpăta izbavă.

XXVII

Cînd de-a mă osteni aleanu-mi osteneşte, Amor, viclean, tiptil, c-un bine răcorind, îmbie suflet mort şi rana-mi scormonind Hrăneşte răul meu şi vlaga i-o sporeşte.

Atunci deşi-i în van, nădejdea-mi înfloreşte. Dar ăst hain tiran, îndată-ntrezărind Speranţa mea cum ia putere, viu crescînd, S-o-năbuşe voind, el jale-mi dăruieşte.Şi frint în cazne noi, eu văd cum am greşit Cînd faţă de-al meu chin, nebun, m-am răzvrătit. O zei ! să pot trăi mistuitorul foc !
Oricît de crunt ea-l vrea, vieze al meu chin ! Ce norocit e-acel, ba pururi cu noroc Dacă-a primit a fi nenorocit mereu !
XXVIII
Dacă de-amor eu n-am în alt fel apărare, Am să mă plîng de el şi-n vers l-oi blestema; Vor spune, în ecou, şi stîncile, cîndva, Cit de nedrept a fost cil dîrza-mi neschimbare.
Iar dacă eu îndur prin el jigniri barbare, Va spune-o scrisul meu în ritmuri ce-or cînta, Nepoţii m-or citi şi poate, de vor vrea, L-or înjosi pre el, să-mi aflu răzbunare.
Atunci, cînd irosit e rostul meu în vînturi, Va fi nimica toată de-mi pierd a mele cînturi, Ştiind ce triste-mi sînt durerile-amare,
Va trebui în cel ce m-a rănit nedrept, Chiar piatră de i-ar fi, lui, inima în piept, Să crească mila-n el, dar tot fără iertare.
XXIX
Albastrul strălucea în ziua minunată Cînd lumii-ntregi, Natura, rîzînd, te-a dăruit Şi cheia pentru-acel tezaur tăinuit, Pe care ţi-l păstra, ţi-a fost încredinţată.
Precum era ursit, ai luat vrăjirea toată Şi cîte frumuseţi, mănunchi, le-ai jefuit, Aşa încît şi ea, ce mîndră-a dăinuit, Privindu-te cum eşti, uimită-i cîteodată.
Cind mina ta,-n sfîrşit, să ia s-a mulţumit, Pămîntul nostru-ntreg în dar ţi-e dăruit Natura, ce te vrea în bogăţii deplină.
Nimic din el n-ai vrut, ci doar în rîs îl iei, Ştiind că-ai luat destul şi că-i de ajuns să vrei Ce să domneşti aici, pe inimi, tu, regină.
CAPITOLUL XXX
DESPRE CUMPATARE

Ca şi cum am avea pipăitul spurcat, noi stricăm, mînu- indu-le, lucrurile care de la sine sînt frumoase şi bune. Putem să atingem virtutea schimbînd-o în viţiu, precum se întîmplă cînd o îmbrăţişăm cu prea aprigă şi arzătoare împătimire. Cei care spun că nu-i vreoda/tă dezmăţ în virtute, cu atît mai mult că nu e virtute dacă este dezmăţ, se joacă cu vorbele :
Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui, Ultra quam satis est, virtutem şi petat ipsam K

Este o iscusită vedere a filosofiei. Se poate iubi prea mult virtutea şi să fii adus a te purta necumpănit într-o faptă dreaptă. La acest păs se potriveşte cuvîntul sfînt : „Nu fiţi mai cuminţi decît trebuie, dar fiţi cuminţi cum trebuie".

(c) Văzut-am anume mărire ştirbind faima credinţei sale, arătindu-se mai smerit decît oricare» pildă de smerenie adusă de oamenii de felul lui.

îmi plac firile stîmpărate şi pe cale de mijloc. Necum- pătarea, însăşi la bine, dacă nu mă jigneşte, mă uimeşte şi mă face să preget a-i da un nume. Nici acea mamă care aruncat-a întîia piatră la uciderea fiului său Pausanias şi fu cea dintîi să dea porunca, nici dictatorul Posthu- mius, care osîndi la moarte pe fiul său, pornit cu foc tineresc să se arunce din rînduri asupra duşmanului, şi fiind biruitor, nu-mi par fapte drepte, ci ciudate. Şi nu-mi place să sfătuiesc, nici să urmez o asemenea virtute atît de sălbatică şi costisitoare.

Arcaşul care întrece ţinta greşeşte, cît şi cel care nu ajunge la ţintă. Ochii-mi sînt orbiţi când se ridică deodată pe lumină puternică, tot pe atît cît orbecăiesc în umbră. Callicles, în Platon, spune că a merge pînă la capăt în filozofie este dăunător şi sfătuieşte să nu te înfunzi în ea dincolo de marginile priincioase ; luată cumpătat, este plăcută şi la îndemînă, dar dusă la culme, face pe om să fie sălbatic şi viţios, dispreţuitor al religiilor şi legilor obşteşti, duşman al legăturilor cetăţeneşti, duşiman al bucuriilor oamenilor, neputincios în rinduiala politicii şi în ajutorarea aproapelui, tot atît cît şi în a sa, bun să fie pălmuit fără osîndire. Adevăr spune, căci trecînd marginile, ea robeşte fireasca noastră menire şi, prin iscusinţă nepotrivită, ne abate de la frumosul şi netedul drum pe care firea ni l-a croit.

(a) Iubirea pe care o avem faţă de soţiile noastre este cît se poate de îndreptăţită, teologia însă neîncetat o frî- nează şi o îngrădeşte. Pare-mi-se că am citit odinioară în sf. Toma, că spune între altele acolo, a fi împotriva căsătoriilor între rude prea apropiate, deoarece iubirea pentru o femeie de soiul acesta nu poate rămîne pe cumpănă dreaptă, căci, dacă iubirea în căsătorie este întreagă şi plină, aşa cum trebuie, de o mai încarci şi cu rudenia, neapărat că soţul trece de marginile cuminţeniei.

Ştiinţele care rînduiesc năravurile oamenilor, ca teologia şi filosofia, se amestecă în toate. Nu-i fapt cît de omenesc şi tăinuit care să poată fi ferit de cunoaşterea şi legiuirea lor. (c) Tare nepricepuţi sînt cei care le îngrădesc libertatea. Femeile sînt cele care împărtăşesc pe plac nurii lor bărbăţiei ; să le meşterească, ruşinea nu îngăduie.

(a) Vreau aşadar, din partea lor, să spun soţilor următoarele, (c) dacă se mai găsesc să fie prea rîvnitori (b) : că înseşi plăcerile în legătură cu soţiile lor nu sînt încuviinţate, dacă nu ţin seamă de

cumpătare ; au cum cădea în dezmăţ şi în destrăbălare ca şi în legăturile nelegiuite, (c) Acele năbădăioase dezmierdări pe care aprinderile dintîi le stîrnesc în acel joc nu sînt numai necuvenite, dar dăunătoare faţă de soţiile lor. Să înveţe neruşinarea cel puţin din altă mînă ; sînt de ajuns de isteţe pentru nevoia noastră. Eu n-am folosit decît călăuzirea firească şi dreaptă.

(a) Este sfîntă legătura căsătoriei şi cuvioasă ; iată de ce plăcerea ce-ţi mijloceşte trebuie să fie o plăcere cuviincioasă, socotită şi cu luare-aminte : trebuie să fie desfătare întrucîtva grijulie şi cugetată. Fiindcă ţinta ei cea mai de seamă este zămislirea, sînt unii care stau la îndoială, dacă atunci cînd nu mai avem această speranţă şi femeile au trecut vîrsta sau sînt însărcinate, mai este îngăduit să cauţi îmbrăţişare, (c) Este omucidere, după Platon. (b) Unele naţii blestemă împreunarea cu femeile însărcinate, (c) între altele cele ale credinţei lui Mahomed. (b) Mai multe, cînd ele sînt la sordcul lor. Zenobia nu-şi primea bărbatul decît o singură dată şi după aceea îl lăsa în voia lui tot timpul sarcinii, numai pe urmă dîndu-i iară dreptul lui : laudă şi mărinimoasă pildă a căsătoriei.

(c) De la vreun poet necăjit şi pus la post lung în astă privinţă trebuie ca Platon să fi scos povestirea că Iupiter apucă a prinde pe nevastă-sa cu atîta înflăcărare într-o zi, încît nemairăbdînd să ajungă la pat, o aruncă pe podea şi, dobîndit de plăcere prea vie, uită marele şi însemnatele hotărîri pe care le luase faţă de ceilalţi zei la curtea sa cerească, lăudîndu-se că de data ceea îi prii tot atît de bine ca atunci cînd i-a răpit fecioria pe ascuns de părinţii lor.

(a) Regii perşilor îmbiau pe soţiile lor la ospeţe, dar cînd vinul ajungea să-i înfierbînte mai vîrtos, nevrind a da pas dezmăţului, le îndepărtau la cămările lor, ca să nu fie parte la dezlănţuirea poftelor destrăbălate şi nepotolite şi aduceau în locul lor muieri faţă de care nu aveau cuvenită îndatorire.

(b) Toate plăcerile şi toate încuviinţările nu sînt bine venite la orice inşi. Epaminonda întemniţase un flăcău desfrînat. Pelopida îl rugă să-i dea drumul de hatîrul lui. Acesta nu se învoi, dar cînd ibovnica lui îl rugă, încuviinţă, spunînd că era răsplată datorită unei prietene, nu unui căpitan, (c) Sofocle, care împărţea praetura cu Pericle, văzînd din întîmplare că trece un băiat frumos : „Ce băiat frumos !" — spuse el lui Pericle. Acesta răspunse : „Cele ce zici s-ar potrivi unui altuia decît unui praetor, care trebuie să aibă nu numai mîinile neprihănite, dar şi ochii".

Aelius Verus, împăratul, răspunse soţiei lui în privinţa aceasta cînd ea se plîngea că se lasă răpit de iubire pentru alte femei, că o

făcea spre împăcarea cugetului, deoarece căsătoria are nume de cinste şi preamărire, nu de uşuratică şi dezmierdătoare rîvnire. (c) Iar scriitorii noştri bisericeşti au păstrat cu cinste amintirea acelei femei care îndepărtă pe soţul său, nemaivoind să se facă părtaşa apucăturilor lui neobrăzate şi dezmăţate, (a) Nu-i la urma urmei nici o desfătare cît de îngăduită, căreia ne- cumpătarea şi dezmăţul să nu-i aducă ponos.

Dar, la drept vorbind, nu-i oare omul netrebnic vieţuitor ? Din starea sa firească abia are putinţă să guste o •singură plăcere întreagă şi curată şi iată că se apucă să o trunchieze tot judecind ; nu se găseşte îndeajuns de plă- pînd şi îşi mai măreşte netrebnicia cu meşteşug şi stăruinţă.

(b) *Fortunae miseras auximus arte vias*

(c) Prost face înţelepciunea omului pe iscusita, cînd încearcă a împuţina numărul şi dulceaţa desfătărilor care ne sînt date, în vreme ce bucuros şi cu sîrg foloseşte di- băcirile sale ca să dreagă şi să vopsească relele şi să ne uşureze simţul lor. Dacă mi-ar fi fost dată puterea, aş fi apucat o altă cale mai firească, pe care să-mi fie îngăduit să o numesc adevărată, întemeiată şi sfîntă şi poate m-aş fi întărit de ajuns s-o îngrădesc.

(a) Dar doftorii noştri ai cugetului şi ai trupului par că sînt ursiţi a nu găsi nici o cale de tămăduire bolilor, nici ale sufletului şi nici ale trupului, decît prin chin, durere şi cazną. Veghide, posturile, veşmânt aspru, surghiunuri depărtate şi singuratice, temniţe veşnice, nuiele şi alte pedepse îndătinate, pentru aceasta ; dar în aşa fel ca să fie cu adevărat pătimiri şi să aibă crudă usturime, (b) să nu se întîmple ca unuia Gallio, care trimis în surghiun la insula Lesbos, se auzi la Roma că petrecea acolo cu bine şi pedeapsa dată o prefăcuse în veselie ; ei se răzgîndiră atunci şi—1 chemară înapoi lîngă soţie, în casa lui, unde poruncitu-i-s-a a rămine ca să fie pedepsit pe potriva necazului cu pricină.

(a) Căci pentru cei la care postul ar întrema sănătatea şi vlaga, iar celui căruia peştele îi place mai mult decît carnea, n-ar mai fi o poruncă de ispăşire ; nici la cealaltă lecuire trupească nu au urmare leacurile la cel care le ia cu poftă şi plăcere. Amărăciunea şi greutatea sînt mijlocirile sporului lor. Firea care ar primi reventul, priindu-i, i-ar strica rostul : trebuie să fie lucru care ne zgîndără linza, ca să ® tămăduiască ; şi Ja acestea dă gnes rîiuduiala obişnuită, că lucrurile se tămăduiesc cu ce le stă împotrivă, căci răul tămăduieşte răul.

(b) Această părere este în legătură oarecum cu alta, mult mai veche, care socoteşte a fi plăcut cerului şi firii, măcelărindu-ne şi

ucigîndu-ne, treabă la care se învoiră toate religiile, (c) încă pe timpul părinţilor noştri, Amurul, la luarea Istmului a jertfit şase sute de tineri greci pentru sufletul tatălui său, ca sîngele lor să epele păcatele răposatului, (b) Şi în acele noi pămînturi, descoperite în vremea noastră, neatinse încă şi neprihănite în privinţa alor noastre, acest obicei e pretutindeni încuviinţat; toţi idolii lor se adapă cu sînge omenesc, nu fără tot felul de pilde de groaznică cruzime ; sînt arşi de vii, pe jumătate fripţi traşi de pe rug, ca să li se smulgă inima şi măruntaiele ; la altele, privitor la femei, le jupoaie de vii şi pielea lor acoperă şi foloseşte drept obrăzar altora. Şi nu-s mai puţine pilde de stăruinţă şi hotărîre, căci aceşti bieţi inşi jertfiţi, bătrîni, femei, copii, cîteva zile înainte merg cerşind înşişi ei milele pentru darul jertfei lor şi păşesc la măcel în cîntece şi dănţuiri cu toţi cei de faţă. Soliile regelui din Mexic, ca să arate lui Fernando Cortes măreţia slăpînului lor, după ce au spus că el avea treizeci de va- Huli, care fiecare putea să adune o sută de mii de luptători şi că trăia în cel mai frumos şi întărit oraş, care era sub ecr, mai adăugară că aveau de jertfit zeilor cincizeci de mii de oameni pe an. Drept e că ei spun că se ţineau de războaie cu mari popoare vecine nu numai pentru a deprinde tinerimea din ţara lor, dar mai ales ca să aibă cum plăti jertfele cu captivi de război. în altă parte, un nnume oraş, pentru a sărbători venirea numitului Cortes, Jertfi dintr-o dată cincizeci de oameni. Aş mai istorisi şi următoarele : unele popoare învinse de el trimiseră să-l lntimpine şi să-i ceară prietenia ; soliile îi aduseră trei feluri de daruri, spunînd : „Stăpîne, iată cinci robi ; dacă eşti zeu aspru, care te saturi cu sînge şi carne, mănincă-i şi te vom iubi mai mult; dacă eşti zeu îndurător, iată tămîie şi fum ; dacă eşti om, ia aceste păsări şi poame".

CAPITOLUL XXXI DESPRE CANIBALI

(a) Cînd regele Pirus trecu în Italia, după ce văzu rînduiala armatei trimise de romani în întîmpinare, spuse : „Nu ştiu ce fel de barbari sînt aceştia (căci grecii numeau toate naţiile străine barbari), iar orînduirea acelei armate pe care o văd nu-i de loc barbară". Tot astfel spuseră grecii de a lui Flamininus, care trecuse în ţara lor, (c) tot atît spuse Filip, văzînd de pe o înălţime rîndurile de bătaie şi împărţirea taberelor romane în regatul său, sub Publius Sulpicius Galba. (a) Iată cum trebuie să ne ferim a ne alătura de părerile celor de rînd ; trebuie văzute lucrurile cu ochii minţii, nu după gura lumii.

Avut-am timp îndelungat lîngă mine pe un om care fusese zece sau doisprezece ani în Lumea Nouă, descoperită în veleatul

nostru, unde Villegaignon a dat de pămîn- tul pe care l-a numit Franţa Antarctică. Această descoperire a unei ţări nesfîrşîte pare foarte însemnată. Nu ştiu dacă pot spune că pe viitor va mai fi alta, cînd atîţia mari bărbaţi s-au înşelat în acestea. Mi-e frică însă să nu avem ochii mai mari decît burta, cum se spune, şi se spune de cei ale căror poftă şi foame rîvnesc mai multă carne decît pot înghiţi. Şi încă mi-e teamă că sîntem mai mult iscoditori decît vrednici ; îmbrăţişăm tot, mă mai tem însă că nu prindem decît vînt. Platon ne arată că Solon ştia de la preoţii din oraşul Sais din Eghipet, că odinioară şi înainte de potop, se găsea o mare insulă numită Atlantida.

tocmai în dreptul strîmtori'ii Gi'bra l/tar, care cuprindea mai mult pămînt decît Africa şi Asia împreună şi că regii acelui ţinut nu stăpîneau numai acea insulă, dar se întinseseră atît de departe încît cuprindeau lăţimea Africii pînă în Eghipet şi lungimea Europei pînă în Toscana, apucînd să calce pînă şi Asia şi să supuie toate naţiile care mărgineau Marea Mediterană pînă în golful Majour ; fn acest scop, străbătură Spania, Galia, Italia şi pînă în Grecia, unde atenienii li se împotriviră; dar cîtva timp după aceea şi ei şi atenienii şi insula lor au fost înghiţiţi de potop. Chip de adevăr este că prăpădul apelor a făcut năprasnice schimbări în aşezările pămîntului, precum se pomeneşte că marea ar fi tăiat şi Sicilia de Italia.

(b) *Haec loca, vi quondam et vasta convulsa ruina,*
Dissiluisse jerunt, quum protenus utraque tellus Una foret[1] *;*

(a) Cipru de Siria, insula Negropont de pămîntul Beoţiei şi-a legat în altă parte pămîaiituiri despărţite, uimplînd cu rnîl şi nisip prăpăstiile dintre ele :

Sterilisque diu palus, aptaque remis, Vicinas urbes alit, et grave sentit aratrum [2].

Dar nu prea se vădeşte să fi fost această insulă lumea cea nouă pe care am descoperit-o acum ; căci ea atingea aproape Spania şi ar fi o necrezută urmare a potopului s-o fi împins aşa cum este cu două sute de leghe mai departe ; nfară de asta, călătoriile pe apă ale celor de azi au şi aflat că nu este o insulă, ci un pămînt care se ţine una cu India de răsărit de o parte şi cu pămînturile care sînt sub cei doi poli, de altă parte ; sau dacă este despărţită, e cu o strîmtoare atît de mică, încît nu se poate numi „insulă" pentru atît.

1 Locul sterpuit al unei mlaştini, unde se vîslea, hrăneşte azi oraşele învecinate şi poartă greul plug (Horaţiu, *Arta poetică,*

2 V, 65).

(b) Pare că sînt mişcări, (c) fireşti unele, (b) altele potopitoare, (b) în aceste mari trupuri, ca şi în ale noastre. Cînd privesc albia pe care rîul meu, Dordogne, şi-o adînceşte în timpul meu spre malul drept al cursului său şi că în douăzeci de ani a surpat atîtea şi a rupt temeliile atîtor clădiri, eu văd bine că este o strămutare neobişnuită ; căci dacă ar fi fost să meargă totdeauna cti aceeaşi repeziciune sau va merge de acum încolo, faţa lumii va fi răsturnată. Dar ele apucă a schimba ; se împrăştie cînd într-o parte, cînd într-alta, cînd se adună. Nu vorbesc de vărsările repezi ale căror pricini le cunosc. În Medoc, de-a lungul mării, fratele meu, seniorul d'Arsac, vede o moşie a sa cuprinsă de nisipurile vărsate de mare. Se zăresc încă vîrfurile unor clădiri; avuturile şi moşiile lui s-au schimbat în prea slabe păşuni; locuitorii spun că de cîtăva vreme marea năvăleşte spre ei atît de puternic, încît au pierdut patru leghe de pămînturi, iar nisipurile le sînt premergătoare, (c) şi vedem mari valuri mişcătoare care înaintează cîte o jumătate de leghe şi cotropesc ţinutul.

(a) Cealaltă mărturie din vechime, pe seama căreia ei vor să pună această descoperire, se află la Aristotel dacă acea cărţulie a uimitoarelor minuni este de el. în ea istoriseşte că unii cartaginezi, avîntîndu-se pe Marea Atlantică, dincolo de strîmtoarea Gibraltar şi călătorind pe ape îndelung, descoperiseră pînă la urmă o mare insulă rodnică, departe de orice alt ţărm, acoperită cu păduri şi udată de rîuri mari şi adînci, iar ei şi alţii de atunci, ademeniţi de bunătatea şi bogăţia pămînturilor, au plecat acolo cu copiii şi femeile lor şi s-au înţărit. Stăpînii dinC'artagina, văzînd că ţara lor se pustieşte cu încetul de oameni, îi opriră prin lege, pedepsind cu moartea plecarea vreunuia şi goniră de acolo pe cei ce se întemeiaseră, te- mîndu-se, după cît se spune, că cu timpul, înxnulţindu-se, nil se întoarcă a-i cotropi şi a le nimici stăpînirea. Nici această istorisire a lui Aristotel nu are vreo legătură cu pămînturile noastre cele noi.

Acest om care era la mine era om de rînd şi necioplit, ceea ce este chezăşia unei adevărate mărturii, deoarece cei iscusiţi văd mult mai iscoditor lucrurile, înflo- l indu-le, ca să le puie în vedere du,pă felul To|r de a înţelege şi, ca să ne încredinţeze, ei nu se pot împiedica să strîmbe întrucâtva istoria ; niciodată nu-ţi înfăţişează lucrurile curat, le mlădiază şi le măschează după faţa pe care ei au văzut-o, şi ca să dea încredinţare judecăţii lor şi să te iei după ei, dau mai bucuros întindere plăsmuirii de cea parte. Ne trebuie un om de multă încredere, ori ntit de neştiutor ca să nu aibă cum însăila şi da chip de adevăr născocirilor înşelătoare şi care să nu-şi ia nimic asupră-şi. Aşa era al meu şi, în afară de aceasta, mi-a adus de cîteva ori mai mulţi corăbieri şi negustori, pe care-i cunoscuse în călătoria lui. Mă mulţumesc aşadar cu această ştire, fără să mă întreb ce spun cosmografii.

Ne-ar trebui topografi care să ne facă arătare anume a locurilor unde au fost; dar dacă ei au întîietate faţă de noi, fiindcă au văzut Palestina, vor să mai aibă şi precă- (icrea a ne da ştiri despre toate cîte mai sînt pe lume. Aş vrea ca fiecare să scrie ce ştie şi atît cît ştie ; nu numai în acestea, dar în orice ; căci unul poate să aibă cîte o ştiinţă anumită sau iscusenie despre felul unui rîu sau al unei fîntîni, şi să nu ştie din altele decît ceea ce ştie fiecare. Totuşi, el se va apuca să scrie întreaga fizică pentru o nnume fărîmă de loc. Din acest viţiu se iscă multe mari neajunsuri.Iară eu găsesc, ca să mă întorc la spusele mele, că nu e nimic barbar şi sălbatic în acea naţie, după cîte mi s-au spus, decît faptul că fiecare cheamă barbarie ceea ce nu e în obiceiul său. Precum adevărat pare că altă oglindire a adevărului şi judecăţii nu avem decît pilda şi părerile îndătinate în ţara unde ne aflăm. Aici este totdeauna desăvîrşita credinţă, desăvîrşita orînduiire, desăvîrşita şi împlinita folosinţă a tuturor lucrurilor. Ei sînt sălbatici, tot astfel cum noi numim sălbatice poamele pe care le rodeşte firea de la sine, în mersul său obişnuit; în vreme ce cu adevărat cele pe care noi le-am strimbat prin meşteşugul nostru şi depărtat de rostul lor obişnuit sînt cele pe care ar trebui să le numim sălbatice. în cele dinţii sînt vii şi tari curatele, folositoarele şi fireştile virtuţi şi însuşiri, pe care noi le-am corcit în cestelalte şi le-am potrivit numai plăcerii gustului nostru stricat. Şi înseşi bunătatea şi frăgezimea oare ne plac, le găsim la felurite poame în acele ţări, fără îngriljire. (a) Nu avem de ce să ne fălim că meşteşugul nostru întrece măreaţa şi puternica noastră mamă Firea. Am încărcat într-atîta frumuseţea şi bogăţia făuririlor ei cu născocirile noastre, încît am înăbuşit-o cu totul. Şi totuşi, pretutindeni unde străbate curata ei strălucire, uimitor umileşte zadarnicele şi uşuraticele noastre isprăvi.

(b) *Et veniunt hederae sponte sna melius;*
Surgit et în solis jormosior arbutus antris ;
Et volucres nulla dulcius arte canunt[1]*.*

(a) Toate străduinţele noastre nu ajung nici măcar să lămurească întocmirea cuibului celei mai mici păsărici, alcătuirea sa, frumuseţea şi folosinţa întrebuinţării sale, nici ^•sătura firavului păianjen, (c) Lucrurile toate, spune l'laton, izvodite sînt fie din fire, fie din întimplare, fie prin meşteşug. Cele mai mari şi mai frumoase vin fie de la una, fie de la cealaltă din cele două dinţii, cele mai mă-runte şi neîmplinite de la cea din urmă.

1 Iederei îi priește mai bine fără cultură, iar sîngerul creşte mai frumos decît oriunde în locurile singuratice... ; şi cîntecul păsărilor cu mult mai dulce este cînd nu are meşteşugire (Proper- ţiu, I, 2, 10 sq.).

(a) Aşadar, aceste -naţii ne par barbare fiindcă au primit o foarte slabă înrîurire a minţii omului şi sînt încă foarte aproape de curatul lor izvor. Legile fireşti mai sînt în putere, foarte puţin smintite de ale noastre ; dar sînt utît de lămurite, că adesea mi-e jale că nu au fost cunoscute de mai demult, în vremi cînd se găseau oameni care ar fi putut să le judece mai bine decît noi. Mă plîng că Licurg şi Platon nu avut-au ştire de ele ; căci bănuiesc, după ce aflat-am acolo la cele naţii, că nu numai zugrăvirile cu care poezia a înfrumuseţat vîrsta de aur, dar încă şi toate născocirile care înfăţişează o stare fericită pentru oameni şi chiar încă tot ce doreşte şi-şi închipuie filoso- fia este întrecut cu mult la ele. Ei n-au putut închipui utîta curăţenie de suflet, nici nu au putut crede că însoţirea noastră se poate ţine cu atît de puţină prefacere şi trudă cum este dat ochilor noştri a vedea. Eu aş spune lui Platon că este o naţie unde nu se află nici un fel de tîrgu- ială, nici o cunoaştere a celor scrise, nici o ştiinţă a numerelor ; nici un nume de jude, nici o întîietate politicească, nici îndatorire de slujire, de bogăţie sau sărăcie ; nici izvod, nici moşteniri, nici împărţeli, nici o treabă silită ; nici o cinstire a rudeniei, decît de la om la om, nici un veşmînt, nici o îngrijire a cîmpului, nici o lucrare a fierului, aramei şi altele, nici o nevoie de vin sau grîu. înseşi cuvintele care înseamnă minciună, trădare, făţărnicie, zgîr- ccnie, pizmuire, clevetire, iertare erau neauzite. Cît ar găsi el de depărtată republica pe care şi-a închipuit-o de această desăvîrşire ! (c) *viri a diis recentes*
(b) *Hos natura modos primum dedit*[1].

(a) De .altfel, ei trăiesc într-un ţinut foarte plăcut şi blînd. După cîte mi-au spus martorii mei, arar se vede un om bolnav ; ei m-au încredinţat că nu au văzut pe nici unul cu tremurături, chiomb, ştirb sau gîrbovit de bătrâneţe. Aşezările lor sînt de-a lungul mării, iar dinspre pămint sînt adăpostiţi de munţi înalţi şi mari şi între mare şi munţi rămîn cam o sută de leghe de întindere. Au peşte din belşug şi cărnuri care nu se aseamănă cu ale noastre, pe care le mănâncă fără altă pregătire decît fripte. Cel care a adus acolo mai întîi un cal şi care era cunoscut fiindcă făcuse mai multe călătorii pînă la ei, atît de tare i-a îngrozit cînd l-au văzut călare, încît l-au omorît cu săgeata înainte să fi prins de veste că este el. Clădirile lor

1 Astfel sînt primele legi ale naturii (Vergiliu, *Georgicele,* II, 208).

sînt foarte lungi şi cuprind două pînă la trei sute de suflete ; sînt clădite din scoarţă de copaci mari, proptite de o parte în pămînt şi sprijinite una de alta de vîrf, în felul şurilor de la noi, al căror acoperiş merge pînă la pămînt, slujind şi drept perete. Lemnul lor este atît de tare, încît taie cu el şi îşi fao din el săbii şi un fel de grătar de fript carne. Paturile lor sînt din ţesătură de bumbac, atîrnate de tavan, ca la corăbii şi fiecare îl are pe al său ; căci femeile dorm despărţite de bărbaţi. Ei se scoală cu soarele şi mănîncă de îndată ce s-au sculat pentru toată ziua, căci altă masă nu au. Nu beau la masă, cum spune Suidas despre alte popoare din răsărit, care beau şi fără să mănînce ; beau de mai multe ori pe zi. Băutura lor este făcută dintr-o rădăcină şi are culoarea vinurilor noastre rubinii ; n-o beau decît călduţă. Această băutură nu se păstrează decît două sau trei zile şi are gust puţin înţepător, fără să fiarbă, sănătoasă pentru stomac şi curăţitoare pentru cei care o beau obişnuit ou ea. în locul pîinii ei mă- uincă un fel de aluat alb, cum ar fi coriandru murat — «m gustat : e duloe şi cam sarbăd. Ziua se petrece dănţuind ; cei mai tineri se duc la vînătoare cu arcul, o parte din femei îşi petrec vremea încălzind băutura lor, care este cea mai de seamă slujire ce o fac ele pentru ei. Cîte unul din bătrîni, înainte să meargă la mincare, propovă- duieşte în toată clădirea plimbîndu-se de la un capăt la altul şi spunînd tot timpul o povaţă, tot aceeaşi, pînă a ajuns la capăt de-a lungul (pentru că într-adevăr sînt clădiri care au cam o sută de paşi lungime). Nu le cere decît două lucruri : vitejie împotriva duşmanului şi dragoste pentru soţiile lor. Ei niciodată nu lipsesc să spuie din nou această poruncă, fiindcă ele încălzesc băutura lor şi le-o pregătesc. Se văd în unele locuri, între altele şi la mine, tiparul paturilor lor, cingătorile, spadele şi brăţă- rile de lemn cu care îşi feresc încheietura mîinii la lupte, şi mari beţe deschise la un capăt, în sunetul cărora se ţine Ison horelor lor. Sînt raşi de tot şi cu părul îngrijit, mult mai curat decît noi, nu au brici decît de lemn sau de piatră. Ei cred că sufletele sînt nemuritoare, şi cele care au trăit pe placul zeilor locuiesc în soare-răsare, iar cele blestemate la apus.

Ei au un soi de preoţi şi proroci care se arată foarte arar poporului, locuind în munţi. La sosirea lor se face o mure sărbătoare şi adunare cuvioasă a tuturor satelor (fiecare clădire, după cum am arătat, alcătuieşte un sat şi se Urseşte cam la o leghe franţuzească depărtare). Acel pronie vorbeşte tuturor, îndemnînd la virtute şi datorie ; dar Imită cunoştinţa îndatoririi lor nu cuprinde decît aceste două părţi : a fi hotărît la război şi a-şi iubi femeia. Acesta mai prorocește şi lucrurile ce vor să vie şi cele ce pot fi sperate de pe

urma străduinţei lor. îi îndrumează sau îi îndepărtează de război ; el trebuie însă să se prindă că prevestirea lui are temei şi dacă se întîmplă altfel decît a prorocit, este tăiat în mii de bucăţi şi osîndit ca proroc înşelător, dacă pun mîna pe el. De aceea, cel care i-a nemulţumit o dată nici că se mai vede.

(c) Prevestirea este har dulmnezeiesc, iată de ce este o nevrednicie care se pedepseşte, dacă s-ar dovedi înşelătoare. Sciţii, cînd cel care prorocea nu o nimerise, îl întindeau cu mîinile şi picioarele în fiare, pe căruţe aşternute cu mărăcini, trase de boi şi— 1 ardeau. Cîrmuitorii tre- bilor supuse rînduielilor oamenilor capătă iertare, fiindcă fac ce pot. Dar aceştia, care vin înşelînd cu încredinţarea unei însuşiri neasemuite dincolo de cunoştinţa noastră, nu trebuie oare pedepsiţi, dacă nu au dat urmare la făgăduială şi au avut îndrăzneala să amăgească ?

(a) Ei poartă războaie împotriva naţiilor de dincolo de munţi care sînt pe pămînturi depărtate, merg goi, neavînd alte arme decît arcuri şi spade de lemn ascuţite la vîrf, ca ţăruşii noştri. Minunată este străşnicia lor în lupte, care nu se sfîrş&se niciodată decît cu moarte şi vărsare de sînge, căci ei nu cunosc fuga şi spaima. Fiecare-şi aduce drept trofeu capul duşmanului pe care l-a răpus şi îl atîrnă la intrarea locuinţei. După ce au ţinut bine multă vreme prinşii lor, cu toate înlesnirile de care sînt în stare, cel care-l are în stăpînire face o mare adunare a tuturor cunoscuţilor, prinde o funie de unul din braţele captivului (c) depărtat de el cu cîţiva paşi, ca nu cumva să se pîngărească atingîndu-l (a) şi dă celui mai credincios din prietenii lui să ţie celălalt capăt şi amîndoi, în faţa întregii adunări, îl ucid cu spada ; pe urmă îl frig şi-l mă- nîncă cu toţii, trimiţînd bucăţi prietenilor care nu sînt de faţă. Nu, cum s-ar putea bănui, drept hrană — ca sciţii din vechime — dar ca să arate o cumplită răzbunare. Dovadă că aşa este, cînd văzură pe portughezi, care se uniseră cu duşmanii lor, că osândeau la moarte cînd erau prinşi, îngropîndu-i pînă la brîu şi trăgînd cu săgeata în trupul rămas afară, iar pe urmă îi spînzurau,- se gîndiră şi ei că aceştia din lumea cealaltă cît şi cei care însămînţa- seră multe viţii prin vecinătatea lor, fiind mult mai măieş- tri în tot felul de rele, nu fără pricină folosesc acest fel de răzbunare, care trebuia să fie mai aspră decît cele obişnuite de ei şi începură să părăsească vechiul lor obicei ca să se ia după acesta. Nu sînt necăjit că avem în faţă grozava barbarie a unui asemenea fapt, ci pentru că bine judecăm greşelile lor, în vreme ce sîntem atît de orbi faţă de ale noastre. Mă gîndesc că e mai multă barbarie să mănînci un om viu, decît să-l mănînci

mort, să zdrobeşti prin chinuri şi carceri un trup încă plin de viaţă, să-l frigi cu bucăţica, să-l dai la cîini şi la porci (cum nu numai că am citit, dar am văzut de curînd, nu între duşmani din vechime, dar între vecini şi din aceeaşi obşte, ce e mai rău, sub cuvînt de cucernicie şi religie), în loc să-l pui la frigare şi să-l mănînci după ce a murit.

Crisip şi Zenon, în fruntea tagmei stoice, gândeau că nu era nici un rău ca stîrvul nostru să slujească la orice nevoi, fie chiar drept hrană ; precum străbunii noştri, împresuraţi de Cezar în oraşul Alexia, se hotărîră să-şi potolească foamea cu trupurile bătrînilor, ale femeilor şi tuturor celora c'are nu slujeau la luptă.

(b) *Vascones, ut jama est, alimentis talibus usi Produxere animas* [1].

(a) Iar doftorii nu se sfiesc să le folosească în toate felurile pentru sănătatea noastră, fie ca oblojeală, fie pe dinăuntru ; nu s-a găsit însă vreodată părere într-atît de dezmăţată, care să fi iertat trădarea, necredinţa, tirania, cruzimea, păcatele noastre obişnuite.

Aşadar noi îi putem numi barbari, faţă de rânduielile judecăţii, dar nu faţă de noi înşine, oare-i întrecem în orice barbarie. Războiul lor este cu totul nobil şi mărinimos şi are frumuseţe şi îndreptăţire pe cît poate încape în această pacoste omenească ; nu are altă întemeiere la ei decît numai zorul virtuţii ; nu merg pentru cucerire de pămînturi noi, căci au încă acel firesc spor care le mijloceşte, fără muncă şi trudă, toate lucrurile trebuincioase, cu atîta belşug încît nu au de ce să-şi mărească hotarele. Ei sînt încă în fericita stare de a nu dori decît atît cît nevsile lor fireşti le cer ; tot ce prisoseşte este prea mult pentru ei. Cei de aceeaşi vîrstă se numesc de obicei fraţi între ei, cei mai mici, copii, iar bătrînii, părinţii tuturor. Aceştia lasă moştenitorilor întreaga stăpînire a bunurilor în devălmăşie, fără altă întărire decît cea însemnată curat de fire făpturilor sale, aducându-le pe lume. Dacă vecinii lor trec munţii, tăbărînd asupră-le, şi ei îi învinge, învingătorul capătă fala şi întîietatea să rămîie mai presus ca vitejie şi virtute ; altfel ei n-au ce face cu avuţiile învinşilor şi se întorc în ţara lor, unde nu le lipseşte nimic din ceea ce le trebuie şi nici lipsă de acea mare împărtăşire de a şti să se bucure fericit de starea lor şi să se mulţumească cu ea. La fel fac şi ceilalţi la rîndul lor : nu cer prinşilor altă răscumpărare decît mărturisire şi recunoaştere că au fost învinşi; dar nu se găseşte unul într-un veac care să nu vrea mai bine

1 Se spune că gasconii îşi prelungeau viaţa folosind astfel de lun ate (Juvenal, *Satire,* XV, 93).

moartea, decît a tăgădui cît de puţin nici cu fapta, nici cu vorba mărirea şi vitejia lor, învinşi fiind ; unul nu se vede care să nu aleagă a fi ucis şi mîncat, mai bine decît a ştirbi întrucîtva această mărire, cerînd viaţă. Ei sînt lăsaţi în voia lor şi li se dă tot ce doresc, ca viaţa să le fie cu atît mai scumpă şi mereu li se arată moartea care îi ameninţă, chinurile ce vor suferi, pregătirile ce se fac pentru ele, cum vor fi ciuntiţi de vii şi care va fi praznicul pomenirii lor. Toate acestea au o singură ţintă : să le smulgă vreun cuvînt umilit şi plecat sau să-i ispitească a fugă ca să aibă cîştigul de a-i fi speriat şi a le fi înfrînt străşnicia. Căci, dacă bine privim, numai în aceasta stă adevărata izbîndă :

(c) *victoria nulla est, Quam quae confessos animo quoque subjugat hostes* [1].

Ungurii, foarte aprigi luptători, nu urmăreau alt decît să vadă duşmanii la picioarele lor ; după ce-i vedeau îngenuncheaţi, îi lăsau să plece fără nici o ştirbire, fără plată, cel mult pe cuvîntul că nu vor mai lua armele împotriva lor.

(a) Destule cîştiguri de împrumut avem asupra duşmanilor noştri care nu sînt ale noastre. Este însuşire de cărăuş, nu a virtuţii, braţe şi picioare mai zdravene ; este o însuşire neinimoasă şi trupească, o întorsătură a norocului să ameţeşti pe duşman şi să-l orbeşti cu lumina soarelui ; învîrteală a meşteşugului şi ştiinţei este care poate fi îndeplinită de un om slab şi de nimic, să fii îndemînatic la mînuirea spadei. Greutatea şi preţul omului stau în inimă şi vrere ; acolo zace adevărata fală ; vitejia nu înseamnă străşnicia braţelor şi picioarelor, ci tăria sufletului ; nu stă în puterea calului nostru, nici a armelor noastre, ci în tăria noastră. Cel care, neînfrînt în vitejie, cade, (c) *şi succiderit, de genu pugnat*[2]. (a) Gel care faţă de vreo primejdie de moarte nu slăbeşte întru nimic credinţa lui, care încă se mai uită, dîndu-şi sufletul, fără clipire şi cu dispreţ la duşmanul său, este înfrînt de soartă, nu de noi; este ucis, nu învins.

(b) Cei mai viteji sînt, uneori, cei mai nenorocoşi.

(c) Şi sînt pierderi izbînditoare tot atît cît biruinţele. Cele patru biruinţe surori, cele mai frumoase ce au putut fi văzute sub soare : Salamina, Plateea, Mycale şi din Sicilia, toate împreună oare se vor încumeta vreodată să se asemuie strălucitei înfrîngeri a regelui Leonida şi a luptătorilor săi la trecătoarea Termopile ?

1 Nu este cu adevărat biruinţă decît aceea care-l sileşte pe duşman să se recunoască învins (Claudian, *De sexto Consulatu Ilonorii,* v. 248).

2 Dacă a căzut, mai luptă în genunchi (Seneca, de *Providentia,* **2).**

Cine a alergat vreodată cu mai falnic sîrg şi mai multă ambiţie să cîştige bătălia, decît Ischolas, căpitanul, la pieire ? Cine, cu mai multă dibăcie şi amănunţire, s-a îngrijit şi a căutat mîntuirea, pe cît el a mers spre nimicire ? Fusese pus să apere o anume trecătoare din Pelo- pones cu neputinţă să poată fi ţinută împotriva arcadie- nilor, din pricina aşezării locului şi a necumpănirii puterilor ; el bine a văzut că tot ce se va împotrivi duşmanilor va fi neapărat nimicit; pe de altă parte, socotind nevrednic şi faţă de virtutea sa şi de mărirea numelui lacedemonian a nu-şi face datoria, a ales între aceste două rele o cale de mijloc. A ferit de moarte şi a trimis la vatră în folosul ţării pe cei mai tineri şi ageri din oastea sa, iar cu cei a căror lipsă va fi mai puţin simţită, a socotit să apere trecerea pînă la moarte, făcînd pe duşman să plătească scump pătrunderea lui, pe care el n-o putea împiedica. Aşa s-a şi întîmplat. Deîndată înconjurat de arcadieni, după ce cu ai săi a măcelărit cît i-a stat în putinţă, el cu toţi ai lui au fost trecuţi prin sabie. Este oare vreo cinstire datorită învingătorilor, care să fie mai puţin datorită celor învinşi ? Adevărata biruinţă stă în luptă, nu în mîntuire ; şi cinstea virtuţii nu-i a învinge, ci a lupta.

Dar, să ne întoarcem la povestirea noastră : cei prinşi, orice ar păţi, stau departe şi nu se dau bătuţi ; dimpotrivă, în timpul acelor două sau trei luni cît sînt ţinuţi, se poartă cu inimoşie ; ei iuţesc pe cei în a căror putere sînt să-i puie la încercare, îi înfruntă, îi batjocoresc, le dovedesc nevolnicia şi cîte bătălii au pierdut împotrivă-le. Am la mine un cîntec făcut de unul din aceşti prinşi, în care găsim următoarele : „Să vină inimoşi cu toţii şi să se adune ca să muşte din el; căci vor mînca totodată pe părinţii şi pe strămunii lor, care au fost hrana şi mîncarea trupului său. Aceşti muşchi, această carne şi aceste vine sînt ale voastre, bieţi nebuni. Nu pricepeţi că măduva mădularelor strămunilor voştri e în făptura lor ? Poftă bună ! veţi cunoaşte gustul cărnii voastre". Născocire care nu aduce de loc a barbarie. Cei care-i zugrăvesc în ceasul morţii şi arată clipa în care sînt doborîţi îi arată scuipînd în obrazul celor care-i ucid şi strîmfoîndu-se la ei. Ou adevărat, pînă îşi dau sufletul nu încetează a-i înfrunta şi jigni cu vorba şi cu purtarea. Ca să spun drept, faţă de noi, iată oameni foarte sălbatici ; căci ori ei trebuie neapărat să fie, ori noi trebuie să fim. Uimitor cîtă depărtare este între felul lor şi al nostru de a ne purta.

Bărbaţii au mai multe femei şi cu atît mai multe cu cît au nume mai mare de viteaz. Frumuseţea ce se poate vedea în căsniciile lor este că femeile se întrec a nu fi pizmuitoare şi nu împiedică pe soţii lor să fie buni şi prietenoşi cu alte femei, ca la

noi, ele fiind pline de iubire şi bunăvoinţă pentru semenele lor. Sînt mai grijulii de cinstirea soţilor lor decît în orice alt şi caută să-şi dea toată silinţa să aibă cît mai multe soţii, fiindcă este dovada virtuţii soţului.

(c£ Ai noştri vor striga „minune" ; nu este, este cu adevărat virtutea căsniciei, dar pe o treaptă mult mai înaltă, căci şi în Biblie, Lea, Rachela, Sara şi femeile lui Tacob au dăruit cele mai frumoase slujitoare soţilor lor ; iar Livia şi-a călcat pe suflet ca să mulţumească dorinţele lui August, şi soţia regelui Deiotarus, Stratonice, a dăruit soţului ei nu numai o foarte frumoasă şi tînără slujitoare, care o însoţea, ci s-a mai şi îngrijit de copiii acesteia ca să moştenească pe tatăl lor.

(a) Şi ca să nu credem că aceasta se face din stăruinţa unei slugarnice obişnuinţe şi cu supunere faţă de o datină veche, nejudecată şi şi negîndită şi că sufletul lor este atît de slab încît nu ia altă hotărîre, să arătăm unele dovezi. Tn afară de cîntecul acuma spus, luat din cele ostăşeşti, mai au unul de dragoste, care începe în felul acesta : „Şopîrlă opreşte-te, opreşte-te şopîrlă, ca sora mea să ia boiul tău şi tiparul unei învîrstări pentru frumoasa cingătoare, pe care s-o pot da suratei' mele, ca tot astfel să fie frumuseţea şi voia ta aleasă între toate celelalte şo- pîrle". Acest început de stih ţine ison cîntării, iar eu, oare am de ajuns deprinderea poeziei, pot judeca pe acesta nu numai că nu arată întru nimic barbar, dar este cu totul anacreontic. De altminteri, limba lor este cea mai blîndă din lume şi sună plăcut urechii, apropiindu-se mult de împlinirea cuvintelor greceşti.

Trei dintre ei, neştiind cît îi va costa într-o zi fericirea lor de a cunoaşte stricăciunile de pe aici şi că această cunoaştere va pricinui prăpădul lor, mă încumet a crede că sînt pe bună cale nenorociţi că s-au lăsat amăgiţi de dorinţa noutăţii şi au părăsit blîndeţea cerului lor ca să vie să-l vadă pe al nostru, au fost la Rouen în timpul cînd răposatul rege Carol al IX-lea se găsea acolo. Regele le vorbi îndelung, le arătă felul purtării noastre, mărirea noastră, înfăţişarea unui oraş frumos. După aceea, unul întrebă ce părere aveau, vrînd să ştie ce-i uimise mai mult; ei au răspuns că trei lucruri, dintre care unul îmi scapă şi mi-e foarte necaz, dar am aminte celelalte două. Spuseră mai întîi că li se pare foarte ciudat că atîţia oameni cu barbă, în toată firea, zdraveni şi cu arme, din jurul regelui (se vede că vorbeau de elveticii care-l păzeau), se supun şi ascultă de un copil şi că nu-i ales unul dintre ei care să le fie căpetenie ; iar al doilea (în felul lor de a vorbi, ei numesc pe ceilalţi oameni „jumătatea lor"), ei văd că printre aceştia sînt oameni îndestulaţi şi

îmbuibaţi cu tot felul de avuţii şi sătui, iar cealaltă jumătate cere la porţile lor, hămesită şi săracă şi găseau ciudat de ce acele jumătăţi nevoiaşe puteau suferi o asemenea nedreptate şi nu apucau pe ceilalţi de grumaz sau nu dădeau foc caselor lor.

Am vorbit cu unul din ei foarte multă vreme, dar aveam un tălmaci care mă urmărea atît de prost şi a cărui iietoţie îl împiedica să înţeleagă ce vroiam să-i spun că n-am putut afla nimic din cele ce m-ar putea mulţumi. Cînd l-am întrebat care era prisosul măririi sale printre ai lui (căci era o căpetenie şi corăbierii noştri-l numeau rege), el îmi spuse că păşeşte în frunte la război. L-am întrebat cîţi oameni îl urmau, mi-a arătat o întindere, ca să înţeleg că erau atîţi cît ar fi încăput în acel înconjur, ceea ce ar face cam patru sau cinci mii de oameni. L-am mai întrebat dacă dreptul său de a porunci rămînea în fiinţă în afară de război — mi-a spus că-i rămînea, atunci cînd cerceta satele care ţineau de el, să i[1] se croiască drumul de-a lungul hăţişurilor pădurilor ca să poată trece mai uşor.

Toate acestea nu arată prea rău ; dar ce să facem ? Nu poartă iţari scurţi.

CAPITOLUL XXXII

TREBUIE SA NE APUCAM A JUDECA CU FEREALA PORUNCILE DUMNEZEIEŞTI

(a) Adevăratul cîmp şi pricină a înşelăciunii sînt lucrurile necunoscute. Cu atît mai mult că, din capul locului, ciudăţenia lor însăşi le dă crezămînt ; mai apoi, nefiind supuse socotelilor noastre obişnuite, ele ne răpesc mijlocirea dezbaterii, (c) De aceea, spune Platon, e mult mai uşor ca vorba de fiinţa zeilor să mulţumească decît de fiinţa oamenilor, fiindcă neştiinţa ascultătorilor dă prilej la o frumoasă şi întinsă mînuire în toată voia a unei pricini nscunse.

(a) De aici urmează că nimic nu e crezut mai tare decît ceea ce mai puţin se cunoaşte, nici oameni mai crezuţi decît cei care îndrugă vrute şi nevrute, cum sînt alchimiştii, prezicătorii, astrologii, ghicitorii, doftorii, *id genus omne* [1], cărora bucuros le-aş mai adăuga, dacă aş mai îndrăzni, tot felul de inşi : tălmăcitori şi ticluitori obişnuiţi ai vrerilor dumnezeieşti, care iau asupra lor să găsească tîlcul oricărei întîmplări şi să vadă în tainele voinţei divine pricinile neînţelese ale făptuirilor sale : cu toate că felurimea şi nepotrivirea neîncetată a întîmpină- rilor îi zvîrlă din colţ în colţ şi de

1 Şi toţi cei de soiul acesta (Uoraţiu, *Satire,* I, 2).

' Care om poate pătrunde planurile dumnezeieşti sau închipui vrerea Domnului ? *(Cartea înţelepciunii,* IX, 13).

la apus la răsărit, totuşi ei îşi deapănă ghemul şi, cu acelaşi condei, zugrăvesc şi alb şi negru.

(b) într-una din naţiile indiene se găseşte această rînduială a laudă : cînd le merge rău la vreo luptă sau bătălie, ei cer iertare, în faţa mulţimii, Soarelui (zeul lor), ca pentru o faptă nedreaptă, dind norocul sau nenorocul lor în seama judecăţii dumnezeieşti şi supunîndu-i judecata şi chibzuiala lor.

(a) Creştinului de ajuns îi este a crede că toate vin de la Dumnezeu şi a le primi mulţumind dumnezeiasca şi ne- pătrunsa lui pricepere şi a le lua drept bune, fără amărăciune în orice chip i-ar fi fost lăsate. însă, prost găsesc eu ce văd îndătinat, a întări şi sprijini religia noastră după norocul şi propăşirea isprăvilor noastre.- Credinţa noastră are alte îndestulitoare temeiuri, fără să o mai împuternicim prin împrejurări ; deoarece poporul, dacă se învaţă cu aceste dovediri pe înţelesul şi după gustul lui, primejdie este, cînd împrejurările se întorc neprielnic şi potrivnic, să i se zdruncine credinţa. Ca în luptele la care s-a ajuns pentru religie, cei care au învins la bătălia de la Roche-Abeille sărbătoreau cu mare vîlvă întîmplarea şi foloseau acel noroc pentru a cîştiga încrederea părtaşilor lor, iar pe urmă au cerut iertare pentru nenoroacele de la Moncontour şi Jarnac, zicînd a fi biciuiri şi pedepse părinteşti ; cu toate că întreg poporul nu era sub puterea lor, uşor se vede că ei trag dintr-o desagă două feluri de făină şi suflă cald şi rece pe aceeaşi gură. Ar fi mai bine să-i înfăţişăm adevăratele temeiuri ale adevărului. O foarte frumoasă bătălie pe mare a fost ciştigată lunile trecute împotriva turcilor, sub căpitănia lui Don Juan de Austria, dar lui Dumnezeu i-a plăcut să vedem alteori altele, tot atît de mari, pierdute de noi. Aşadar greu este să aduci trebile dumnezeieşti pe cumpăna noastră, fără a fi pîngărite. Iar cine are în vedere că Arius şi al său papă Leon, căpeteniile acelei erezii, imuriră fiecare în vremea lui de ciudată moarte, în totul aidoma (se trăseseră de la dezbatere, fiindcă-i apucase dureri de pîntec, amîndoi dîndu-şi sufletul la umblătoare), înseamnă mînjire a pedepsei dumnezeieşti cu întîmplarea locului şi s-ar mai putea adăuga şi moartea lui Heiliogabal, oare şi el a fost ucis tot acolo. Dar ce ! Irineu fu adus la aceeaşi soartă, (c) Dumnezeu, vroind să ne înveţe că altele au să spere cei buni, iar cei răi altele de temut decît noroacele şi nenoroacele lumii acesteia, el le mînă şi le împarte după vrerea sa nedezvăluită şi nu ne dă putinţa să ne folosim prosteşte de ele. Îşi bat joc cei oare pun înainte judecata omenească. Nimeresc lovitura o dată din două. Sf. Augustin aduce potrivnicilor săi frumoasă

înitîrnpinaire la acestea. Este ceartă care se curmă sprijinită mai mult pe armele aducerii aminte decît ale judecăţii, (a) Să ne mulţumim cu lumina pe care binevoieşte soarele să o împrăştie cu razele sale, iar cel care va ridica ochii spre a cuprinde în sine mai mult nu are de ce se minuna dacă din pricina sfruntării sale îşi pierde vederea, (c) *Quis hominum potest scire consilium ¡iei ? aut quis poterit cogitare quid velit Dominus ?* [1].

CAPITOLUL XXXIII

A FUGI DE DESFĂTĂRI CU PREŢUL VIEŢII

(a) Eu am văzut că mai toate părerile din vechime Intru aceasta se învoiesc, zicînd : este ceasul morţii cînd viaţa este un mai mare rău decît bine ; iar a păstra viaţa pentru chinul şi neajunsul nostru înseamnă a se împotrivi înseşi legilor firii, după cum spun aceste poveţe din bătrîni:

''H Cfjv ¿XuTcoţ, Oaveîv euSaifxâvax;,

KaXiv xi 0vy)cT**K**£(.v ol<; ijopiv to ^v **a£pei.**

KpeT<J<Tov to (J.F) Cîjv eari.v r\ â0Xi,<I)ţ [1]

Dar a nesocoti moartea pînă într-atîta ca s-o folosim pentru înlăturarea cinstirilor, bogăţiilor, măririi şi altor daruri cerute de noi soartei, ca şi cum mintea nu ne-ar ajunge să ne încredinţeze că sînt de părăsit, fără ca să mai avem această nouă întărire, eu n-am pomenit să fi fost povăţuit sau dus la îndeplinire pînă nu mi-a căzut în mîini o bucată din Seneca, în care sfătuieşte pe Luci- lius, om de seamă şi cu mare trecere pe lîngă împărat, să se lase de acea viaţă a fală şi desfătare şi să se depărteze de ispitele lumeşti, înfcr-un trai singuratic, liniştit şi filosof icesc ; faţă de care L/ucilius, oarecum, pregeta : „Sînt de părere — spune el — să părăseşti acest trai sau să părăseşti cu totul viaţa ; cu toate că te sfătuiesc să apuci calea cea mai blîndă, mai curind a desface decît a curma ceea ce e prost înnodat, dar dacă nu poţi desface, curmă. Nu-i om cît de fricos, căruia să nu-i placă mai bine să cadă deodată, decît să fie toată vremea în cădere". Aş fi găsit povaţa aceasta vădind oarecum părerea necruţătoare a stoicilor ; dar mai ciudat este că a fost luată de la Epicur, care scrie în privinţa aceasta aidoma lui Idomeneu.

Am mai văzut asemenea trăsături şi la ai noştri, dar cu fereala creştină. Sf. Ilarie, episcopul de Poitiers, acel vestit duşman al ereziei lui Arius," fiind în Siria, a fost înştiinţat că Abra, singura lui fiică, care rămăsese cu mai- că-sa dincoace, era cerută în căsătorie

1 Sau trăim fără supărări sau este o fericire să mori. Frumos este a muri cînd viaţa a devenit o pacoste. Mai curind să mori decît să trăieşti în nenorocire (Sentinţe greceşti, cunoscute de Montaigne prin textul lui Stobeu, *Serrn,* 20).

de seniorii cei mai cu vază din ţară, ca o faită în totul bine crescută, frumoasă, bogată şi în floare. El îi scrie (după cum vedem), să se îndepărteze de toate plăcerile şi înfruptările care i se arată, fiindcă el îi găsise în călătoria lui un soţ mai mare Vi mai ales, un soţ avînd cu totul altă putere şi măreţie, care-i va dărui veşminte şi podoabe nepreţuite. El plănuise să o dezlege de pofta şi obiceiurile plăcerilor lumeşti ca s-o împreune desăvîrşirii dumnezeieşti ; părîn- du-i însă moartea fetei sale cel mai scurt şi negreşit fel, nu a încetat cu rugi, rugăciuni şi ectenii la Dumnezeu ca ••-o ia de pe lume şi s-o cheme la el, cum s-a şi întîmplat ; căci curînd după întoarcerea lui, ea muri, iar el se arătă nespus de bucuros. Acesta pare că a întrecut pe toţi, fapta lui fiind fără ocol, lucru la care ceilalţi nu se încumetă rtecît pe ocoluri, mai ales că este vorba de singura lui fată. Dar nu vreau să trec peste sfîrşitul acestei povestiri, cu toate că nu are vreo legătură cu cele amintite aici. Soţia sfîntului Ilarie auzi de la el că moartea fetei lor fusese ca o urmare a plănuirii şi vrerii lui şi cu cît e mai inare fericirea să te desparţi de lumea asta decît să trăieşti în ea, încît a fost dobîndită de arzătoarea dorinţă u fericirii veşnice şi cereşti, şi a cerut soţului ei cu nespusă stăruinţă să facă acelaşi lucru şi pentru ea. Dumnezeu ascultă rugăciunile amîndurora şi a tras-o la el curînd după aceea, iar nu fu vreodată moarte îmbrăţişată cu mai deosebită şi împărtăşită mulţumire.

CAPITOLUL XXXIV

NOROCUL ADESEA SE ÎNTÎLNEŞTE PE CALEA RAŢIUNII

(a) Nestatornicia feluritelor schimbări ale norocului iii—l înfăţişează în toate chipurile. Se află oare dreptatemai vădită decît aceasta : ducele de Valentinois hotărîn- du-se să otrăvească pe Adrian, cardinalul de Corneto, la care papa Alexandru al Vl-lea, tatăl său şi cu el se duceau să cineze la Vatican, îi trimise o butejcă de vin otrăvit, dînd-o în grija pivnicerului. Papa sosi înaintea fiului său şi ceru băutură ; pivnicerul, care crezuse că vinul i-a fost dait în seaimă fiindcă era de soi, pofti pe papa să bea din el, iar ducele însuşi, sosind în clipa gustării şi încredinţat că nu se atinsese de butelca sa, luă şi el ; tatăl muri pe loc iar fiului, după ce a fost îndelung chinuit de boală, îi fu ursită o soartă şi mai rea.

Uneori pare că soarta se joacă cu noi cu tot dinadinsul ; seniorul d'Estrees, pe atunci stegar al domniei sale de Vendome, şi seniorul de Licques, locotenent în compania ducelui d'Ascot, fiind amîndoi îndrăgostiţi de sora seniorului de Founguesselle, cu toate că erau din alte tabere (cum se întîmplă cu nobilimea de pe graniţe), pînă la urmă seniorul de Licques avu cîştig ; dar tocmai în ziua nunţii şi, ce e mai rău, înainte de culcare, mirele, cuprins de dorinţa să-şi arate în cinstea miresei sale vitejia, ieşi la o încăierare ostăşească lîngă Saint-Homer, unde seniorul d'Estrees, fiind mai tare, îl luă prins şi, ca să dea preţ cîş- tigului său, trebui ca jupîniţa,

Conjugis ante coacta novi dimittere collum,
Quam veniens una atque altera rursus hyems Noctibus în longis avidum saturasset amorem

să-i ceară ea însăşi să aibă curtenia a-i înapoia prinsul, ceea ce el şi făcu : nobilimea franţuzească nu nemulţumeşte niciodată pe cucoane.

(c) Nu pare oare a fi tialuială a soartei ? Constantin, fiul Elenei, a fost întemeietorul împărăţiei Constantinopo-

[1] Nevoită să se smulgă din braţele noului ei soţ mai înainte ca lungile nopţi ale iernilor ce-şi urmează şirul să fi potolit setea dragostei lor (Catul, LXVIII, 81).

lului, iar atîtea veacuri după, Constantin, fiul unei Elene, i-a pus capăt.

(a) Uneori îi place soartei a întrece minunile noastre. Noi ştim că atunci cînd regele Clovis împresură Angou- lême, zidurile căzură de la sine prin bunăvoinţa cerului ; lîouchet află într-un cronicar că regele Robert, la împre- surarea unui oraş, se furişase din tabără ca să se ducă la Orléans pentru a sărbători ziua sfîntului Aignan ; în vreme ce se închina, la o anumită citire a slujbei, zidurile oraşului împresurat se prăbuşiră de la sine. Pe dos se întîmplă în războaiele noastre de la Milano ; căpitanul Ren- se împresură pe seama

noastră oraşul Eronne şi puse focoase sub o parte din zidire ; zidirea sări drept în sus şi căzu înfigîndu-se la loc în temelii, fără a slăbi pe cei încercuiţi.

Cîteodată soarta face pe tămăduitoarea : Iason din Fera fu părăsit de doftori din pricina unei gîlci în adîncul pieptului. Zorit să se scape de ea, fie şi cu moartea, se aruncă cu tot dinadinsul în toiul luptei, unde încăierarea era cît mai aprigă şi fu din parte în parte străpuns ; taman bine ca să se crape gîlca şi să fie lecuit.

Oare ea nu întrecu în ştiinţa şi măiestria meşteşugului său pe zugravul Protogenes ? El zugrăvise un cîine obosit şi frînt, întocmai cum a vrut, cu tot amănuntul, dar nu ajunsese să dea la iveală balele şi spuma ; necăjit de treaba ce făcuse, luă buretele muiat în toate vopselele şi-l trecu ca să şteargă totul ; norocul vru să înceapă cu partea botului şi nimeri întocmai ce vroise să zugrăvească, aşa cum nu izbutise dibăcia lui.

Soarta oare nu călăuzeşte uneori judecăţile noastre şi Ic îndreaptă ? Isabela, regina Angliei, avînd a trece din Xeelanda în regatul său cu o oaste în sprijinul fiului ei şi împotriva soţului ei, ar fi fost pierdută dacă sosea la portul unde plănuise, căci duşmanii o întîmpinau acolo ; norocul însă o împinse pe nevrute aiurea, unde dădu de ţărm fără nici o primejdie. Iar cel din vechime, care **vrînd să zvirle cu piatra într-un cîine, lovi şi omori muma lui maişterai; nu soarta avu dreptate ? cum spume (următorul vers :**
Tauro^a1ov ■fjfiwv xa>iX(co pouXcCexai,[1]
nu-i norocul mai chibzuit dedt noi ?

(c) Icetes tocmise doi ostaşi ca să ucidă pe Timoleon, care plecase la Adrano în Sicilia. Se înţeleseseră să se întîlnească în timpul dt el îndeplinea jertfa ; şi, strecu- rîndu-se prin mulţime, pe cînd amîndoi pîndeau clipa potrivită faptei lor, iată un al treilea care răpuse cu o zdVavănă lovitură de spadă la cap pe unul d'în ei, ilăsîn- du-l la pămînt şi luînd-o la fugă. Ortacul său socotind că e descoperit şi pierdut, se repezi spre altar cerînd iertare, cu făgăduiala că va spune tot adevărul. În vreme ce istorisea uneltirea, iată că vine al treilea, prins ca ucigaş, împins şi ghiontit, ca să fie înfăţişat lui Timoleon şi celor mai de seamă din adunare. Acolo el ceru îndurare, spu- nînd că făcuse dreptate, fiindcă a omorît pe ucigaşul tatălui său, dovedind pe loc cu martori pe care norocul tocmai îi scosese în cale, că în oraşul Leontinilor tatăl său fusese cu adevărat ucis de cel asupra căruia se răzbunase. I s-au dat zece

1 Vers din Crispin, pe care Montaigne îl traduce În rîndul următor.

mine atice în cinstea norocului pe temeiul că moartea tatălui a cruţat pe tatăl obştii sicilienilor. Accastă împrejurare întrece rostul şi chibzuiala omului.

(b) Drept sfîrşit, următorul fapt nu arată oare un neasemuit zor cucernic ca bunătate şi cinste ? Ignatius, tată şi fiu, proscrişi de triumvirii din Roma, se hotărîră să-şi ia viaţa unul altuia ca s-o smulgă cruzimii tiranilor. S-au repezit cu spada în mînă unul într-altul ; norocul, spre cinstea nespus de frumoasă a iubirii lor unul faţă de altul, le îndreptă spada ca să fie amîndoi răniţi de moarte ; le mai rămase puterea să tragă spadele din răni ca să se

îmbrăţişeze atît de strîns, ineît călăii le tăiară deodată capetele,, lăsînd trupurile înnodate de acel nobil nod, dîndu-şi sufletele în iubirea sîngelui şi a vieţii unuia celuilalt.

CAPITOLUL XXXV

O LIPSA ÎN ORÎNDUIREA NOASTRĂ

Răposatul meu tată, numai cu ajutorul experienţei şi din fire cu limpedea lui judecată, mi-a spus o dată că dorise să puie pe roate un aşezămînt unde, pentru orice nevoie, omul să poată merge, cererea lui să fie scrisă de un slujbaş anume pentru aceasta, cum ar fi : (c) caut să vînd mărgăritare, caut mărgăritare de vînzare, (a) cutare caută însoţitor ca să plece la Paris, cutare caută slujitor pentru anume treabă, cutare caută stăpîn, cutare caută un lucrător, unul una, altul alta, după trebuinţă. îmi pare că acest fel de a ne înştiinţa ar înlesni mult legăturile obşteşti, căci tot timpul sînt cerinţe şi căutări, iar fiindcă nu se cunosc, oamenii rămîn nespus de încurcaţi.

Aud, spre marea ruşine a veacului nostru, că sub ochii noştri, doi bărbaţi de seamă, cărturari, au murit neavînd cu ce să-şi stîmpere foamea : Lilius Gregorius Giraldus în Italia şi Sebastianus Castellio în Germania ; şi eu cred că s-ar fi găsit o mie de inşi care să-i fi chemat la ei să lc dea un trai bun, dac-ar fi aflat, (c) sau i-ar fi ajutat acolo unde erau. (a) Lumea nu este întru totul stricată ca să nu ştiu vreun om care din toată inima să dorească a întrebuinţa mijloacele pe care le are moştenire, cîtă vreme soarta va vroi să i le lase la îndemînă, ca să puie la adăpost de nevoie oameni aleşi, arari şi desăvîrşiţi în cîte o preţuită învrednicire, care sînt urmăriţi la culme de nenoroc şi care ar fi aduşi în astfel de stare, că n-ar putea fi nemulţumiţi decît neîntregi la minte.

(c) În chivernisirea gospodărească tatăl meu avea rîn- duiala pe care eu o laud, dar nicidecum nu o urmez ; în afară de cartea tocmelilor gospodăriei, unde se scriau cele mai mici socoteli şi

tîrguieli, ce nu cer întărire de la dregătorie şi era dată în sarcina vechilului, el porunci unuia din diecii săi a-i scrie un ziar unde însemna toată întîmplarea, întocmind zi de zi o carte a casei sale ; prea plăcută de citit cînd timpul începe a şterge amintirea şi tare binevenită să ne scoată cîteodată din încurcătură : „Cînd s-a purces la o anume treabă, cînd s-a încheiat; ce măriri cu alaiul lor au trecut ; cîte s-au oprit ; călătoriile noastre, lipsurile noastre de acasă, căsătorii, morţi; primirea fericită sau supărătoare a veştilor, schimbarea slujbaşilor mai de seamă şi toate asemenea". Datină veche pe care-i bine să o înnoiască fiecare în rosturile sale şi socot că sînt un prost că n-am făcut-o.

CAPITOLUL XXXVI **DESPRE OBIŞNUINŢA VEŞMÎNTARII**

(a) Oriunde mă învîrt trebuie să dobor cîte o îngrădire a obişnuinţei, într-atîta avut-a ea grijă să se puie de-a curmezişul tuturor căilor noastre. Mă gîndeam, pe timpul ăsta friguros, dacă a umbla gol în felul naţiilor aflate acum în urmă vine din pricina căldurii aerului, cum spunem despre cei din India sau de mauri, sau dacă este purtarea de la obîrşie a oamenilor. Oamenii mintoşi — mai ales că tot ce este sub bolta cerească, după cum spune cuvîntul sfint, supus aceloraşi legi este — au obiceiul în asemenea privinţe să osebească legile fireşti de cele scor- uite de noi şi să caute o lege a rînduirii lumeşti îndeobşte în care nimic să nu fie sluţit. Iară cum totul este înzestrat tl-a fir a păr pentru păstrarea fiinţei, cu adevărat de necrezut este să fim noi singurii născuţi într-o stare proastă şi nevolnică, stare pe care n-o putem apăra fără ajutor străin. Aşadar, eu mă prind a spune că, precum tot ce înverzeşte, copacii şi vieţuitoarele şi orice vietate de fire prisosite sînt cu înveliş ca să se apere de asprimile vremii,

Proptereaque fere res omnes aut corio sunt,
Aut seta, aut conchis, aut callo, aut cortice, tectae [1],

asemenea fost-am şi noi, dar aidoma celor care întunecă meşteşugit lumina zilei, noi am înăbuşit mijloacele noastre cu mijloace împrumutate. Uşor de văzut este că obiceiul face a fi cu neputinţă ceea ce este cu putinţă, căci între naţiile care nu au vreo ştire despre veşminte, se găsesc unele aşezate cam sub aceleaşi ceruri ca şi ale noastre ; mai apoi, cea mai plăpîndă parte a noastră este cea care slă'totdeauna descoperită : (c) ochii, gura, nasul,

1 Iată pentru ce aproape toate fiinţele sînt acoperite cu piele NHU păr, sau se adăpostesc într-o scoică sau înţr-o scoarţă, sau se mcund sub solzi (Lucreţiu, IV, 936).

urechile ; iar acum, ca şi la strămunii noştri, coşul pieptului şi pîntecul. (a) Dacă ne-am fi născut cu nevoia să purtăm fuste şi iţari, nu trebuie stat la îndoială că firea nu ne-ar fi întărit cu piele mai groasă în părţile lăsate în bătaia anotimpurilor, cum a întărit vîrful degetelor şi talpa.

(c) De ce să ne pară greu a crede aceasta ? între felul cum mă îmbrac eu şi ţăranul din ţinutul meu, găsesc mai multă depărtare decît între el şi un om acoperit numai de pielea lui.

Cîţi oameni, mai ales în Turcia, umblă goi din cucernicie !

(a) Nu mai ştiu cine întreba pe unul din golanii noştri, pe care-i vedea în cămaşă în toiul iernii, tot atît de voios ca şi unul- care se înfofoleşte în nurci pînă la urechi, cum de poate răbda frigul : „Dumneata, cocoane, răspunse el, ai obrazul descoperit ; eu sînt peste tot obraz". Italienii povestesc despre măscăriciul ducelui Florenţei, pare-mi-se, că stăpînul său îl întreba cum de poate suferi frigul atît de uşor îmbrăcat, cînd el îl suferea atît de anevoie : „Ia-te după mine — spuse el — acoperă-te cu toată înţolirea ce ai, cum fac eu cu a mea, nu ai să suferi, cum nu sufăr nici eu". Regele Massinissa, pînă la adînci bătrîneţi, n-a putut fi silit să meargă cu capul acoperit, fie frig, furtună sau ploaie, (c) ceea ce se spune şi de împăratul Severus.

În războaiele dintre eghipteni şi perşi, Herodot spune că a văzut şi el şi alţii că ţeasta la eghiptenii morţi era nespus mai tare decît la perşi, din pricină că unii purtau pe cap căciuli şi cealmale, ceilalţi din copilărie îl aveau ras şi descoperit.

(a) Şi regele Agesilau purtă, pînă la adîncă bătrlneţe, aceleaşi veşminte iarna cît şi vara. Cezar, spune Sueto- nius, mergea totdeauna în fruntea oştirii sale, de cele mai deseori pe jos ou capul gol, fie ploaie, fie soare ; tot aşa se spune de Hanibal,
turn vertice nudo Excipere insanos imbres, coelique ruinam

(c) Unul din Veneţia, care a locuit îndelung acolo şi acum s-a întors, scrie că în regatul Pegu, bărbaţi şi femei au toate părţile acoperite, dar picioarele totdeauna goale, pînă şi călări.
Minunat ne povăţuieşte Platon, pentru sănătatea trupului, să lăsăm capul şi picioarele cum sînt din fire, goale.
(a) Regele ales de polaci, ca urmaş, după al nostru, care este, drept vorbind, unul din cei mai mari principi ai
veacului, nu poartă vreodată mănuşi, nici nu-şi schimbă cuşma, fie iarnă, fie orice vreme.

(b) În vreme ce eu nu rabd să umblu descheiat şi neîncins, plugarii din jurul meu s^ar simţi stânjeniţi dac-ar face-o. Varro

spune că orînduiala noastră, de a sta cu capul descoperit în faţa zeilor sau dregătorilor, făcutu-s-a pentru sănătatea noastră şi pentru a ne întări împotriva asprimii vremii, mai mult decît pe seama smereniei.

(a) Şi fiindcă pomenit-am de fri'g, iar franţuzii învăţaţi sînt să fie ca brezaia (nu eu, căci nu mă îmbrac decît în negru sau alb, aşa cum îmbrăcatu-s-a tatăl meu), mai adaug şi altele cu totul din altă căldare, că în călătoria sa în Luxemburg, căpitanul Martin du Bellay ar fi văzut îngheţuri atît de aprige, încît vinul ostaşului se spărgea cu securea şi barda şi li se împărţea ostaşilor pe cîntar, purtat în coşuri. Iar Ovidiu, cam tot acelaşi lucru :

Nudaque consistunt, formam servantia testae,
Vina; nec hausta meri, sed data frusta, bibunt

(b) Gerurile sînt atît de aspre la gurile de la Palus Maeotides, încît în acelaşi loc în care locţiitorul lui Mi- tridate luptase cu duşmanul pe gheaţă şi-l biruise, cînd veni vara cîştigă împotriva lui încă o bătălie pe mare.

(c) Romanii fură tare stînjeniţi în bătălia lor de lîngă Plaisance [1] cu cartaginezii, fiindcă aveau sîngele îngheţat în vine şi erau înţepeniţi de frig, în vreme ce Hanibal făcuse focuri pentru toată oştirea sa, ca să-şi încălzească luptătorii şi împărţise ulei, ca să ungă vinele, să se moaie şi să se dezgheţe şi să nu aibă pielea pătrunsă de suflarea vântului îngheţat care bătea atunci.

întoarcerea grecilor de la Babilon rămase de pomină din pricina greutăţilor şi piedicilor întâmpinate. Iar ajunşi în Munţii Armeniei au fost prinşi de viscol şi nu mai ştiau pe ce drumuri sînt, fiind de-a dreptul împresuraţi de troiene şi rămaseră o zi şi o noapte fără mincare şi băutură ; mai toate vitele lor muriseră, iar printre ei erau mulţi morţi, mulţi'orbiţi de înţepăturile măzărichii şi de strălucirea zăpezii, mulţi schilodiţi de mîini şi de picioare, mulţi înţepeniţi de îngheţ şi păstrînd încă simţire.

Alexandru a dat de o ţară unde se îngropau pomii roditori iarna, pentru a-i apăra de îngheţ (vedem şi noi aceasta).

(b) Fiind vorba de veşmîntare, regele din Mexic schimba hainele de patru ori pe zi şi niciodată nu le mai purta, cele părăsite le dăruia sau le da drept răsplată ; tot aşa făcea şi cu vasele, talerele şi toate cele de masă sau de bucătărie, nimic nu-i era pus înainte a doua oară.

CAPITOLUL XXXVII

DESPRE CATO CEL TJNAR

1 Piacenza, în Italia (n. t.).

(a) Nu mi-e dat să fac greşeala îndeobşte, să judec pe altul după mine şi să asemuiesc stările mele altora, (c) Dacă eu mă simt întemeiat într-un anume chip, nu sileso pe altul, cum face fiecare ; cred şi pricep o mie de traiuri felurite şi cu totul depărtate de ce mi-e mie cunoscut şi iau mai bine în seamă ce le osebeşte de noi decît asemănarea cu noi. Dezbar pe cît se poate altă fiinţă de stările şi temeiurile mele, o privesc curat în sinea ei, fără legătură, îmbrăcînd-o pe croiala sa. Şi dacă eu nu sînt cucernic, nu preget a mărturisi fără înconjur cucernicia foliantinilor şi capucinilor şi găsesc bună însufleţirea traiului lor ; mă strecor cu închipuirea foarte bine în locul lor.

Şi cu atît mai mult îi iubesc şi îi cinstesc, fiindcă ei nu sînt ca mine. Doresc nespus să fim judecaţi fiecare în parte şi, ca urmare, să nu mi se aducă pilde privite îndeobşte.

(a) Slăbiciunea mea nu ştirbeşte întru nimic părerile pe care trebuie să le am despre puterea şi vigoarea celor care sînt vrednici de ele. (c) *Sunt qui nihil laudent, nisi quod se imitări posse confidunt*[1]. (a) Tîrîtor pe mîl pă- mintesc, nu preget a privi pînă în tării înălţarea neîntrecută a unor suflete. Pentru mine este mult să am o judecată de ispravă, dacă la ispravă nu pot ajunge, şi să am măcar această parte de căpetenie ferită de stricăciune. înseamnă oarecît să am vrere sănătoasă, cînd picioarele nu mă ţin. Acest veac în care trăim este atît de întunecat, cel puţin sub cerul nostru, încît nu îndeplinirea, ci însăşi înfăţişarea virtuţii este de neînţeles şi pare a nu fi altceva decît vorbărie dăscălicească ;

(c) *virtutem verba putant, ut Lucem ligna;*[2]*Quam vereri deberent, etiam şi percipere non possent*[3].

Este zorzon de agăţat, fie pe zid, fie în vîrful limbii sau la vîrful urechii, drept podoabă.

(a) Nu se mai cunoaşte vreun fapt cu adevărat al virtuţii : cele care au chipul ei nu au duhul, deoarece cîştigul, faima, teama, obişnuinţa şi alte pricini străine sînt cele care mînă spre îndeplinirea lor. Dreptatea, vitejia, îndurarea care pot fi ale faptului sînt privite

1 Sînt oameni care nu laudă decît ceea ce pot imita (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 1).

2 Ei cred că virtutea nu e decît o vorbă şi că pădurea sfîntă nu este decît o pădure oarecare (Horaţiu, *Epistole,* I, 6, 31).

3 Pe care ar trebui să le onoreze chiar dacă sînt incapabili să le înţeleagă (Cicero, *Tusculanae quaestiones, V, 2).*

de ochiul altuia după faţă ce o arată în lume, dar făptuitorul nu are în el nicidecum virtutea acelui fapt; are altă aţintire, (c) alt Imbold, (a) însă virtutea nu-şi ia âsupră-i decît ce se face prin ea şi numai pentru ea.

(c) La cea mare bătălie din Potideea, cîştigată de greci sub Pausanias împotriva lui Mardonius şi a perşilor, învingătorii, după datina lor, aveau de împărţit între ei fala isprăvii. Ei lăsară pe seama naţiei spartanilor întîie- tatea în acea luptă. Spartanii, desăvîrşiţi judecători ai virtuţii, cînd fură să aleagă căruia din ei "Va rămîne cinstea celei mai bune purtări din acea zi, găsiră că Aristodem fusese cel ce se avîntase cu mai multă îndrăzneală ; totuşi nu-i dădură laurii, căci virtutea lui fusese îndemnată de zorul să spele ocara suferită la Termopile şi din rîvna să moară vitejeşte mîntuit de ruşinea păţită.

Judecăţile noastre sînt încă bolnave şi se lasă după stricăciunea năravurilor noastre. Eu văd pe cea mai mare parte din gînditorii vremilor noastre că fac pe iscusiţii ca să întunece faima celor mai frumoase şi mărinimoase fapte din vechime, dîndu-le cîte un tîlc înjositor, dibuindu-le prilejuri şi cauze deşarte.

(b) Mare iscusinţă ! Să mi se arate faptul cel mai curat şi fără greş, îi voi găsi cincizeci de îndemnuri păcătoase, care vor avea chip de adevăr. Martor mi-e Dumnezeu, pentru cel care vrea să priceapă, cîte felurite înfăţişări nu se cuprind înlăuntrul vremii noastre, (c) Ei nu o fac atîl cu răutate, cît fac pe dibacii greoi şi grosolan.

Aceeaşi osteneală cu care se defăimează nume mărite şi aceeaşi cutezanţă, eu buouros aş folosi-o ca să pun întru- cîtva umărul să le înalţ. Acele feţe arare şi alese, pentru a fi date drept pildă lumii din învoirea înţelepţilor, n-aş pregeta să le cinstesc mai vîrtos, cît închipuirea mea m-ar putea ajuta să şi folosesc orice prilej nimerit ca să arăt lauda mea. însă trebuie crezut că stăruinţele minţii noastre sînt mult mai prejos de ce le este cuvenit. Datoria oamenilor de bine este a zugrăvi virtutea cît se poate mai frumoasă şi nu ne-ar sta rău dacă ne-am împătimi şi ne-am însufleţi la lumina unor atât dej cuvioase dhLpuri. Ceea ce aceştia fac împotrivă (a) o fac fie din răutate, fie din păcatul să le aducă temeiuri potrivite lor, cum spus-am înainte, sau, după cum cred eu, mai curînd fiindcă ci nu au vederea destul de cuprinzătoare şi limpede ca să pătrundă lumina virtuţii în curata ei neprihănire, nici nu sînt deprinşi cu ea : cum spune Plutarh că în timpul său se găseau unii care să dea pe seama fricii de Cezar moartea lui Cato cel Tînăr ; lucru care cu drept

cuvînt îl supără şi din care noi putem judeca cum el s-ar fi mîniat pe cei care o puneau pe seama ambiţiei, (c) Oameni proşti ! E! ar fi făcut o faptă frumoasă, mărinimoasă şi dreaptă, m-;i lesne din netrebnicie decît pentru fală. (a) Acel bărbat a fost cu adevărat turnat de fire, ca să avem chipul virtuţii şi străşniciei la care omul poate ajunge.

Dar eu aici nu mă avînt să iau în cătare bogata pil- duire. Vreau numai să pun faţă în faţă cinci poeţi latini care se întrec în laudele închinate lui Cato (c) şi pentru numele lui Cato şi ca un prilej de laudă pentru ei. Iar un copil bine îndrumat va găsi, asemuindu-i celorlalţi, pe cei doi dintîi domoli, al treilea mai verde, dar abătîndu-se cu neobişnuita lui putere ; el va socoti, ridicîndu-se încă două-trei trepte cu închipuirea, înţelesul celui de-al patrulea şi dacă se va ridica pînă acolo, îşi va împreuna mîinile de uimire. La cel din urmă, cu mult mai presus, va jura că nu poate ajunge nici o minte omenească ; el se va lăsa minunat şi înmărmurit. Iată minune : noi avem mult mai mulţi poeţi decît judecători şi tîlcuitori ai poeziei. E mult mai uşor s-o făureşti decît s-o cunoşti. Pe o treaptă mai joasă, o poţi judeca după poveţe şi meşteşug. Dar cea bună, cea mai presus, dumnezeiască, stă dincolo de măsura minţii noastre. Cine-i lămureşte frumuseţea, privind-o stăruitor şi socotit, n-o vede, cum nu se vede minunăţia fulgerului. Ea nu stă să spuie judecăţii noastre : o răpeşte şi o uimeşte. Fiorul iscat în cel oare s-a lăsat pătruns de ea cuprinde şi pe un al treilea care-l ascultă înfăţişîndu-i-o şi rostind-o, precum magnetul nu trage numai un singur ac, dar înriurirea sa se strecoară ca alt ac să tragă pe altele. Şi se vede mai limpede la teatru tainica însufleţire, unde muzele după ce răpesc mai întîi pe poet, în clocot de mihnire sau ură, şi-l scot din fire pe vrerea lor, prin poet dobîndesc pe cel care joacă, iar acela, la rîndul său, întreaga mulţime care ascultă. Este înşirarea acelor noastre, aninate unele de altele prin puterea magnetului. Din fra- geda-mi copilărie, poezia m-a pătruns şi m-a răpit. Această aplecare a mea atît de vie, ce-mi este în fire, a fost însă felurit îndreptată de felurimea întruchipărilor, nu pe cît erau de înălţate sau mai prejos, căci luam la cunoştinţă pe cele mai înălţate din fiece soi, dar cu lumini osebite : mai întîi o licărire voioasă şi măiastră ; apoi o ivire subţire şi pătrunzătoare ; la urmă putere împlinită şi întemeiată. Pilda mai bine va zice : Ovidiu, Lucan, Vergiliu. Dar iată pe oamenii noştri pe tărîmul lor.

(a) *Sit Cato, dum vivit, sane vel Caesare major* [1], zice unul.
Et invictum, devicta moarte, Catonem [2],
zice altul. Iar celălalt, povestind despre luptele lăuntrice dintre Cezar şi Pompei,

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoni[3]. Şi al patrulea,

aducînd laude lui Cezar :
Et cuncta terrarum subacta,
Praeter atrocem animum Catonis
Iar măiestrul cîntării, după ce a înşirat numele celor mai de seamă romani, încheie în acest chip zugrăvirea sa :
His dantem jura Catonem

CAPITOLUL XXXVIII

CUM RÎDEM ŞI PLÎNGEM DE UNUL ŞI ACELAŞI LUCRU

(a) Vom găsi în istorii că Antigonus se necăji pe fiul lui cînd îi aduse capul regelui Pirus, duşmanul său, care fusese atunci omorît în luptă, şi, văzîndu-l, apucă tare a plînge ; iar ducele René de Lorraine plînse şi el moartea ducelui Charles de Burgundia, pe care-l biruise, iar la înmormîntarea lui purtă zăbranic ; iar la bătălia de la Auroy, pe care corniţele de Montfort o cîştigase împotriva lui Charles de Blois, potrivnicul său pentru ducatul Bretaniei, biruitorul, dînd de trupul duşmanului, arătă mare amărăciune. Noi nu trebuie de îndată să strigăm :
E cosi avven, che l'animo ciascuna Sua passion sotto el contrario manto Ricopre, con la vista or' chiara, or'bruna [4].
Cînd a fost adus capul lui Pompei, se spune în istorii cfi Cezar a întors privirile ca la arătare a rău şi urît. Fu- «ese între ei o atît de lungă înţelegere şi însoţire la mî- nuirea trebilor obşteşti, ursita lor atît de împreunată, atîtea Îndatoriri unul faţă de altul şi atâtea înrudiri, încît nu trebuie crezut că această purtare ar fi fost cu totul făţarnică şi prefăcută, precum socoteşte cestălalt :

1 în timpul vieţii, Cato trebuie să fie mai mare chiar decît Cezar (Marţial, VI, 32).

2 Si Cato neînvins a învins moartea (Manilius, *Astronomica,* IV, 87).

3 Cauza biruitorilor le-a plăcut zeilor, cauza învinşilor lui Cato (Lucan, I, 118).

4 În acest fel, sufletul îşi ascunde patimile sub aparenţe con- tnire, tristeţea prin veselie, veselia prin tristeţe (Petrarca, *Sonetul 81,* respectiv *82).*

tutumque putavit Jam bonus esse socer; lacrymas non sponte cadentes Ejfudit, gemitusque expressit pectore laeto
Căci, cu toate că în adevăr cea mai mare parte din faptele noastre nu sînt decît măscate şi drese, de multe ori drept este că :
liaeredis fletus sub persana risus est [1],

1 Plînsetele unui moştenitor sînt rîsete sub o mască (Publius Syrus, *apud* Aulus Gellius, XVII, 14).

mai şi trebuie, cînd judecăm aceste întîmplări, să luăm în seamă că sufletele noastre adesea sînt frămîntate de felurite patimi. Şi precum ei spun că în trupurile noastre se adună felurite fierberi, supuse uneia singure care de obicei le porunceşte, după cum ne este alcătuirea, de asemenea şi în sufletele' noastre, cu toate că felurite mişcări le frămîntă, una singură rămîne a răzbi pe întinsul său. Nu insă atîta străşnicie ca, în vîrtejul şi mlădierea sufletului nostru, cu vreun anume prilej, să nu abată din nou cele mai slabe, şi pe scurtă vreme să-l potopească. De aceea vedem nu numai copii nevinovaţi, care se dau după fire, plîng şi rîd adesea de acelaşi lucru, ci şi nimenea din noi care să se poată lăuda că, oriclt i-ar fi călătoria pe plac, la despărţire de părinţi şi de prieteni, el nu simte înfiorată hotărîrea ; iar de nu dă de-a binelea drum. lacrimilor, pune totuşi piciorul în scară cu o faţă stinsă şi mîhnită. Oricît de drăgăstoasă flacără cuprinde inima fetelor de soi bun, ele se desprind anevoie de grumazul mamii, ca să le ia soţul, cu toate ce ar spune acest prieten :Est m no vis nuptis odio Venus ? anne parentum Frustrantur falsis gaudia lacrymulis,

Ubertim thălami quas intra limina fundunt ? Non, ita me divi, vera gemunt, juverint[1].

Aşadar nu e nicidecum ciudat să plîngi pe un mort, pe care n-ai vrea nicidecum să fie în viaţă.

(b) Cînd dojenesc pe slujitorul meu, îl dojenesc cît mai tare, dojana e adevărată, nu prefăcută, dar aceste nădufuri o dată pierite, dacă el are nevoie de mine, bucuros sînt alături de el ; în acca clipă întorc foaia, (c) Cînd îi spun că nu-i bun de nimic, un bou, nu m-apuc să-i agăţ pentru totdeauna aceste porecle, nici nu cred că întorc vorba dacă o clipă mai tîrziu îl numesc om de treabă. Nici o însuşire nu ne cuprinde curat şi întru totul. Dacă n-ar fi purtare de nebun să vorbeşti singur, n-ar fi ceas în care să nu fiu auzit ocărîndu-mă în sinea mea şi împotriva mea : „La naiba îngîmfatul !" Cu toate că nu cred că aş fi astfel.

(b) Cine mă vede că arăt ba nepăsare, ba drăgălăşenie faţă de soţia mea, şi socoteşte că şi una şi alta sînt făţărnicii nu-i decît un prost. Nero, despărţiinidu-se de ¡maică-sa, cînd o trimise să o înece

1 Fie oare că Vetius este nesuferită tinerelor mirese, sau că ele îşi rid de bucuria părinţilor lor prin toate acele lacrimi prefăcute pe care le varsă din belşug pe pragul camerei nupţiale 7 Să mor dacă aceste lacrimi sînt adevărate (Catul, *Cosita Bereni- cei*, LXVI, 15).

totuşi fu cutremurat de milă şi groază în faţa acelui rămas bun părintesc.

(a) Se spune că lumina soarelui nu este dintr-una, dar că aruncă neîncetat puzderii de noi raze, .unele peste altele» încît noi nu mai putem desluşi strecurarea lor :

Largus enirn liquidi fons luminiş, aetherius sol Inrigat assidue coelum candore recenţi, Suppeditatque novo conjestim lumine lumen [1];asemenea, zvîcnirile sufletului nostru se împrăştie felurit şi nelămurit.

(c) Artabanus cînd văzu că Xerxe, nepotul său, se schimbase neaşteptat la faţă îl mustră. Acesta se gîndea în preajma trecerii Helespontului ca să cuprindă Grecia, la puterile sale nemăsurat de mari. Mai întîi avu o tresărire de bucurie, privind atîtea mii de oameni în slujba lui şi arătă faţa veselă şi mulţumită. De îndată însă gîndi cum atîtea vieţi vor pieri în depărtări şi în veac şi se încruntă mîhnit pînă la lacrimi.

(a)Urmărit-am cu hotărîtă vrere răzbunarea unei înfruntări şi simţit-am o nespusă mulţumire izbutind, totuşi plîngem ; nu de aceea plîngem : nimic nu-i schimbat, dar sufletul nostru vede cu alţi ochi şi înfăţişează în alt chip, căci fiecare lucru are mai multe feţe şi mai multe aţintiri. Rudenie, vechi legături şi prietenii încing închipuirea noastră şi o împătimează în clipa după starea lor ; prinsoarea lcr este însă atît de în pripă, încît nu o putem înfrînge.

(b) Nil adeo fieri celeri ratione videtur, Quarn şi mens fieri proponit, et inehoat ipsa, Ocius ergo animus, quarn res se perciet ulla, Ante oculos quorum în promptu natura videtur [2].

(a) Din această cauză, dacă vrem să dăm urmare de îndată unei îndepliniri, greşim. Cînd Timoleon plînge omorul pe care-l săvîrşise după o atît de coaptă şi mărini- moasă chibzuială, el nu plînge dezrobirea ţării sale, înfăptuită prin acest fapt, nu plînge pe tiran, dar îşi plînge fratele. împlinise o parte din datoria sa, să-l lăsăni să împlinească pe cealaltă.

CAPITOLUL XXXIX

DESPRE SINGURĂTATE

(a) Lăsăm deoparte lunga asemuire între viaţa singuratică şi cea în forfotul lumesc ; să nu ne oprim la acel frumos cuvînt sub care se ascund ambiţia şi lăcomia : „Că nu sîntem născuţi pentru noi înşine, dar pentru fiinţa obştii" — să-l dăm cu îndrăzneală pe seama celor care-s prinşi în horă ; ei să se bată în piept dacă

1 Focar fecund de lumină, soarele strălucitor inundă neîncetat cerul cu o claritate renăscindă şi răspîndeşte raze peste raze (Lu- creţiu, V, 282).

2 Nimic nu este mai iute ca sufletul. Cînd se stîrneşte sau făptuieste, este mai neastimpărat decît tot ce se vede în natură (Lucreliu, III, 183).

întocmirile, dre- gătoriile şi harţa lumii nu sînt căutate mai mult pentru a trage din cele obşteşti folosul lor anume. Relele mijloace cu care se răzbeşte la acestea în veaoul nostru arată de ajuns că nu-s de loc de ispravă. Să răspundem ambiţiei că ea însăşi ne dă gustul singurătăţii ; căci de ce se fereşte ea mai mult decît de însoţire ? Ce caută ea mai mult decît să n-aibă nimic în coastă ? Găsim putinţa să facem şi rău şi bine oriunde ; totuşi, dacă vorba lui Bias este adevărată, că răii sînt cei în număr mai mare, sau precum Ecleziastul spune că „dintr-o mie, nu-i unul bun" ;

(b) Rari quippe boni: numero vix sunt totidem quot Thebarum portae, vel divitis ostia Nili

(a) la îmbulzeală e mare primejdie de molipsire. Trebuie ori să te iei după cei vicioşi, ori să-i urăşti. Amîndouă fiînt primejdioase : şi a semăna cu ei, pentru că sînt mulţi, sau pe cei mulţi să-i urăşti pentru că nu seamănă.

(c) Iar negustorii care călătoresc pe mare, dreptate au să cerceteze cine sînt cei care se urcă pe corabie, să nu fie destrăbălaţi, hulitori, răi, socotind o asemenea apropiere nefericită.

În privinţa aceasta, Bias spunea cu haz celor care treceau cu el printr-o mare primejdie în vreme de furtună şi chemau pe zei în ajutor : „Tăceţi, să nu simtă cumva că sînteţi aici cu mine".

Iar pildă mai izbitoare, Albuquerque, locţiitorul regelui Emanuel al Portugaliei în Indii, fiind în primejdie, pe timpul unei furtuni pe mare, a luat pe umărul său un băiat, numai ca să-i fie pavăză cu neprihănirea lui, drept ajutor şi chezăşie între toţi ca să îmbuneze dumnezeirea şi să-l ducă la liman.

(a) Nu înseamnă că înţeleptul nu poate trăi oriunde mulţumit, fie singur, fie în mulţimea unui palat; dar dacă poate să aleagă, va fugi, spune el, de însăşi vederea palatului. Va duce, dacă e nevoie, povara aceea, dar dacă el are alegerea, va alege singurătatea. Nu-i pare că s-a dezbărat de ajuns de viţii, dacă trebuie să le mai înfrunte şi la altul.

(b) Charondas osîndea drept răi pe cei care erau dovediţi că umblă în proastă tovărăşie.

(c) Nu-i nimic atît de neînsoţitor şi de însoţitor ca omul : unul prin viţiul său, altul după firea sa.

Iar Antistene nu-mi pare să fi mulţumit pe cel care-l mustra că stă de vorbă cu cei răi, răspunzînd că doftorii trăiesc printre bolnavi, deoarece, dacă ei slujesc, sănătăţii bolnavilor, prin molipsire, vederea neîncetată şi căutarea bolilor, o smintesc pe a lor.

(a) Dar ţinta singurătăţii, cred eu, este una : de a trăi mai în voie şi linişte. Drumul ales însă nu totdeauna este cel nimerit. Adesea crezi că ai părăsit trebile, şi n-ai făcut decît să le schimbi. Nu-i mai puţin necaz a dirigui casa, decît a cîrmui o ţară ; oriunde are sufletul de lucru, acolo se împlîntă cu totul; iar trebile casei tale, dacă sînt mai puţin însemnate, nu sînt mai puţin supărătoare. Mai mult, dacă ne-am scăpat de curte şi de tîrg, nu ne-am scăpat de cele mai de seamă necazuri ale vieţii,ratio et prudentia curas, Non locus effusi late marjis arbiter, aufert

Ambiţia, zgîrcenia, nehotărîrea, frica şi rîvnele nu ne părăsesc şi dacă am schimbat zările,

Et

Post equitem sedet atra cura[1].

Ne urmăresc adesea pînă în mănăstiri şi în şcolile de filo- sofie. Nici pustiurile, nici peşterile, nici rasa ispăşirii, nici posturile nu ne dau dezlegare :

Haeret lateri lethalis arundo [2].

I se spunea lui Socrate că un ins nu se făcuse nici o fărimă mai bun în călătorie : „Te cred — spuse el — se luase cu sine".

Quid terras alio calentes Sole mutamus ? Patriae quis exsul Se quoque fugit ?

Dacă nu te uşurezi pe tine mai întîi şi sufletul tău de povara care-l apasă, schimbarea îl va zdrucina mai tare : precum pe corabie încărcăturile sînt mai puţin ameninţătoare dacă sînt înţepenite. Faci mai mult rău unui bolnav decît bine, să-l muţi din loc, împlînţi răul zdrunci- nîndu-l, ca şi ţăruşii care se înfing ¡mai mult ş'i se înfundă, dacă-i zgîlţîi şi-i mişti. De aceea nu ajunge numai să te îndepărtezi de mulţime, nu-i de ajuns să schimbi locul, trebuie să te depărtezi de stările mulţimii aflătoare în noi ; trebuie să te pui sub obroc şi să te cuprinzi în tine.

(b) *Rupi jarn vincula, dicas : Nam luctata caniş nodum arripit; attamen illi, Quum fugit, a collo trahitur pars longa catenae* [3].

1 Mîhnirea sare în sa şi galopează în spatele lui (Horaţlu, *Ode*, III, 1, 40).

Săgeata ucigătoare rămîne prinsă în coasta sa (Vergiliu, *Eneida,* IV, 73).

2 De ce să pornim în căutarea pămînturilor luminate de un nil soare ? Oare e de ajuns să te alungi din ţara ta ca să fugi de tine însuţi ? (Horaţiu, *Ode,* II, 16, 18).

3 Am rupt fiarele mele, veţi spune. Da ; cum face şi clinele care s-a smuls din lanţ, dar care fuge tîrînd un capăt la gîtul lui (Persius, *Satire,* V, 158).

Purtăm lanţurile noastre cu noi : nu este întreagă neatîr- nare dacă mai întoarcem privirile spre ce am lăsat în urmă, gîndurile ne trag greu :
Nisi purgatum est pectus, quae praelia nobis Atque pericula tune ingratis insinuandum ? Quantae conscindunt hominem cuppedinis acres Sollicitum curae ? quantique perinde timores ? Quidve superbia, spurcitia, **ac** *petulantia, quantas Efjiciunt clades ? quid luxus, desidiesque ?* [1]

(a) Răul nostru ţine de suflet : el nu poate scăpa de sine. *În culpa est animus, qui se non effugit unguam*[2].
Aşadar, trebuie întors şi adus în sinea sa : este adevărată singurătate, de care poţi avea pante şi în mijlocul oraşelor şi al curţilor regeşti, dar care-ţi prieşte mai din plin singuratic.

Iară, fiindcă apucăm a trăi singuri şi a ne lipsi de vîlva lumii, .să facem ca mulţumirea noastră să atîrne de noi ; să desprindem toate legăturile care ne leagă de altul, să căpătăm ele la noi învrednicirea să trăim cu bun înţeles în singurătate şi în largul nostru.

Stilpon scăpase de pîrjolul din oraşul său, unde pierduse femeie, copii şi avuţie ; Demetrios Poliorcetes, văzîn- (I u-l cu faţa netulburată în prăpădul fără seamăn al vetrei lui, îl întrebă dacă nu fusese păgubit. El îi răspunse că mulţumeşte lui Dumnezeu că nu pierduse nimic din ce era al său. (c) Este ceea ce filosoful Antistene spunea în glumă : „Omul n-ar trebui să se chivernisească decît CÜ avuţii plutitoare, pe care să le poată împinge înaintea lui cînd îl ia valul".

(a) Fără îndoială, omul cuminte nimic n-a pierdut, dacă se are pe sine. Cind oraşul Nola fu pustiit de barbari, Paulinus, episcop acolo, pierdu tot şi fu luat captiv : ruga lui către Dumnezeu era următoarea : „Fereşte-mă Doamne să simt această pagubă, deorece tu ştii că ei nu s-au atins încă de nimic din ceea ce este al meu". Bogăţiile care-l făceau bogat şi bunurile eare-l făceau bun rămăse- seră. Iată ce înseamnă să alegi comorile care pot fi la adăpost de prăpăd şi să le tăinuieşti în locul unde nimeni nu ajunge şi care nu

1 Dacă sufletul nu este liberat de patimi, ci te lupte are de susţinut, cîte primejdii de întimpinat! Cîte griji amare vin să-l roadă pe omul căzut pradă pasiunilor sale ! Cîte temeri apar l Ce nenorociri trag după ele orgoliul, desfrîul, mînia ; şi tot atîtea risipa şi lenea (Lucreţiu, V, 44).

2 Vers al lui Horaţiu, *Epistole*, I, 14 tradus în cadrul textului lui Montaigne, în rîndul anterior.

poate fi dezvăluit decît de noi înşine. Trebuie să ai femeie, copii, avuţii şi mai cu seamă sănătate, cine poate ; dar nu să fii legat de ele într-atîta încît fericirea să atîrne de ele. Trebuie să ne păstrăm o încăpere dosnică cu totul despărţită, unde să ne întemeiem adevărata noastră libertate şi cea mai de seamă adăpostire şi singurătate. în aceasta vom ţine obişnuitul nostru sfat cu noi înşine, într-atît al insului nostru, încît nici o în- tîmpinare şi legătură străină nu vor găsi loc în ea ; acolo să stăm de vorbă şi să ne veselim ca şi cînd am fi fără soţie, fără copii, fără avuţii, fără alai şi fără slujitori, încît, dacă întîmplarea ar face să-i pierdem, să fim deprinşi fără ei. Avem un suflet care se poate întoarce în el însuşi ; îşi poate fi tovărăşie, are cu ce să se îndemne şi cu ce să se apere, ce da şi ce lua : să nu ne temem în acea singurătate că vom mocni într-o trîndăvire mohorîtă.
(b) *în solis şis tibi turba locis* [1]
(c) Virtutea — spune Antistene — se mulţumeşte cu sine : fără ascultare, fără vorbe, fără urmări.

(a) Din faptele noastre obişnuite, nu e una într-o mie care să ne privească. Cel pe care-l vezi apucînd pieptiş pe dărîmăturile acestui zid, mînios şi scos din fire, ameninţat de sumedenie de puşcături, şi celălalt cu proaspete răni pe el, sleit şi mort de foame, hotărît să crape mai bine decît să deschidă poarta, tu crezi că ei sînt acolo pentru ei ? Sînt pentru un oarecine, pe care nu l-au văzut din în- timplare vreodată şi care habar n-are de fapta lor, trăind cufundat în lenevire şi plăcere. Şi cestălalt, trohnit, chiomb şi slinos, pe care-l vezi ieşind dintr-un aşezămînt cărturăresc după miezul nopţii, icrezi oare că în)tre el caută felul cum să ajungă a fi om de omenie, mai mulţumit şi mai înţelept ? Nici pomeneală. El va muri acolo unde va învăţa pe urmaşi bătaia versurilor lui Plaut şi cum se scrie cu adevărat un cuvînt latin. Care nu dă bucuros sănătatea, liniştea şi viaţa în schimbul faimei şi al măririi, cele mai nefolositoare, deşarte şi înşelătoare răsplătiri aievea folosite ? Nu ne spăimîntă de ajuns moartea noastră, dar ne mai şi încărcăm cu a soţiilor noastre, a copiilor noştri şi a slujitorilor noştri. Trebile noastre nu ne aduceau destul necaz, să mai şi luăm în cîrcă şi să ne batem capul cu necazurile vecinilor şi prietenilor.
Vah ! quemquamne hominem în animum instituere, aut Parare, quod sit carius, quam ipse est sibi? [2]

1 Fii ţie însuţi o lume în singurătatea ta (Tibul, IV, 13).

(c) Singurătatea îmi pare că are mai multă îndreptăţire şi rost pentru cei care au dat lumii anii lor de vrednicie şi înflorire, precum făcut-a Tales.

(a) De ajuns trăit-am pentru alţii, să trăim pentru noi ccl puţin acest capăt de viaţă. Să întoarcem spre noi şi pentru odihna noastră gindurile şi vrerile noastre. Nu este uşoară treabă a se trage cu bine în ale sale, ne dă de ajuns de lucru, ca să nu ne mai apucăm de alte isprăvi. Fiindcă Dumnezeu ne dă învoire a ne chivernisi mutarea, să ne pregătim pentru ea ; să ne legăm desagii, să ne luăm rămas bun din vreme de la cei din jurul nostru, să ne smulgem de cele straşnice prinsori care ne anină aiurea şi ne îndepărtează de noi. Trebuie deznodate acele datorinţi atît de lari şi de acum înainte să iubim ici şi colo, dar să nu ne luăm în braţe decît pe noi. Ceea ce înseamnă : să fie celelalte ale noastre, dar nu într-atî-t de strîns şi împreunat pînă a nu le putea îndepărta fără a sfîşia şi rupe deodată cu ele cîte o bucată din al nostru. Cel mai mare lucru pe lume este să ştii să fii al tău însuţi.

(c) E timpul să ne desprindem de însoţire, deoarece nu-i putem aduce nimic. Iar cine nu poate împrumuta, să nu-şi îngăduie a lua cu împrumut. Puterile noastre scad ; să le tragem şi să le strîngem în noi. Cine poate întoarce şi cuprinde în sinea lui slujirile prieteniei şi ale însoţirii s-o facă. Pe acest povîrniş care-l aduce a fi nefolositor, ^reoi şi încurcăreţ pentru alţii, să se ferească a fi încurcă- reţ, greoi şi nefolositor sieşi. Să se măgulească şi să se mingîie, mai ales să se cirmuiască, cinstind şi temînd mintea şi cugetul său în aşa fel ca să nu poată crîcni în faţa lor fără a-i fi ruşine. *Rarum est enim, ut satis se quisque rereatur* [1].

Socrate spune că tinerii trebuie să înveţe, cei în putere să se deprindă a fi de ispravă şi bătrînii să părăsească orice îndeletnicire obştească şi ostăşească, trăind pe seama lor, fără îndatorirea vreunei anume trebi.

(a) Sînt unele firi mai potrivite decît altele pentru a primi sfatul părăsirii. Cele care au socotinţa molatică şi domoală, care se inimoşează şi se învoiesc anevoie, care nu se supun, nici nu se învrednicesc uşor, între care sînt şi eu, şi din stare firească şi prin judecată, mai bine se vor da după acest sfat decît sufletele vioaie şi stăruitoare, care îmbrăţişează totul şi se ţin de toate, se împătimesc pentru toate trebile, care se îmbie, se dăruie şi se dedau cu prisosinţă la tot prilejul. Trebuie să ne slujim de cele înlesniri

2 Vai ! Cum poţi să-Vi vîri în cap a iubi ceva pe lume mai mult decît pe tine însuţi ? (Terenţiu, *Adelphoe,* act. I, se. 1).

întîmplătoare şi în afară de noi, atîta timp cît ne sînt plăcute, dar fără să facem din ele temeiul nostru de căpetenie : nici nu este ; nici judecata, nici firea nu vor aceasta. De ce să stăm împotriva acestor legi şi să ne supunem mulţumirea unei puteri străine de noi ? De asemenea, a preîntîmpina loviturile soartei, a ne lipsi de înlesnirile pe care le avem la îndemînă, cum făcut-au mulţi din cucernicie şi cîţiva filosofi din judecată, a ne sluji singuri, a dormi pe tare, a ne scoate ochii, a ne arunca bogăţiile pe gîrlă, a căuta durerea (şi cei care o fac cu gîndul că, prin pedepsele traiului de aici, capătă seninul altei vieţi ; alţii care cred că sînt scutiţi de a cădea, fiindcă s-au aşezat pe treapta cea mai de jos) este faptul unei virtuţi care trece marginile. Firile mai aspre şi mai tari să-şi întemeieze ele însele sihăstria lor măreaţă şi pilduitoare : —

tuta et parvula laudo, Quum res deficiunt, satis inter vilia fortis : Verum, ubi quid melius contingit et unctius, idem Ilos sapere, et soios aio bene vivere, quorum Conspicitur nitidis fundata pecunia villis [1].

Eu am de ajuns a face, fără a merge atît de departe. De ajuns, cînd soarta îmi este prielnică, să mă pregătesc pentru cînd este neprielnică şi să-mi înfăţişez, pe cît mi-este cu putinţă, răul ce va să vie cît sînt în largul meu : tot astfel cum ne pregătim pentru jocuri buiestre şi întreceri călări şi ne prefacem, în plină pace, la lupte de-a războiul.

(c) Nu socot pe Arcesilau, filosoful,, mai puţin drept pentru că a ştiut să întrebuinţeze scule de aur şi de argint potrivit stării avuţiei lui şi-l preţuiesc mai mult că, în loc să se fi lepădat de ele, a ştiut să le întrebuinţeze cumpătat şi cu dărnicie.

(a) Eu mă uit pînă unde sînt marginile nevoii fireşti ; şi gîndesc că bietul cerşetor de la poarta mea este adesea mai voios şi mai sănătos decît mine, şi mă pun în locul lui, încerc să-mi pun sufletul pe calapodul lui. Şi tot astfel umblînd după alte pilde, cu toate că mă gîndesc la moarte, la sărăcie, la dispreţ şi la boală, care mă fugăresc din urmă, mă învoiesc uşor să nu mă sperii de ele, cînd altul mai puţintel decît mine le întîmpină cu atîta răbdare. Şi nu pot crede că scăzuta înţelegere poate mai mult decît vigoarea, sau că judecata nu poate izbuti, unde izbuteşte obişnuinţa. Ştiind cît de şubredă este ţinerea acelor înlesniri de prisos, eu nu încetez, avîndu-le în plină folosire, să cer fierbinte lui Dumnezeu a împlini

1 Rar lucru să te respecţi pe tine însuţi (Qulntilian, X, 7).

ruga mea mai presus de toate altele, să mă aducă a fi mulţumit de mine şi de bunurile ivite în sinea mea. Văd tineri zdraveni care duc cu ei toată vremea în sipet o grămadă de hapuri, pentru a le folosi cînd îi prinde troahna, fiindu-le mai puţin frică la gîndul că au leacul la îndemînă. Este ceea ce trebuie făcut ; mai mult, dacă te simţi supus vreunei boli mai aspre, să iei acele leacuri care adorm şi amorţesc partea bolnavă.

Treaba aleasă într-o astfel de viaţă nu are să fie o treabă ostenitoare, nici plicticoasă ; altcum pe nimic ne-am lăudat cu ea. Aceasta atîrnă de gustul anume al fiecăruia ; ;i! meu nu se potriveşte nicicum celor gospodăreşti. Cei cărora le place au a se deda lor cumpătat,

Conentur sibi res, non se submittere rebus [1].

Este, de altminteri, o treabă silnică această gospodărie, precum spune Salustiu. Are părţi cu care te împaci, cum ar fi grija grădinăritului : spune Xenofon că se îndeletnicea cu aceasta Cirus ; şi se poate găsi cale de mijloc între grija robită, încordată şi stăruitoare, care se vede la oamenii supuşi cu totul ei, şi, cea nepăsare dusă la culme care lasă totul în paragină, cum se vede la alţii,

Democriti pecus edit agellos Cultaque, durn peregre est animus sine corpore velox

Dar să ascultăm sfatul pe care Pliniu cel Tînăr îl dă lui Cornelius Rufus, prietenul său, privitor la singurătate : „Te sfătuiesc în cea plină şi îmbelşugată depărtare în care te afli, să laşi pe seama slujitorilor tăi umilita şi urîcioasa grijă a gospodăriei şi să te dedai cercetării cărturăreşti, ca să scoţi la iveală lucru ce este numai al tău". Prin aceasta el înţelege faima ; tot astfel ca şi Cicero, care spune că vrea să folosească singurătatea şi depărtarea de trebile obşteşti ca să poată căpăta prin scrierile sale o viaţă nemuritoare :

(b) *usque adeo ne Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc, sciat alter* [2].

(c) îmi pare că drept este, dacă vorbeşti a te depărta de lume, să priveşti dincolo de ea ; aceştia nu o fac decît pe jumătate. îşi chivernisesc bine rostul, pentru cînd nu vor mai fi în ea : rodul

1 Să aducă treburile la ei, iar nu ei să meargă la treburi (Ho- raţiu, *Epistole,* I, 1, 19).

2 Cum adică ! Ştiinţa ta nu înseamnă nimic dacă nu se ştie că ai ştiinţă 7 (Persius, *Satire,* I, 23).

chibzuirii lor însă stă dimpotrivă, fiindcă ţin să-l culeagă încă de -la lume, când nu sînt acolo, şi e vrednic de rîs. închipuirea celor care din smerenie caută singurătatea, şi se întăresc din încredinţarea **făgă**duielilor dumnezeieşti ale lumii de apoi, este mult mai să-nătoasă şi nimerită. Ei au drept ţintă pe Dumnezeu, privinţă fără de margini ca putere şi bunătate : sufletul are cum sătura dorinţele lui în toată voia. întristările, durerile le vin în ajutor, folosite pentru căpătarea unei sănătăţi şi îmbucurări veşnice ; moartea, după dorinţă, este trecere întru cea stare a desăvîrşirii. Asprimea rînduielilor lor este netezită prin deprindere ; iar poftele trupeşti le sînt stîm- părate şi amorţite prin înlăturarea lor, căci ele sporesc mai ales din obişnuinţă şi făptuire. Acel ţel al vieţii fericite în nemurire face să părăsim cu inima curată înlesnirile şi îndulcirile vieţii ce ne este dată. Cine poate să-şi învălure sufletul în flacăra acestei credinţe şi speranţe vii îşi făureşte aievea şi cu statornicie în singurătate o viaţă a desfătării şi duioşiei neîntrecută de orice alt fel de viaţă.

(a) Aşadar nici ţelul, nici mijlocul acestui sfat nu mă mulţumesc : tot cădem din lac în puţ. îndeletnicirea cărturărească este atît de anevoioasă ca şi oricare alta şi tot atît de duşmană a sănătăţii, ceea ce trebuie mai ales avut în vedere. Nu trebuie să te laşi amăgit de plăcerea pe care o capeţi : este aceeaşi plăcere care duce la pieire pe gospodar, pe zgîrcit, pe desfătător şi ambiţios. înţelepţii ne învaţă destul să ne păzim de trădarea poftelor noastre şi să alegem adevăratele plăceri neştirbite din plăcerile tulburi şi împreunate multor necazuri. Căci cea mai mare parte rlin plăceri — spun ei — ne mîngîie şi ne îmbrăţişează ca să ne sugrume, cum făceau lodrii numiţi de eghipteni philistas. Dar dacă ne-ar durea capul înainte de beţie, iu'-am feri să bem mai mult. Desfătarea însă, ca să ne înşele, o ia înainte şi ne ascunde urmările ei. Cărţile sînt plăcute ; dar dacă din cercetarea lor pierdem şi veselia şi sănătatea, cele două mai bune împărtăşiri ce ne sînt date, le părăsim. Eu sînt din cei care gîndesc că rodul lor nu-i de pus pe cîntar cu ponoasele lor. Ca oamenii care se simt de mult timp slăbiţi de vreun rău şi pînă la urmă se lasă în plata doftoricirii şi călăuziţi de un trai după pove-ţele meşteşugului, fără ca să le mai nesocotească, tot astfel cel care se trage din viaţa lumească, necăjit şi scîrbit de ea, îşi va orîndui pe ceastălaltă după poruncile judecăţii, supunînd-o gîndirii şi privegherii. El trebuie să-şi ia rămas bun de la orice fel de ispravă, oricum i s-ar arăta, şi să se ferească cu totul de patimile care se pun de-a curmezişul odihnei trupului şi a sufletului, (b) alegînd ca-lea cea mai potrivită îndemnului său.

Unusquisque sua noverit ire via

(a) în gospodărie, la învăţătură, la vânătoare şi în orice altă îndeletnicire, dacă ajungi la cel de pe urmă prag al plăcerii, să te păzeşti a păşi mai departe cînd începe să se strecoare osteneala. Sîrgul şi trebăluirea noastră au a fi chibzuite în aşa fel ca să rămînem treji, dar să ne ferim de neajunsurile care mînă la celălalt capăt, ale lăsătoarei trîndăviri şi lînceziri. Se află ştiinţe sterpe şi spinoase şi cele mai multe întocmite pentru vâlvă ; să le lăsăm celor care au slujbe obşteşti. Eu nu am tragere de inimă decît pentru cărţile plăcute şi uşoare, care mă mîngîie, sau pentru cele care mă alină şi mă sfătuiesc să pun pe rost viaţa şi moartea mea : *taciturn sylvas inter reptare salubres,*

Curantem, qaidquid dignum sapiente bonoque est[1].

Oamenii mai înţelepţi pot să-şi făurească o odihnă întru totul a duhului, fiindcă au sufletul tare şi vînjos. Pe al meu, care este de rînd, trebuie să-l ajut, dîndu-i înlesniri trupeşti care să mă sprijine ; iară anii, răpindu-mi cele ce erau mai pe gustul meu, eu învăţ şi aţîţ pofta mea spre rele care mai îmi sînt date în vremea ceastălaltă. Avem de păstrat cu dinţii şi cu ghearele îmbucurarea plăcerilor vieţii, pe care anii ni le smulg din pumni unele după niţele :

(b) *carpamus dulcia; nostrwn est, Ouod vivis; cinis, et manes, et fabula fies*

(a) Iară cînd Pliniu şi Cicero ne înfăţişează pînă la urmă fala, ei departe sînt de cele ce socot eu. Năravul care >ilă împotriva liniştii este ambiţia. Fala şi odihna nu sînt lucruri care pot rămîne sub acelaşi adăpost. După cîte văd eu, aceştia nu au tras decît braţele şi picioarele din înghesuială ; sufletul lor, îndemnul gîndului rămîn mai prinse • lecît oricînd :

(b) Tun', vetule, auriculis alienis colligis escas ? [2]

(a) Au dat înapoi, numai ca să poată mai bine sări şi să •ie îmbulzească mai vîrtos ca să străbată în mulţime. Vreţi wl vedeţi cum nu ţin decît de un bob ? Să punem în cumpănă părerea a doi filosofi şi din două tagme tare despărţite[3] ; unul scriind lui Idomeneus, celălalt lui Lucilius, prietenii lor, ca să-i tragă spre singurătate de la cîrma li cililor şi de la mărire. „Voi aţi trăit — spun ei — înotînd ţl plutind pînă acum, veniţi să muriţi la port. Aţi dat ce

1 Păşind în tăcere prin pădure şi îndeletnicindu-mi mintea cu tot ce este vrednic de un om înţelept şi cinstit (Horaţiu, *Epistole,* I, 4).

2 Trăncănitor bătrin, nu te trudeşti tu oare decît ca să înve- ni'l(">li mulţimea trîndavă ? (Persius, *Satire,* I, 22).

3 liste vorba de Epieur (exponent al eudemonismului) şi de lî nrcu (exponent al stoicismului).

n râmas din viaţa voastră luminii, daţi pe ceastălaltă umbrei. Nu e cu putinţă să părăsiţi trebile dacă nu părăsiţi ţi roadele lor : de aceea uşuraţi-vă de orice grijă a numelui şi faimei voastre. Primejdie ieste ca lumina faptelor voastre din trecut să vă lumineze şi să străbată pînă în ascunzişul vostru. Părăsiţi, cu celelalte desfătări, şi pe cea care vine din lauda altora ; cît despre ştiinţa şi priceperea voastră, să nu vă pese, nu-şi vor pierde urma, dacă prin ele voi înşivă sînteţi mai vrednici. Amintiţi-vă de cel care, întrebat de ce se trudeşte atît de tare la un meşteşug care nu era cunoscut de prea mulţi oameni, răspunse : „îmi este de ajuns să fie puţini, de ajuns unul, de ajuns chiar nici unul". Drept spunea : tu şi cu tine drept însoţitor sînteţi destui pentru arătarea unul altuia sau tu ţie însuţi. Poporul să vă fie unul şi unul voi întregul popor. Ambiţie nevrednică este a vroi ca tihna şi ascunzătoarea să-ţi aducă fala. Trebuie făcut cum fac jivinele, care şterg urma pe pragul vizuinei lor. Nu trebuie să mai căutaţi ca lumea să vorbească de voi, dar să căutaţi cum staţi cu voi de vorbă. Trageţi-vă în voi, dar pregătiţi-vă mai întîi să vă primiţi : nebunie ar fi să vă încredeţi în voi înşivă, dacă nu vă ştiţi oînmui. Avem cum cădea în greşeală în singurătate ca şi în lume. Pînă n-aţi ajuns a fi neclintiţi faţă de voi şi pînă nu veţi fi ruşinaţi şi smeriţi faţă de voi înşivă, (c) *obversentur species honestae animo* [1], (a) să luaţi totdeauna ca îndreptar în mintea voasitră pe Gato, Focion şi Aristide, faţă de care înşişi nebunii ascund greşelile lor, şi să le daţi împuternicire a fi păzitori în tot ce aveţi de gînd : dacă gîndul e strîmb, cucernicia acestora va să vă îndrepte. Ei vă vor ţine pe calea care să vă mulţumească de voi înşivă, ca să nu împrumutaţi nimic decît din al vostru, să ţineţi şi să întăriţi sufletul vostru prin gînduri negreşite şi cuprinzătoare în care el să poată fi mulţumit; şi să se mulţumească după ce va fi înţeles adevăratele avuţii care bucură pe măsură ce se înţeleg, fără dorinţa lungirii vieţii sau a numelui. Iată sfatul adevăratei şi curatei filosofii, nu al unei filosofii făloase şi guralive, cum este a celor doi dinţii.

CAPITOLUL XL PRIVITOR LA CICERO

(a) încă o trăsătură asemuitoare la aceste perechi. Găsim în scrierile lui Cicero şi ale acestui Pliniu (nicicum mai prejos, după a mea părere, de apucăturile unchiului său) nenumărate dovezi ale firii lor peste măsură ambiţioase : între altele, ei cer sus şi tare istoricilor timpului să nu uite a-i pomeni în scrierile lor ; iar soarta, parcă de necaz, a făcut să dăinuie pînă în vremile noastre deşertă-

1 Umple-ţi mintea cu icoane nobile (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 22).

ciunea celor cereri şi, în schimb, s-au pierdut istoriile. Ce întrece însă orice înjosire sufletească la oameni de seama lor, este să fi vrut să-şi facă un nume din trăncăneală şi vorbărie, pînă a folosi şi scrisorile către prieteni : în aşa fel că unele, pe care n-au avut putinţa să le trimită, ei au apucat a le da la lumină, găsind că li se iartă dacă spun că n-au vrut ca munca şi veghile lor să fi fost în zadar. Oare şade bine ca doi consuli romani, cei mai presus diriguitori în orînduirea împărăţiei lumii, să folosească vremea lor de prisos dibăcind şi tioluind ademenitor şi frumos răvaş, ca să capete faima de a fi meşteri în graiul dfldacii lor ? Ce ar putea face mai mult un biet dascăl, care cu aceasta şi-ar cîştiga traiul ? Dacă faptele lui Xenofon şi ale lui Cezar n-ar fi întrecut cu mult măiestria vorbei lor, cred că ei n-ar fi scris niciodată. Ei au căutat să dea la Iveală nu spusa lor, ci fapta lor. Şi dacă desăvîrşirea vorbirii ar putea să aducă vreo mai mare strălucire unui om de seamă, fără îndoială Scipio şi Laelius n-ar fi dat, cum au făcut, unui şerb din Africa cinstea să scrie comediile lcr cu toate drăgălăşeniile şi înfloriturile graiului latinesc : căci această lucrare e a lor, frumuseţea şi împlinirea ei o spun destul şi Terenţiu o mărturiseşte el însuşi, (b) Şi nu mi-ar place să mi se scoată asta din minte.

(a) Este cam a bătaie de joc şi jignitor să lauzi un om după îndeletniciri necuvenite rangului său, cu toate că însuşirile ar putea fi vrednice de laudă, dar nu pot fi cele cărora să li se dea întîietate : ar însemna ca un rege să fie lăudat fiindcă e bun zugrav, sau bun meşter ziditor, sau încă bun ţintaş, sau îndemînatic aruncător de inele ; aceste laude aduc cinste numai dacă-s alăturate la grămadă în urma celor pentru care este menit : adică împărţirea dreptăţii şi ştiinţa de a cîrmui poporul său în timp de pace şi de război. În felul acesta, grădinăritul îi face cinste lui Cirus, iar lui Carol Magnus, darul cuvîntării şi cunoştinţa cărturărească, (c) în vremea mea văzut-am mai izbitor că unii, ale căror cădere şi măiestrie sînt să fie cărturari, tăgăduiesc învăţătura lor, îşi scîlciază pana şi fac pe nedibacii a se pricepe în treabă de rînd, fiindcă poporul nostru n-are zor să fie ţinut cu mîini de învăţaţi, ci de alte însuşiri mai bune.

(b) însoţitorii lui Demostene în solie la Filip lăudau pe acest principe că este frumos, desăvîrşit cuvîntător şi bun băutor ; Demostene spunea că aceste sînt laude mai potrivite unei femei, unui apărător al dreptăţii sau unui burete, decît unui rege.

Imperet bellante prior, jacentem Lenis în hostem [1].

1 Să poruncească în timp ce-şi învinge duşmanul cu care luptă, dar să fie îndurător faţă de duşmanul doborît (Horaţiu, *Carmen saeculare,* V, 51).

Nu-i meseria lui a şti bine să dănţuiască şi să fie bun vînător, *Orabunt causas alii, coelique meatus Describent radio, et julgentia sidera dicent; Hic regere imperio populos sciat*[1].

(a) Plutarh spune mai mult : că a părea atît de dibaci în unele părţi neînsemnate este dovadă a-ţi fi pierdut vremea şi învăţătura, folositoare pentru lucruri mai de temei şi prielnice. Astfel că regele Filip al Macedoniei, cînd a auzit pe- marele Alexandru, fiul său, cîntînd la un ospăţ cu mai multă iscusinţă decît cei mai grozavi cîntă- reţi : „Nu ţi-e ruşine — îi spuse — să cînţi atît de bine ?". Şi tot lui Filip îi răspunse un cîntăreţ, cu care apucase a dezbate despre meşteşugul strunelor lui şi cum le mî- nuise : „Să te ferească Dumnezeu, măria ta, să nu ţi se intîmple vreodată atîta rău, ca să te pricepi în aceste trebi mai bine decît mine".

(b) Un rege trebuie să poată răspunde cum a răspuns Ificrate unui meşter al cuvîntului care-l înfruntase în cuvîntarea sa cu următoarele : „Eh, ce eşti tu să te făleşti ntîta ? Eşti oare mînuitor de arme, eşti arcaş, eşti lăncier ? — Nu sînt nimic din toate acestea, dar sînt cel care ştie să poruncească la toţi aceştia".

(a) Iar Antistene lua drept dovadă că Ismenias este om de nimica, fiindcă era lăudat a fi iscusit în a cînta din flaut.

(c) Ştiu eu bine cînd aud pe oarecine care se opreşte la graiul *Eseurilor,* că mi-ar mai place să-l dea tăcerii. Nu înseamnă atît să înalţe cuvintele, cît să scadă înţelesul, cu atît mai virtos cu cît este mai ascuţit şi pieziş. Totuşi, păcălit sînt dacă se află alţii care dau-mai mult pe cuprins ; (jl, oricum ar fi, bine sau rău, nu-i nici un scriitor care să-l fl semănat mai des şi mai din plin pe hîrtia sa. Ca să aştern mai mult, nu grămădesc decît capetele. Dac-ar fi să în- lănţui urmările, aş înmulţi această carte de multe ori pe cît este. Şi cîte nu am depănat care nu au glas, şi cine le-ar amănunţi mai iscoditor ar scoate nenumărate *Eseuri.* Nici ele, nici invederările mele nu totdeauna slujesc drept pildă, împuternicire sau împodobire. Eu nu le socot numai după întrebuinţarea făcută pe seama mea. Adesea, ele aruncă dincolo de spusa mea sămînţa unei încolţiri mai bogate şi mai răsărite şi au sunet lăturalnic mai pătrun- zător şi pentru mine, care aici nu vreau să arăt mai mult, şi pentru cei care vor dibui felul meu de a spune. Ca să ne întoarcem la virtutea cuvîntului, nu găsesc mare osebire intre a nu le zice decît

1 Să lase altora grija de a pleda cu elocinţă, de a dirigui cursul «ijtrilor cu compasul în mină ; sarcina lui este să ştie să cîrmu- ittscfi (Vergiliu, *Eneida,* VI, 849 ; versurile apar .cu modificări în Ic'xtul lui Montaigne).

rău sau a nu le zice decît bine. *Non est ornamentum virile, concinnitas* [1].

(a) înţelepţii spun că în privinţa ştiinţei, nu-i decît filo- sofia şi în privinţa faptelor, numai virtutea, oare de obicei se potrivesc pe toate treptele şi la toate rosturile.

Se află ceva asemănător la aceşti doi alţi filosofi [2], căci şi ei făgăduiesc veşnicie scrisbirilor trimise prietenilor, dar o fac în alt fel pe seama înfumurării aproapelui, ca bine să poată izbuti ; căci le cer să nu se mai ostenească a priveghea mersul trebilor, nici a faimei, pentru a fi pomeniţi în veacurile ce vor să vie, care face să se ferească de singurătatea şi sihăstria unde ei îi cheamă ; deoarece au de ajuns trecere şi chezăşie faţă de urmaşi, căci fie numai prin scrisorile sorise de ei, lor le va fi numele tot atît de cunoscut şi vestit, cît ar putea fi faptele obşteşti. Şi în afară de această osebire, nici nu sînt scrisori goale şi fără miez, care nu se ţin decît printr-o iscusită alegere a cuvintelor înşirate şi adunate într-o potrivită strunire ; sînt înălţate şi pline de frumoase vorbe ale înţelepciunii, care nu duc a fi mai bun cuvîntător, dar om cuminte şi care nu ne învaţă a vorbi bine, ci a face bine. Nu-mi pasă de frumoasa cuvîntare care nu-ţi lasă decît dorinţa celor auzite de la ea şi nu a lucrurilor în sine ; şi se spune că aşa era cuvîntul lui Cicero, într-atît de desăvîrşit, încît îşi dădea trup prin el însuşi.

Aş mai spune o poveste, citită de mine despre el în privinţa aceasta, care ne face să-l pipăim pe viu. Trebuia să vorbească într-o adunare şi era grăbit, nu putea să se pregătească pe îndelete ; Eros, unul din sclavii lui, veni să-i dea de ştire că adunarea fusese amînată pe a doua zi; fu atît de mulţumit, încît îl liberă, drept răsplată a bunei ştiri.

(b) Despre scrisori vreau să spun că este treaba la care prietenii mei ţin că eu aş avea oarecîtă învredniciră^ (c) Şi m-aş fi apucat mai bucuros să dau la lumină clocotul cuvintelor mele, dacă aş fi avut cui. Mi-ar fi trebuit, cum mi-a fost dat odinioară, o anume legătură care să mă îndemne, care să mă ţie şi să mă ridice. Căci a sta la tocmă în vînt, cum fac alţii, nu mi-ar fi decît din visări, nici să pomenesc nume vane cu care să stau la sfat despre lucruri acătării, duşman jurat fiind al oricărui fel de măsluire. Aş fi fost mai cu luare-aminte şi mai încredinţat, dac-aş fi avut cui să le agrăiesc într-o

1 Luxul nu este podoabă la bărbaţi (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 115).

2 Epicur şi Seneca.

ştiută prietenie şi tărie, decît privind feţele schimbătoarei mulţimi. Şi stau la îndoială dacă aş fi izbutit mai bine. (b) Am din fire un scris glumeţ şi numai al meu, dar un fel stîngaci în tocmelile cu lumea, precum în toate cele este şi vorba-mi : grămădită, nerînduită, curmată şi a insului ; nu sînt dibaci la scrisori de ceremonie, care n-au alt miez decît frumoasa înşiruire a cuvintelor curtenitoare. N-am nici îna- plecare, nici plăcerea celor lungi ploconeli inimoase şi îmbietoare. Nu mă încred în ele şi mi-e urît a spune peste cele ce cred. Sînt foarte departe de obiceiul, în fiinţă azi, că n-a fost vreodată o atît de slută şi slugarnică înjosire 1 n a le făţui : viaţă, suflet, smerenie, preamărire, supus, rob, toate aceste cuvinte se înlănţuie atît de grosolan încît, dacă este să se arate o simţire aievea, deosebită şi cuviincioasă, nu mai este chip să i se dea ivire.

Urăsc de moarte izul linguşirii : de aceea mă arunc de la sine într-o vorbire scurtă, pe şleau şi aspră, care aduce întrucâtva a dispreţ, de altfel pentru cine nu mă cunoaşte, (c) Dăruiesc mai multă cinstire celor pe care-i cinstesc mai puţin, iar unde sufletul meu are mai mult zor, uit pasul cel cuvenit, (c) Şi mă arăt zgîrcit şi depărtat faţă de cei cărora mă încred, (b) îmi pare că ei trebuie să citească în inima mea şi că a le dovedi prin' vorbe ştirbeşte înţelesul meu.

(c) A bineveni, a lua rămas bun, a mulţumi, a se pleca, a se da supus şi alte temenele grăite ale legilor cuvenite ceremoniei, eu nu cunosc om mai prost şi mai înţărcat la vorbă decît mine.

Şi n-am fost vreodată pus să scriu scrisori pentru a cere ocrotire sau a mijloci o legătură cuiva, fără ca omul acela să nu le fi găsit reci şi sarbede.

(b) Italienii sînt mari tipăritori de scrisori. Eu cred că am o sută felurite cărţi din acestea : cele ale lui Anni- bale Caro îmi par mai bune. Dacă s-ar fi păstrat toată hîntia pe care am mîzgăliit-o în vremuri pentru cucoane, atunci cînd mîna mea era cu adevărat purtată de patima mea, s-ar găsi, desigur, la întîmplare vreo foaie vrednică să fie arătată tinerimii, care nu are altă treabă şi este amăgită de acel iureş. Scriu răvaşele mele totdeauna în fugă şi atît de repede, că, oricît de neciteţ şi nesuferit scriu, mai bine o fac cu mîna mea decît să pun pe altul, fiindcă nimeni nu mă poate urmări, şi nu le trec niciodată pe curat. Am obişnuit măririle care mă cunosc să sufere ştersăturile şi îndreptările şi o hîrtie neîmpăturită şi fără margini lăsate. Cele pentru care îmi dau mai multă osteneală sînt cele care preţuiesc mai puţin ; de îndată ce le tirîi după mine, este semn că eu nu mă aflu în ele. Nu mă învrednicesc a le plănui ; întîia trăsătură aduce pe a doua. Scrisorile din vremea noastră sînt mai

mult cu cimilituri decît cu miez. Fiindcă mai bine îmi place să plăsmuiesc două scrisori, decît să închid şi să mînuiesc împăturarea uneia, dau totdeauna pe seama altuia să o facă ; tot astfel, cînd am ajuns la capăt, aş da bucuros altuia în seamă cele lungi binecuvîntări, ploconisiri şi închinăciuni, cu care încheiem şi aş dori ca vreun nou obicei să ne scutească de ele ; de asemenea cu pomelnicul înflorit al cinului şi dregătoriei fiecăruia, pe care, nevrînd a da greş, deseori m-am lipsit a-l scrie, mai ales celor de fel judecătoresc şi al vistieriei. Atîtea prefaceri ale slujbelor, o atît de încurcată răspîndire şi rînduire a feluritelor agrăiri de cinste, care nu pot fi schimbate sau uitate fără jignire, fiind atît de scump cumpărate. De asemenea, găsesc că nu se cuvine a încununa cu ele şi a închina lor fruntea cărţilor pe care le tipărim.

CAPITOLUL XLI

A NU SE FALI

(a) Din toate visările lumii, cea mai încuviinţată şi în tot răspîndită este grija faimei şi falei, care ne dobîndeşte pînă a părăsi bogăţiile, odihna şi viaţa şi sănătatea, care sînt avuţii aievea şi temeinice, pentru urmărirea acelui chip deşert şi acelui răsunet dogit, fără trup, nici prinsoare :

La fama, ch'iizvaghisce a un dolce suono Gli superbi mortali, e par şi bella, E un'eco, un sogno, anzi del sogno un'ombra Ch'ad ogni vento şi dilegua e sgombra [1].

Şi între toanele necugetate ale oamenilor, pare că înşişi filosofii se dezbară mai tîrziu şi mai greu de aceasta, Idecît de oricare alta.

(b) Este cea mai înverşunată şi mai îndărătnică : (c) *Quia etiam bene proficientes ànimos tentare non cessât*[2](b) Nici nu e alta în care judecata să nu vadă mai lămurit deşertăciunea ; dar rădăcinile îi sînt atît de vii în noi, încît nu ştiu dacă vreunul s-a putut mîntui aievea de ea. După ce s-a spus totul şi s-a crezut totul pentru tăgăduirea ei, ea din adînc încă are prins-ori asupra judecăţii, încît puţini sînt care s-o poată birui.

(a) Căci, precum spune Cicero, înşişi cei care-i stau împotrivă totuşi vroiesc ca scrierile lor să le poarte numele în frunte şi se fălesc cu faptul că dispreţuiesc fala. Toate celelalte lucruri pot fi date pradă tocmelilor : împrumutăm avuţiile şi vieţile noastre, la

1 Faima, care cu glasul său dulce îi încîntă pe muritorii se- ini'li şi le pare atît de frumoasă, nu este decît un răsunet, o vi- Niirc, mai mult umbra unei visări, care se risipeşte în vînt şi pie- rr (Tasso, *Gerusalemme liberata,* XIV, 63).

2 Pentru că nu încetează de a-i ademeni chiar pe acei care h au avintat pe drumul virtuţii (Augustin, *De civitate Dei, V, 14).*

nevoie, prietenilor noştri, dar să părăsim cinstirea şi să dăruim altuia fala este ce nu se vede. Catulus Luctatius, în războiul împotriva cimbrilor, după ce a stăruit cît a putut să întoarcă pe ostaşi de la fugă faţă de duşman, s-a strecurat el însuşi între fugari, făcînd pe netrebnicul, ca mai curînd să pară că ei se iau după căpetenia lor, decît ei să se dosească ; aceasta înseamnă a-şi părăsi faima pentru acoperirea ruşinii altuia. Cînd împăratul Carol al V-lea a pătruns în Provence, în anul 1537, se spune că Antoine de Lève, văzînd pe stăpînul său hotărit să apuce pe cea cale şi el însuşi socotind că este spre cea mai mare laudă ce face, totuşi i s-a împotrivit, vroind ca fala şi cinstea acelei plă- nuiri să rămîie numai ale stăpînului său şi să fie zis că părerea şi privegherea lui fost-au atît de tari, încît singur a prins a face acest frumos pas, împotriva părerii tuturora ; aceasta înseamnă să-i aducă fala în paguba sa. Soliile din Tracia, ca să mîngîie pe Archileonida, mama lui Brasi- das, de moartea fiului ei, împinseră laudele pînă la a spune că nu avusese seamăn pe lume ; ea nu îngădui o laudă care o privea pe ea şi era a unuia singur, ci o întoarse tuturor : „Să nu spuneţi aceasta, eu ştiu că oraşul Sparta are mai mulţi apărători mai mari şi mai vajnici decît a fost el". La bătălia de la Crecy, prinţul de Wales, încă foarte tînăr, se afla în fruntea steagului de înaintaşi unde se dădea lupta cea mai înverşunată ; căpitanii care-l însoţeau, încleştaţi în apriga încăierare, cerură regelui Eduard să le vină în ajutor ; acesta îi întrebă cum stă fiul său ; răs- punzîndu-i-se că era în viaţă şi călare, el zise : „Ar fi în paguba lui să-i răpesc acum cinstea biruinţei în această luptă purtată de el atîta vreme ; oricare i-ar fi ursita, ea să fie întreagă a lui". Nici n-a vrut să se ducă, nici să-i trimită ajutor, ştiind că dacă s-ar fi dus, s-ar fi fost spus că totul era pierdut fără ajutorul lui şi i s-ar fi dat pe seamă întreaga fală a acestei isprăvi : (c) *semper enim quod postremum adjectum est, id tem. totam videtur traxisse*

(b) La Roma mai mulţi socoteau şi spuneau de obicei că faptele lăudate ale lui Scipio erau datorite lui Lae- lius, care mereu stăruia în a răspîndi şi sprijini mărirea şi fala lui Scipio, fără a avea nici o grijă de a sa. Iar Teopomp, regele Spartei, răspunse celui care spunea că trebile obşteşti erau bine puse pe roate pentru că el ştia bine să poruncească : „Mai curînd — spuse el — pentru că poporul ştie bine să asculte".

(c) De asemenea, femeile oare moşteneau loc în divan aveau, cu toate că erau femei, dreptul să ia parte şi să li se asculte părerea în toate pricinile care ţineau de împuternicirea sfetnicilor ; iar cei înscăunaţi ai bisericii, cu toată sarcina îndatoririi lor, aveau

cădere să sprijine pe regii noştri la războaie, nu numai trimiţîndu-le prieteni slujbaşi, ci ei înşişi fiind de faţă. Astfel, episcopul de Beauvais, alături de Filip August la bătălia de la Bouvines,..a luat parte cu multă dirzenie la luptă, dar cu credinţa că nu trebuie să se atingă de fructul acestui fapt sîngeros şi aprig. Cu mina lui a înfrînt mai mulţi duşmani în ziua aceea, dar i-a dat în seama celui dintîi gentilom întîlnit ca să le facă urma sau să-i ia prizonieri, lepădîndu-se de ispravă ; aidoma făcu şi William, comite de Salisbury, dînd duşmanul pe mîna seniorului Jean de Nesle ; muncit de cuget ca şi celălalt, vroia să lovească, dar nu să rănească şi nu a folosit armă cu tăiş. Careva în zilele- mele, fiind mustrat de rege că a pus mîna pe un preot, a tăgăduit cu străşnicie, spunînd că-l bătuse şi-l călcase în picioare.

CAPITOLUL XLII

CUM OM CU OM NU-I PE-O POTRIVA

(a) Plutarh spune cîndva că nu găseşte o atît de mare depărtare de la o lighioană la altă lighioană, cît găseşte de la om la om. Vorbeşte de învrednicirea sufletului şi de însuşirile ce se leagă de acesta. Cu adevărat, găsesc că-i atîta depărtare de la Epaminonda, aşa cum mi-l închipui, pînă la orice om cunoscut — spun cu mintea întreagă — încît bucuros aş veni să mai adaug la părerea lui Plutarh ; şi aş spune că mai mare depărtare este de la cutare la cutare om decît de la cutare om la cutare lighioană : *(cj hem ! vir viro quid praestat ?* [1].

Şi sînt tot atîtea treptări ale minţilor, cîte cuprinsuri fără număr sînt de aici jos pînă la ceruri.

(a) Dar vorbind de preţuirea oamenilor, minune este că în afară de noi orice este preţuit după însuşirile avute în sine. Lăudăm un cal a fi vînjos şi sprinten, (b) *voluerem Sic laudamus equum, facili cui plurima palma Fervet, et exsultat rauco victoria circo* [2], (a) şi nu după hamul său ; un ogar, după iuţeala sa, nu după zgardă ; o pasăre, după aripa sa, nu după laţ şi clopoţel. De ce n-am preţui un om pentru ce este al său ? Are multă stare, un palat frumos, mare vază, atîta venit; toate acestea sînt în preajma lui, nu în el. Nu cumperi o mîţă în sac ; dacă tocmeşti un pal, îi scoţi şeaua, îl vezi

1 Totdeauna acela care a venit cel de pe urmă pare a hotărî ■singur victoria (Titus Livius, XXVII, 45).

2 Astfel noi lăudăm un cal pentru iuţeala cu care aleargă, pentru premiile ce a doBîndit În circuri sub aplauzele unei mulţimi zgomotoase (Juvenal, VIII, 57).

gol şi dezvelit; învelit era arătat în vechime principilor la cumpărare, se acopereau părţile arătoase, ca să nu ia văzul frumuseţea părului sau mărimea şalelor şi ca să te uiţi mai întîi la picioare, la ochi şi la copite, care sînt părţile cele mai folositoare :

Regibus hic mos est: ubi equos mercantur, opertos
Inspiciunt; ne, şi facies, ut saepe, decora
Molii fulta pede est, emptorem inducat hiantem,
Quod pulchrae clunes, breve quod caput, ardua cervix[1].

De ce cînd preţuieşti un om, îl preţuieşti învelit şi îmbrobodit ? El nu ne arată decît părţi care în nici un fel nu sînt nle lui, şi ne ascunde pe cele după care îi poţi cu adevărat socoti preţul său ; ce cauţi este tăişul săbiei, nu teaca : n-ai da pe ea o lăscaie, dacă din întîmplare este goală. Trebuie judecat prin el însuşi, nu după înţolirea lui. Şi cum spune cu mult haz unul din vechime : „Ştiţi de ce-l socotiţi mai mare ? Fiindcă măsuraţi înălţimea încălţărilor sale". Stîlpul nu este totuna cu chipul cioplit ce-l poartă — să-l măsuraţi pe om fără picioroange, să lepede bogăţiile şi cinstirile lui ; să se înfăţişeze în cămaşă. Are el trupul potrivit împlinirilor lui, sănătos şi vioi ? Ce suflet are ? Este frumos, vrednic şi bine înzestrat în tot ce-i al său ? Este el bogat din al său sau din străin ? Norocul nu avut-a nici un amestec ? Aşteaptă el cu ochi deschişi tăişul săbiei, nu-i pasă să-şi dea sfîrşitul pe gură sau pe gîtlej ? Este el statornic, cumpătat şi mulţumit ? Acestea trebuie văzute şi cu ele judecat nespusele osebiri dintre noi. Este el

sapiens, sibique imperiosus; Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent; Responsare cupidinibus, contemnere honores Fortis; et în se ipso totus teres atque rotundus, Externi ne quid valeat per laeve morari; În quem manca ruit semper fortuna ? [2]

Asemenea om stă cu cinci sute de stînjeni peste împărăţii şi ducate : este el singur a sa împărăţie :

1 Cînd cumpără cai, regii au obiceiul să-i privească şi să-i cerceteze acoperiţi, de teamă ca să nu aibă cap frumos dar picior moale, cum se întîmplă adesea. Cumpărătorul nu trebuie să se lase ademenit de spatele rotunjit, de capul fin şi de grumazul mindru (Horaţiu, *Satire*, I, 2, 86).

2 Este el cuminte şi stăpin pe sine ? Astfel ca nici sărăcia, nici moartea, nici sclavia să nu-l sperie ? Ştie el să se împotrivească patimilor şi să dispreţuiască onorurile ? închis în el însuşi, rotund şi neted, ca un glob fără cusur care se rostogoleşte fără ca ceva să i se poată împotrivi, nu lasă el nici un loc soartei ? *(Ibidem,* II, 7, 83).

(c) *Sapiens... pol ipse fingit fortunam sibi* [1]. (a) Ce-i mai rămîne de dorit ? *Nonne videmus, Nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut, quoi Corpore sejunctus dolor absit, mente fruatur Jucundo sensu, cura semotu' metuque ?*
Puneţi-i alături grămada oamenilor noştri, nătîngă şi josnică, slugarnică, nestatornică şi mereu purtată de vîr- lejul feluritelor patimi, purtată ici şi colo : aninată cu totul de altul ; găsim mai multă îndepărtare decît de la cer la pămînt; şi totuşi, atât de maire este orbirea îndăti- năriі noastre, că luăm puţin sau de loc în seamă că acolo unde, dacă privim un ţăran şi un rege, (c) un nobil sau un iobag, un dregător sau un ins lia vaitră, un bogat şi un sărac, (a) se arată deîndată nepotriviri la culme ochilor noştri, şi ei nu se osebesc decît după felul cum sînt nădragii.

(c) În Tracia regele se deosebeşte de poporul său într-un fel cu totul plăout şi tare lăudat. Avea religia lui, un zeu numai al său, pe care supuşilor nu le era îngăduit a-l preamări : pe Mercur ; iar el nesocotea pe ai lor, Marte, Bachus şi Diana.

Totuşi nu sînt decît dresuri, care nu pricinuiesc nici o vădită neasemănare.

(a) Căci, precum vedeţi pe podele comedianţii înfăţişînd un duce sau împărat, şi o clipă pe urmă iată-i prefăcuţi în argaţi sau mişei borfaşi, fie în adevărata şi curata lor stare ; asemenea şi împăratul al cărui alai orbeşte între mulţime,

1 înţeleptul este făuritorul fericirii sale (Plaut, *Trinummus,* act. II, se. 2).

[1] Nu vedem noi oare că natura nu ne cere mai mult decît un trup sănătos şi un suflet senin, căruia nu-i e frică de nimic ? (Lu-

(a) (b) *Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi Auro includuntur, teriturque thalassina vestis Assidue, et Veneris sudorem exercita potat*vedeţi-l dincolo de perdeaua lăsată : nu-i decît un om de rind şi ar putea fi, din întîmplare, mai mărunt decît cei mai mărunţi supuşi ai săi : (c) *iile beatus introrsum est; istius bracteata felicitas est*[1].

(a) Frica, nehotărîrea, ambiţia, ciuda şi invidia îl fră- mîntă ca şi pe un altul :

Non enim gazae, neque consularis Summovet lictor miseros tumultus Mentis, et curas laqueata circum Tecta volantes [2] *;*

(b) şi grija şi teama îl prind de grumaz în mijlocul oas- tei sale,

Re veraque metus hominum, curaeque sequaces Nec metuunt sonitus armorum, nec jera tela ; Audacterque inter reges, rerumque potentes Versantur, neque julgorem reverentur ah auro [3].

(a) Este el scutit de fierbinţeală, de durere de cap şi de podagră, mai mult decît noi ? Cînd bătrîneţea îi va apăsa umerii, fi-va el înlesnit de arcaşii care-l păzesc ? Cînd spaima morţii îl va înfiora, fi-va el alinat de curtenii săi ? Cînd îl va dobîndi pizmuirea sau năduful, îl vor aduce în fire temenelile noastre ? Pologul patului, umflat cu aur şi mărgăritare, n-are nici o putere să stîmpere curmăturile unei dureri de pîntec :

Nec calidae citius decedunt corpore febres, Textilibus şi în picturis, ostroque rubenti Jactaris, qnam şi plebeia în veste cubandum est

Linguşitorii marelui Alexandru vroiau să-l facă a crede că era fiul lui Iupiter : într-o zi, fiind rănit, el privea cum se scurge sîngele din rană : „Eh, ce mai ziceţi, nu-i oare ucesta un sînge roşu şi curat de om ? Nu este de felul celui pe care Homer îl face să curgă din rana zeilor". Hermodor, poetul, făcuse versuri în cinstea lui Antigonus, în care-l numea fiul soarelui; iar el, dimpotrivă, zise : „Cel care-mi goleşte scaunul de nevoi ştie bine că nu-i aşa". Om este, în orice ciorbă l-am vîrî ; iar dacă este soi rău de la sine, împărăţia atotcuprinsului n-ar avea cum să-l însoţească :

1 rcţiu, II, 16).

[a] Fiindcă pe el strălucesc smaragde mari, cu frumoase alpe, prinse în aur ; şi fiindcă e îmbrăcat în haine bogate ca verdele mării, pe care în curînd le va tăvăli în dezmăţuri şi ruşinoase desfătări (Lucreţiu, IV, 1123).

2 o fericire aparentă (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 115),

3 Căci nici comorile şi nici fasciile consulare nu alungă agitaţiile minţii, nici grijile care se perindă sub bolţile de aur (Ho- raţiu, *Ode,* II, 16, 9).

[3] Adevărat este că grijile şi temerile nedespărţite de om nu se sperie de zăngănitul armelor. Ele se aciuează cu îndrăzneală pe lîngă regi şi cei puternici ; nici strălucirea aurului nu le alungă (Lucreţiu, II, 47).

(b) *puellae*
Ilunc rapiant; quidquid calcaverit hic, rosa fiat [1],
şi ce poate fi dacă-i un suflet grosolan şi tînt ? însăşi desfătarea şi fericirea nu pot fi simţite fără vînjoşie şi duh : *Haec perinde sunt, ut illius animus, qui ea possident: Qui uti scit, ei bona; illi, qui non utitur recte, mala* [2]. (¡1) Pentru a gusta bunurile soartei, toate cîte sînt, trebuie încă avut şi simţămîntul lor. A ne bucura de lucruri, nu a Ic stăpîni face să fim fericiţi :
Non domus et fundus, non aeris acervus, et auri, ' Aegroto domini deduxit corpore febres, Non animo curas. Valeat possesor oportet,
Qui comportatis rebus bene cogitat uti:
Qui cupit, aut metuit, juvat Uium sic domus, aut res,
Ut lippum pictae tabulae, fomenta ppdagram.
Sincerum est nisi vas, quodcumque infundis acescit[3].
Este un prost, are gustul sarbăd şi anost; nu se bucură de ele, cum nu se bucură cel cu troahnă de dulceaţa vinului grecesc, nici calul de podoaba hamului său.
(c) Aidoma spune Platan că sănătatea, frumuseţea, puterea, bogăţiile şi tot ceea ce numim bine deopotrivă rău sînt pentru cel nedrept, cît bine pentru cel drept.
(a) Mai apoi, acolo unde trupul şi sufletul sînt în stare proastă, la ce bun toate înlesnirile dinafară ? Cînd cea mai mică înţepătură de ac sau uşoară pătimire a sufletului ajunge să ne răpească plăcerea monarhiei lumii întregi. La cea dinţii împunsătură a podagrei, poate oricât fi măria Sa sau luminăţia Sa,
Totus et argento conflatus, totus et auro [4],
nu pierde oare din vedere palatele şi măririle lui ? Dacă este mînios, îl scuteşte oare cinul să roşească, să pălească, să scrîşnească din

1 Fă ca fetele să se bată pentru el, ca pretutindeni trandafiri >ifl se nască sub paşii săi (Persius, *Satire,* II, 38).

2 Lucrurile sînt ceea ce posesorul lor le face să fie : bune pentru cine ştie a se folosi de ele, rele pentru acela care le dă ii proastă întrebuinţare (Terenţiu, *Heautontimorumenos,* act. I,

3 Casă, bunuri, bronz şi aur grămezi nu sînt leacuri cînd stă- pînui este bolnav, cînd arşiţa îi topeşte trupul sau grijile îi rod inima. Pentru a te bucura de avutul tău trebuie să fii sănătos. Pentru cel ce hrăneşte dorinţi sau temeri, ce este palatul său ? Zugrăveli frumoase puse în faţa unuia cu ochii împăienjeniţi sau oblojeli date unui podagros. Cînd oala nu este curată, tot ce se toarnă în ea se înăcreşte (Horaţiu, *Epistole,* I, 2, 47).

4 Totul acoperit de argint, totul strălucind de aur (Tibui, I, 2, 70).

dinţi ca un nebun ? Iar dacă este om iscusit şi de soi, domnia lui întru nimic nu-i sporeşte fericirea.
Si ventri bene, şi lateri est, pedibusque tuis, nil Divitiae poterunt regales addere majus [1],
el vede că nu-i decît vedenie şi amăgire ; ar putea fi de părerea regelui Seleucos, care spune. „Cine ar cunoaşte cît atîrnă sceptrul, nu s-ar pleca să-l ridice dacă l-ar găsi pe jos". El o spune pentru deosebitele şi grelele sarcini care cad în seama unui bun rege. Fără îndoială, nu e puţin lucru să ai călăuzirea altuia, cînd atîtea greutăţi sînt a ne călăuzi pe noi înşine. Cît despre a porunci, treabă ce pare atît de ademenitoare, dacă sitai a socoti nătîngia judecăţii omeneşti şi anevoinţa alegerii între lucrurile care sînt noi şi îndoielnice, eu sînt tare de părere că mai lesne şi mai plăcut este a merge pe urme decît a fi călăuzită şi mai tihnit pentru duh este să te ţii pe o cale croită şi să nu ai o răspunde decît pentru tine însuţi :
Ut satius multo jam sit părere quietum,
Quam regere imperio res velle [2].
Unde mai pui că Cirus spunea a nu fi îngăduit să stai în frunte, dacă nu eşti om mai vrednic decît cei pe care-i călăuzeşti. Regele Hieron, în Xenofon, spune însă mai mult, că, pentru ei, desfătarea însăşi este mai stingherită decît la oamenii de rînd, mai ales că lesniciunea şi deprinderea amorţesc iuţirea amar-dulceagă pe care noi o găsim în ea.
Pinguis amor, nimiumque potens, în taedia nobis
Vertitur, et, stomacho dulcis ut esca, nocet [3].
Credem noi oare că copiii aceia care cântă în strană au vreo plăcere din cîntul lor ? Saţul mult răpeşte plăcerii : ospeţele, dănţuirile, măscările, jocurile buiestre bucură pe cei care nu le văd deseori şi care au dorit să le vadă ; gustul lor e anost şi neplăcut la cel căruia îi stă în obicei ;
nici femeiasca dezmierdare nu-i pentru cel ce o are pe săturate. Cine nu aşteaptă să-i fie sete nu are plăcere din băutură. Şotiile panglicarilor ne veselesc, dar pentru cei care le fac înseamnă trudă. Şi că aşa este, vedem principii încîntaţi că la sărbători se pot

1 Dacă stomacul ţî-e bun, dacă plămînii tăi şi picioarele tale îşi fac datoria, toate bogăţiile regilor nu au cum să-ţi sporească fericirea (Horaţiu, *Epistole*, I, 2, 5).

2 Aşa că este cu mult mai bine să asculţi în linişte decît să fii în fruntea treburilor (Lucreţiu, V, 1126).

3 Prea multă dragoste ne satură curînd, precum prea multă mîncare plăcută ne oboseşte stomacul (Ovidiu, *Amores,* II, 19,25).

cîteodată furişa şi coborî pînă la un fel de trai al celor de jos şi al poporului.
Plerumque gratae principibus vices, Mundaeque parvo sub lare pauperum Coenae, sine aulaeis et ostro,
Sollicitam explicuere frontem [1].
(c) Nimic nu-i mai priponitor, mai săţios decît belşugul. Ce poftă n-ar fi scîrbită de trei sute de femei la îndemînă, cum le are Marele Stăpîn [2] în seraiul său ? Şi cum să fi fost pofta şi cheful vînătorii străbunului său, care nu pornea vreodată pe întinsuri fără şapte mii de şoimari ? (a) Pe lîngă acestea, eu mai cred că strălucirea măririi nu-i slab neajuns în gustarea plăcerilor mai duioase ; ei sînt mult prea la lumina şi în văzul tuturor.

(b) Apoi, nu ştiu cum, lor li se cere mai multă sfială şi tăinuire în năduful lor. Căci ceea ce la noi înseamnă lipsă de măsură, poporul judecă a fi la ei tiranie, dispreţ şi nesocotirea legilor ; şi, în afară de pornirea viţioasă, pare că au plăcerea să înfrunte şi să calce în picioare rîn- duielile obşteşti, (c) Astfel Platon, în *Gorgias,* spune că tiran este cel care-şi îngăduie, într-o cetate, să facă tot ce-i place, (b) Adesea, din pricina aceasta, arătarea şi darea în vileag a viţiului lor jignesc mai mult decît viţiul însuşi. Fiecare se teme a fi iscodit şi pîndit ; ei sînt platnici pînă în cele mai mici purtări şi gînduri ale lor, poporul întreg socotind că are drept şi cădere să le judece : lasă că petele se măresc după înălţimea şi lumina locului unde sînt, iar un semn sau un neg pe obraz pare mai mare decît aiurea semnul unei tăieturi de sabie. Iată de ce poeţii ascund iu- birile lui Iupiter sub altă faţă decît a sa ; şi din atîtea iubiri ce i se pun în seamă, pare-mi-se că nu rămîne decît una singură în care stă întru mărirea şi luminăţia lui.

Dar să ne întoarcem la Hieron ; el ne mai spune cît se simte de strimtorat, rege fiind, că nu poate umbla şi călători în voie, captiv între hotarele ţării sale şi în toate faptele lui se află stînjenit de ghesul mulţimii. Drept este, cînd vezi pe ai noştri singuri la masă, împresuraţi de ntîţia alţii care-i agrăiesc şi-i privesc, ai mai multă milă ele ei decît vrerea să fii în locul lor.

1 Puţină schimbare nu le displace uneori principilor. O masă simplă, fără covor şi purpură, sub acoperişul săracului, le descreţeşte fruntea (Horaţiu, *Ode,* III, 29, 13).

2 Este vorba de sultanul Turciei.

(b) Spunea regele Alfons că în acestea măgarii erau într-o stare mai bună decît regii ; stăpînii lor îi lasă să pască pe îndelete, iar regilor nu le-o îngăduie slujitorii lor.

(a) Niciodată nu mi-a trecut prin minte că ar putea fi o însemnată înlesnire în viaţa unui om de înţeles să aibă vreo douăzeci de păzitori în jurul scaunului său la umblătoare, nici că slujirile unui om care are zece mii de livre venit sau care a cucerit Casai sau a apărat Siena au să-i fie mai la îndemînă şi priincioase decît iscusenia unui fecior de casă.

(b) Cele dăruite principilor sînt aproape toate daruri închipuite. Fiecare treaptă a ursitei are vreun chip de principat. Cezar numea prinţişori toate căpeteniile care aveau drept de judecată în Franţa pe vremea sa. Adevărat (A, în afară de agrăirea „maiestatea sa" pe tot întinsul ţflrii, tot regi întîlnim. Priviţi în ţinuturile depărtate de curte, de pildă în Bretania, starea, supuşii, slujbaşii, îndeletnicirile, slujirea şi ceremonia unui senior care trăieş- ie la vatră şi pe pământurile lui între slugile sale şi vedeţi nvîntul închipuirii sale : poate fi altul mai regesc ? El aude vorbind de stăpînul său o dată pe an, cum ar fi de regele perşilor, şi nu-l cunoaşte pe al lui decît printr-o veche legătură de sînge, pe care diacul său o are scrisă pe hrisov. Adevărat este că legile noastre sînt de ajuns de nea- tîrnate şi povara îndatoririlor către domnie nu apasă pe un gentilom francez decît de vreo două ori în viaţa lui. Supunerea negreşită şi simţită nu priveşte decît pe cei dintre noi care o doresc şi cărora plăcut este să aibă cinstirea şi îmbogăţirea unei asemenea slujiri; căci cel care vrea să se tragă la căminul său şi-şi ştie călăuzi ocolul său fără certuri şi împricinări este tot atît de neatîrnat ca şi ducele de Veneţia, (c) *Paucos servitus, plures servi- tutem tenent*

(a)Dar Hieron se plînge mai ales că este lipsit de orice prietenie şi legătură între inşi în care se află cea mai desăvîrşită şi mai dulce îmbucurare a vieţii omeneşti. Căci ce dovadă de iubire şi bunăvoinţă pot eu culege de la cel care, vrînd-nevrînd, îmi datoreşte tot ceea ce el poate fi ? Mă bizui eu pe vorba lui sfielnică şi smerita lui curtenie ? întrucît nu de el ţine să nu le arate. Cinstirea pe care o primim din partea celor care se tem de noi nu este cinstire ; aceste plecăciuni se datoresc numelui regesc, nu mie :

(b) *maximum hoc regni bonum est, Quod facta domini cogitur populus sui Quam ferre, tam laudare* [1].

(b) Nu văd eu pe cel rău, pe cel bun, regele hulit ca şi cel iubit, că li se dăruieşte unuia tot atît cît şi celuilalt ; cu aceleaşi feţe, cu aceleaşi ceremonii a fost slujit înaintaşul meu şi va fi slujit urmaşul meu. Că nu mă înfruntă supuşii mei nu este nici o dovadă de iubire ; de ce m-aş gîndi s-o iau drept bună, deoarece, chiar dac-ar vrea, n-ar putea să o facă ? Nimeni nu mă urmează din prietenia care ne leagă, căci nu poate fi legătură de prietenie, unde e atît de puţină apropiere şi potrivire. înălţarea mea m-a scos din rîndul oamenilor ; e prea multă nepotrivire şi neasemănare. Ei mă urmează din cuviinţă şi după datină, mai curînd, decît pe mine, averea mea, oa să-şi sporească pe a lor. Tot ce-mi spun şi ce fac pentru mine nu-i decît spoială. Libertatea lor este îngrădită pretutindeni de marea putere ce mi-e dată asupră-le. Nu văd nimic în jurul meu decît ascuns şi cu obrăzar.

Curtenii săi lăudau într-o zi pe împăratul Iulian că ştie să împartă dreptatea : „Bucuros m-aş mîndri, spuse el, cu aceste laude, dac-^ar porni de la oameni care ar îndrăzni să mă învinuiască sau să mustre faptele mele nedrepte atunci cînd le-aş săvîrşi".

(b) Toate adevăratele înlesniri date principilor sînt deopotrivă cu ale oamenilor de soartă mijlocie ; treaba zeilor este să se avînte pe cai înaripaţi şi să se sature cu umbrozie. Ei n-au alt somn şi altă poftă decît a noastră ; oţelul lor nu este mai bine călit decît al armelor noastre ; coroana lor nu-i apără nici de soare, nici de ploaie. Dio- cleţian, care a purtat-o cu atîta cinste şi noroc, a lăsat-o pentru a se trage în tihna unei vieţi fără strălucire, iar flupă cîtăva vreme, nevoile obşteşti cerînd să se întoarcă În datorinţa sa, el răspunse celor care-l rugau : „Dacă aţi fl văzut frumoasa rînduire a copacilor pe care i-am sădit cu mîna mea şi frumoşii pepeni pe care i-am semănat, nu v-aţi fi apucat să-mi cereţi aceasta".

După părerea lui Anaharsis, cea mai fericită stare a unei orînduiri obşteşti ar fi ca toate lucrurile să fie pe o măsură, întîietate să se dea însă virtuţii şi opreliştе vlţiului.Cînd regele Pirus plănuia să treacă în Italia, Cineas, Înţeleptul său sfetnic, vru să-l aducă a simţi deşertăciunea ambiţiei lui. „Ei bine, măria ta — îl întrebă — oare-i ţelul acestei mari isprăvi ? — Să iau în stăpînire Italia — răspunse

1 Cel mai mare avantaj de care se bucură regalitatea este că poporul se vede silit nu numai să sufere, dar să şi laude faptele stăpînilor (Seneca, *Thyestes,* act. II, se. 1).

deîiuiată. — Şi pe urmă, după ce s-a îndeplinit ? /lîie Cineasi — Voi trece, spuse celălalt, în Galia şi în Spania. — Şi pe urmă ? — Mă voi duce să supun Africa. Iar la urmă, cînd voi fi supus lumea, voi trăi pe îndelete, odihnit şi mulţumit. — Pentru Dumnezeu, măria ta, zise Cineas, spune-mi atunci de ce nu se poate, dacă vrei, de pe acum să trăieşti în felul acesta ? De ce nu rămîi de pe acum unde vrei să ajungi şi nu-ţi cruţi atîta trudă şi soartă necunoscută, pe care ti le menești între ce este şi va fi ?"

Nimirum, quia non bene norat, quae esset habendi
Finis, et omnino quoad crescat vera voluptas [1].

Am să închei acestea cu ăst vechi vers, pe care îl găsesc nespus de frumos nimerit aci : *Mores cuique sui fin- gunt fortunam* [2].

CAPITOLUL XLIII

LEGILE ÎMPOTRIVA LUXULU

IFelul în care legile noastre caută a stăvili nebunele şi zadarnicele cheltuieli ale ospeţelor şi veşmintelor pare împotriva ţelului lor. Adevăratul mijloc ar fi a sădi în oameni dispreţul de aur şi mătase, ca lucruri deşarte şi netrebnice. Noi însă le mărim cinstirea şi preţuirea, ceea ce este un foarte stîngaci fel să scîrbeşti pe oameni ; căci a spune că numai principii îşi pot îngădui să mănînce calcan şi să poarte catifea, fireturi de aur şi nu este îngăduit poporului, ce înseamnă alt decît a da preţ acestor zădărnicii şi a stîrni în fiecare pofta să le folosească ? Regii să se lipsească fără preget de aceste semne de mărire, fiindcă ei au destule altele ; sînt unele depăşiri mai de iertat oricui altuia decît unui principe. Din pilda mai multor ţări se pot învăţa multe alte purtări care ne deosebesc la vedere mai bine şi ne arată rangul (ceea ce socot eu că e un drept cîştigat într-o ţară), fără a căuta pentru acest scop asemenea risipă bătătoare la ochi şi jignitoare. Minune este cum îndătinarea în aceste lucruri neînsemnate lesne şi repede împlîntă piciorul, împuternicind u-le. Abia un an de la prohodul lui Henric al II-lea de cînd purtăm postavul la curte şi mătasea a căzut atît de jos în mintea fiecăruia, încît unii, care o purtau, de îndată dovedeau proasta lor obîrşie ; nu mai rămăsese decît pe seama doftorilor şi hirurgilor şi cu toate că aproape fiecare se îmbrăca într-un fel, totuşi destule osebiri erau care scoteau la iveală pe ce treaptă sta omul.

1 Toate veneau de bună seamă din faptul că el nu cunoaştea stavilele pe care trebuie să le pui poftelor şi nici pînă unde se întinde cu adevărat plăcerea (Lucreţiu, V, 1431)."

2 Caracterul este cel ce hotărăşte fiecăruia soarta sa (Corne- liu Nepos, *Viaţa lui Atticus,* II).

(b) Cît de repede, printre oştenii noştri, fost-au în cinstg hainele de piele şi de pînză, care prind uşor murdăria ; iar bogăţia şi curăţenia hainelor, luate în batjocură !

(a) Regii să înceapă a se lăsa de aces'e nechibzuieli, şi totul ar fi împlinit într-o lună, fără legi şi hotărîri ; toţi ne vom lua după ei. Legea ar trebui să spună, dimpotrivă, că purpura şi giuvaerele nu sînt îngăduite decît scamatorilor şi destrăbălatelor muieri. Cu astfel de îndreptări, Scleucos stinse năravurile rele ale loorinienilor. Poruncile lui glăsuiau aşa : că femeia de neam volnic nu poate avea însoţitoare decît o singură slujitoare, cînd nu este lieată ; nici nu poate ieşi noaptea afară din oraş, nici purta podoabe de aur, nici rochii încărcate de înfloriturl, decît dacă este nelegiuită şi dată păcatelor ; că în afară de deşiri naţi, nici unui bărbat nu-i îngăduit a purta inel, nici haină subţire, ca ţesăturile din oraşul Milet. Şi astfel, prin opreliştl de ruşine, eb îndepărtă cu iscusinţă pe cetăţeni de la risipă şi plăceri dăunătoare.

(b) Un fel foarte priincios era ca prin cinstire şi ambiţie să cîştigi ascultarea oamenilor. Regii noştri pot orice spre asemenea îndreptări ale înfăţişării; purtarea lor slujeşte drept lege. (c) *Quidquid principes faciunt, praecipere videntur* [1]. (b) întreaga Franţă află lege în legile curţii. Aceste apucături vicioase în preajma ei se iscă. Să se lase regii de acel urîcios veşmînt care scoate atît de mult ia iveală mădularele ce avem mai de ascuns ; acele slute înfoieri ale hainelor care ne fac altcum decît sîntem, atît de nelaîndemîna celui care le poartă ; acele muieratice şi lungi împletituri din păr ; obiceiul de a săruta ce le întindem ortacilor noştri şi mîna la întîmpinare, ceremonie odinioară cuvenită numai principilor ; apoi ca un gentilom să se găsească în loc de cinste, fără spadă, lăbărţat şi neîncins, ca ieşit de la umblătoare ; împotriva datinii părinţilor noştri şi a deosebitei neatîrnări a nobilimii acestui regat, să nu mai stăm cu capul descoperit în preajma regelui, cu o mie alţii în jur şi să nu mai avem atîţia regişori şi sferturi de regişori şi tot atîtea alte proaspete noutăţi păgubitoare ; ele ar pieri şi ar fi deocheate dendată ; sînt greşeli uşoare, dar care vestesc a rău. Noi ştim că întreg zidul se macină cînd vedem spoiala şi tencuiala coşcovind u-se.

(c) Platon, în *Legile* sale, nu socoteşte a fi molimă mai prădalnică în cetatea lui decît a lăsa tinereitul în voie să-şi schimbe ba într-un fel, ba-ntr-altul îmbrăcămintea, purtările, dănţuirile, întrecerile şi cîntările, smintindu-se ba cu un înţeles, ba cu un altul,

1 Toate cîte le fac principii devin pilde pe care le impun (Quintilian, *Declamationes,* 3).

alergînd după noutăţi, cinstind pe scornitorii lor ; prin acestea năravurile se strică şi toate vechile întocmiri încep a fi nesocotite, apoi dispreţuite. La toate lucrurile, în afară de cele cu desăvîrşire rele, schimbările sînt de temut : schimbarea anotimpurilor, a vânturilor, a hranei, a purtării. Iar nici unele din legi nu-şi au curata lor împuternicire dacă Dumnezeu nu le-a dăruit îndelungă dăinuire ca să nu se mai ştie ivirea lor, nici că vreodată fost-a altfel.

CAPITOLUL XLIV

DESPRE SOMN

(a) Negreşit că mintea ne porunceşte să urmăm mereu aceeaşi cale, dar nu în acelaşi pas ; iară, cu toate că înţeleptul nu trebuie să dea drum patimilor şi să se abată din drumul cel drept, el poate, fără ştirbirea datorinţei sale, să îngăduie ca ele să-i grăbească sau să-i încetineze umbletul ; nu să rămîie, ca o stană, în neclintire şi nepăsare. Chiar dac-ar fi însuşi chipul viu al virtuţii, cred că bătăile inimii ar fi mai repezi în iureşul războaielor şi împătimit. De aceea socotit-am lucru arar, uneori văzînd pe oamenii mari, la înfăptuiri semeţe şi trebi însemnate, că rămîn nezdruncinaţi, nici măcar somnul lor nu li se tulbură.

Alexandru cel Mare, în ziua aprigei bătălii împotriva lui Darius, dormi atît de adînc pînă dimineaţa tîrziu, încît Parmenion fu nevoit să intre în cort, să se apropie de patul lui şi să-l strige pe nume de două sau trei ori, că era timp să pornească la luptă, vremea zorind.

împăratul Otho, hotărît să se ucidă, rîndui în acea noapte toate rosturile casei sale, împărţi bani slujitorilor şi-şi ascuţi tăişul săbiei, aleasă ca să se străpungă, avînd numai de aşteptat ca prietenii săi să fi ajuns a se pune la adăpost; atunci fu furat de un somn atît de adînc, încît cei din casă îl auziră sforăind.

Moartea acestui împărat are multă asemănare cu moartea marelui Cato, chiar şi în aceasta. Cato, pregătit a-şi pune capăt zilelor, aşteptînd să i se aducă veşti dacă senatorii de partea lui plecaseră din portul Utica, apucă a clbrmi atît de adînc, că i sei auzea suflarea din încăperea alăturată. Fu deşteptat de trimisul său la port, care-l vesti că furtuna împiedicase pe senatori să ridice pînzele ; el trimise pe un altul şi se întoarse în pat ca sa doarmă mai departe, pînă cînd cel din urmă veni să-l încredinţeze că au putut pleca. Il putem asemui lui Alexandru încă şi cu altă faptă, în timpul ameninţării celei mari şi primejdioase furtuni a răscoalei tribunului Metellus, care voia să se facă strigare decretului chemării lui Pompei în oraş cu oastea sa, în timpul tulburărilor lui Catilina : împotriva decretului stăruind numai Cato, el avu cu Metellus multe vorbe aspre şi mari ameninţări în Senat: a doua zi însă urma

îndeplinirea la locul unde era să fie adunarea, fără învoirea poporului şi a lui Cezar, care pe atunci uneltea pentru Pompei şi trebuia să fie însoţit de sclavi străini şi neîntrecuţi mînuitori de spadă. Cato veni singur, sprijinind u-se numai pe străşnicia şi statornicia lui; astfel că rudele, slujitorii şi mulţi oameni de omenie erau îngrijoraţi ; unii vegheară împreună chiar noaptea, fără a vroi să se odihnească, nici să ia hrană sau băutură ; temîndu-se de primejdia pe care o vedeau venind asupră-i, soţia şi surorile lui plîngeau şi se zbuciumau acasă ; el, dimpotrivă, îmbărbăta pe toată lumea, iar după ce a cinat ca de obicei, s-a dus să se culce, dormind adînc pînă dimineaţa, cînd unul din însoţitorii săi ca tribun veni să-l ia să se ducă la înfruntare. Cele ce ştim despre semeaţa vitejie a faptelor din viaţa acestui om ne fac să socotim că avea sufletul, fără greş, cu mult mai presus de asemenea întîmplări care nu-l cutremurau ; mintea lui le lua nezdruncinat ca întîmplări de rînd.

în bătălia pe mare, cîştigată de August asupra lui Sextus Pompei în Sicilia, cînd să plece la luptă, îl cuprinse un somn atît de adînc încît prietenii lui au trebuit să-l deştepte ca să sune goarna bătăliei. Ceea ce fu pe urmă prilej ca Marcus Antonius să-l învinuiască a nu fi avut nici măcar inimoşia să arunce o privire peste rîndurile oştirii sale şi nici îndrăzneala să se arate oştilor pînă ce Agripa veni să-i vestească biruinţa cîştigată asupra duşmanului. Dar tînărul Marius făcu mai rău, deoarece în ziua cea de pe urmă a luptei cu Sylla, după ce strînse rîndurile oastei lui şi dădu cuvîntul şi semnul începerii bătăliei, se culcă sub un copac la umbră, ca să se hodinească, şi-l doborî somnul atît de tare, încît abia se putu deştepta în fuga şi împrăştierea oamenilor săi, fără să fi văzut chipul bătăliei ; se spune că fusese atît de frînt de muncă şi nesomn, încît îl biruise firea. Iară doftorii spun că somnul ne este atît de trebuincios, încît viaţa noastră de el atîrnă ; şi aflăm că regele Perseu al Macedoniei, adus prins la Roma, fu ucis fiind mereu împiedicat să doarmă ; clar Pliniu pomeneşte de unii oameni care au putut trăi multă vreme fără să doarmă.

(c) în Herodot citim despre naţii în care bărbaţii dorm şi veghează cîte o jumătate de an.

Iar cei care scriu despre viaţa înţeleptului Epimeni- de spun că el a dormit cincizeci şi şapte de ani la rînd.

CAPITOLUL XLV

BATALIA DE LA DREUX

(a) Multe neobişnuite întîmplări petrecutu-s-au în 11mpui bătăliei noastre de la Dreux ; dar cei care nu văd cu ochi binevoitori faima domniei sale ducelui de Guise aduc întâmpinare că nu i se

poate ierta să se fi opriit şi să fi întîrziat, avînd la îndemînă întăriri, în timp ce domnia ».a conetabilul, căpetenia oştirii rămăsese sub focul tunarilor şi că mai bine este să te încumeţi a lua din coastă duşmanul, decît să aştepţi să-l iei pe la spate, ca să sufere mai mari pagube ; dar; pe lîngă cele dovedite cu sfîrşitul bătăliei, cine va vorbi fără patimă uşor va cunoaşte — cred eu — că ţelul şi izbutirea nu numai al oricărei căpetenii, dar al fiecărui ostaş, trebuie să fie biruinţa în totul şi că nici o altă împrejurare, oricît de însemnată, nu trebuie să depărteze de acea ţintă.

Ph.ilopoemen, în război cu Machanidas, trimise înainte o ceată de arcaşi şi pedestraşi, ca să stârnească încăierarea, iar duşmanul, după ce-i dădu peste cap, apucă a-i fugări trecînd pe lîngă locul unde se afla el ; cu toate că ostaşii săi erau gata de luptă, Philopoemen nu găsi cu cale să mişte, nici să înfrunte duşmanul, ca să scape pe oamenii săi. După ce însă îi lăsă în fugărire şi împrăştiaţi sub ochii lui, cînd văzu că se depărtase de tot călărimea, tăbărî asupra pedestrimii duşmane şi, cu toate că erau lacedemonieni, îi lovi în vremea cînd aceştia credeau iz- binda în mîna lor şi cu uşurinţă îi birui, iar numai după aceea prinse a urmări pe Machanidas. Acest fapt este geamăn cu cel al domniei sale de Guise.

În cea aspră bătălie a lui Agesilau împotriva beoţieni- lor, despre care Xenofon spune că a fost cea mai cruntă văzută de el, Agesilau n-a ţinut seamă de norocul oare-i scosese în cale oştile beoţienilor şi, oricîţi sorţi de izbîndă ar fi avut el, nu-i lăsă să treacă şi apoi să-i lovească din urmă, judecind a fi dibăcie mai rnult decît vitejie, şi cu adevărată vrednicie înflăcărată de îndrăzneală, se avintă şi întîmpină fruntea oştirii. Fu însă cumplit înfrînt şi rănit, nevoit să se strecoare ca să apuce pe calea nealeasă la început. îşi împrăştie ostaşii, ca să lase pe beoţieni să pătrundă, iar după ce aceştia trecură, văzîndu-i că înaintează ca oameni încrezuţi în izbîndă şi netemîndu-se de primejdie, apucă să-i fugărească, prinzîndu-i din coastă şi nu-i întoarse din urmărire, dar îi împinse înapoi pas cu pas, încolţindu-i pînă ei se dădură bătuţi.

CAPITOLUL XLVI DESPRE NUMIRI

Oricîte feluri de ierburi ar fi, pe toate le poreclim verdeţuri. Tot astfel, în privinţa numelor, voi face aici o mestecătură din toate cîte răsărite.

Fiecare naţie are cîteva nume cu ponos, nu se ştie de ce : la noi Jehan, Guillaume, Benoit.

Item, pare că în spiţa principilor sînt unele nume sortite : Ptolemeu la cei din Eghipet, Henric în Anglia, Charles în Franţa, Baudoinii în Flandra şi Guillaumii în vechea noastră Aquitanie, de unde se spune că vine numele de Guiena ; curat la nimereală, cum se mai întîmplă însuşi la Platon.

Item, lucru uşuratic, totuşi bun de amintit din pricina ciudăţeniei şi de martor scrisă, că Henric, duce al Nor- mandiei, fiuil lui Henric al II-lea, regele Angliei, la un ospăţ ţinut îr Franţa, fiind adunarea nobilimii foarte mare, drept petrecere ei apucară să se aşeze potrivit cu numele ; în cea dinţii ceată, care fu a Guillaumilor, se găsiră la masă o sută zece cavaleri cu acest nume, fără a mai so- coti pe ceilalţi gentilomi şi slujitori.

(b) Este tot atît de hazliu să se aşeze mesele după numele oaspeţilor, pe cît fost-a împăratului Geta să se împartă mîncărurile după cele dintîi litere ale numirilor bucatelor pregătite ; se aduseră din cele ale căror nume încep cu M : miel, mistreţ, mierloi şi aşa mai departe.

(a) Item, se spune că e bine să ai nume bun, adică vază şi faimă ; clar se mai şi cuvine să ai un nume frumos, rare să se poată uşor rosti şi aminti, căci regii şi măririle li>i amintesc mai lesne de noi şi ne uită mai anevoie ; chiar lnlrc cei care ne slujesc, noi mai lesne poruncim şi folosim pe cei ale căror nume ne vin mai iute pe buze. Am văzut |>■ • regele Henric al II-lea că nu putea niciodată rosti cumsecade numele unui gentilom din părţile acestea din Gas- conia ; iar unei însoţitoare a reginei, el fu de părere să i se spună după numele neamului său, fiindcă numele de botez îi părea ciudat.

(c) Iar Socrate socotea vrednic de grija părintească să se dea un nume frumos copiilor.

(a) Item, se spune că biserica „Maica Domnului cea Mare" de la Poitiers a fost ridicată din faptul că un tînăr destrăbălat, care locuia acolo, adusese o fată şi pe neaşteptate o întrebase, cum o cheamă ; ea îi răspunse : Maria, iar el se simţi atît de cutremurat de smerenia şi cinstea datorată numelui prea sfintei Fecioare, mama mântuitorului nostru, încît nu numai că îndepărtă fata neîntîrziat, dar se căi în totul de felul cum trăise şi în amintirea acestei minuni se clădi la locul acela un paraclis închinat sfintei Fecioare, iar mai apoi biserica pe care o vedem.

(c) Această căinţă după cuvînt auzit cu evlavie merge drept la inimă. Tot în acelaşi fel fu următoarea, din Inrîu- rirea simţurilor. Pitagora, fiind în tovărăşia unor tineri întărîtaţi de petrecere, îi simţi

că plănuiesc să se năpustească într-o casă cinstită ; el porunci cîntăreţei s-o ia pe altă strună şi, prin cîntec a jale, greoi şi măsurat, ei se încîntară cu binişorul, potolindu-şi aprinderea.

(a) Item, vor spune oare urmaşii despre reforma de la noi de astăzi, că a fost cu rost şi nimerită nu numai fiindcă a mustrat greşeli şi viţii şi a răspîndit pe lume cuviosic, sfială, ascultare, împăcare şi tot felul de virtuţi, dar şi fiindcă s-a ridicat împotriva numelor noastre de botez, Charles, Louis, François şi-a ¡procopsit poporul cu Matu- salem, Ezechieli Malachie, care au mai mult iz cucernic ? Un gentilom vecin cu mine, plăcîndu-i mai bine cele din vechime decît ale noastre, nu pregeta să ne arate mîndreţea şi semeţia numelor nobilimii din trecut : Don Grumedan, Quedragan, Agesilan şi numai auzindu-le el simţea că fuseseră cu totul alţi oameni decît Pierre, Guil- lot sau Michel.

Item, mulţumire aduc lui Jacques Arnyot a fi lăsat într-o lucrare franţuzească numele latineşti pe de-a-ntre- gul, fără să le fi scîlciat şi schimbat ca să le dea glas franţuzesc. La început păreau cam aspre, dar obişnuinţa le şi împămînteni deodată cu faima căpătată de Plutarhul său, ceea. ce şterse a lor ciudăţenie. Adesea dorit-am ca istoricii care scriu letopiseţele pe latineşte să ne lase numele noastre aşa cum sînt; căci făcînd din Vaudemont *Vallemontanus* şi dregîndu-le ca să le grăească greceşte sau latineşte, nu mai ştim unde sîntem şi nu le mai dăm de rost.

Ca să închei cele spuse aici, prost obicei este şi cu rele urmări în Franţa noastră să numeşti pe fiecare după numele pămîntului şi al daniei domneşti şi este ceea ce pe lume aduce mai mult amestec şi încurcătură între rude. Cel din urmă născut, cum am spune prîslea, de neam, dacă are în plină stăpînire o moşie după numele căreia este cunoscut şi cinstit, nu-l mai poate lepăda ; zece ani după moartea lui, moşia trece la un străin, cu care se întîmplă tot aşa ; ghiciţi cum am mai putea noi şti care cine e. Nu o nevoie să căutăm pilde mai departe decât ân neamul regilor noştri, unde cîte împărţeli, atâtea nume, iar cel de obîrşie a spiţei e pierit

.(b) Este atîta volnicie în aceste schimbări, încît pe vTemea mea nu-i nimeni ursit a se ridica pe o treaptă mai deosebită a măririi, căruia să nu i se fi agăţat pe loc iz- voade nepomenite de tatăl său şi care să nu fi fost altoit pe o tulpină vestită. Ca un făcut, cele mai proaste neamuri ><int cele mai dedate acestor măsluiri. Cîţi gentilomi în Franţa care, după socotelile lor, sînt de neam regesc ? Mai mulţi, cred eu, decât ceilalţi. O spune cu mult haz unul din prietenii mei. Erau adunaţi o seamă pentru a lămuri cearta dintre doi seniori : unul avea, pe drept, oarecum întărirea

hrisoavelor şi rudeniilor, mai presus de nobili- Intea obişnuită. Privitor la această întîietate, fiecare căuta să se puie pe aceeaşi treaptă cu el, învederînd care o anume obîrşie, care alta, care asemănarea numelui, care a pecetei, care o veche hirţoagă a neamului, iar cel mai mărunt se găsea ea fi pînă şi strănepotul unui rege de peste mare. Cum se petrecea la cină, cel cu drepturi nă- tăgăduite, în loc să stea în jilţul său, se dădu înapoi cu adânci plecăciuni, rugind pe cei de faţă să-l ierte că îndrăznise pînă atunci să fie atît de cutezător, să trăiască între ei ca părtaş ; dar abia acuma aflînd de vechiul lor cin, el va începe a-i cinsti pe fiecare cum se cuvine şi nu i se carie lui să se aşeze printre atîţia principi. După ce a făcut această şotie, îi batjocori : „Mulţumiţi-vă, pentru Dumnezeu, cu ceea ce s-au mulţumit părinţii voştri şi (b) cu ceea ce sîntem ; sîntem de ajuns dacă ştim să ne ţinem unde stăm ; să nu tăgăduim soarta şi starea strămunilor noştri, să ne lepădăm de aceste netoate născociri, care nu pot fi decît neobrăzări din. partea cui şi le însuşeşte".

Semnele scutului n-au nici ele mai multă dăinuire decît numele. Al meu poartă azur însemnat cu trifoi de aur, cu labă de leu tot de aur, ţinînd de faţă spada roşie. Ce împuternicire are acest chip să rămînă în neamul meu ? Un ginere îl va duce într-alt neam ; va fi noul scut al vreunui cumpărător de pripas. Nu-i treabă în care să fio mai multă schimbare şi încurcătură.

(a) Dar această vedere negreşit mă mînă într-aiurea. Să adîncim puţin şi s| privim de aproape, şi pentru Dumnezeu, să vedem care e temelia faimei şi fălirii pentru care răsturnăm o lume. Pe ce sprijinim noi acel nume, pentru a cărui pomenire ne trudim atîta ? La urma urmei Pierre sau Guillaume îl poartă ; e în seama lui şi-l priveşte, (c) Vai ! Grozavă însuşire este speranţa care, într-un ins muritor şi într-o clipă, prinde a răpi nemărginirea, veşnicul şi umple sărăcia stăpînului său cu stăpînirea tuturor lucrurilor pe care şi le poate închipui şi dori cât vrea ! Bunfl jucărie ne-a dăruit firea ! (a) Şi aceşti Pierre sau Guil- laume, ce pot însemna decît un glas în grămadă ? Sau trei sau patru mîzgălituri de pană, atît de uşor de schimbat, că bucuros aş întreba cine este cel care a avut cinstea atîtor biruinţi : Guesquin, Glesquin sau Gueaquin ? Ar fi mai mult chip de adevăr aici decît în Lucian, unde X a dat în judecată pe *Y, căci*

non levia aut ludicra petuntur Praemia [1]*;*
gi aşa e bine : căci e vorba, care din toate aceste buchii trebuie plătită cu atîta împresurări, bătălii, răni, temniţe şi slujiri închinate coroanei Franţei de acel faimos căpitan de oaste. Nicolas Denisot nu a avut grijă decît de literele numelui său şi, schimbîndu-le aşezarea, a dat la iveală un comite d'Alsinois, căruia i-a dăruit faima poeziei şi a penelului său. Iar lui Suetonius, care a scris istoriile, nu i-a plăcut decît înţelesul numelui său şi s-a lipsit de Lenis, porecla tatălui său, lăsînd pe Tranquillus moştenitor al fiaiimei scrierillor sale. Cine ar crede că Bayard[1], căpitanul, nu are altă cinstire decît aceea pe care a îm- prumutat-o de pe urma faptelor lui Pierre Terrail ? Şi că Antoine Escallin lasă să-i fie răpite în văzul său atîtea călătorii şi însărcinări pe mare şi uscat, împlinite de căpitanul Poulin şi baronul de La Garde ?

În al doilea rînd, asemenea trăsături de pană se găsesc la o mie de oameni. Cîţi, în toate neamurile, nu au acelaşi nume şi poreclă ? (c) Cîte, în felurite seminţii, veacuri şi ţări ? în istorie se cunosc trei Socraţi, cinci Platoni, opt Aristoteli, şapte Xenofoni, douăzeci de Demetrius, douăzeci de Theodoros şi gîndiţi-vă cîţi alţii pe care nu-i ştim. (a) Cine împiedică pe grăjdarul meu să se cheme Pompei cel Mare ? Şi ce prilejuri, ce îndemnuri pot fi care să lege pr răposatul meu grăjdar sau un alt om, care a avut capul tăiat în Eghipet, de acel răsunet -preamărit şi acea painâ vestită, ca să ajungă faima şi pînă la ei ?

Id cinerem et manes credis curare sepultos ? [2]

(c) Cît mai pot simţi acesti doi, deopotrivă de vrednici între toţi oamenii : Epaminonda, în cinste căruia din gură în gură atîtea veacuri s-a pomenit acest vers :

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum[3]

şi Africanus [4] cu acesta :

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,
Nemo est qui factis me aequiparare queat[5]*.*

Cei răimaşi în viaţă se mînigîie cu dulceaţa acestor cuvinte şi, prin ele, zoriţi a rîvni şi dori, strămută fără socotinţă închipuirea lor

1 Nu e vorba aici de un premiu lipsit de valoare (Verfiliu, *Hneida,* XII, 764).

2 Credeţi voi oare că aceste toate ating cenuşa şi manele celor ce se află în mormintele lor ? *(Ibidem,* IV, 34).

3 Faptele mele înalte au nimicit gloria lacedemonienilor (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* V, 17).

4 -1 Scipio Africanul.

asupra celor morţi, cu înşelătoarea speranţă că vor fi şi ei în stare să facă aceleaşi isprăvi, la rîndul lor. Ştie Domnul ! (a) Totuşi,
ad haec se
Romanus, Graiusque, et Barbarus induperator Erexit; causas discriminis atque laboris înde habuit: tanto major famae sitis est, quam Virtutis ! [1]

CAPITOLUL XLVII DESPRE ŞOVAIELNICIA JUDECAŢII NOASTRE

(a) Este ce bine spune acest vers :
'E7t£<ov Se îtoXii? vo^o? evQa xai evQa[2]
este îngăduit să vorbeşti oricum, şi pentru şi împotriva unui lucru, de pildă :
Vince Hannibcd, et non seppe usar' poi Ben la vittoriosa sua *ventura* [3].
Cine va vroi să fie de cea parte şi să ţină cu ai noştri, că greşeală este să nu fi stăruit mai departe, după lupta de la Moncontour, sau cine va vroi să învinuiască pe regele Spaniei că n-a ştiut să folosească în dauna noastră cîştigul de la Saint-Quentin, ar spune că această greşeală porneşte de la suflet îmbătat de soarta bună şi acel curaj de la început norocos, săturat de cîştig, pierde dorinţa stă- ruirii ; braţele sînt pline, nu pot cuprinde mai mult, nu-s pe măsura darului făcut de soartă : căci cum poate fi cîştig aievea, cînd totuşi se lasă duşmanului mijlocul să se întoarcă împotrivă ? Ce speranţă se mai poate avea că o altă dată se vor mai încumeta să tabere asupră-le, aceştia udunaţi şi întremaţi, cu armele călite în ciudă şi răzbunare, dacă n-au îndrăznit sau ştiut să-i urmărească în- frînţi şi spăimîntaţi ?
Dum fortuna'caiet, dum conficit omnia terror ? [4].
Şi apoi ce poate aştepta mai bun decît ce a lăsat din mîini? Nu-i ca la mânuirea floretei, unde cele mai multe atingeri dau cîştigul ; atîta

5 De la soare răsare şi pînă la Palus-Maeotides nu se află războinic ale cărui fapte să poată fi asemuite cu ale mele (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* V, .17).

1 Acesta a fost îndemnul căruia i s-au supus atîţia generali romani, greci sau barbari ; acesta a fost scopul pentru care au înfruntat mii de primejdii şi cazne de tot felul ; atît este de adevărat că omul este mai setos de glorie decît de virtute (Juvenal, *Satire,* X, 137).

2 Versul, tradus de Montaigne în rîndul următor, este din Ilomer, *Iliada,* XX, 249.

3 Hanibal i-a învins pe romani, dar n-a ştiut să tragă foloase **de** pe urma victoriei sale (Petrarca, *Sonetul 82,* respectiv 83).

timp cît potrivnicul e încă pe picioare, trebuie lovit mereu ; biruinţă nu este, dacă ea nu pune capăt războiului. în acea bătălie, de lîngă oraşul Oricum, unde Cezar o păţi cît mai rău, el spuse, sfruntînd ostaşii lui Pompei, că ar fi fost pierdut dac-ar fi ştiut căpitanul lor să fie învingător ; iar cînd îi veni lui rîndul, cu totul altfel puse piciorul în scări. Dar de ce nu s-ar spune dimpotrivă ? Că este purtarea unui duh repezit şi lacom a nu şti pune capăt poftei tale ; că înseamnă a zădărî bunăvoinţa dumnezeiască să vroieşti a trece peste măsura de el dăruită ; şi că a se arunca din nou în primejdie după biruinţă este a se lăsa încă o dată în plata soartei ; că una din cele mai mari cumineţenii ale meşteşugului ostăşesc este a nu duce pe duşman la deznădejde. Sylla şi Marius, în războiul obştesc, după ce~au înfrint pe marşi, văzând o ceată din oştirea rămasă, care se năpustea din nou ca fiare turbate, n-au fost de părere să-i mai întîmpine. Dacă înflăcărarea domniei sale de Foix nu l-ar fi dus să urmărească prea aprig biruinţa de la Ravenna, n-ar fi întunecat-o cu moartea lui. Totuşi, amintirea lui a slujit de pildă, ca să păzească pe domnia sa d'Enghien de aceeaşi primejdie la Cerisoles. E foarte primejdios să te repezi pe un om căruia i-ai răpit orice altă putinţă de scăpare, în afară de arme ; căci e o aspră învăţătoare nevoia : (c) *gravissimi sunt morsus irritatae necessitatis* [1].

(b) *Vincitur haud gratis, jugulo qui provocat hostem* [1]. (c) Iată de ce Pharax a împiedicat pe regele din Lace- demonia, care înfrînsese pe mantineeni, să-i mai înfrunte şi pe cei o mie de arginieni care scăpaseră întregi din luptă şi i-a lăsat să se strecoare fără să fie stînjeniţi, ca să nu mai pună la încercare virtutea lor, întărîtată şi înciudată de nenorocire. Iar Clodomir, regele Aquitaniei, după ce birui, urmări pe Gondemar, rege din Burgundia, învins şi fugar, împingîndu-l să-i facă faţă cu înverşunare, ceea ce-i răpi rodul biruinţei, căci fu ucis.

De asemenea, cine ar avea de ales între a ţine pe ostaşi bogat şi măreţ înarmaţi sau înarmaţi numai la nevoie şi ar fi de părerea dinţii, cum erau Sertorius, Philo- poemen, Brutus, Cezar şi alţii, fiindcă totdeauna este un îndemn spre laudă şi fală împodobirea ostaşului şi prilej pentru el să fie mai vajnic în luptă, ca să-şi păstreze armele ca un bun şi o moştenire : (c) de aceea spune Xeno- fon despre cei din Asia că luau la război femeile, ţiitoa- rele,

4 Cînd soarta trage totul după sine şi cînd totul cedează spaimei (Lucan, VII, 734).

1 Nimic mai aprig decît muşcăturile nevoii *(Portius Latro, Declamationes, I).*

cu comorile şi avuţiile cele mai scumpe, (a) Dar se ridică şi cealaltă părere, că mai bine este să-l uşurezi pe soldat de povară decît să-l încarci, deoarece pregetă la înaintare ; unde mai pui că întăriţi pe duşman să biruiască, pentru ca să capete o atît de bogată pradă ; şi s-a văzut uneori că romanii au fost îndemnaţi cu aceasta, în războiul lor împotriva samniţilor. (b) Antioh arătă lui Hanibal oastea pe care o pregătea împotriva lor, bogată şi înzestrată din belşug, şi-l întrebă : „Fi-vor oare mulţumiţi romanii cu această oaste ? — Dacă se vor mulţumi ? răspunse el. Cum să nu, pe cît sînt de nesăţioşi !" (a) Licurg nu îngăduia bogată înzestrare pentru ai săi, nici măcar să prade pe duşmanii învinşi, vrînd, spunea el, ca sărăcia şi cumpătarea să aibă tot atît de mare strălucire ca şi biruinţa.

La împresurări şi aiurea, unde împrejurarea ne apropie de duşman, bucuros.-îngăduim ostaşilor să-l înfrunte, să-l dispreţuiască, să-l (batjocorească şi să-i aducă tot felul de ocări : aceasta nu fără îndreptăţire, fiindcă se poate adeveri că nu este puţin lucru să curmi orice speranţă de milă şi înţelegere, arătîndu-i că nu mai are ce aştepta de la acel pe care el l-a jignit atît de cumplit şi că nu-i nit leac decît biruinţa. Cu toate că rău îi merse lui Vitel- lins, faţă de Otho care era mai slab ca putere ostăşească, neobişnuit de multă vreme a duce războiu şi moleşit în veselirile oraşului, cînd întăritâ duşmanii cu vorbe usturătoare, arătîndu-le nimicnicia lor şi tînjeala după femeile şi sărbătorile părăsite la Roma, încît îi inimoşi a fire cum nici un alt îndemn nu izbutise, el însuşi arun- cîndu-se împotrivă, cînd ei de ei nu s-ar fi urnit; drept mai este că, dacă ocările ating dureros ele pot cu uşurinţă face pe cel pornit neinimos la ispravă, pentru pricina regelui său, să meargă cu alt zor pe seama lui.

Dacă ne gîndim cît de mult înseamnă a cruţa viaţa căpeteniei unei oştiri şi că duşmanul mai ales acest cap aţinteşte, de care toate celelalte ţin, pare că nu putem pune la îndoială sfatul,-pe care vădit este că mai mulţi căpitani l-au, urmat, să-şi schimbe hainele şi să ia altă înfăţişare în toiul luptei ; totuşi, nu-i mai mic neajunsul unei asemenea feriri, căpetenia nemaifiind cunoscută de ai săi şi se poate întîmpla ca însufleţirea ce capătă cu pilda şi faptul său, cînd e de faţă, să slăbească, lipsindu-le vederea semnelor şi flamurilor cu care erau obişhuiţi, şi ne- avîndu-l sub ochi să-l creadă mort sau dosit, pierzind încrederea că vor mai izbuti. Dar la lumina experienţei vedem că unii se poartă într-un fel, alţii într-altul. întâm-

plarea lui Pirus [1] la bătălia împotriva consulului Levinus, în Italia, ne arată şi un fel şi altul ; fiindcă, după ce vru să se ascundă, schimbînd armele cu Megacles, scăpînd fără îndoială cu viaţă, căzu în . celălalt necaz şi pierdu bătălia, (c) Lui Alexandru, Cezar, Lucullus le plăcea să fie văzuţi la luptă în veşminte strălucitoare şi arme bogate şi cu culori vii; Agis, Agesilau şi acel mare Gylippus, dimpotrivă, mergeau la război cu haine de rînd, fără găteala că-peteniei de oaste.

(a) La bătălia de la Farsalia, între alte învinuiri aduse lui Pompei, mai este aceea că opri armata în loc, ca să aştepte duşmanul : „pentru aceasta" (voi fura înseşi cuvintele lui Plutarh, care se nimeresc mai bine decît ale mele) „micşoră tăria năpustirii celor dintîi lovituri şi, pe aceeaşi măsură, slăbi avîntul înfruntării la luptători, căci ei fiind obişnuiţi a fi mai înverşunaţi şi aprigi la pornire, stîrniţi cu ţipete şi fugăriri, înverşunarea lor s-ar zice că se preschimbă în zid de nepătruns". Este ce spuse el în această privinţă : dar dacă ar fi pierdut Cezar, cine n-ar fi putut .tot atît de bine spune că, dimpotrivă, cea mai temeinică şi neînfrîntă purtare este să rămîi neclintit, împlîntat, iar cel oprit din avînt îşi adună neapărat puterile în sinea lui şi are mai multă tărie faţă de cel care s-a năpustit şi este frînt de alergare, cu suflarea pe jumătate tăiată. Las-că oastea fiind un trup cu atîtea felurite părţi, cu neputinţă este ca ea să se aprindă dintr-o dată de focul aceleiaşi mînii şi să aibă o mişcare atît de potrivită ca să nu-şi strice sau să nu-şi răvăşească rîndurile, iar cel mai inimos să nu fi ajuns la duşman înainte ca soţul său să-l poată sprijini, (c) În acea urîtă bătălie a celor doi fraţi care luptau în Persia pentru domnie, căpetenia grecilor de partea lui Cirus, Clearch lacedemonianul, îi ci use frumos înaintînd negrăbit, iar cînd ajunse la cincizeci de paşi în faţa lor, porni în pas alergător, sperînd că depărtarea atît de mică va cruţa rîndurile şi oboseala, dînd însă cîştig năpustirii asupra oamenilor şi armelor, (a) Alţii au pus capăt acestei nedumeriri în mînuirea oştirii, după cum urmează : „Dacă duşmanul se năpusteşte asupra ta, aşteap- tă-l cu tărie ; dacă el te aşteaptă cu tărie, repede-te în el".

La trecerea împăratului Carol Quintul în Provenţa i-a fost dat de ales regelui Francisc, fie să-l întîrnpine în I (alia, fie să-l aştepte pe pămînturile sale ; şi cu toate că el îşi dădu seama cît de priincios este să-ţi păstrezi casa neatinsă şi cruţată de tulburările războiului,

1 Referirile la Pirus — regele Epirului care, după victoria de la Asculum asupra romanilor, a spus „încă o victorie ca aceasta şi sînt pierdut" — sînt scoase din Plutarh, *Pirus,* VIII.

ca din tot prisosul să ţi se poată oricînd da bani şi ajutoare la nevoie, că împrejurarea războaielor duce totdeauna la pagubă şi nu e bine să sufere avuţiile noastre, şi cei din ţară nu rabdă atît de împăcat aceste prăpăduri de la ai lor, cît din partea duşmanului, în aşa fel că foarte uşor se pot stîrni răzmeriţe şi răscoale printre noi ; căci îngăduinţa furtului şi a jafului, care nu poate fi dată în ţara ta, este un mare sprijin la necazurile războiului ; iar ostaşul cînd n-are altă speranţă de cîştig decît plata, greu îl ţii în slujbă fiind la doi paşi de soţie şi de cămin ; şi cel care întinde faţa de masă se alege totdeauna cu cheltuiala ; că e mai multă voie bună a te repezi decît a te apăra ; şi cutremurarea pierderii unei bătălii, simţită înăuntrul nostru, este atît de aprigă încît cu greu să nu doboare trupul, fiind ştiut că nu-i nimic mai molipsitor decît patima fricii, nici care se ia mai lesne şi se răspîndeşte mai repede ; şi că în oraşele care au auzit de vîlva acestei furtuni la porţile lor şi vor fi primit căpitanii şi oştenii încă tremurînd şi cu sufletul la gură, primejdie este ca viitoarea să mi işte vreo nesocotită hotărîre ; totuşi, ştiind toate acestea, el alese să-şi întoarcă oştile care erau dincolo de munţi şi să vadă duşmanul venind la el ; căci îşi putea închipui, dimpotrivă, fiind la el şi între prietenii săi, că nu-i vor lipsi nici una din înlesnirile care-i stau în ajutor : rîurile, trecătorile în folosirea sa, prin care va putea aduce şi hrană şi bani fără primejdie şi fără nevoie de pază ; că avea pe supuşi cu atît mai aprinşi la luptă, cu cît primejdia e mai aproape ; că avînd atîtea oraşe şi stavile drept pavăză, el va face legea bătăliei după vrerea sa şi spre cîştigul său ; şi dacă va vroi să întîrzie, ferit şi pe îndelete, va putea privi duşmanul împotmolindu-se şi avînd a se descurca singur în greutăţile ce-i stau împotrivă pe un pămînt străin, fără să aibă nici în faţă, nici în spatele său, nici alături nimic care să nu-l duşmănească, nici o mijlocire ca să-i împrospăteze şi să-i mărească oştirea ; iar dacă bolile s-ar ivi, nici unde să-şi ducă bolnavii, nici banii, nici hrană decît din vîrful lancei, nici un răgaz de hodină şi timp de suflare, nici o cunoştinţă a locului şi a ţării, care să-l poată apăra de capcane şi pînde şi, dacă ar ajunge să piardă vreo bătălie, n-ar avea vreo putinţă ca să scape ce a rămas. Scipio găsi cu mult mai bine să calce pămînturile duşmanului în Africa, decît să apere pe ale sale luptînd cu el în Italia, unde se afla, cum bine făcut-a ; iar, dimpotrivă, Hanibal, în acelaşi război, ajunse la prăpăd fiindcă părăsi cucerirea unei ţări străine, ca să meargă să apere pe a sa. Soarta fu potrivnică atenienilor, care lăsară duşmanii pe pămîntul lor, ca să treacă în Sicii ia, dar Agatocle, regele Siracuzei, cînd trecu în Africa, lăsînd război acasă, soarta fu cu el. Aşadar, bine facem cînd spunem că împrejurările

aleg urma după soartă în cea mai miare parte ; mai cu seamă la război, ea nu vrea să se dea şi să se înduplece după judecata şi privegherea noastră, cum spun aceste stihuri :
Et male consvltis pretivm est; prudentia fallax Nec fortuna probat causas, sequiturque merentes, Sed vaga per cunctos nullo discrimine fertur. Scilicet est aliud, quod nos cogatque regatque Majus, et în proprias ducat nnortalia leges [1].
Dar dacă le căutăm de aproape, pare că sfaturile şi chib- zuielile noastre atîrnă tot atît de ea şi soarta mînă tulburarea şi şovăielnicia cugetărilor noastre.

(c) Noi judecăm încumetat şi nesocotit, spune Timeu în Platon, deoarece, ca şi noi, sfaturile noastre în mare parte ţin de întîmplare.

CAPITOLUL XLVIII

DESPRE CAII DE BĂTĂLIE

Iată-mă şi grămătician, eu, care nu învăţat-am limbă decît din deprindere şi care încă nu ştiu ce este adjectivul, conjunctivul şi ablativul. îmi pare a fi auzit spunînd că romanii aveau cai numiţi *funales* sau *dextrarios,* minaţi pe dreapta şi de schimb, ca să-i aibă proaspeţi la nevoie ; de aci vine numirea *destriers* a cailor de care ne slujim. Şi la noi, de obicei, se spune *adestrer,* înţelegînd a însoţi. Ei mai chemau *desultorios equos* caii învăţaţi să alerge întins doi cîte doi, fără frîu, nici şa, pe care cavalerii romani, cu arme cu tot, se aruncau din fugă de pe unul pe altul, (c) Numizii ostaşi duceau de mînă un al doilea cal ca să-l schimbe în toiul luptei : *quibus, desul- torum în modum, binos trahentibus equos, inter acerri- mam saepe pugnam în recentem equum, ex fesso, armatis transsultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus* [2].

Găsim mulţi cai învăţaţi să vie în ajutorul stăpînului lor, să sară pe cel care se repede cu spada trasă, să zvîrle şi să muşte pe cei care-l lovesc sau îl încleştează ; dar de cele mai multe ori se întîmplă că fac mai mult rău prietenilor decît duşmanilor ; unde mai pui că nu-i poţi ţine cum vrei cînd şi-au dat drumul şi rămîii platnicul isprăvilor lor. Rău tare fost-a pentru Artibiu, căpetenia armatei

1 Adesea măsuri nechibzuite duc la izbîndă şi cuminţenia în- şală ; soarta nu surîde totdeauna celor care au merite, ea păşeşte la întîmplare de colo pînă colo. Este o putere superioară care ne stăpîneşte şi care ţine sub legea sa toate lucrurile supuse pieirii (Manilius, IV, 95).

2 Ca şi călăreţii noştri, care sar de pe un cal pe altul, ei aveau obiceiul să ducă în război doi cai şi, adesea, în toiul luptei, se aruncau înarmaţi de pe un cal ostenit pe un cal proaspăt ; atît le era de mare dibăcia şi atît de blînzi le erau caii (Ti- tus Livius, XXIII, 29).

perşilor, în lupta în doi cu Onesil, rege al Salaminei, care călărea un cal astfel învăţat şi care-i pricinui moartea.
Scutierul lui Onesil îi înfipse paloşul între umeri, cînd calul se ridică în două picioare cu stăpînul său.

Italienii spun că la bătălia de la Fornovo, oalul regelui Charles l-a apărat de duşman, zvîrlind şi muşclnd ; de nu, ar fi fost pierdut. Dacă este adevărat, trebuie mulţumit norocului.

Mamelucii se laudă că au cei mai buni cai de oaste din lume : şi de la fire, şi prin deprindere, ei cunosc duşmanul şi se aruncă pe el cu dinţii şi picioarele, după cum le cer stăpînii şi tot atît le ridică lăncile şi săgeţile căzute, întinzindu-le la poruncă.

(a) Se spune despre Cezar şi despre marele Pompei că, printre alte daruri desăvîrşite, erau şi foarte buni călăreţi, iar Cezar, în tinereţe, ducea cum vroia el un cal, pe spinarea căruia sta întins, cu miinile la spate. Deoarece firea vrut-a să facă din Cezar şi din Alexandru două minuni ale artei ostăşeşti, veţi spune că s-a şi străduit să-i înzestreze fără seamăn ; căci fiecare ştie de Bucefal, calul lui Alexandru ; avea capul ca un taur şi nu suferea să fie încălecat decît de stăpînul său ; el singur îl putea potoli, iar după moarte i-a adus cinstire şi s-a clădit un oraş spre pomenire. Cezar avea alt cal, cu picioarele din faţă ca ale omului, cu copita tăiată în chip de degete şi nu putea fi stăpînit sau încălecat decît de el, iar după moartea calului îi închină chipul cioplit al zeiţei Venus.

Eu nu descalec bucuros cînd sînt călare, căci este starea în care mă simt mai bine fie sănătos, fie bolnav : (c) Platon recomandă călăria pentru sănătate ; (a) iar Pliniu spune că prieşte mult rînzei şi încheieturilor. Să mergem mai departe dacă vorbim de aceste.

Se citeşte în Xenofan că Cirus făcuse lege ca să oprească a călători pe jos pe oricine ar avea un cal. Trogus şi Iustin spun că părţii obişnuiau să fie călări nu numai la război, dar la toate trebile obşteşti sau care îi priveau pe ei : tocmeli, întîlniri, schimburi şi preumblări, iar cea mai însemnată osebire între volnici şi robi era că unii mergeau călări şi alţii pe jos.

Se află în analele romanilor mai multe pilde (şi Sueto- nius mai cu seamă o spune vorbind de Cezar), în care căpitanii porunceau călărimii să descalece în toiul luptei, ca să curme pofta de fugă a ostaşilor, (c) şi sperau să aibă mai mult spor luptînd astfel, *quo, haud dubie, superat Romanus* [1], zice Titus Livius.

1 În care, fără îndoială, romanii excelau *(Idem*, IX, 22).

Iar cea dintîi grijă pentru a stăvili orice răscoală la popoarele nou cucerite era să le ia armele şi caii ; totuşi, vedem adesea la Cezar : *arma proferri, jumenta produci, obsides dări jubet*[1]. Marele Stăpîn nu îngăduie . astăzi vreunui creştin sau evreu să aibă cai în împărăţia sa.

(a) Strămbunii noştri, mai ales în timpul războiului cu englezii, la toate luptele însemnate şi în ziua sorocită erau de cele mai dese ori descălecaţi, ca să nu se încreadă decît în puterea vitejiei şi a trupului lor, la o treabă atît de scumpă ca cinstea şi viaţa, (c) Oricît ar spune Chrys'antes în Xenofan, (a) dacă legi vrednicia şi soarta' de cal, rana şi moartea sa o trag pe a ta ; spaima sau toanele lui te fac îndrăzneţ sau sfios ; cinstea dumitale va plăti după cum el este de tare în gură sau simte pintenul. De aceea eu nu găsesc că trebuie să pară ciudat acel fel de a lupta şi nici că ar fi fost mai grozav şi înverşunat decît călare :

(b) Caedebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique ; neque his fuga nota, neque illis [2].

(c) Bătăliile lor erau mult mai aprig purtate ; nu sînt astăzi decît împrăştieri : *primus clamor atque impetus rem decernit*(a) Şi un lucru care este atît de strîns legat de noroc trebuie pe cît se poate ţinut în puterea noastră ; precum aş sfătui şi alegerea armelor cele mai scurte şi pe care sîntem mai stăpîni. E mult mai sănătos să ne bizuim pe sabia din mină, decît pe glonţul scăpat din pistolul care are prea multe părţi : pulberea, cremenea, cocoşul, căci dacă una dă greş, va da greş soarta ta.

(b) Lovitura purtată de vînt slab întemeiată poate fi,

Et, quod ferrc velint, permittere vulnera ventis: Ensis habet vires; et gens quaecumque virorum est, Bella gerit gladiis [3].

(a) Cit despre această armă voi vorbi mai pe larg cînd voi arăta armele vechi faţă de ale noastre ; căci în afară de uluirea auzului, lucru cu care s-a învăţat lumea, eu cred că este o armă fără multă izbîndă şi sper că într-o zi vom părăsi întrebuinţarea ei.

1 Porunceşte să se depună armele, să se predea caii, să se aducă ostaticii (Cezar, *Războiul galic,* Vil, 11).

2 Se retrăgeau fiecare şi deodată se aruncau şi unii şi alţii în luptă, învingători ca şi învinşi, şi nu ştiau să fugă nici unîi nici alţii (Vergiliu, *Eneida,* X, 756).

3 Cînd lăsăm în seama vîntului să ducă lovitura la ţintă. Tăria soldatului este în spadă ; şi toate popoarele războinice cu «pudă luptă (Lucan, VIII, 384).

Cea de care italienii se slujeau, de zvîrlit şi aprin^ dcre, mai mu't înspăimîntă. Ei numeau *phalarica* un fel de suliţă lungă şi subţire, care avea la un capăt un fier lung, ce putea străpunge pe om cu platoşă cu tot şi se arunca fie cu mîna în cîmp deschis, fie cu unelte la cetăţi ; iar minerul, învelit în cîlţi încleiaţi şi unşi, se aprindea cînd era aruncată suliţa, înfigîndu-se în scut sau în trup, şi împiedica folosirea armelor şi a mădularelor la lupta corp la corp. Mi se pare însă că atunci cînd se ajungea la cuprinderea locului, stînjenea tot atît pe cel care o zvîrlise, căci bucăţile arzînde împrăştiate pe cîmp încurcau deopotrivă pe toţi la încăierare

‚magnum stridens contorta phalarica venit, Fulminis acta modo [1].

1 Cu un zgomot ascuțit, phalarica, slobozită cu tărie, căzu ca un trăsnet (Vergiliu, *Eneida,* IX, 705).

Mai aveau şi alte unelte de care se slujeau şi care nouă ne par uimitoare, fiindcă nu avem deprinderea lor, iar la ei ţineau loc de pulbere şi tun pe care le întrebuinţăm noi azi. Zvirlitura săgeţilor grele era atît de cruntă, încît se împreunau adesea cîte două scuturi şi oamenii înarmaţi parcă erau cusuţi unul de altul. Loviturile lor de praştie nu dădeau greş şi tot atît de departe ajungeau : *saxis globosis... funda, mare apertum incessentes... coronas modici circuli, magno ex intervallo loci, assueti trajicere, non capita modo hostium vulnerabant, sed quem locum desti- nassent -.* Sculele de dărîmare erau t ot atît de zgomotoase ca ale noastre şi aveau tot atîta spor : *ad ictus moe- nium cum terribili sonitu editos, pavor et trepidatio ce- pit*[1]. Galii din Asia, veri cu noi, urau aceste arme trădătoare şi zburătoare, învăţaţi fiind să lupte pieptiş cu mai multă vitejie. *Non tam parentibus plagis moventur... ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pug- nare putant; idem, quum aculeus sacittae, aut glandii abditae introrsus tenui vulnere în speciem urit... tum, în rabiem et pudorem tam parvae perimentis pestis verşi.prostemunt corpora humi*[2], zugrăvire tare semănînd cu un fel de împroşcătură a flintaşilor.

Cei zece mii de greci, în lupta şi vestita lor retragere, au întîlnit o naţie care i-a făcut să pătimească nespus de rău cu unele arcuri mari şi săgeţi atît de lungi, încît puteau fi luate cu mina şi arunoate oa o dardă, care trecea prin scut şi prin omul cu zale. O unealtă născocită de Dionisie la Siracuza, zvîrlea greutăţi şi pietre spăimîn- tător de mari, atît de departe şi de repede"; încît semănau mult cu născocirile noastre de azi.

(a) Nu trebuie însă uitată nici înfăţişarea hazlie pe catîr a maistrului Pierre Paul, mare doftor, învăţat în cele teologiceşti, care spune Monstrelet că avea obiceiul să se preumble prin oraşul Paris şi aiurea aşeziat într-un şold, ca femeile. În altă parte spune că gasconii aveau cai grozavi, învăţaţi să se sucească în timpul alergării, ceea ce uimea pe francezi, picarzi, flamanzi şi brabansoni, ^fiindcă nu erau deprinşi să vadă aceasta" — sînt cuvintele lui. Nu ştiu ce fel de mers putea fi, dacă nu cel al paselor noastre. Cezar ne

1 Dat fiind zgomotul care se auzea cînd zidul se cutremura sub lovituri, groaza şi deznădejdea puneau stăpînire pe cei din cetate (Titus Livius, XXXVIII, 5).

2 Lungimea plăgii nu-i sperie şi se mîndresc atunci cînd rana ■•sic mai curînd lungă decît adîncă ; dar dacă virful unei săgeţi MIM plumbul trimis de o praştie se înfige în carne şi aproape nu însă urme în piele, atunci, la gîndul că pot muri dintr-o pricină atît ili> neînsemnată, ei se tăvălesc pe jos de mînie şi de ruşine *(Idem,* XXXVIII, 21).

spune de cei din Suedia : „la luptele călări, se aruncă jos ca să lupte pedeştri, caii fiind învăţaţi să nu mişte din loc, ca ei să se poată din nou zvîrli, dacă e nevoie ; şi, după datina lor, nimic nu-i mai urît şi mai ruşinos decît să ai şei şi dîrlogi şi dispreţuiesc pe cei care le folosesc. Astfel, puţini la număr, ei se încumetă a we repezi între mult mai mulţi".

(b) M-a uimit mult văzînd altă dată un cal deprins a fl dus oricum de mînă, cu o vărguţă, frîul slobod, lucru obişnuit masilienilor, care foloseau caii fără şei şi frîie.

Et gens, quae nudo residens Massylia dorso, Ora levi fledit, fraenorum nescia, virga[1]*. (c) Et Numidae infraeni cinqunt* [2]*. Equi sine froenis ; deformis ipse cursus, rigida cervice, et extento capite currentium* [3]*.*

(a) Regele Alfons, cel care a înfiinţat Ordinul Cavalerilor *de la Bande* sau *de l'Escharpe,* între altele le-a însemnat să nu încalece catîrce şi catîri fără a fi pedepsiţi să plătească cîte un ban, precum aflat-am acum din scrisorile lui Guevara, despre care cei care le-au poreclit aurite [4] aveau cu totul altă părere decît mine.

(c) *Il Cortegiano* spune că, înainte vreme, un gentilom era luat în nume de rău cînd călărea pe catîri. Abisi- nii, dimpotrivă, cu cît sînt mai aproape şi la loc de frunte pe lîngă Prêtre-Jean, cum numesc ei pe căpetenia lor, aleg. catîri pe măsura rangului lor. Xenofan spune că asirienii îşi ţineau caii priponiţi în ocol, atît de răi erau şi nărăvaşi că le trebuia multă vreme pînă-i înhămau şi-i puteau scoate. Din pricina aceasta, ca să nu întîrzie şi să nu fie stînjeniţi în luptă dacă erau luaţi pe neaşteptate, nu lăsau niciodată tabăra lor fără şanţuri şi întărituri.

Al său Cirus se purta cu caii ca şi cum i-ar fi fost tovarăşi şi nu le dădea hrana decît dacă şi-o cîştigaseră cu sudoarea frunţii, puşi la treabă.

1 Marsilienii încalecă pe deşelate, ei nu ştiu ce este frîul şi îşi mînă caii cu o vărguţă (Lucán, IV, 682).

2 Iar numizii merg pe cai fără frîu (Vergiliu, *Eneida,* IV, 41).

3 Caii lor fără friu sînt urîcioşi la vedere, cu gîturile ţepene şi capetele plecate înainte (Titus Livius, XXXV, 11).

4 *Epistolele aurite* ale scriitorului spaniol Guevara erau la mare preţ în secolul al XVI-lea (n. t.).

(b) Sciţii, răzbiţi de nevoie, la război, trăgeau sînge din caii lor, ca să-şi stîmpere setea şi foamea.
Venit et epoto Sarmata pastus >equo [1].

Cei din Creta, împresuraţi de Metellus, fiind lipsiţi cu desăvîrşire de orice băutură, se mulţumiră cu udul cailor.

(c) Ca să se adevereasc㠠cît oştile turceşti sînt înzestrate şi ţinute cu mai multă chibzuinţă decît ale noastre, se spune că ostaşii nu beau decît apă, mănîncă numai orez şi carne sărată făcută pulbere, purtată de fiecare cu cele de trebuinţă pentru o lună şi mai ştiu să se mulţumească cu sîngele cailor, pe care-l sărează cum fac tătarii şi moscoviţii.

(b) Cînd spaniolii au sosit la acele noi popoare din India [2], ele au crezut că oamenii, ca şi caii acestora sînt fiinţe cu totul deosebite de firea lor, ca zeii. După ce au fost înfrînţi, cînd veniră să ceară pace şi iertare, aduseră aur şi bucate ; unii însă nu făcură daruri numai oamenilor, ci şi cailor, agrăindu-i cu aceleaşi vorbe şi socotind nechezatul lor drept răspuns de împăciuire şi înţelegere. în Indiile de dincoace, în vechime, cea mai presus şi regească cinste era să călăreşti pe un elefant, apoi să fii tras de patru cai, pe urmă să încaleci pe cămilă, iar mai prejos să fii purtat sau tras de un singur cal.

(c) Cineva, în vremea noastră, scrie să fi văzut sub acele ceruri ţări unde se încălecau boii înşeuaţi, avînd dîrlogi şi scări şi mergeau foarte bine.

Quintus Fabius Maximus Rutilianus, în luptă cu sam- niţii, văzînd cum călărimea sa, după trei sau patru năpus- tiri, nu izbutise să dea peste cap rîndurile duşmane, se gîndi să sloboadă frîiele cailor şi să le dea pinteni de zor, deschizînd calea printre oamenii căzuţi şi arme, pentru a face drum pentru pedestraşi, care cîştigară o foarte cruntă biruinţă.

Tot astfel porunci Quintus Fulvius Flaccus, luptînd împotriva celtiberienilor : *Id cum majore vi equorum facie- tis, şi effroenatos în hostes equos immittitis; quod saepe romanos equites cum laude fecisse sua, memoriae est... Detractisque jroenis, bis ultro citroque*

1 Iată-l şi pe sarmat care se hrăneşte cu sîngele cailor săi (Marţial, *Liber de spectaculis,* epigr. III).

2 a Referirea la India vizează, de fapt, America, de curind descoperită. În continuare, Snsă, în acelaşi paragraf va fi vorba de adevăratele Indii din Asia.

cum magna strage hostium infractis omnibus hastis, transcurrerunt [3].

(b) Datorinţa ducelui de Moscovia în' vechime faţă de tătari era ca să întîmpine soliile lor pe jos, cînd le trimiteau, purtînd un ciubăr cu lapte de" iapă (cea mai aleasă băutură la ei); dacă vreo picătură cădea pe părul calului cît beau, ei erau nevoiţi să o lîngă. Oastea împăratului Baiazid fu prinsă în Rusia de un groaznic viscol, încît multora le dete în gînd, pentru a se adăposti, să-şi spintece caii şi să se vîre în ei, împărtăşindu-se astfel de căldura vietăţii.

(c) Baiazid, după crunta bătălie în care Tamburlan l-a învins, ar fi putut fugi foarte uşor, pe iapa lui arăbească, dacă nu ar fi trebuit să o lase să se adape la trecerea unui pîriu, ceea ce o moleşi şi o răci, încît fu cu uşurinţă prins pe urmă de cei care-l fugăreau. Zice-se că dacă laşi să dea udul, se moleşesc, dar să bea, aş gîndi că i-ar împrospăta şi i-ar întări.

Cresus, pe cînd trecea de-a lungul oraşului Sardes, dădu de păşuni unde erau mulţime de şerpi, pe care caii oastei sale îi mîncau cu poftă mare, ceea ce a fost minune aducătoare a multor rele, spune Herodot.

(b) Noi numim un cal bun după păr şi urechi, pe alţii nu-i scoatem la vedere. Lacedemonienii, după ce au înfrînt pe atenieni în Sicilia, întorcîndu-se cu alai în oraşul Siracuza, între alte sfruntări, puseră să tundă caii învinşilor şi astfel îi minară în alai. Alexandru a luptat cu o naţie, dahaşii ; ei încălecau cîte doi pe un cal, cu arme cu tot, iar la încăierare unul cobora ; şi se luptau cînd călare, cînd pedestru.

(c) Nu cred că ne întrece vreo naţie în pricepere şi îndemînare la călărit ; pe graiul nostru, „bun călăreţ" înseamnă a fi mai mult inimos decît dibaci. Cel mai iscusit, mai zdravăn şi destoinic întru a stăpîni un cal, dintre toţi cei pe care-i cunosc, este domnia sa de Carnavalet, care era în slujba regelui nostru Henric al II-lea. Am văzut un om dînd drumul calului, fiind în picioare pe şa, apoi aruncînd şaua la pămînt, apoi ridicînd şaua, pe urmă pu- nînd-o iarăşi, aşezîndu-se din nou în şa, toate acestea din goana calului ; trecea peste o cuşmă, trăgea pe la spate la ţintă cu arcul, lua orice

3 Izbirea devine mai puternică dacă scoateţi friul la cai înainte de a-i arunca împotriva duşmanului ; această manevră a reuşit adesea călărimii romane şi i-a făcut cinste... Scoteau friul la cai, spărgeau rândurile duşmane şi *se* inturnau pe aceeaşi cale, rupînd toate suliţele şi căsăpind în dreapta şi în stînga (Titus Livius, XL, 40).

vroia de pe jos şi alte bune lovituri, aruncîndu-se cu un picior la pămînt şi celălalt în scară şi multe asemenea năzdrăvănii, cu care îşi cîştiga traiul.

(b) În vremea mea au fost văzuţi la Constantinopol doi oameni pe un cal, pe oare se aruncau în şa, din fugă întinsă rînd pe rînd, cînd unul, cînd altul, ţinînd dîrlogii în dinţi, iar altul între doi cai, cu un picior pe o şa şi celălalt pe cealaltă, ducea pe un alt om în braţe în goana cailor ; al doilea, în picioare pe cel dintîi, trăgea cu arcul fără greş ; alţii, cu picioarele agăţate, lăsau capul pe şa intre vîrfurile iataganelor prinse de hamuri. în copilăria mea, prinţul de Sulmona, la Neapole, mîna un cal sălbatic, în chip şi fel, ţinînd sub genunchi şi între degetele de la picioare „reali", ca şi cum ar fi fost ţintuiţi, ca să arate străşnicia prinsorii sale.

CAPITOLUL XLIX

DESPRE VECHILE CUTUME

(a) Uşor aş ierta poporului nostru să nu aibă alt tipar şi lege a desăvîrşirii decît datinile şi obiceiurile sale ; căci este un păcat îndeobşte, nu numai al celor de rînd, dar aproape al tuturor oamenilor, să nu aţintească şi să nu vadă decît starea în care s-au născut. Mă mulţumesc dacă va găsi pe Fabricius sau pe Laelius că au port şi purtare barbare, văzîndu-i, fiindcă ei nu sînt îmbrăcaţi, nici turnaţi pe tiparul nostru. Dar mă plîng de scrinteala anume, a se lăsa înşelat şi orbit de însemnătatea apucăturii clipei de faţă şi a fi în stare să schimbe părerea şi chibzuinţă în fiecare lună, după cum bate vîntul şi în atîtea feluri să judece despre el însuşi. Cînd purta brîu pînă la sîn, ţinînd că e negreşit bine să fie aşa, cîţiva ani după, iată-l coborît pînă la şale şi-şi bate joc de celălalt obicei, îl găseşte tînt şi nesuferit. Felul de acum a se veşmînta face ca, în grabă, să ponegrească pe cel vechi cu atît de nemărginită bizuială şi învoire încît ai spune că are un fel de sminteală care-i întoarce mintea pe dos. Schimbarea noastră este atlt de iute şi zorită în acestea, încît născocirile tuturor croitorilor de pe lume nu ar şti să scornească destule noutăţi. Neapărat că de cele mai deseori, tiparele dispreţuite se întorc, cu mare cătare, ca să cadă iară pe urmă, tot atît de iute, în şi mai mare dispreţ ; şi o aceeaşi părere, care dăinuie vreme de cincisprezece sau douăzeci de ani, se întîmplă să aibă două sau trei feţe, nu numai felurite, dar cu totul împotrivă, dovedind o nestatornicie şi o uşurătate de necrezut.

(c) Nu e om între noi oricît de isteţ, care să nu se lase zăpăcit de această nepotrivire şi, pe nesimţite, are vederea uluită şi înăuntru şi în afară.

(a) Vreau să înşir aici unele datini din bătrîni, pe care mi le amintesc, unele semănînd cu ale noastre, altele osebite, ca arătînd această neîncetată schimbare în cele omeneşti noi să căpătăm o judecată mai limpede şi mai sta- tornieă.

Aşa cum spuneam noi „să luptăm cu spada şi cu mantia" se spunea şi la romani, căci, zice Cezar : *sinistras sa- <jis invoivunt, gladiosque distringunt*[1]. Şi el de pe atunci vede la naţia noastră un păcat care ne-a rămas, că oprim trecătorii pe care-i întîlnim în drum şi-i silim să ne spuie cine sînt, luînd în nume de rău şi prilej de gîlceavă dacă ci nu vor să ne răspundă.

La băi, pe care cei vechi le făceau în fiecare zi înainte de mese şi baia pentru ei era ca spălatul pe mîini pentru noi, mai întîi nu se spălau decît pe braţe şi picioare, dar pe urmă, după un obicei care a dăinuit mai multe veacuri şi în cea mai mare parte a naţiilor de pe lume, ei se spălau goi cu apă încropită şi miresmată, aşa fel încît era dovadă de sălbăticie mare a te spăla cu apă curată. Cei mai gingaşi şi îngrijiţi îşi ungeau întreg trupul de trei sau patru ori pe zi cu miresme, adesea-şi smulgeau peste tot părul, aşa cum femeile franceze, de cîteva vreme, obişnuiesc să-l smulgă de pe frunte,

Quod pectus, quod crura tibi, quod brachia vellis cu toate că în acest scop foloseau unsorile :

Psilothro nitet, aut acida latet oblita creta[2].

Le plăcea să se culce pe moale ; şi socoteau o dovadă de lărie să se culce pe o singură saltea. Mîncau întinşi pe paturi, cam în felul turcilor în vremea noastră,

înde tor o pater Aeneas sic or sus ab alto [3].

Şi se spune despre Cato cel Tînăr că, după bătălia de la Farsalia, amărît de proasta stare a trebilor obşteşti, nu mai minca decît şezind, îndemnat a trăi într-un fel mai aspru. Ei sărutau mîna celor mari, ca semn de cinstire şi măgulire ; iar între prieteni, se îmbrăţişau, cînd se întîl- neau, cum fac veneţienii :

Gratatusque darem cum dulcibus oscula verbis[4].

(c) Ei îşi atingeau genunchii, ca să agrăiască şi să întîmpine o mărire. Pasieles, filosoful, fratele lui Crates, în loc să ducă mîna la

1 îşi înfăşoară mina stingă în mantie şi trag spada (Cezar, *liăzboiul civil,* I, 75).

2 Ea îşi freacă pielea cu viţă albă sau cu cretă muiată În oţet *Idem.,* VI, 93).

3 Şi atunci, de pe patul pe care era culcat, Eneas vorbi astfel (Vergiiiu, *Eneida,* II, 2).

genunchi, o ducea la părţile de ascuns. Cel întîmpinat în felul acesta îl repezi aspru : „Cum — răspunse el — acea parte nu este tot atît a dumitale ca şi genunchii ?"

(a) Ca şi noi, ei mîneau poamele la sfîrşitul mesei, îşi ştergeau curul (trebuie lăsat pe seama femeilor a se sfii de cuvinte) cu un burete ; iată de ce *spongia* este ouvînt necuviincios pe latineşte ; iar acest burete era prins de vîrful unui băţ, precum arată povestea celui care, dus pentru a fi dat pradă fiarelor în faţa poporului, a cerut răgaz să meargă la umblătoare ; neavînd alt chip a se ucide, şi-a vîrît băţul şi buretele în gîtlej şi s-a înăbuşit. Bărbaţii se mai ştergeau jos cu lînă muiată în miresme :

At tibi nil faciam; sed Iota mentula lana [1].

La răspîntii, la Roma, se aflau vase şi căzi mici la înde- mîna trecătorilor :

Pusi sdqpe lacum propter, se, ac dolia curta, Sommo devincti, credunt extollere vestem

Luau gustări între mese, iar vara aveau vînzători de zăpadă, ca să răcească vinul; şi iarna foloseau zăpada, găsind că vinul nu era destul de rece. Cei mari aveau paharnicii lor şi slujbaşi care tăiau cărnurile şi măscărici pentru veselire. Iarna li se aduceau bucatele în cuptoare care se puneau pe masă şi aveau bucătării purtătoare, cum am şi văzut, cu toate cele trebuincioase de dus cu ele.

Has vobis epulas habete, lauti: Nos ojfendimur ambulante coena

Vara, adesea în sălile lor de jos puneau să curgă apă rece şi limpede prin jgheaburi, unde se găseau mulţi peşti vii, pe care cei de faţă îi alegeau şi-i luau cu mîna ca să-i gătească pe gustul lor ; căci peştele avut-a totdeauna parte, cum o mai are şi astăzi, că măririle se laudă a-l şti pregăti ; gustul său este, desigur, mult mai ales decît al cărnii, cel puţin pentru mine. Dar în tot felul de măreţie, dezmăţ şi născociri ale răsfăţului, moliciunii şi gătelii, facem şi noi ceea ce putem ca să-i ajungem, căci dorinţa noastră pentru desfătare este ca şi a lor, dar putinţa noastră este mai prejos ; puterile noastre nu sînt în stare să li se pioitri- vească, nici de partea păcatului, nici de partea virtuţii, căci şi unele şi altele sînt ivite dintr-o tărie a duhului

4 Şi, felicitîndu-te, te voi săruta şi îţi voi adresa dulci cuvinte (Ovidiu, *De ponto,* IV, 9, 13).

1 J Cit despre tine, niu-ţi voi face nimic. Dar, după ce iţi voi şterge penisul cu lînă... (Marţial, XI, 58, 11).

nespus mai mare la ei decît la noi ; şi sufletele, cu cît sînt mai slabe, cu atîta pot mai puţin face din plin bine sau rău.

Locul de frunte, la ei era la mijlocul mesei. în vorbă sau în scris, a fi numit mai întîi sau mai mare pe urmă nu căpăta vreun înţeles de precădere, cum bine se vădeşte din scrierile lor ; vor spune *Oppius şi Cezar* tot atît de lesne ca şi *Cezar şi Oppius* şi vor spune *eu* şi *tu,* fără alegere, cum ar spune *tu* şi *eu.* Iată pentru ce odinioară în *Viaţa lui Flamininus* din Plutarhul franţuzesc am dat de un loc unde mi se pare că scriitorul, vorbind despre cît erau de zoriţi aetolienii şi romanii să capete fala bătăliei cîştigate împreună, e luat oarecum în nume de rău că în cîntecele greceşti aetolienii erau numiţi înaintea romanilor, iară eu mă întreb dacă nu este numai nedumerire în rostul cuvintelor franţuzeşti.

La băile de aburi, cucoanele îngăduiau să fie de faţă bărbaţii, ba chiar aveau slujitori ca să le tragă şi să le ungă.

Inguina succinctus nigra tibi servus aluta Stat, quoties calidis nuda joveris aquis

Se presărau cu o pulbere care usca sudoarea.

Vechii gali, spune Sidonius Apollinaris, purtau părul lung în faţă şi capul tuns la spate, fel care din nou este în obiceiul muieresc şi moleşit al veacului acestuia.

Romanii plăteau la urcarea pe corabie partea datorită vîslaşilor pentru trecere, ceea ce noi facem cînd ajungem în port,

dum aes exigitur, dum mula ligatur, Tota abit hora [1].

Femeile dormeau în pat de partea peretului : iată de ce era numit Cezar, *spondam regis Nicomedis*[2].

(b) Ei beau pe îndelete. Botezau vinul,

quis puer ocius Restinguet ardentis falerni
Pocula praetereunte lympha ? [3].

Iar purtările neobrăzate ale slujitorilor noştri dăinuiau şi pe atunci,

O Jane ! a tergo quern nulla ciconia pinsit,
Nec manus auriculas imitata est mobilis albas,
Nec linguae, quantum sitiat caniş Appula, tantum[4].

1 Păstraţi aceste bucate pentru voi, bogătaşi voluptuoşi ; pe noi nu ne incintă bucătăria pe roate (Marţial, VII, 4714).

2 Speteaza regelui Nicomede (cf. Suetonius, *Cezar,* XLIX).

3 Iute, copile, stinge tăria acestui vin de Falerna cu apa izvorului care curge în preajma noastră (Horaţiu, *Ode,* II, 11, 18).

4 O, Ianus ! Cel căruia nu i se fac coarne pe la spate, nici nu i se închipuie urechi de măgar şi nici nu i se scoate o limbă lungă ca cea a unui cîine

Femeile argiene şi romane purtau doliu alb, cum purtăm noi negru ; aşa era şi la noi şi, dac-ar fi după mine, aşa ar fi trebuit să rămină.

(a) Dar s-au scris cărţi întregi despre aceasta.

CAPITOLUL L DESPRE DEMOCRIT ŞI HERAOLIT [1]

(a) Judecata este unealtă bună la toate cele şi se vîră în toate. De aceea aici, în *Eseuri,* o folosesc la orice fel de prilej. Dacă nu pricep ce-mi cade sub ochi, de-a binele» iau în cătare, cercînd vadul foarte de departe ; apoi găsindu-l prea adînc pentru mine, rămîn la mal; iar această încredinţare că nu pot trece mai departe este o trăsătură a înrîuririi sale, din cele cu care ea se laudă mai mult.

Cîteodată, într-o pricină neînsemnată şi de nimica, încerc să văd dacă ea va găsi cum să-i dea trup şi cu ce s-o sprijine şi s-o întărească. Altă dată o preumblu într-o arătare nobilă şi mult dezbătută, încît ea n-are nimic de găsit de la sine, drumul pînă la aceasta fiind atît de umblat încît nu poate merge decît pe urma altuia. Acolo se întrece în alegerea caire-i place, a căii oe-i va părea mai bună, şi din mii de cărări ea spune că una sau alta a fost. cea mai bine aleasă. Eu iau la noroc cea dintîi pricină, toate fiindu-mi deopotrivă de bune şi nu plănuiesc vreodată să le iau pe de-a întregul în cercetare, (c) Căci în nimic nu văd întregul, nici cei care ne încredinţează că ni-l arată nu-l văd. Din sute de părţi şi feţe pe care le are fiecare lucru, iau cîte una, cînd o adulmec şi o mîngîi numai, cînd o pipăi, cîteodată o zgîndăr pînă la os. O răscolesc, nu pe deasupra, dar cît de adînc pot şi îmi place de cele mai multe ori să o prind într-o lumină neobişnuită. M-aş încumeta să iau mai temeinic în cătare vreo supunere dacă m-aş cunoaşte mai puţin şi m-aş amăgi asupra neputinţei mele. Semănînd ici un cuvînt, dincolo altul, mostre scoabe din întregul lor, luate fără gînd anume, fără plănuire, nu sînt ţinut să le socotesc drept bune, nici să mă ţin eu însumi de ele fără să schimb pe placu-mi şi să mă las minat de îndoială şi neîncre- dinţare după însuşirea mea de seamă, care este neştiinţa.

Orice mişcare ne dezvăluie, (a) Acelaşi suflet al lui Cezar, care ni se înfăţişează poruncind şi plănuind bătălia de la Farsalia, ni se arată cu deprinderi şi însuşiri ce dovedesc înaplecări trîndave şi

însetat din Apuleia (Persius, *Satire,* I, 58).

1 Subiectul enunţat reprezintă doar un pretext. Acest eseu, i'U o semnificaţie mai largă, ne permite să sesizăm şi tripla raportare a lui Montaigne faţă de scepticism, stoicism şi epicureism.

dedate dezmierdărilor. Preţuieşte un cal nu după cum îl imlni în ocol, dar şi cum îl vezi la pas, ba chiar şi la odihnă şi în grajd.

(c) între faptele sufletului sînt şi unele josnice ; cine nu le vede şi pe acestea nu-l cunoaşte pe de-a întregul. Şi se face că mai bine-l poţi vedea în mersul său nesilita

Vîntul patimilor îl prinde cînd speranţele îl avîntă spre înălţimi. Mai ales că el se dăruieşte cu desăvârşire fiecărei făuriri şi i se dedă cu totul, neluînd în seamă decît una deodată, şi o priveşte — nu precum e ea — dar precum este el. Lucrurile — în sinea lor — pot atârna la cîntar, pot fi măsurate şi avea o stare, dar înăuntrul nostru el, sufletul, cîntăreşte cum se pricepe. Moartea este înspăimântătoare pentru Cicero, dorită de Cato, tot una pentru Socrate. Sănătatea, cugetul, întâietatea, ştiinţa, bogăţia, frumuseţea şi cele ce le stau împotrivă sufletul le dezgoleşte la intrare şi ele primesc de la el un nou veş- mînt, şi care place fiecăreia din ele : sur, luminat, verzui întunecat, acru, dulce, adine, uşor — căci ele nu avut-au împreună ştire de trăsăturile lor anume, rosturile şi felul fiecăruia ; fiecare este regină pe al său tărîm. De aceea să nu ne mai dezvinovăţim cu însuşirile lucrurilor dinafară, rînduiala noastră este să ne luăm pe noi în căitare. Binele şi răul nostru nu atârnă decît de noi. Să ne aducem nouă prinosurile şi rugăciunile noastre, nu soartei ; ea nu poate nimic peste obiceiurile noastre ; dimpotrivă, ele o tîrăsc pe urma lor şi o toarnă în tiparul lor. De ce nu aş judeca pe Alexandru la masă, la voroavă şi băutură ? Sau, dacă s-ar îndeletnici cu şahul, aş iscodi care coardă a minţii sale n-ar fi atinsă şi n-ar folosi acestui netot şi copilăresc joc ? Il urăsc şi fug de el, pentru că nu este un joc pe de-a întregul şi pentru că ne cere prea multă străduinţă, ruşinîndu-mă că-i dau tot atâta băgare de seamă cîtă mi-ar trebui pentru un lucru de ispravă. Alexandru nu avu nevoie de mai multă stăruinţă ca să chibzuiască şi să pregătească falnicul său drum în Indii. Nici cestălalt să dezlege partea din sorip- turi care ne arată calea mîntuirii neamului omenesc. Vedeţi cum inima noastră umflă şi măreşte acea joacă de nimica, dacă nu se arcuieşte din răsputeri şi cît dă pas fiecăruia a se cunoaşte din plin şi a se judeca pe drept. Ce patimă nu ne încearcă la aceasta : mînia, ciuda, ura, ne- astîmpărul şi o nepotolită ambiţie a birui, cînd ce-ar fi mai de iertat în aceasta ar fi să ai ambiţia a fi învins, deoarece intîietatea rară şi mai presus de cei de rînd la o treabă uşuratică nu stă bine unui om de cinste. Ce spun cu această pildă se poate spune despre toate celelalte. Fiecare părticică, fiece îndeletnicire a omului îl dă de gol şi-l arată una sau alta deopotrivă.

(a) Democrit şi Heraclit au fost doi filosofi, dintre care cel dinţii, găsind deşartă şi de rîs starea omului, nu ieşea în lume decît cu o faţă batjocoritoare şi rîzînd. Heraclit, fiindu-i milă şi înduioşat de aceeaşi stare a noastră, aveia faţa mereu întristată şi ochii plini de lacrimi,
(b) *alter*
Ridebat, quoties a limine moverat unum
Protuleratque pedem; flebat contrarius alter [1].

(a) îmi place mai bine toana celui dintîi, nu fiindcă este mai plăcut să rîzi decît să plîngi, dar fiindcă în felul ei este mai dispreţuitoare şi ne mustră mai mult decît cealaltă ; îmi pare că nu putem niciodată fi îndeajuns dispreţuiţi pe cît ni se cuvine. Plînsetul şi mila preţuiesc oarecum lucru pe care-l plîng ; lucrurile de care-ţi baţi joc nu le preţuieşti. Nu cred că e atîta nefericire în noi cîtă deşertăciune ; nici atîta răutate, cîtă prostie ; nu sîn- tem atît de plini de rele pe cît sîntem de goi ; nu sîntem atît de păcătoşi pe cît sîntem de josnici. Asfel, Diogene, care făcea năzbîtii pe seama lui rostogolindu-ne butoiul şi dînd cu tifla marelui Alexandru, socotindu-ne pe toţi muşte sau băşici umflate de vînt, era jude mai aspru şi mai înţepător şi, prin urmare, mai drept şi mai pe placul meu decît Timon, care fu poreclit „cel ce urăşte oamenii", căci ceea ce urăşti îţi stă în suflet ; acesta ne ursea a rău, era împătimat de grija pieirii noastre, fugea de tovărăşia noastră ca primejdioasă, socotindu-ne răi şi stricaţi la fire ; celălalt socotea că sîatem atît de puţintei că nu am fi putut să-l tulburăm, nici să-l stricăm, şi se depărta de noi, nu de teamă, dar din dispreţul tovărăşiei noastre | nu ne socotea în stare a face nici bine, nici rău.

întocmai se arată şi răspunsul lui Statilius, căruia Brutus îi ceruse să fie de partea uneltitorilor împotriva lui Cezar ; el găsi dreaptă plănuirea lor, dar nu găsi că oamenii sînt de ajuns de vrednici ca să te osteneşti într-a- tîta pentru ei; (c) asemenea învăţăturii lui Hegesias, care spunea : înţeleptul nu are vreo altă datorie deoît faţă de el, mai ales că el singur este vrednic de ea. Cum spune şi Theodoros, că nedrept este ca înţeleptul să stăruie pentru binele ţării sale şi să puie în primejdie înţelepciunea pentru nişte nebuni.

Starea noastră omenească şi a insului este vrednică tot atît de batjocură cît şi de rîs.

1 De îndată ce au ieşit din casă, unul a început să rîdă, iar celălalt să plîngă (Juvenal, *Satire,* X, 28).

CAPITOLUL LI DESPRE DEŞERTĂCIUNEA CUVINTELOR

(a) Un retorician din timpuri trecute spunea că meseria sa era să facă să pară că lucrurile mici sînt mari. (b) Treaba unui cîrpaci este a face încălţări mari pentru un picior mic. (a) La Sparta ar fi fost bătut cu biciul pentru meşteşugul lui înşelător şi mincinos, (b) Şi cred că Arehidamos, rege prin părţile cel ea, nu auzit-a fără mirare răspunsul lui Tucidide, care spuse cînd îl întrebă cine era mai tare la trîntă, el sau Pericle : „Este lucru j;reu de adeverit, căci atunci cînd eu îl dobor în luptă, .■ I încredinţează pe cei care l-au văzut cu ochii că nu a căzut şi cîştigă". (a) Cei care pun mască şi suliman femeilor fac mai puţin rău, căci nu e mare pagubă a nu le vedea cum sînt. Ceştilalţi însă nu se străduiesc să ne ia ochii, ci judecata şi stîlcesc şi sluţesc însuşi miezul lucrurilor. Republicile care şi-au păstrat o bună rînduială ■ şi călăuzire, ca a cretanilor sau a lacedemonienilor, n-au pus mare preţ pe cei care aveau darul cuvîntului.

(c) Ariston cu multă cuminţenie numeşte retorica ştiinţa de a căpăta crezarea poporului ; Socrate, Platou spuneau că e meşteşugul înşelătoriei şi linguşirii ; iar cei care o tăgăduiesc îndeobşte o dovedesc în toate poveţele lor.

Credincioşii lui Mahomed nu îngăduie această învăţătură pentru copiii lor, ca fiind nefolositoare.

Şi atenienii, văzînd cît strică folosirea ei, atît de preţuită în oraşul lor, au poruncit ca părţile unde ea are mai multă putere de a însufleţi, cuvîntul înainte şi îndemnurile cu patos ale încheierii să fie scoase din cu- vîntările lor.

(a) Este unealtă născocită pentru a răscoli şi mînui mulţimea şi o cetate tulburată şi nu se foloseşte decît pentru aşezăminte şubrezite, ca şi doftoricia. Acolo unde norodul sau cei neştiutori, sau toţi laolaltă au cîte ceva de spus, ca la Atena, Rodos sau Roma şi unde trebile au fost în neîncetată vijelie, erau puzderie de cuvîntători. Cu adevărat puţini bărbaţi fost-au în acele republici, care să fi luat puterea fără sprijinul frumoasei vorbiri; Pompei, Cezar, Crassus, Lucullus, Lentulus, Metellus pe aceasta s-au sprijinit mai mult decît pe arme ca să urce treptele măririi şi să capete întîietatea la care au ajuns ; (c) şi s-au împotrivit celor ce erau întemeiate în timpuri mai bune. Căci L. Volumnius, vorbind la adunarea pentru alegerea de consul a lui Q. Fabius şi P. Decius, spune : „Sînt oameni născuţi la război, mari înfăptuitori, iar la întrecerile vorbăriei, scorţoşi ; duhuri cu adevărat de consuli ; cei

iscusiţi, cu frumoasă vorbire şi ştiinţă, sînt buni de praetori pentru oraş, ca să facă dreptate".

(a) Elocinţa a înflorit la Roma mai ales cînd a fost trebile în starea cea mai proastă şi furtuna războaielor •lăuntrice bîntuia ; ca în cîmp lăsat în voie şi neîntors, care dă spor la ierburile cele mai năpăditoare. Pare din acestea, că orînduirile care ţin de un monarh au mai puţin nevoie de un cuvîntător decît celelalte : căci prostia şi uşurătatea aflătoare în mulţime fac să fie mînuită şi răsucită după ureche, la sunetul potrivit al glasului, fără a cîntări sau cunoaşte adevărul lucrurilor prin tăria judecăţii. Acea uşurătate, spun, nu se găseşte lesne la un singur om : mai uşor o aperi, cu chibzuinţă şi sfat, de înrîurirea acestei otrăvi. Nu s-a văzut ieşind din Macedonia şi nici în Persia vreun vestit meşter al cuvîntului.

Pomenii de acestea în legătură ou un italian pe care de curînd îl ţinui la mine şi care a slujit răposatului cardinal Caraffa cît a trăit, ca isprăvnicel al ospeţelor. îl pusei să-mi povestească din ale slujbei sale. Mi^a ţinut o întreagă cuvîntare despre ştiinţa ospătării, cu pricepere şi purtare dăscălicească, parcă mi-ar fi vorbit de o însemnată întîmpinare teologică. Mi-a arătat tîlcurile deosebite ale poftei : cea pe nemîncate, cea după al doilea şi al treilea fel ; ce făcea el să fie cînd numai pe plac, cînd Hă stîrnească pofta şi s-o iuţească, meşterirea zemurilor, mai întîi cuprinzîndu-le pe larg cu vederea, apoi în amănunt, însuşirile mirodeniilor şi înrîurirea lor ; alesul verdeţurilor după anotimp ; cea care trebuie încălzită, cea care cere să fie adusă rece ; felul împodobirii şi înfrumuseţării, pentru a fi plăcute şi ochilor. După aceasta a adus vorba despre rînduiala mesei, cu cît se poate de frumoase Vl însemnate vederi :

(b) nec *minimo sane discrimine refert,*
Quo gestu lepores, et quo galliim secetur '.

(a) Şi toate acestea umflate cu grozav de măreţe cuvinte, aidoma celor folosite pentru tocmeala trebilor dre- gătoriei unei împărăţii. Mi-am adus aminte de omul meu :

Hoc *salsurn est, hoc adustum est, hoc lautum est parum, Illud recte ; iterum sic memento : sedulo Moneo, quae possum, pro mea sapientia. Postremo, tanquam în speculum, în patinas, Demea, Inspicere jubeo, et moneo, quid facto usus sit*[1].

înşişi grecii au lăudat grozav aşezarea şi orînduirea poruncite de Paulus Aemilius pentru ospăţul dat la întoarcerea lui din Macedonia. Dar aici nu vorbesc de lucruri, vorbesc de cuvinte.

1 Căci ne arată că nu este puţin lucru să ştii că un iepure
.1' Împarte altfel între comeseni decît un pui *(Idem.,* V, 123).

Nu ştiu dacă li se întîmplă altora ca mine, dar nu mă pot împiedica, auzind pe arhitecţii noştri înfoindu-se cu grozave cuvinte ca pilaştri, arhitrave, ciuJbuce, lucrare oo- rintiană şi dorică şi altele din graiul lor, cît pe ce dau drumul închipuirii mele de-a dreptul în palatul lui Apo- lidon, ca pînă la urmă să văd că e vorba de biete părţi de la uşa bucătăriei mele.

(b) Ascultaţi spunîndu-se : metonimie, metaforă, alegorie şi atîtea alte numiri din cîte spun grămăticienii, nu vi se pare că ar însemna vreun soi nemaipomenit şi neobişnuit de vorbire ? Sînt porecliri privind trăncăneala slujitoarei voastre.

(a) Pste păcăleală înrudită cu ceastălaltă i că dăm dre- gătoriilor noastre mîndrele numiri romane cu toate că slujbele n-au nici o asemănare şi încă mai puţină vază şi trecere. Şi ceastălaltă, care va sluji într-o zi, cred eu, drept dovadă nespusei nătîngii a veacului nostru : să folosim fără noimă, pe seama cui ne năzare, numirile cele mai falnice cu care vechimea a cinstit unul sau doi din oamenii de seamă în curgerea mai multor veacuri. Pla- ton avut-a porecla „divin" cu învoirea lumii întregi şi nimeni n-a încercat să o împartă cu el; iar italienii, oare se laudă cu drept ouvînt că au de obicei mintea mai răsărită şi judecata mai sănătoasă decît celelalte naţii din vremea lor, au încununat cu acest nume pe Aretino căruia, dacă lăsăm deoparte graiul său, umflat şi clocotit de vorbe cu duh, ce e drept iscusite, dar prea de tot căutate şi năstruşnice, la urma urmelor cuvîntare frumoasă şi goală, nu văd să aibă nimic înălţat peste scriitorii de rînd din veacul său, dar încă mult pînă să se apropie de acel divin din vechime. Iar porecla de „mare" noi o atîrnăm de gîtul principilor, care nu sînt întru nimic mai presus de măreţia de rînd.

CAPITOLUL LII

CRUŢATOAREA GHIVERNISIRE **A** CELOR VECHI

(a) Attilius Regulus, căpetenia oa6tei romane din Africa, în toiul strălucitelor sale izbînzi împotriva cartaginezilor, scrise cîrmuirii că un argat de la plug, căruia singur lăsase în seamă avutul său — şapte stînjeni de pămînt — fugise, furînd uneltele de plugărit şi cerea învoire a se întoarce, pentru ca să-şi vadă de pămînt, temindu-se ca soţia şi copiii să nu sufere de cele întîm- plate. Senatul se îngriji a pune un alt argat şi înapoie ce fusese luat, poruncind ca soţia şi copiii să fie ţinuţi de obşte.

Cato cel Bătrîn, consul fiind, întorcîndu-se din Spania, vîndu calul pe care-l avea la slujbă, ca să cruţe cheltuiala de întoarcere pe mare în Italia, iar cînd era cîrmuitorul Sardiniei, făcea cercetările în trebile obşteşti pe jos, cu un singur slujbaş, care-i purta hlamida şi

potirul pentru îndeplinirea jertfelor ; de cele mai deseori căra singur sipetul ; el se lăuda că nu a avut niciodată veşmînt mai scump decît zece scuzi, nici să fi trimis la tîrg mai mult de zece scuzi pe zi şi clădirile lui de la cîmp nici una nu era tencuită pe dinafară.

Scipio Aemelianus, după două triumfuri şi două consulate, plecă în solie numai cu şapte slujitori. Se spune că Homer nu avut-a vreodată mai mult de unul; Platon — trei ; Zenon, îndrumătorul tagmei stoice — nici unul. Nu i se dădeau decît cinci oboli şi jumătate pe zi lui Tiberiu Gracchus cînd se ducea în cercetarea trebilor obşteşti şi era pe atunci cel dintîi dintre romani.

CAPITOLUL LIII DESPRE O VORBA A LUI CEZAR

(a) Dacă ne-am apuca cîteodată să ne privim pe noi înşine, iar timpul ce-l pierdem a vedea cum este altul şi a cunoaşte lucrurile în afară de noi l-am folosi coborînd în noi înşine, lesne am simţi că întreaga noastră întocmire este înjghebată din părţi slabe şi şubrede. Nu este oare o nespusă mărturie a nedesăvîrşirii noastre că nu ne putem întemeia mulţumirea pe nimic, şi nici măcar din dorinţă şi închipuire să nu fie în puterea noastră să alegem ceea ce ne trebuie ? Bună dovadă despre aceasta este marea gîlceavă care totdeauna dăinuit-a între filosofi şi va dăinui pe veci, fără dezlegare şi împăcare ca să găsească cel mai presus bun al omului :

(b) *Dum abest quod avemus, id exsuperare videtur Caetera; post aliud quum contigit illud, avemus, Et sitis aequa tenet*

(a) Orice cade sub ochii şi în folosinţa noastră noi simţim cum nu ne mulţumeşte şi apucăm căscaţi după lucrurile ce vor să fie şi necunoscute, întrucît cele de faţă nu ne priesc ; nu că ele n-ar avea cum să ne priască de ajuns, gîndesc eu, dar fiindcă le apucăm cu prinsoare bolnăvicioasă şi destrămată.

(b) Nam quum vidit hic, ad victum quae flagitat usus, Omnia jam ferme mortalibus esse parata;
Divitiis homines, et honore, et laude potentes Affluere, atque bona natorum excellere fama; Nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda, Atque animum infestis cogi servire querelis : Intellexit ibi vitium vas efficere ipsum, Omniaque, illius vitio, corrumpier intus, Quae collata foris et commoda quaeque venirent[1].

1 Căci văzu că lucrurile de care muritorii au nevoie erau nproape toate întrunite acolo şi puse la îndemîna lor. Văzu pe unii încărcaţi cu bogăţii, şi onoruri şi cu faimă şi mai erau mîn- dri de renumele copiilor lor ; şi totuşi nu era unul singur care În sinea lui să nu fie pradă neliniştii şi al cărui suflet să nu fie «reu de plînsete dureroase. Şi atunci înţelese că răul era chiar În vas, că tot ce

(a) Pofta noastră este şovăielnică şi nehotărîtă ; nu ştie ţine nimica, nici să-i tihnească din plin nimica. Omul socotind că lucrurile sînt pricină, se încarcă şi-şi însuşeşte altele pe care nu le ştie şi nu le cunoaşte, în care-şi îm- plîntă dorinţele şi speranţele, le ia în mare cinste şi laudă.
Aşa cum Cezar spune : *communi fit vitio naturae, ut invi- sis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur* [1].

CAPITOLUL LIV DESPRE DEŞARTE ISTEŢIMI

Sînt unele isteţimi uşuratice şi vane, prin mijlocirea cărora oamenii caută citeodată să-şi facă nume bun : ca poeţii care fac lucrări întregi de versuri, începînd cu aceeaşi literă. Vedem ouă, rotogoale, aripi, securi făcute de greci în vechime pe măsura versului lor, lungimdu-le sau scurtîndu-le, ca să înfăţişeze vreun chip sau altul. Asemenea era ştiinţa celui care-şi pierdu vremea să numere în cîte feluri se pot aşeza literele cîte sînt şi găsi necrezutul număr pe care-l vedem în Plutarh. Eu am
0 bună părere despre cel căruia i se arată un om dedat să arunce cu mîna un grăunte de mei, cu atîta dibăcie, că, fără greş, îl trecea totdeauna prin urechea acului ; la urmă
1 se ceru oarece răsplată pentru atît de arară pricepere ; la care el porunci, cu mult haz şi pe dreptul — gîndesc eu — să se dea acelui meşter două sau trei baniţe de mei, ca nu cumva uin atît de frumos meşteşug să rămîie fără întrebuinţare. Minunată mărturie a slăbiciunii ,no!astre este că se socotesc drept bune lucrurile chiar dacă ele nu se împreună cu bunătate şi folos, fiindcă sînt arare sau noi, sau fiindcă sînt anevoioase.
De curînd, la mine acasă, ne-am prins a ne juca de-a cine poate să găsească mai multe lucruri care să se potrivească numai la cele două capete ; cum ar fi „domn", care este nume dat celui mai presus de toţi într-o ţară, cu „domn" care se spune de asemenea celor de rînd, de pildă la negustori şi nu celor între ei. Femeile din nobilime, cele mai de vază, slnt numite jupînese, iar cele mai mici, jupîni- ţe, iar tot jupînese spunem celor de rindul cel mai de jos.
(b) Feţele de masă nu le vedem întinse decît la casele principilor şi la cîrciumi.

se vărsa în el, toate bunătăţile, se stricau pe dată *Idem.,* VI, 9).

1 Traducerea textului din Cezar *(Războiul - civil,* II, 4) apare în pasajul anterior.

(a) Democrit spune că zeii şi dobitoacele ar avea simţirile mai ascuţite decît oamenii, care stau pe o treaptă de mijloc. Romanii purtau aceleaşi straie la petrecanie ca şi la sărbătoare. Frica dusă la Culme şi focul îndrăznelii tulbură neapărat în acelaşi fel pîntecul şi— 1 sloboade.

(c) Porecla de „Tremurătorul" care fu dată celui de-al doisprezecelea rege de Navara, Sancho, ne învaţă că îndrăzneala tot atît de bine ca şi frica ne cutremură mădularele. Iar cel pe care-l îmbrăcau oamenii săi în platoşă şi încercau să-l îmbărbăteze, fiindcă vedeau că pielea lui se zgîrcea, spunîndu-i că primejdia pe care o întîmpina nu era prea mare, le spuse : „Prost mă mai cunoaşteţi; dacă mi-ar şti carnea unde o va duce vitejia mea ar înţepeni de-a binelea".

(a) Slăbiciunea care ne cuprinde ca urmare a răcelii şi silei în slujba lui Venus vine şi din prea apriga poftă şi din potopitoare dogorire. Şi culmea frigului şi culmea căldurii perpelesc şi ard. Aristotel spune că drugii de plumb se topesc şi curg la frig [1] şi sub asprimea vremii ca şi la prea mare căldură, (c) Dorinţa şi săturarea umplu de durere stările mai presus şi mai prejos ale desfătării, (a) Prostia şi înţelepciunea sînt deopotrivă simţire şi hotărîre ca să îndure pătimirile omeneşti ; înţelepţii poruncesc şi înfruntă răul; ceilalţi nu-şi dau seama de el; aceştia sînt — cum am spune — dincoace de pătimiri, ceilalţi dincolo ; ei, care au luat în seamă însuşirile, le-au măsurat şi judecat după cum sînt, trec peste ele cu tăria unei vajnice vitejii : ei le dispreţuiesc şi le calcă în picioare, avînd sufletul puternic şi neclintit. Cînd săgeţile soartei ajung la ei, neapărat ele se frîng şi se tocesc, găsind un trup în care nu se pot împlînta ; starea obişnuită şi mijlocie a oamenilor se află între aceste două capete — este a celor care văd relele, le simt şi nu le pot răbda. Copilăria şi bătrî- neţea se întîlnesc în slăbiciunea creierului ; zgîrcenia şi risipa, în aceeaşi dorinţă de a cuprinde şi a dobîndi.

(b) Se poate spune, cu chip de adevăr, (c) că aflăm o neştiinţă a buchiilor, înainte de dobîndirea ştiinţei ; o alta cărturărească, după dobîndirea ştiinţei — neştiinţă pe care o face şi o sădeşte ştiinţa, tot astfel cum face şi desface pe cea dintîi.

(b) Dintre săracii cu duhul mai puţin iscoditori şi învăţaţi se fac unii buni creştini care, prin smerenie şi ascultare, cred curat şi se ţin

1 Ideea lui Aristotel (din *Fizica,* III) este de fapt, alta : sta- niul pe care îl folosesc celţii se topeşte mai iute decît plumbul, deoarece se topeşte chiar în apă (în acest sens „staniul se topeşte şi la frig").

de ascultarea legilor. La cei care stau la mijloc ca tărie şi pricepere a minţii încolţeşte greşeala părerilor ; ei urmează înţelesul care se iveşte cel dintîi şi au oarecît cădere să socotească drept sărăcie a duhului şi prostie la noi că ne văd rămaşi la vechea statornicire, fără a fi fost îndrumaţi prin învăţătură. Capetele luminate, mai aşezate şi limpede văzătoare, sînt în alt fel drept-credincioşi; ei, prin îndelungă şi cucernică cercetare, străbat pînă la o mai adîncă şi ascunsă lumină a scripturilor şi simt tainica şi dumnezeiasca învăluire a orînduirii noastre bisericeşti. Totuşi, noi văzut-am pe unii ajunşi la acest din urmă prag prin al doilea cu minunat rod şi întărire, ca la o culme a înţelegerii creştine şi bucu- rîndu-se de biruinţa lor, alinaţi, laudă aducînd, îndreptare în moravuri şi mare smerenie. în rînd cu aceştia nu înţeleg să pun pe cei care, pentru a se uşura de bănuiala greşelilor trecute şi ca să ne cîştige încrederea, se zoresc peste fire, stîrnitori şi necugetaţi, în călăuzirea cauzei noastre şi o întinează cu nesfîrşite pricini de mustrare.

Ţăranii neştiutori sînt oameni cinstiţi ; cinstiţi sînt şi filosofii, eau cum îi numim noi în vremea noastră firile tari şi luminate, înzestrate pe larg cu învăţătura ştiinţelor folositoare. Corciturile care au dispreţuit starea dintîi fără ştiinţă de carte şi n-au ajuns pînă la ceilalţi (şezînd între două luntre ■— cum sînt eu şi mult alţii —) sînt primejdioase, nătîngi şi neastîmpărate ; ele sînt cele care tulbură lumea. De aceea, întrucît mă priveşte, mă ţin pe cît pot de cea dintîi stare, de unde în zadar încercat-am să ies.

Poezia poporului şi curat firească are nevinovăţie şi haruri ; se asemuieşte prin aceasta celei mai desăvîrşite frumuseţi a poeziei meşteşugite cu măiestrie, ca „villane- lele" [1] din Gasconia şi cîntările auzite la acele naţii, care n-au pomeneală de vreo învăţătură şi nici măcar de scris. Poezia vlăguită care se opreşte între celelalte două este fără preţ, fără laudă şi de rînd.

(a) Dar, după ce s-a dat pas întins duhului, eu am găsit, aşa cum se întîmplă de obicei, că am luat drept anevoioasă încercare şi cu un cuprins deosebit ceea ce nu-i nicicum ; iar, după ce născocirea s-a înfierbîntat, ea află neîncetat o sumedenie de asemenea pilde, la care nu voi adăuga decît următoarea : că, dacă aceste Eseuri ar fi vrednice de luat în cătare, s-ar putea intîmpla să

1 Poezie pastorală (n. t.).

nu placă duhurilor de rînd şi neştiutoare şi, nici într-un chip, celor alese şi desăvîrşite ; aceia n-ar pricepe îndeajuns, aceştia ar pricepe prea mult ; ele ar putea vieţui binişor pe tărîm de mijloc.

CAPITOLUL LV DESPRE MIROSURI

(a)Se spune despre unii, ca Alexandru cel Mare, că sudoarea lor răspândea un miros adiat cu arară şi neasemuită alcătuire : a cărui făcut Plutarh şi alţii căutau să afle. De obicei însă trupurile au un miros uricios ; iar cel mai bine este să nu aibă deloc miros. însăşi dulceaţa suflărilor celor mai curate se deosebeşte prin faptul că nu are nici un miros supărător, după cum este cea a copiilor foarte sănătoşi; iată de ce Plaut spune :
Mulier turn bene olet, ubi nihil olet [1]*;*
cea mai minunată mireasmă a unei femei este a nu mirosi deloc, (b) aşa cum se spune că izul. cel mai bun al faptelor ei este să fie nevăzute şi pe neauzite, (a) Şi, drept că mirosurile străine plăcute dau de bănuit în ceea ce priveşte pe cei oare le folosesc ; gîndim că sînt întrebuinţate ca să ascundă vreun neajuns al firii în privinţa aceasta. De aici vin cele tîlcuri la poeţii din vechime : „înseamnă că puţi, dacă miroşi bine".
Rides nos, Coracine, nil olentes : Malo, quarn bene olere, nil olere
iar aiurea :
Posthume, non bene olet, qui bene semper olet [2]*.*

(b) Ou toate acestea, mult îmi place să fiu împrejurat de miresme bune şi tare urăsc pe cele rele, pe care le adulmec mai de departe decît oricare altul :
Namque sagacius unus odoror,
Polypus, an gravis hirsutis cubet hircus în alis,
Quam caniş acer, ubi lateat sus [3]*.*

(c) Miresmele cele mai curate şi fireşti îmi par mai plăcute. Şi această grijă priveşte mai ales pe cucoane. în cea mai înţelenită barbarie, femeile scite presară şi îşi ung trupul şi faţa cu anumită oblojeală din iarbă mires- mată, care creşte în pămîntul lor. Iar ca să

1 Vers tradus În pasajul următor (cf. Plaut, *Mostell.,* act. I, se. 3).

2 Află, Posthumus, că cine miroase totdeauna plăcut, miroase rău *(Idem.,* II, 12).

3 Aşa este nasul meu, Polypus, că adulmecă **duhoarea grea** de ţap a părului de la subsuori mai bine decît cîinele **care** simte mistreţul în ascunzişul lui (Horaţiu, *Epode,* XII, 4).

se apropie de bărbaţi, ele scot acel aluat şi rămîn netede şi bălsămate.

(b) Orice miros ar fi, uimitor este cît se prinde de mine şi cît e de făcută pielea mea ca să-l soarbă. Cel care se vaită că firea nu a dat mijlocire nasului ca să ducă rnirkv şurile pînă la el nu are dreptate ; căci ele ne ajung de la sine. Dar, mai ales la mine, îmi slujesc mustăţile care sînt dese ; dacă-mi apropii de ele mănuşile sau năframa, mirosul îmi ţine o zi întreagă ; ele dau de gol de unde vin. îmbrăţişările tinereţii, gustoase şi lacome, mi se prindeau altădată de mustăţi şi-mi rămîneau cîteva ceasuri. Totuşi nu prea sînt pradă bolilor luate din mulţime prin atingere şi nu mă molipsesc prin suflare ; scăpat-am de cele din timpul meu, care bîntuie în multe feluri prin oraşele şi oştile noastre, (c) Se citeşte despre Socrate că nu a ieşit vreodată din Atena, în timpul deselor molime de ciumă, care de atîtea ori făcură prăpăd, el singur nefiind atins vreodată de rău. (b) Eu cred că doftorii ar putea trage mai mari foloase decît o fac din mirosuri, căci adesea vă- zut-am cum mă schimbă pe mine şi înrîurirea lor asupra minţii mele ; ceea ce mă aduce a mă învoi cu cele ce se spun despre folosirea balsamurilor şi miresmelor în biserici, din vechime răspîndită la toate naţiile şi religiile, că are în vedere să ne bucure, să ne trezească şi să limpezească simţurile ca să fim mai pregătiţi a ne lua în că- tare.

(c) Mult aş vrea ca să le pot judeca, să fi avut parte de meşteşugul acelor bucătari, care ştiu să potrivească aromatele străine cu gustul bucatelor, cum mai ales s-a văzut în slujba regelui din Thuma care, în vremea noastră, trase la Neapole ca să se întilnească cu împăratul Carol. Se umpleau acele bucate cu ierburi mirositoare atît de scumpe încît, pentru a găti după obiceiul lor Un păun şi doi fazani, costa cam o sută de ducaţi ; iar cînd se împărţea, nu numai încăperea unde se aflau, dar toate odăile palatului, chiar şi casele din vecini, erau pătrunse de mirosul aromitor, care nu pierea cu una cu două.

(b) Cea dintîi grijă, cînd caut găzduire, este să fug de izuri şi de aer îmbîcsit; acele frumoase oraşe, Veneţia şi Paris, îmi strică dragostea faţă de ele cu mirosul lor acru, unul din pricina mlaştinilor, celălalt a noroiului său.

CAPITOLUL LVI DESPRE RUGĂCIUNE

Aduc la vedere aici năzări neînfiripate şi nedezlegate, cum fac cei care dau la iveală întrebări îndoielnice, pentru a fi dezbătute în şcoli, nu pentru a statornici adevărul, ci pentru a-l căuta. Le supun

celor care au căderea să îndrepte nu numai faptele şi scrierile mele, dar încă şi gînclurile mele. Tot atît de plăcută şi folositoare îmi vor fi osînda, cît şi încuiviinţarea, (c) socotind drept strîrnbă- tate orice lucru spus de mine fără ştiinţă şi luare-aminte împotriva sfintelor porunci ale bisericii catolice, apostolice şi romane, în care mor şi în care m-am născut. Şi totuşi, supunîndu-mă mereu precăderii cenzurii, atotputernice faţă de mine, mă încumet să mă amestec astfel, cutezător, a vorbi de orice, cum o fac aici

Nu ştiu dacă nu mă înşeJ, dar fiindcă, din îndurarea deosebită a bunătăţii dumnezeieşti, un anume fel de rugăciune fost-a dat, cuvînt cu cuvînt, prin glasul lui Dumnezeu, totdeauna părutu-mi-s-a că ar trebui să avem obiceiul folosirii sale mai mult decît îl avem. Dacă mi s-ar da crezare, la începutul şi sfirşitul meselor noastre, la sculare şi culcare, în toate faptele de seamă ca şi în cele obişnuite, ar trebui să le împreunăm cu rugăciunea aceasta ; aş vrea ca *Tatăl nostru* să fie spus de creştini, dacă nu numai singur, măcar însoţind altă rugăciune, (a) Biserica poate alege şi răspîndi rugăciunile după nevoia învăţăturii noastre, căci eu ştiu bine că tot acelaşi cheag şi acelaşi miez este, dar întîietate acestei rugăciuni ar trebui dată, ca poporul să o aibă neîncetat pe buze, căci fără îndoială spune toate cele ce ne vin în ajutor şi se potriveşte cu toată întâmplarea. (c) Este singura mea rugăciune la toate şi o spun iară şi iară, fără a o schimba cu alta, nici nu am o alta atît de bine aminte.

(a) îmi trecu tocmai prin gînd acum, de ce se face greşeala a cere sprijin lui Dumnezeu în toate plănuirile şi făptuirile noastre (b) şi a-l chema în ajutor la toată nevoia şi oriunde slăbiciunea noastră caută întărire, fără a socoti dacă pricina este dreaptă sau nedreaptă ; şi să chemăm numele şi puterea sa în orice stare şi faptă am fi, oricît ar fi de păcătoase.

(a) Neapărat este unul şi singurul nostru ocrotitor, (c) poate totul ca să ne ajute ; (a) mai trebuie să se îndure însă a ne dărui acel blînd şi părintesc sprijin, fiindcă el este tot atît de drept şi bun (c) pe cît de puternic. Dar el foloseşte mult mai adesea dreptatea sa decît puterea (a) şi ne ocroteşte pe seama judecăţii acesteia, nu după cerile noastre.

(c) Platon, în *Legile* sale, statorniceşte a fi trei feluri de a crede sfruntătoare pentru zei : „Că ei nu ar fi; că nu se amestecă în trebile noastre ; că niciodată nu înlătură urările, darurile şi jertfele noastre". Cea dintîi greşeală — după a lui părere — nu rămas-a în om nestrămutată de la copilărie pînă la bătrîneţe. Celelalte două pot dăinui nezdruncinate.

(a) Dreptatea şi puterea sa nedespărţite sînt; în zadar îi cerem noi întărire pentru o pricină strîmbă, trebuie avut sufletul curat, măcar atunci cînd îl rugăm, şi uşurat de patimile păcătoase ; altcum, noi înşine îi dăm în mînă nuielele cu care să ne şficjiiuiască. în loc să dregem greşeala, o mărim încă pe atît, arătînd celui căruia cerem iertare o iubire sfruntătoare şi plină de ură. Iată de ce nu laud bucuros pe cei pe care-i văd rugîndu-se lui Dumnezeu cît de des şi pentru orice, dacă faptele care însoţesc rugăciunea nu-mi dovedesc vreo căinţă şi îndreptare,

(b) *şi, nocturnus adulter, Tempora sanctonico velas adoperta cucullo* [1].

(c) Iar starea unui om care, în traiul său păcătos, strecoară cucernicie îmi pare mult mai vinovată decît a unui om care o duce precum este, stricat cu totul. Cu toate acestea, biserica noastră, zi de zi, opreşte harul intrării şi însoţirii celui ale cărui năravuri stăruie în vreun mare rău.

(a) Ne închinăm din obicei şi datină sau, mai bine zis, citim şi silabisim rugăciunile noastre. Pînă la urmă nu este decît fătărnicie.

(b) Şi nu-mi place să văd făcîndu-se de trei ori semnul crucii la cîntarea de laudă, tot de atîtea ori la rugăciunea *Mulţumescu-ţi Doamne* şi mai mult mă supără, fiindcă este un semn pe care îl cinstesc şi îl folosesc mereu, (c) pînă şi cînd' casc (b) şi acesta făcut cînd toate celelalte ceasuri ale zilei se văd petrecute cu ură, lăcomie, nedreptate. Viţiilor — ceasul lor, lui Dumnezeu — al său, ca într-o dreaptă cumpănă şi bună înţelegere pentru răscumpărare. Minune este a vedea fapte una după alta urmînd într-un mers atît de asemănător, încît nu se simte sfîrşit şi schimb nici la capătul lor, nici la trecerea de la una la alta.

(c) Ce nemaipomenit cuget poate fi cel care află odihnă, hrănind în acelaşi lăcaş, cu atît de paşnică şi înţeleasă însoţire, nelegiuirea şi judele ? Un om al cărui dezmăţ stăpî- neşte neîncetat mintea lui şi pe care îl judecă grozav de urît faţă de dumnezeire, ce zice el lui Dumnezeu cînd stă de vorbă cu el ? Se îndreaptă, dar deodată cade iar după al său îndemn. Dacă dumnezeiasca dreptate şi faptul ei l-ar lovi, cum spune, şi i-ar pedepsi sufletul, oricît de scurtă i-ar fi pocăinţa, teama însăşi i-ar întoarce atît de des gîndul, încît ar izbuti neapărat să frîngă acele viţii care sînt cuibărite şi înverşunate în el. Dar cum cu ced icare se odihnesc şi se înfruptă o

1 Aluzie la faptul că acest alineat cuprinde, începind cu ediţia din 1582, citeva adăugiri în urma unor rezerve exprimate de papă, cu prilejul voiajului efectuat de Montaigne în Italia.

viaţă întreagă din rodul păcatului, ştiinţă avînd că este prăpădul lor ? Cîte meşteşuguri şi slujbe am primit, al căror miez este viţios ? Iar unul care mi se destăinuia, spunîndu-mi că a trăit o viaţă în care se prefăcu a ţine de o religie ticăloasă şi potrivnică celei pe care o purta în suflet, numai ca să nu piardă trecerea şi fala dregătoriilor pe care le avea, cum avea el tăria oare să rabde acest gînd ? Care este cuvîntul lor în această privinţă, cînd se înfăţişează dreptăţii dumnezeieşti ? Căinţa lor, alcătuindu-se pe nimeritelea şi cu vădit prefăcută pocăinţă, ei pierd faţă de Dumnezeu şi de noi putinţa să o adeverească. Sînt ei oare atît de cutezători să ceară iertare fără ispăşire şi fără căinţă ? Eu mă prind că şi cei dintîi aidoma sînt cu ceştialalţi ; dar nu-i atît de uşor să biruiască îndărătnicia ; acea potrivnicie şi schimbare atît de iuţită a părerii, atît de aţîţată şi aprigă cu care ne înşală, pentru mine are un iz de minunăţie. Ei ne înfăţişează starea unei lupte fără istov. Cit de năstruşnică îmi părea închipuirea celor care, mai anii trecuţi, luaseră obiceiul să învinuiască tot insul în car6 mai licărea o dîră de limpede vedere şi care mărturisea credinţa religiei catolice, spu- nînd că e prefăcătorie să se ţie de ea şi arătau chiar drept laudă că orice ar spune tăinuire este, deoarece nu puteau în sinea lor să nu creadă în reforma încăpută pe calapodul lor. Supărătoare boală de a se crede atît de tare, pînă a se încredinţa că alt crez n-ar fi cu putinţă. Şi mai su- părătoare încă, să se încredinţeze o astfel de minte că ţine mai mult la nu ştiu ce foloase de avut şi căpătat, în locul speranţelor şi ameninţărilor vieţii veşnice. Îi rog să mă creadă. Dacă în tinereţea mea ar fi trebuit oarece să mă ademenească, aceasta s-ar fi datorit în bună parte ambiţiei de a înfrunta necunoscutul şi primejdia, legate de această de curînd ivită stăruinţă.

(a) Nu fără mare dreptate — pare-mi-se — biserica noastră nu îngăduie rostirea necuviincioasă, încumetată şi pripită a sfintelor şi dumnezeieştilor cîntări, pe care sfintul duh le-a rostit prin David. Nu trebuie amestecat Dumnezeu în faptele noastre decît cu smerenie, luare- aminte şi laudă. Acel glas este mult prea dumnezeiesc ca să aibă menirea de a pune la încercare plămînii şi de a dezmierda auzul; trebuie să străbată din cuget şi nu de pe limbă. Nu e îndrituit ca un băiat de la tejghea, între lesnicioasele şi vanele lui gînduri, să- şi treacă vremea şi să o umple cu cîntarea lor.Fără îndoială, îndrituit nu este nici să vezi mînjită de mîinile oricui, într-o încăpere de bucătărie, sfînta carte a tainelor credinţei noastre, (c) Odinioară erau taine, acum se iau drept veselire şi plăcere, (b) Nu în treacăt şi pe apucate poate fi luată în cătare o învăţătură atît de sfîntă şi

preacuvioasă ; trebuie să fie o faptă chibzuită şi liniştită, înainte de care totdeauna se cuvine a spune ruga *susum corda* [1] din liturghia noastră şi a-i aduce însuşi trupul învrednicit prin purtare, ca să poată dovedi anume luare-aminte şi smerenie.

(c) Nu este învăţătura pe seama tuturora, este învăţătura pentru cei care sînt închinaţi şi chemaţi de Dumnezeu ; celor răi, celor neluminaţi, mai tare le strică. Nu este o istorioară de povestit, este o istorie vrednică de preamărire, temere şi iubire. Au haz inşii care gîndesc că au pus-o la îndemîna poporului, dacă au tălmăcit-o pe limba poporului. Oare numai de cuvinte atîrnă că ei nu pricep tot ce se găseşte în scris ? Spune-voi mai mult ? Apropiind-o cu acest puţin o îndepărtează mai mult. Neştiinţa curată şi cu totul încrezătoare într-alţii era cu mult mai sănătoasă şi mai ştiutoare decît această ştiinţă deşartă a vorbelor, hrană a trufiei şi a sfruntării.

(b) Eu mai cred că voia dată fiecăruia, să răspîndească un cuvînt atît de cucernic şi de însemnat, în atîtea feluri de graiuri, e mult mai primejdioasă decît folositoare. Cei de legea lui Moise şi a lui Mahomed şi aproape toţi ceilalţi au îmbrăţişat şi au cinstit graiul în care dintr-un început fuseseră cuvîntate tainele lor şi nu le este îngăduit, pe bună dreptate, vreo ştirbire sau vreo schimbare. Ştim noi oare dacă în Ţara Bascilor sau în Bretania se vor găsi destui cu judecată, care să întocmească o asemenea tălmăcire în limba lor ? Biserica, pe întregul cuprins lumesc, nu are de făcut judecată mai grea şi mai însemnată. Propovăduind şi vorbind, tîlcuirea este neîngrădită, slobodă şi schimbările puţin cuprinzătoare ; dar în scris nu mai este acelaşi lucru.

(c) Unul din cronicarii noştri greci, cu drept cuvînt învinuieşte veacul său că tainele religiei creştine erau sâvîrşite oriunde, de mîna oricăror mărunţi slujitori ; că flecare putea să-şi dea părerea despre ele şi să spună ce k'îndeşte ; şi că mult s-ar cuveni să ne ruşinăm noi care, din mila lui Dumnezeu, ne btfcurăm de curatele taine ale credinţei, că le lăsăm prihănite de gura neştiutorilor şi a mulţimii, în vreme ce păgînii nu îngăduiau lui Socrate, Platon şi celor mai înţelepţi să vorbească şi să cerceteze lucrurile date pe seama preoţilor din Delfi. El mai spune că taberele prinţilor în privinţa teologiei nu sînt înarmate cu sîrg cucernic, ci cu mînie ; că sîrgul cucernic atîrnă de dreptatea şi judecata dumnezeiască şi se călăuzeşte cu rînduială şi chibzuire, dar ei îl schimbă în ură şi pizmuire, care sporesc, în locul griului şi strugurilor, buruieni şi urzici cînd este călăuzit de patima omenească. De asemenea, cu dreptate, un altul, sfetnic al împăratului Teodosie, spunea că

vrajbele nu potolesc schismele bisericii, pe cît stîrnesc şi întărită ereziile ; că a se feri trebuie, mai cu seamă, de dezbateri şi dovediri dialecticeşti şi a se bizui de-a dreptul pe canoanele şi poruncile credinţei statornicite de cei vechi. Iar împăratul Andronic, întîlnind la el în palat doi oameni cu vază care se luaseră la ceartă cu Lapodius în privinţa unuia din canoanele noastre mai însemnate, îi mustră pînă a-i amenința că-i aruncă în rîu dacă nu încetează.

În zilele noastre, pînă şi copiii şi femeile povăţuiesc pe cei bătrîni şi încercaţi în legile bisericeşti, în timp ce cea dintîi lege la Platon opreşte pînă şi cercetarea legilor obşteşti, care trebuie să ţie locul poruncilor dumnezeieşti; iar bătrînilor le dă învoire să schimbe vederi despre ele, între ei şi cu judele îndrituit; adaugă el : „dar să nu fie de faţă tineri şi cei nepricepuţi".

Un episcop lăsat-a scris că la celălalt capăt de lume se află o insulă, numită de cei vechi Dioscoride, îmbelşugată în roade şi poame de tot soiul, cu aer proaspăt, al cărei popor este creştin, are biserici şi altare, purtînd crucea numai, fără alte icoane. Este păzitor al posturilor şi sărbătorilor, dă preotului cu grijă prinosul şi este atît de cucernic încît nici unul din ei nu cunoaşte decît o singură femeie în viaţă ; de altminteri, este pe deplin mulţumit de soarta lui şi cu toate că stă în mijlocul mării, nu cunoaşte întrebuinţarea oorăbiilor şi este într-atîta de neştiutor, încît nu înţelege un cuvînt din religia căreia i se supune cu atîta smerenie ; treabă de necrezut pentru unii care nu ştiu că închinătorii la idoli nu cunosc decît numele şi chipul zeilor lor.

În vechime, începutul tragediei *Menalipp* de Euripide era următorul :

O Iupiter, căci despre tine nimic
Decît numele ştiu

!(b) Văzut^am de asemenea, în timpul meu, vină adu- cîndu-se unor scrieri fiindcă sînt curat omeneşti şi filoso- ficeşti, fără amestec al teologiei. Cine ar spune dimpotrivă nu ar fi lipsit întrucîtva de dreptate ; deoarece dumnezeiasca învăţătură îşi ţine rangul mai bine deoparte, ca doamnă şi stăpînitoare, că trebuie să fie mai presus de tot, fără să ceară învoire şi sprijin. Pildele grămăticeşti, retoriceşti şi logice mai lesne se culeg aiurea, decît din- tr-un miez sfînt, ca şi învederările teatrului, jocurilor şi serbărilor obşteştii. Fiindcă judecăţile dujminezeieşti sînt luate în cătare cu mai multă smerenie şi evlavie singure şi neatîrnate decît însoţite de judecăţile omului ; că greşeala mai adesea se vede, cînd teologii scriu prea omeneşte, decît cînd umaniştii scriu prea puţin teologiceşte. Filosofia, spune sf. Ion Crisostam, de aceea este

alungată din sfînta învăţătură, ca o slujitoare de prisos şi socotită nevrednică să vadă, fie în treacăt şi din prag, altarul sfintelor comori ale învăţăturii cereşti, fiindcă vorbirea omului are tipare mai prejos şi nu trebuie să se folosească de măreţia, înălţarea şi tăria cuvîntului dumnezeiesc. II las să spună •— pentru mine — (c) *verbis indisciplinatis* (b) soartă, ursită, întimplare, fericire şi nenorocire, şi zei şi alte porecliri pe placul vi^mii.

(c) Eu înfăţişez năzăriri omeneşti, şi numai ale mele, drept năzăriri omeneşti şi privite de sine stătătoare, nu cum ar fi să fie porunci şi hotărîri din cereasca orînduire, care nu rabdă îndoială şi împotrivire ; treabă de părere, nu pricină de credinţă ; ceea ce judec este pe seama mea, aşa cum copiii îşi înfăţişează încercările : ca să-i înveţe alţii, nu ca ei să-i înveţe pe ceilalţi — un fel mirean, nu duhovnicesc, dar întotdeauna cu evlavie.

Nu s-ar spune oare de asemenea, cu chip de adevăr, că porunca să nu te apuci decît cu foarte multă fereală a scrie despre religie, dată tuturor celor care nu au căderea acestei slujiri, n-ar fi lipsită de oarecare folos şi dreptate ; şi atunci, de ce oare, întîmplător eu unul să tac ?

(a) Şi, mi se spune că înşişi cei care nu sînt de-ai noştri[1] nu încuviinţează între ei obişnuinţa a pomeni numele Domnului, cînd stau de vorbă. Ei nu vroiesc să fie folosit drept strigare sau mirare, nici mărturie, nici asemuire : în ceea ce, eu socot că ei au dreptate ; şi oricum am chema pe Dumnezeu între noi şi în mijlocul nostru, trebuie să o facem chibzuit şi cucernic.

Se găseşte pare-mi-se în Xenofan o asemenea cugetare, prin care el ne arată că trebuie arar să ne rugăm lui Dumnezeu, mai cu seamă fiindcă nu-i uşor să aducem sufletul nostru adesea în starea cuvioasă, smerită şi limpezită, cum se cuvine să fie împlinind aceasta; altfel, nu numai că rugăciunile noastre deşarte şi fără spor rămîn, dar sînt a păcat. „Iartă-ne — spunem noi — precum iertăm şi noi greşiţilor noştri". Ce spunem noi cu aceasta, dacă nu aducem sufletul nostru uşurat de ură şi pizmuire ? Cu toate acestea noi chemăm în ajutor pe Dumnezeu la uneltirea greşelilor noastre (c) şi-l îmbiem la nedreptate.

(b) *Quae, nisi seductis, nequeas committere divis* [2].

1 În vorbe ce nu-şi găsesc aprobare (Augustin, *De civitate Dei,* X, 29).

2 Cerind lucruri pe care nu le poţi destăinui zeilor decît în ascuns (Persius, *Satire,* II, 4).

(a) Hrăpăreţul îl roagă pentru zadarnica şi de prisos păstrare a comorilor sale ; ambiţiosul pentru biruinţele şi mersul împătimirii sale ; lotul îl cheamă în ajutor ca să treacă primejdia şi greutăţile ce stau în calea faptelor lui păcătoase sau îi mulţumeşte pentru uşurinţa cu care a sugrumat un trecător, (c) La pragul casei în care va pătrunde pe furiş sau căreia-i va da foc, el se închină plin de îndemn şi speranţă a cruzime, dezmăţ şi lăcomie.

(b)Hoc ipsum, quo tu lovis aurem impellexe tentas,
Dic agedum, Staio : Proh Iuppiter ! o bone, clamet,
Iuppiter ! At sese non clamet Iuppiter ipse ? [1].

Regina Navarei, Margareta, povesteşte despre un tînăr principe, şi cu toate că nu-l numeşte, mărirea lui a făcut să fie cunoscut, că atunci cînd mergea la întîlnire drăgăstoasă cu soţia unui avocat din Paris, avea drum pe la o biserică ; el nu trecea prin faţa acelui lăcaş sfînt la dus sau la întors, fără a se închina şi a-şi face rugăciunea. Vă las să judecaţi, cu sufletul plin de acel frumos gînd, 'la ce folosea bunăvoinţa cerească ; totuşi ea folosea ca dovadă a unei deosebite evlavii. Dar nu numai cu asemenea dovezi se poate adeveri că femeile nu-s nicidecum învrednicite a judeca întocmirile teologiei.

O rugăciune adevărată şi o cucernică împăcare a noastră cu Dumnezeu nu pot sălăşlui într-un suflet prihănit şi tocmai atunci supus puterii satanei. Cel care cheamă pe Dumnezeu în ajutor cînd este pe calea viţiului face ca şi tîlharul care răpeşte punga chemînd dreptatea în ajutor, sau cum fac cei care iau numele lui Dumnezeu drept mărturie a minciunii lor :

(b) *tacito mala vota susurro Concipimus* [2].

(a) Puţini sînt oamenii care să îndrăznească a da pe faţă rugile lor tainice către Dumnezeu,
iţaud cuivis promptum est, murmurque, humilesque susurros
Tollere de templis ,et aperto vivere voto [3].

1 Spune-i lui Staius ceea ce doreşti să sufli la (urechea lui Ju- piter. „O, bunule Jupiter, o, mărite Jupiter", va striga Staius. Şi oare crezi că Jupiter nu va răspunde ca Staius ? *(Idem.,* II 21).

2 Şoptim cu voce stinsă rugăciuni criminale (Lucan, V, 104).

3 Puţini sînt acei care nu simt nevoie să se roage în murmur în temple şi care pot repeta sus şi tare rugile ce le-au adresat zeilor (Persius, *Satire,* Il, 6).

Iată de ce pitagoricienii vroiau ca rugăciunile către Dumnezeu să se facă în faţa obştii şi să fie auzite de fiecare, ca să nu se ceară lucruri necuvenite şi nedrepte, cum făcea acela.

clare quum dixit, Apollo ! Labra movet, metuens audiri:
))Pulchra Laverna, Da mihi faliere, da justum sanctumque videri;
Noctem peccatis, et fraudibus objice nubem" [1].

(c) Zeii pedepsiră amarnic nelegiuitele cereri ale lui Oedip, împlinindu-le. El se rugase ca copiii săi să cîş- tige cu spada între ei moştenirea la domnia ţării. Fu atît de blestemat, că îşi văzu voia împlinită. Nu trebuie cerut ca toate lucrurile să fie pe vremea noastră, ci după chibzuiala noastră

.(a) Cu adevărat, pare-mi-se, că noi ne slujim de rugăciunile noastre (c) ca de un fel de grai, (a) cum fac cei care folosesc cuvinte sfinte şi dumnezeieşti la vrăjitorie şi magie ; şi socotim că de singura lor alcătuire, sau glăsuire, sau îmbinare de cuvinte, sau de felul cum ne purtăm, poate să atîrne împlinirea lor. Căci, avînd sufletul potopit de rîvnire, nepătruns de căinţă sau de vreo nouă împăcare cu Dumnezeu, apucăm a ne închina cu cuvinte împrumutate, venite pe limba noastră şi sperăm să căpătăm o iertare a greşelilor noastre. Nimic nu-i mai uşor, mai blînd şi binevoitor decît legea dumnezeiască ; ne cheamă la ea, păcătoşi şi nevrednici cum sîntem, ne întinde braţele şi ne primeşte la sînul său, oricît de mişei, de mîrşavi şi de prihăniţi am fi şi vom mai fi pe viitor. Dar, în schimb, trebuie să o privim cu ochi văzători ; trebuie să primim acea iertare, laude închinînd ; şi, cel puţin în acea clipă cînd ne îndreptăm către ea, să avem sufletul pocăit de greşelile sale şi potrivnic patimilor oare ne-au făcut s-o înfruntăm ; (c) „nici zeii, nici oamenii drepţi — spune Platon — nu primesc darul celui rău".

Farre pio, et saliente mica.
Non somptuosa blandior hostia, Mollivit aversos Penates
Farre pio, ct saliente mica [2].

CAPITOLUL LVII

DESPRE VÎRST

Â(a) Nu pot să mă împac cu felul în care noi statornicim dăinuirea vieţii noastre. Eu văd că înţelepţii o scurtează cu mult faţă

1 Cu glas tare îl cheamă pe Apollo, apoi adaugă din vîrful buzelor : „Frumoasă Lavernă ! dă-mi mijloacele de a înşela, de a părea om drept şi cinstit ; acoperă păcatele mele cu întunericul şi ascunde-mi prada în neguri" (Horaţiu, *Epistole*, I, 26. 59).

2 Atingeţi altarul cu mîini nepătate ! Căci atunci o jertfă bogată nu-i va îndulci mai mult pe penaţi decît o pită mizeră şi o pişcătură de sare (Horaţiu, *Ode*, III, 23, 17).

de părerea obştească. Cum ! — spune Cato cel Tinăr celor care se împotriveau ca el să se ucidă. „Sînt oare în ceasul acesta la vîrsta la care mi se mai poate aduce o vină că părăsesc viaţa prea devreme ? ; şi el nu avea decît patruzeci şi opt de ani ! Socotea acea vîrstă a fi coaptă şi înaintată faţă de puţinii oameni care ajung pînă la ea. Şi cei care se amăgesc cu gîndul că nu ştiu ce mers, pe care-l numesc ei al firii, făgăduieşte cîţiva ani mai mult, ar putea-o face, dacă ar avea norocul de a fi scutiţi de atîta amar de întîmplări care, din firea lucrurilor, ne pîndesc şi pot curma făgăduitul lor mers. Ce nălucire mai este oare să aştepţi a muri din slăbirea puterilor, pricinuită de adînca bătrîneţe şi să o ai drept ţintă a trăirii, ştiind că este moartea cea mai arară şi neobişnuită din cîte sînt ? Noi numim firească numai acea moarte şi spunem că ar fi nefiresc să vezi un om rupîndu-şi gîtul, căzînd său înecîndu-se, îmbolnăvindu-se de ciumă sau junghi, ca şi cînd starea noastră obişnuită nu ne-ar arăta aceste pătimiri. Să nu ne amăgim cu vorbe frumoase. în privinţa aceasta trebuie să numim mai curînd fireşti cele ce se petrec pretutindeni şi îndeobşte. A muri de bătrîneţe este o moarte arară, ciudată şi neobişnuită, aşadar cu mult mai puţin firească decît celelalte. Este cel de pe urmă între felurile de moarte : cu cît este mai depărtată de noi, cu atît ea se poate spera mai puţin ; este cu adevărat piatra de hotar peste care nu vom merge, şi pe care legea firii a însemnat-o, ca să nu fie trecută ; dar este în puterea ei deosebită a ne face să dăinuim pînă într-acolo. Este o scutire pe care o dăruieşte din anume bunăvoinţă unuia singur în lungul a unul sau trei veacuri, uşurîndu-l de piedicile şi greutăţile pe care ea le aruncă între timp în acest lung mers.

Aşadar, părerea mea este să socotesc vîrsta la care am ajuns că este o vîrstă la care puţini au ajuns ; fiindcă de obicei oamenii nu ajung pînă acolo, semn este că am luat-o mult înainte. Şi, fiindcă am trecut marginile obişnuite, adevărat hotar al vieţii noastre, nu trebuie nicidecum spera a trece mai departe. Dacă scăpat-am atîtea prilejuri de moarte, în care vedem că lumea se prăvăleşte, trebuie să cunoaştem că o soartă atît de uimitoare ca aceasta care ne ţine este în afară de obiceiul obştesc şi nu poate deloc dăinui.

Greşeala legilor înseşi este că au această înşelătoare vedere ; ele nu vor ca un om să fie în stare să-şi ia în mînă averea pînă la douăzeci şi cinci de ani şi pînă atunci de-abia cine ştie dacă poate să-şi mai aibă viaţa în mînă.

August a scos cinci ani din vechile rînduiri romane şi a spus că este de ajuns să fii de treizeci de ani pentru a sluji la sfatul dreptăţii. Servius Tullius a scutit pe cavalerii care trecuseră de patruzeci şi şapte de ani de sarcina războiului; August, la patruzeci şi cinci de ani. A trimite oamenii la vatră înainte de cincizeci şi cinci sau şaizeci de ani nu-mi pare nimerit. Aş fi de părere să se lungească cu cît se poate sarcina şi îndeletnicirile noastre în folosul obştesc ; eu văd însă greşeala de partea cealaltă că nu sîntem puşi la treabă destul de timpuriu. Acesta [1] fusese judecător peste tot cuprinsul lumii la nouăsprezece ani, iară noi, ca să ne dăm cu părerea despre locul unei streaşini trebuie să fi ajuns la treizeci.

Cît despre mine, socotesc inimile noastre a fi dezghio- cate ia douăzeci de ani şi că ele făgăduiesc tot ce le va sta în putere. Nu fu vreodată suflet care să nu fi dat arvună curată pînă la acea vîrstă şi care să nu fi făgăduit tăria pe care a arătat-o mai tîrziu. însuşirile şi virtuţile fireşti răsar atunci sau niciodată, dînd tot ce este vrednic şi frumos în stăpînirea lor.

(b) *Dacă spinul nu împunge la născare, Slab, aievea, să împungă vreodată*

spun cei din Dauphine.

(a) Între toate frumoasele fapte omeneşti, ajunse pînă la cunoştinţa mea, de orice soi ar fi fost, aş crede că voi avea mai multe de numărat care au avut loc, în veacurile trecute ca şi în al nostru, înainte de treizeci de ani : (c) de bună seamă, chiar şi în viaţa aceloraşi oameni. Nu o pot oare spune cu totul întemeiat, despre Hanibal şi despre Scipio, marele său potrivnic ?

Frumoasa jumătate a vieţii lor, ei o trăiră din fala cîş- tigată în tinereţe ; oameni mari de atunci încolo, faţă de toţi ceilalţi, dar nicidecum faţă de ei înşişi. Cît despre mine, socotesc ca întemeiat că de la acea vîrstă şi mintea şi trupul meu mai mult au scăzut decît să se întărească, şi mai mult au dat înapoi decît înainte. Se poate că acei care folosesc bine timpul lor, ştiinţa şi experienţa lor cresc odată cu viaţa, dar vioiciunea, agerimea, vînjoşia şi alte însuşiri ale noastre anume, mai însemnate şi temeinice, se ofilesc şi tînjesc.

(b) *Ubi jam välidis quassatum est viribus aevi Corpus, et obtusis ceciderunt viribus artus, Claudicat ingenium, delirat linguaque, mensque* [1].

1 Cînd zbuciumul vremurilor a zdruncinat trupul şi cînd braţul ne-a slăbit, atunci şi judecata se tulbură, iar limba şi mintea se împleticesc (Lucreţiu, III, 452).

Uneori trupul cade mai întîi pradă bătrîneţii, altă dată sufletul; şi, destui văzut-am care au avut creierul slăbit înaintea rînzei şi a picioarelor ; cu cît este boala mai puţin simţită de cel ce o suferă şi cu cît mai ascunsă, cu atît ᵥmai primejdioasă este. De astă dată mă plîng (a) de legi, nu că ne lasă prea tîrziu la treabă, dar că ne pun prea tîrziu la treabă. Mi se pare că privind cît este de plă- pîndă viaţa noastră şi cît este pradă primejdiilor de tot felul, obişnuite şi fireşti, nu ar trebui să facem parte atît de mare naşterii, trîndăvirii şi uceniciei

.C U P R I N S

Eseurile lui Montaigne şi condiţia umană..... V

Tabel cronologic XLI

Cititorului 1

CARTEA I

Capitolul I Se ajunge la una ţi aceeaşi ţintă pe felurite căi..... 5
Capitolul II Despre întristare 9
Capitolul III Simţămintele noastre se avîntă dincolo de noi..... 13
Capitolul IV *Cum sufletul descarcă patimile sale pe lucruri înşelătoare cînd cele adevărate îi lipsesc .... 22* Capitolul V *Dacă trebuie căpetenia unei cetăţi împresurate să iasă pentru schimbul vorbelor de pace ... 25* Capitolul VI *Ceasul tîrguielilor de pace este primejdios 28*
Capitolul VII *Îndemnul gîndului judecă faptele noastre* 30
Capitolul VIII . Despre trîndăvie 32
Capitolul IX Despre mincinoşi..... 34
Capitolul X Despre vorbirea grabnică sau înceată 40
Capitolul XI Despre prevestiri 42
Capitolul XII Despre statornicie.....48
Capitolul XIII Ceremonia intilnirii regilor.....50
Capitolul XIV Gustul bunurilor şi al relelor în mare parte ţine de părerea ce avem despre ele..... 52
Capitolul XV Se pedepseşte a se fi înverşunat să apefe fără rost o cetate..... 75
Capitolul XVI Despre pedepsirea mişeliei.....77
Capitolul XVII În privinţa unor solii.....79
Capitolul XVIII Despre frică 83
Capitolul XIX Că nu trebuie să judecăm fericirea noastră decît după moarte..... 86
Capitolul XX A filosofa înseamnă a învăţa să murim 89
Capitolul XXI Despre tăria închipuirii.....110
Capitolul XXII Ciştigul unuia este paguba altuia 122
Capitolul XXIII Despre îndătinare şi anevoinţa schimbării unei legi împuternicite 123
Capitolul XXIV Felurite întîmplări în aceeaşi privinţă 142
Capitolul XXV Despre înfumurarea dăscălicească . . 153
Capitolul XXVI Despre creşterea copiilor..... 167
Capitolul XXVII Nebunie este a potrivi după priceperea noastră ce-i adevărat şi ce-i înşelător 209

Capitolul XXVIII Despre prietenie.....215
Capitolul XXIX Douăzeci şi nouă de sonete de Etienne de la Boetie..... *230*
Capitolul XXX Despre cumpătare.....248
Capitolul XXXI Despre canibali..... 254
Capitolul XXXII Trebuie să ne apucăm a judeca cu fereală poruncile dumnezeieşti 2C9
Capitolul XXXIII A fugi de desfătări cu preţul vieţii .271 Capitolul XXXIV Norocul adesea se întllneşte pe călea raţiunii.....:..... *273*
Capitolul XXXV O lipsă în orînduirea noastră *277*
Capitolul XXXVI *Despre obişnuinţa veşmîntării ....* *278*
Capitolul XXXVII Despre Cato cel tînăr 282
Capitolul XXXVIII *Cum ridem şi plingem de unul fi acelaşi lucru.287*
Capitolul XXXIX Despre singurătate 291
Capitolul XL *Privitor la Cicero.....305*
Capitolul XLI A nu se făli.....311
Capitolul XLII *Cum om cu om nu-i pe-o potrivă . .* *314*
Capitolul XLIII *Legile împotriva luxului.....326*
Capitolul XLIV Despre somn 329
Capitolul XLV *Bătălia de la Dreux.....331*
Capitolul XLVI Despre numiri.....333
Capitolul XLVII *Despre şovăielnicia judecăţii noastre .* *339*
Capitolul XLVIII *Despre caii de bătălie.....346*
Capitolul XLIX *Despre vechile cutume.....356*
Capitolul L *Despre Democrit şi Heraclit.....361*
Capitolul LI *Despre deşertăciunea cuvintelor . . .* *365*
Capitolul LII *Cruţătoarea chivernisire a celor vechi* *369*
Capitolul LIII *Despre o vorbă a lui Cezar.....370*
Capitolul LIV *Despre deşarte isteţimi.....372*
Capitolul LV Despre mirosuri.....37fi
Capitolul LVI Despre rugăciune 378
Capitolul LVII Despre virstă.....389

[1] Montaigne, *Eseuri,* III^ 2 (în vol. al II-lea, ed. cit., p. 372). Menţionez că, faţă de versiunea traducerii propusă de ediţia menţionată — atentă la nuanţe şi urmărind să rămînă fidelă limbajului cronicăresc — mi-am permis trei infidelităţi. Am considerat că, traducînd *„chaque homme porte la forme entière* de l'humaine condition" prin „fiecare om duce în sine tiparul întregii *stări omeneşti",* ar dispare — păgubitor — tocmai sintagma *„condiţia umană"* care a intrat în circuitul culturii moderne graţie scrierilor lui Montaigne. Am tradus *„nostre in 'ere* nature" (I, 26 şi I, 27) prin „maica noastră *natura"* (în loc de „maica noastră *firea"),* pentru că Montaigne exprimă, fără echivoc, o idee fundamentală a umanismului Renaşterii, ei'ocind — spre a contracara fragilitatea condiţiei umane — protecţia

naturii (care ia locul ocupat, anterior, de divinitate). Şi, în sfîrşit, am menţinut semnificativa referire a lui Montaigne la noţiunea de *valoare,* traducînd *„celui-là seul éstime les choses selon leur juste* valeur" (I, 26) prin „acela singur preţuieşte lucrurile după justa lor valoare" (în loc de: „.„după dreapta lor *măsură").*

[1] Erich Auerbach, *Mimesis,* E.P.L.U., Bucureşti, 1967, p. 306 şi urm.

1 Montaigne, *Eseuri,* I. 25 (în vol. I, ed. cit., p. 129).

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 143). - P. P. Negulescu, *Filosofia Renaşterii,* vol. I, Institutul de Arte Grafice Carol Gobi, Bucureşti, 1910, p. 291.

cf. Gustave Lanson, *Histoire de la littérature française,* \ X-ème éd., Hachette, Paris, 1924, p. 322.

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 14 (în vol. I, ed. cit., p. 43).

[1] Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. al II-lea, ed. cit., p. 167).

[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, el. cit., p. 640).

[3] Montaigne, *Op. cit.,* p. 685.

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 1 (în vol. I, ed. cit., p. 7),

[1] Erich Auerbach, *Mimesis,* ed. cit., p. 336.

[1] Montaigne, *Op. cit.,* **p.** 126.

- Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 683).

[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., pp. 640, 680).

[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 10 (în vol. II, ed. cit., p. 573).

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 14. (în vol. I, ed. cit., p. 44).

[1] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 şi II, 12 (în vol. II, ed. cit., pp. 038 ; 155).

[1] Constantin Noica, *Devenirea intru fiinţă.* Editura ştiinţifică i i enciclopedică, Bucureşti 1981, p. 107.

[J] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 684).

[1] *Ibidem,* p. 684.

[1] Montaigne, *Eseuri,* II, 12 (în vol. II, ed. cit., p. 63).

[3] Montaigne, *Eseuri,* III, 9 (în vol. II, ed. cît,, p. 540). Din acest punct de vedere, confesiunile cuprinse în *Jurnalul de ■(ildtorie în Italia, prin Elveţia şi Germania,* sînt extrem de semnificative ; el poate fi considerat ca un capitol al *Eseurilor,* „anticameră sau anexă a remarcabilului edificiu constituit de acestea" (Anca Christodorescu-Fuerea; prefaţă la *Michel de Montaigne, .turnai de călătorie,* Editura Sport-Turism, Bucureşti 1980, p. 6).

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. Cit., p. 151). [J] Montaigne, *Eseuri,* III, 13 (în vol. II, ed. cit., p. 680).

[3] Montaigne, *Eseuri,* II, 6 (în vol. I, ed. cit., p. 366).

[4] Montaigne, *Eseuri,* II, 10 (în vol, I, ed. cit., p. 395),

[1] Montaigne, *Eseuri,* I, 14 (în vol. I, ed. cit., p. 43).

[4] José Echeverría, *Réflexions métaphysiques sur la mort et le problème du sujet,* J. Vrin, Paris 1957, p. 136.

[1] Montaigne, *Eseuri,* II, 6 (în vol. I, ed. cit., p. 358).

[1] Harold Hôffding, *Histoire de la philosophie,* ed. cit., p. 37.

[1] Elie Faure, *Montaigne et ses trois premier-nés : Shakespea- rr, Cervantes, Pascal,* ed. Crès, Paris, 1926 ; argumente suplimen- tnre în G. L. Taylor, *Shakespeare's debt to Montaigne,* London,

[3] Tudor Vianu, *Studii de literatură universală şi comparată,* iiliţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1963, p. 66.

[1] Marin Bucur, *Notre voisin ă tous,* în *Europe,* nr. 513-514, *iunvicr-fevrier* 1972, p. 159. Articolul cuprinde şi ample referiri la bibliografia exegezelor operei lui Montaigne, apărute în ţara noas- li A în perioada 1920—1971.

•' Montaigne, *Eseuri,* I, 26 (în vol. I, ed. cit., p. 155).

[1] Jorje Zalamea, *La vida maravillosa de los libros,* Bogota, 1941, p. 140.

[1] **În limba italiană cuvîntul** *tristezza* **desemnează, în funcţie de context, atît** *întristare* **cît şi** *răutate.*

[2] Diodor Cronos, exponent al şcolii din Megara (sec. III î.e.n.).

[1] Orice spirit îngrijorat de viitor este nenorocit (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 98).

[2] Să nu aibă mormînt care să-l primească, astfel ca, uşurat de povara vieţii, trupul să nu i se odihnească în pace (Ennius ; *apud.* Cicero, *Tusculanae quaestiones,* I, 44).

[1] După cum vîntul, dacă-i stau în cale desişuri de pădure, îşi pierde tăria şi se împrăştie pe întinderi (Lucan, III, 362).

[2] Fiecare. începe a plînge şi a se apuca de cap (Titus Livius, XXV, XXXVII).

' Fie că victoria e datorată întîmpiării sau dibăciei, este întotdeauna glorios să învingi (Ariosto, *Orlando furioso,* 15, v. 1).

[1] Referire la războiul celor două roze, pentru moştenirea tronului Angliei, între casa de Lancaster (care avea ca emblemă o roză albă) şi casa de York (care purta pe blazon o roză roşie).

= [3] Cel care este pretutindeni nu este nicăieri (Marţial, *Epi- grammata* VII, 73).

[1] Duhul se risipeşte, dacă mereu trîndăveşte (Lucan, IV, 704).

[1] Vers din sonetele lui La Boetie, publicate de Montaigne în 1571 (a se vedea cartea I, cap. XIV).

[1] De unde vine oare că în zilele noastre, şi chiar de multă vreme, Delfi nu mai proclamă astfel de oracole şi nimic nu e dispreţuit în chip mai desăvîrşit ? (Cicero, *De divinatione* II, 57).

[1] Voluptatea nu ne sleieşte mai puţin decît durerea şi într-o asemenea stare e deajuns înţepătura unei albine ca să-ţi smulgă ţipete... A şti să-ţi porunceşti, asta-i totul (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 22).

[1] Gîndiţi-vă mai curînd a face pe vinovat să roşească, decît a face să-i curgă singele (Tertulian, *Apologeticum,* **p.** 583, ediţia din Paris, 1566).

[1] Cîrmaciul să se mulţumească a vorbi de vînturi, plugarul de taurii săi, războinicul de rănile sale, păstorul de oile sale. (Traducere italiană din Properţiu, II, 1, 43). Redăm textul latin : *Navita de ventis, de tauris narrat arator; Enumerat miles vulnera, pastor oves.*

[1] Boul greoi rivneşte să i se pună şaua, calul rîvneşte să are (Horaţiu, *Epistolele,* I, 14, 43).

[1] Aşa se sperie fricosul chiar de ce ar putea să-i vină în ajutor (Quintus Curtius, III, 11).

[3] Nici bucatele cele mai alese nu vor putea îndulci gustul lor, nici cîntecul păsărilor, nici acordurile lirei nu-i vor readuce somnul (Horaţiu, *Ode,* III, 1, 18).

[1] Dacă şi-a pus în cap să înainteze de-a-ndaratelea (Lucreţiu, IV, 474).

[1] În curînd timpul prezent nu va mai fi şi nu-l vom mai putea rechema (Lucreţiu, III, 928).

[2] Nici un om nu e mai fragil decît altul ; nimeni nu e mai sigur de ziua de mîine (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 91).

[1] Ei nu adaugă că moartea ne scuteşte de regretul lucrurilor celor mai scumpe (Lucreţiu, III, 913).

[1] Vai ! Ce parte mai au bătrînii în viaţă ? (Maximian, *vel Pseudo-Gallus* I, 16).

[1] De ce nu ieşi de la banchetul vieţii ca un oaspete sătul ? (I.III reţiu, III, 951).

[1] Ne învîrtim totdeauna în acelaşi cerc fără a putea iesi din el (Lucreţiu, III, 1093).

[4] Trăiţi oricîte secole veţi vol. Nu veţi scurta eternitatea morţii (*Ibidem*, III, 1103).

[3] Nu ştiţi oare că nu va supravieţui un altul din sinea voastră care să vă poată plînge mort şi să geamă în picioare pe cadavrul vostru ? (*Ibidem,* III, 898).

[1] Aceste versuri exprimă, metaforic, ceea ce Montaigne a spus În pasajul anterior (Lucreţiu, IV, 1029).

[1] Uitindu-se la alţi ochi bolnavi, ochii se îmbolnăvesc şi ei, Iar multe rele trec în acelaşi fel de la un trup la un altul (Ovidiu, *liemedia amoris,* v. 615).

[1] Montaigne se referă la unele obiceiuri ale tracilor.

[1] Nu aflăm nici un lucru care la prima înfăţişare să ne aparii cu măreţ şi ca uimitor, pe care cu timpul să nu-l privim fără LUCII multă mirare (Lucreţiu, II, 1027).

[1] Pretextul e cinstit (Terenţiu *Andria,* act. I, se. I).

[3] Toate acestea i-ar privi mai curind pe zei decît pe ei, iar zeii ar împiedica profanarea cultului lor (Titus Livius, X, 6).

[1] Să dai crezare unui perfid este a-i da mijlocul de a face LUI râu (Seneca, *Oedip,* act. III).

[1] încrederea pe care o acordăm altuia ne-o aduce adesea pe
11 sa (Titus Livius, *Istoria Romei,* XXII, 22).

[1] Vers reprodus după Ioachim du Bellay *Regrets,* sonetul 68.
i i>ro, *Tusculanae quaestiones,* V, 36).

[1] Nu e vorba să grăieşti, ci să ţii cîrma (Seneca, *Epistole către Lucilius,* **108).**

[1] Autoritatea învăţatului aduce adesea mult rău învăţăceilor **|i'irrro,** *De natura deorum,* **I, 5).**

[1] Ei stau mereu sub tutelă (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 33). Pasajul care urmează acestui citat exprimă reacţia critică 11 Renaşterii faţă de „principiul de autoritate" al scolasticii catolice, ostil raţionalităţii ştiinţifice.

[1] Ce mult îmi place că ştiu să mă îndoiesc (Dante, *Infernul,*

[3] Nu sîntem supuşi unui rege ; fiecare este liber să dispună iii- sine (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 33).

[3] Se pare că acest text l-a inspirat pe Francis Bacon în celebru comparare a omului de ştiinţă cu albina care — spre deosebire de păianjenul ce-şi toarce firul interior şi de furnica ce adu- n/l materiale fără a crea nimic nou — adună sucul florilor pentru ii-l preschimba în miere.

[1] Munca ne oţeleşte împotriva durerilor (Cicero, *Tusculanae quaestiones,* II, 15).

[2] Dacă un Socrate sau un Aristip s-au îndepărtat de la uzuri Vl obiceiuri, nu-i va fi îngăduit să creadă că poate face la fel ; în rr-l priveşte, merite strălucite şi cereşti îndrituiesc astfel de libertăţi. (Cicero, *Despre îndatoriri,* I, 41).

[1] Nici o poruncă nu-l sileşte să apere toate cîte i-au fost impuse. (Cicero, *Academica,* II, 3).

[1] Cele ce putem dori ; la ce folosesc banii atît de greu de cîş- liHiit ; în ce măsură trebuie să ne consacrăm patriei şi familiei ; icpn ce Dumnezeu a vrut ca omul să fie pe pămînt; rolul pe

[1]Cutează a fi înţelept, începe. A amîna să-ţi statornicească viaţa e să faci ca acel călător prostănac care, pentru a trece pe celălalt mal al unui rîu, aşteaptă să se scurgă apa. Dar vezi că rîul curge mereu şi nu va înceta a curge în veci (Horaţiu, *Epistole,* II, 1, 40).

[1] Este folositoare săracului, folositoare şi bogatului ; tînăr sau liflIrîn rău pătimeşte dacă nu-i acordă cinstire (Horatiu, *Epistole,*

[1] Gustul îi este bun, dar versurile prea aspre (Horaţiu, *Satire,* I, 4, 8).

[2] Îşi expune proiectul în faţa actorului tragic Ariston. Acesta se trăgea dintr-o familie ilustră şi poseda o însemnată avere ; iar profesiunea sa nu micşora întru nimic cinstirea ce i se arăta, căci ea nu este întru nimic privită la greci ca ruşinoasă (Titun Liviu, XXIV, 24).

[1] Chiar dacă ei n-ar invoca nici o raţiune, m-ar convinge prin autoritatea lor singură (Cicero, *Tusculanae quaesliones,*

[1] Este corpul unei femei frumoase cu o coadă de peşte (Ho- niliu, *Arta poetică,* v. 4).

[1] Montaigne se referă la edictul din ianuarie 1562, care acorda protestanţilor dreptul de a-şi practica religia.

[1] Cunoscut eu însumi pentru iubirea părintească ce am nutrit-o pentru fraţii mei (Horaţiu, *Ode,* II, 2, 6).

t lubirea este dorinţa de a obţine amiciţia unei persoane care ne atrage prin frumuseţea sa. *(Ibidem).*

[1] O, frate al meu ! Cit de nenorocit sînt că te-am pierdut! Odată cu tine au pierit toate bucuriile noastre şi s-a sfîrşit cu acel farmec răspindit în viaţă de dulcea ta prietenie ! Murind, frate al meu, ai sfârimat întreaga mea fericire, sufletul meu a ruborît în mormînt cu tine împreună. De cînd nu mai eşti, m-am îndepărtat de curţi şi de toate cîte ţin de minte. Nu voi mai putea oare să-ţi vorbesc şi să te aud vorbind ? Nu te voi mai vedea niciodată, vai frate, pe tine care-mi erai tot atît de scump cît Mi viata ? Oh ! nu voi înceta cel puţin a te iubi (Catul, LXVIII, :() ; LXV, 9).

[1] Înţeleptul poate fi numit nebun, dreptul nedrept, atunci cînd depăşesc hotarele virtuţii (Horaţiu, *Epistole,* I, 6, 15).

[1] Vers al lui Properţiu (III, 7, 44), a cărui traducere apare în pasajul anterior.

[1] Se spune că acele ţări care altădată nu alcătuiau decît un Nlngur trup au fost despărtite violent de puterea apelor (Vergiliu, *Hneida,* III, 414).

[1] în vremea lui Montaigne, ideea schimbării configuraţiei continentelor invoca şi autoritatea lui Aristotel.

[1] „Oamenii ies încă cruzi din mîinile zeilor", spune Montaigne, citîndu-l pe Seneca *(Epistole către Lucilius, 9)* şi imagimn- du-şi o societate utopică, aptă să concureze „perfecţiunea" republicii lui Platon.

[1] Cu capul dezgolit înfrunta puhoaiele cerului (Sillus Itali- cus, I, 250).

[1] Vinul sloi păstrează forma vasului care-l conţinea. Nu-l bei lichid şi se împarte în bucăţi (Ovidiu, *Tristele,* III, 10, 23).

[4] Universul întreg se află la picioarele sale, în afară de Cato (Horaţiu, *Ode,* II, 1, 23).

[1] Cato care le dictează legile (Vergilij, *Eneida,* VIII, 670).

[1] Iar îndată ce crezu că poate să se întristeze fără primejdie de pierderea ginerelui său, îl apucă un plîns la care se silea şi scoase cîteva gemete dintr-un piept plin de voioşie (Lucan, IX, 1037).

[1] Rari sînt cei buni. Abia dacă am putea număra atîţia cîte porţi are Teba sau cîte guri are Nilul (Juvenal, *Satire,* XIII, 26).

[1] Raţiunea şi prudenţa sînt acelea care împrăştie mîhnirile noastre, iar nu ţărmul nisipos de unde se vede întinsul mării (Ho- raţiu, *Epistole,* I, 2, 25).

[1] Cînd soarta îmi stă împotrivă, laud mediocritatea şi mă mulţumesc cu puţin ; prinde ea a-mi surîde, hotărăsc că numai aceia sînt înţelepţi şi fericiţi ale căror cîştiguri sînt întemeiate pe pămînturi roditoare (Horaţiu, *Epistole,* I, 15, 42).

[2] Turme pasc holdele şi bucatele lui Democrit, în vreme ce spiritul său, uşurat de trup, călătoreşte în spaţiu cu iuţeala fulgerului (Horaţiu, *Epistole,* I, 12).

[1] Vers al lui Properţiu, II, 25, 38, tradus de Montaigne În pasajul anterior.

[1] Să ne bucurăm de plăcerile vieţii, căci al nostru nu este iliM-lt acest timp ; mai tîrziu nu vom fi decît cenuşă, umbră (Per- nlii'i, *Satire,* V, 151).

[1] Ce deosebire de la om la om ! (Terenţiu, *Eunuchus,* act. II, se. 3).

[1] Fericirea înţeleptului este în el însuşi ; celălalt nu are decît

[1] îţi închipui tu oare că fierbinţelile te vor lăsa mai devreme dacă eşti culcat într-un pat de purpură şi de broderii decît ilrn ă ai zace în albituri de ţară ? (*Ibidem,* II, 34).

[1] Puţini oameni sînt supuşi robiei, cei mai mulţi îşi pun el înşişi lanţurile (Seneca, *Epistole către Lucilius,* 22).

[2] Scump vinzi victoria adversarului dacă sfidezi moartea (Lu- can, IV, 275).

[1] Cele dintîi strigăte şi cel dintîi iureş hotărăsc soarta luptei (Titus Livius, XXV, 41).

[2] învăţaţi ca pe mare să arunce cu praştia pietre rotunde şi să ţintească cercuri de mică întindere la depărtări mari, nu numai că loveau inamicii în cap, dar îi plesneau într-o parte a obrazului, după cum doreau (Titus Livius, XXXVIII, 29). Textul latin este scurtat de Montaigne.

[2] Îţi depilezi pieptul, pulpele şi braţele (Marţial, II, 62).

[1] Adesea, în somn, copiii visează că-şi ridică haina ca să se uşureze în havuzurile şi în căzile pregătite în acest scop (Lucre- ţlu, IV, 1024).

[1] Un sclav, avînd înfăşurat pe şolduri un ştergar negru, îţi aşteaptă poruncile în vreme ce, goală, te afunzi în baia caldă *(Idem.,* VII, 35, 1).

[2] Pînă ce au plătit toţi călătorii şi au fost înhămaţi catîrii trocuse o oră întreagă (Horaţiu, *Satire,* I, 5, 13).

[1] Acesta e prea sărat ! Acesta prea fript I Acesta prea fad I Celălalt merge! Tot astfel să faci şi altă dată. Îi învăţ pe cît se poate în ce priveşte ştiinţa mea modestă. Cu un cuvînt, Demea, le cer să se poată uita în tingirile lor ca într-o oglindă şi le arăt toate cîte se pot arăta (Terenţiu, *Adelphoe*, act. III, se. 3).

[1] Lucrul dorit ne lipseşte ; tinjim după el mai mult declt după oricare altul. Ne cade în mină ; vrem un altul. Şi setea noastră este mereu aceeaşi (Lucreţiu, III, 1095).

[2] Îţi rîzi de noi, Coracinus, fiindcă nu mirosim a nimic, dar ar fi mai rău dacă am mirosi bine (Marţial, VI, 55).

[1] Noaptea, pentru adulter, îţi vei acoperi capul cu o mantie galică (Juvenal, VIII, 144).